

DISSERTATIONES
THEOLOGICAE
ET
PHILOLOGICAE.

SCRIPSIT

D. SAM. FR. NATHAN. MORVUS

THEOL. PROFESSOR IN ACAD. LIPS.

L I P S I A E

APVD CHRISTOPH. CAROL. KLAUBARTHVM

A. MDCCCXXXVII.

3333

3336

Has dissertationes in academia Lipsiensi subinde scripsi, cum aut munera publica suscepi, aut iis fungens solemnia quaedam de more indixi. Eas cum recudi vellet is, qui typis impresserat, et diuenderat, denuo examinaui, et non nulla plane correxi, alia melius constitui,

quaedam addidi. Restat, ut earum lectio
adferat nonnullis fructum: id quod ut
vehementer opto, ita, si euenerit, lae-
tabor:

Scripti Lipsiae d. 12. Febr. Ao. 1787.

INDEX

INDEX
DISSERTATIONVM.

I.

*Defensio narrationum noui testamenti, quoad
modum narrandi.* pag. 1

II.

*De discrimine sensus et significationis in inter-
pretando.* 61

III.

Ad locum Paulinum 2 Corinth. 10, 12—17. 99

III.

Ad locum evangelii Lucae 2, 34. 131

V.

Ad locum Paulinum Epist. ad Galatas 6, 8. 150

VI.

Ad locum Paulinum 1 Corinth. 15, 35—55. 154

VII.

*De modo cogitandi de officiis, ad locum Paulinum
Epist. ad Roman. cap. 14.* 218

VIII.

De formandis notionibus uniuersis in theologia.
pag. 239

VIII.

*De Christo, demandatum sibi duplex negotium
exsequente cum virtute, et hactenus Patri
obediente.* 308

X.

*De Deo, Spiritu, ad popularem intelligentiam
accommodate describendo.* 328

XI.

*De modo religionis sic tradendae, ut Christiani
vim eius experiendo cognoscere queant.* 349

XII.

*De causis, quibus nititur interpretatio allego-
riarum.* 370

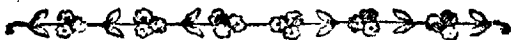
XIII.

De nexu significationum eiusdem verbi. 394

XIII.

De Phoenissis Euripidis. 409

*Defensio narrationum Noui Testamenti
quoad modum narrandi.*

Satis cautum putamus sic inscribenda disputatione, vt fecimus, ne quis aut plus expectet, quam propositum nobis fuit, aut indignetur, quod nos potissimum de hoc argumento scribere instituerimus. Est hic locus de N. T. narrationibus, si quis omnia exsequi suscipiat, et amplissimus et difficillimus: sed, ceteris omissis, quae de fontibus, fide, dissensione, vtilitate, temporibusque narrationum quaeri solent, vnum narrandi modum diiudicare, et, quo genere tractandi dicendique rerum aliquis scriptor vsus sit, exponere, licuit fortasse ei, qui historiis hoc etiam consilio legendis aliquam impenderit operam. Cuius rei hunc fructum si me tulisse dicam, qui est christiano homine dignissimus, vt non crederem tantum aliis, narrationes sacrorum librorum nullis omnino posthabendas esse, sed et meo quodam vsu certius cognoscerem: nonne sensus mei proferendi liberalissima venia dignus videar? Est nimirum vulgata nimis opinio, communis illa ceteris quoque disciplinis, nulli magnopere rei, quae subinde arte ingenioque a simplicitate auocata est, pretium aliquod relinquens, nisi tota ornamentis commendata sit. Hinc oratoriam facultatem ornatu, verborum in primis, aut orationis vehementia absolui volunt, carminisque scribendi vim iis illico con-

A cedunt,

cedunt, qui ad suauitatem satis lepidi, vel ad fingendum ingeniosi, vel ad audendum acriores sint: quasi nulla eloquentis viri subtilitas ad definiendum, partiendum et argumentandum necessaria sit, nullae eius partes in docendo sint; aut nulla poetae seueritas in temperanda suauitate, iudicandaque fictione, ars nulla in compescenda ingenii abundantia, describenda carminis forma, limandisque singulis locum habeat. Manauit idem error ad historias, quas ut quisque maxime ornauit, ita maxime probandus dicitur, ut interdum fictae rei expositio, modo suauiter in animum influat, tenuioribus, quamuis ceteroqui fide dignis, multum praeferatur. Iam si quis ita statuere consuevit, mirum non est, ab eo sacras narrationes, quarum nullam eius modi suauitatem deprehendere potuerit, aliis postponi. Est igitur omni modo defendendum, praeter fidem et veritatem, de quibus nunc non agitur, esse in modo narrandi necessarias virtutes, longe diuersas ab ornatu aduenticio et ab artibus dicendi, quibus virtutibus laus bene scriptae historiae recte tribui possit. Pulciores fieri scienter ornando, concedimus; sed non, quidquid deslituitur cultu, turpe vel male scriptum abiectumque dici debet. Si enim rei expositio consilio historiae scribendae accommodata, et ad naturam narrationis instituta fuerit: aut bona dicetur, aut norma bonitatis iudicandae non e natura historiae quaeretur: cuiusmodi norma an certa sit et idonea, vehementer dubito. Cum ergo vicerimus, inesse in modo narrandi, quem scriptores N. T. usurparunt, necessarias ad narrandi consilium naturamque virtutes, easque omnes simplicita-

plicita-

plicitate scribendi, sine ornatu, teneri posse, consecuti videbimur, quod voluimus, ut nemo eum contemnendum existimet. De quo si quis occurrat, ante quam haec disputatio scripta sit, nota haec omnia fuisse, is primum sciat, nos ei vehementer assentiri; tum largiatur nobis, ut cum multis notissimas res tractanda, nostras faciamus. Nos quidem, si non nulli eorum, qui in doctrinae commentatione versantur, admoniti a nobis didicerint, quid in tali disputatione aut animadvertendum, aut reprehensoribus respondendum sit, tantum, quantum patitur usus noster et ingenium, praestitisse nos putabimus.

Opinio secus sententiarum exponitur

2. Prius tamen, quam res ipsa tractetur, dicendum est, quem cultum orationis intelligant, quibus natura, res ipsa et simplicitas non sufficit, et, quasi cultu destituta, videtur parum curanda. Nempe volunt, eam redundare translatis aut exquisitis verbis ac formulis loquendi, figuris orationis a vulgari sermone ad venustiore habitum inflecti, luminibus imaginum et similitudinum illustrari, sublimitate interdum efferri, acutis sententiis distingui, gravitate verborum signari, descriptionibus locorum repleti, narrationem coagere crebro concidi, solumque totius sententiae continuationem, notari assidue mores et ingenia hominum: si quid carminibus simile repererint, vel audacius translatum, vel nove dictum, vel ad concinnitatem aequale, id vero lucro apponunt. Quae omnia, cum loco et moderate usurpantur, afferunt profecto orationi ornatum; neque enim

in se reprehensionem incurrunt, aut a peritis scriptoribus neglecta sunt: tamen primo extrinsecus venerunt in historiam (§. 27), et, cum nihil necessitatis habeant, sine vitio abesse possunt; deinde frequentia facile fastidium mouent, cum et naturalem pulcritudinem obscurant, et artem prodant, aut adeo affectationem, quam ne vsus quidem humanae vitae sine risu ferre solet.

Narrationum necessariae virtutes

3. Narrationem, cuius necessarias virtutes quaerimus, dicunt orationem, quae res gestas euentaque exponat (Cic. Inu. I. 19.). Ideo narrantis est, id, quod acciderit, aut hominum administratione factum sit, sic exponere, vt accidit, hoc est, cum *rei partes omnes*, tum eo *ordine*, quo coniunctae fuerunt, enumerare: (quae duo veritatem narrationi conciliant et cum natura similitudinem, poteruntque causae perspicuitatis in rebus dici, ad quam adeo, velut ad normam et consilium, vtrumque horum referetur:) denique, quia verbis rem exponit, *oratione perspicua* opus est. Haec autem ita quidem sunt necessaria, vt nec simplicitas, nec ornatus, nec longitudo, nec breuitas, nec vox, nec scriptum, immutare aliquid possit, et quidquid ab his discessum sit, contra naturam rei peccatum videatur: tamen cum dicendo tractantur, vt iam eius, qui rem exponit, ipsius sit narratio, (fiunt enim res dicendo nostrae,) duplex modus intelligi potest, vt aut contentus sit scriptor oblatis ab ipsa rei natura virtutibus, aut, nactus occasionem, excitet se ad aliquem facultatis suae vsum, ideoque de suo non nulla addat.

Ita

Ita vero accidisse, vsus docuit. Alii enim, tribus illis necessariis virtutibus contenti, nihil ex ingenio suo vel ad commendationem rei, vel ad cultum orationis, adiecerunt, qui quin *simplicitate* narrandi vsi sint, dubitari nullo pacto potest: alii, seruatis quidem necessariis virtutibus, tamen res et orationem insuper ornarunt *). Cuius quidem accessionis inuentio et imitatio cum ingenio arbitrioque scriptorum debeatur, non a necessitate naturae aut officio eorum ducatur: efficitur, nihilo minus bonam et naturae consentaneam esse narrationem, etiamsi nihil extrinsecus importatum habeat. Disputabimus ergo hoc ordine, vt necessarias narrationum virtutes, figillatim explicatas, in primis simplicitatem, sacris libris vindicemus, tum de origine cultus pauca dicamus, denique sine eo bonam appellari posse historiam ostendamus.

Omnes rei partes amplecti narratio debet

4. Postulamus primum, vt omnes rei partes enumerentur: in quo vehementer cauendum est, ne partium vocabulo argutam magis, quam narrationis naturae consentaneam, notionem tribuamus. Qui enim totam rem gestam sic demum se intelligere putat, si omnes omnino partes, nulla plane minutula *περὶσσότερι* praeterita, cognorit, is non animaduertit, se nullius facile rei integram narrationem aut accepturum vniquam, aut ipsum perscripturum. Habet quaeque res voces, verba, gestus, aliaque fortuita (accidentalia), quae si ignorentur, nihil narrationis veritati et perspicuitati

A 3

tati

*) Dionys. Halic. T. I. p. 7. ed. Sylb.

tati detrahitur. Itaque in hac quidem disputatione integra res, omnibus partibus constans, plene narrata, dicitur, cum sine errore, clare, per antecedentia, comitantia, consequentia eundo, sic intelligitur, ut, quicumque legerit, totum aliquod factum agnoscat, cui nihil *necessarium* ad intelligendum desit, nec aliam rem, quam est, fuisse autemet (Liu. 3, 43.): id quod narrationis consilium flagitat, ad fidem graue est, et necessariorum partium expositione satis tenetur. Nam omis- sis iis, quae paulo ante praeteriri posse iudicauimus, non alia res, quam est, fuisse videbitur, nec quoad ordinem, nec quoad modum: nemo item integrum aliquod factum, a primordio decurrens ad finem, se legisse dubitabit: erit igitur vera et perspicua rei expositio*). Neque vero necessarium ducimus, aut difficultatem rei sic narrandae demonstrare, (peritum enim rerum esse oportet, qui animaduertere et narrare vult, quae ad rem integram necessaria sunt, et Thucydides potius, aut Xenophon, aut Caesar haberi, quam Liuius, e libris narrans, non ex adspectu et usu) aut scriptoribus diligentiam et usum rerum commendare, ut accurate sciant, quid sit necessarium: quae quidem hoc loco sumi possunt. Agemus tantum vniuerse de officio scriptoris in modo narrandi: qui si hoc habuerit, ut omnes rei partes cognoscantur, bonus haud dubie dicendus est. Ad has autem partes si referri doceremus locum, tempus, homines, adiumenta, impedimenta, causas et innumera, quae facilius singulis temporibus

*) Dion. Hal. T. 2. p. 142. 143.

ribus animaduertuntur, quam vniuersa disputatione explicantur, foret primum ab hoc loco alienum, in quo partes cuiusque rei non disquirimus; tum nescio an temerarium in hoc nostro vitæ genere, quod, a publicis rebus remotum, non nisi legendo et muta quadam disciplina talia degustauit.

Notatio breuior hominum

5. Duo tamen quin admoneamus, **facere** non possumus. Non ubique sufficit, mera hominum nomina resque ab iis peractas posuisse, si principes in omnium eius rei partium serie fuerint; sed ad expletionem totius rei breuior eorum notatio necessaria videtur, vnde factum id, quod cum maxime traditur, ita potissimum euenisse appareat: quod quale sit, Liuii locus (21, 52. Cornelio nec causa — censebat) cum Polybio (3, 70.) comparatus, facile docere potest. Igitur vna cum nomine vel externa hominis conditio, vel aetas, vel ingenium, vel sensus aliquis memoratur, vnde hoc euentum originem habuit, aut has vicissitudines, aut hunc exitum. Quo genere notationum obseruato, ornata historia occasionem descriptionum iuferendarum nacta est, de quibus alio tempore dicetur. Sed in breuiore hoc notandorum hominum genere acri attentione et delectu opus est, ac nescio an maiore, quam in morum vniuersa et vberima expositione, vt nec negligas ostendere, qua parte hominem nunc spectare lectores debeant, et illam vnã monstrēs, quæ nunc intuenda sit. Atque adeo, quamquam est vno loco integra hominis descriptio proposita,

quae vel femina futurae narrationis continet (Tacit. A. 4, 1.), vel absolutae iam narrationis summam in imagine viri, per quem res administrata est, veluti contuendam exhibet (Curt. 10, 5. Xenoph. Expedit. 1, 9.), tamen subinde nomini eius, de quo narratur, breuior notatio adhaerere debet, vt, qualis nunc fuerit, animo, sensu, fortunis, quantopere mutatus ab illo superiore, adpareat: in quo saepe causa est memorabilis et inopinatae conuersionis. Quantum enim distent Latii et Graeciae florentes statores ab semet ipsis, extorribus patria, Coriolani, Alcibiadis, Themistoclis exempla quemuis docent. Quae res nisi prudentia delectuque constaret, non lapsi essent multi aut obliuione talium notationum in obscuritatis vitium, aut incogitantia et sedulitate addendi in redundantiae vituperationem.

Transfertur haec virtus ad libros sacros

6. In hoc igitur genere et sacri scriptores diligentes fuere. Significant diuitias iuuenis (Marc. 10, 22.), confidentiam militis (Matth. 8, 8.), spem mulieris (Matth. 9, 21.), arrogantiam Pharisei (Luc. 18, 11. cf. v. 9.), metum Nicodemi (Io. 3, 2.), voluntatem Iosephi (Io. 19, 38.), sollicitudinem Apostolorum (Io. 20, 19.), diuturnum coeci malum (Io. 9, 1.), aegroti destituti miseriam (Io. 5, 5. 7.), Stephani singularem dignitatem (Act. 6, 5.), Sauli ferociam (9, 1. 2.), probitatem Cornelii (10, 1. 2.), Demetrii vitae genus (19, 24.), omninoque Apostolorum Acta locis eiusmodi referta sunt. Tum vero, quae fuit singularum narrationum N. T. pars perquam necessaria, eum, cuius

ius facta et dicta memoriae proderentur, Messiam fuisse, eiusque rei demonstrandae causa omnia literis consignata esse, ea in narratione de partu Mariae ita clare expressa est, inque aliis locis ita assidue repetita, ut nec obliuisci possimus, et omnia, hac de re admoniti, multo melius utiliusque intelligamus. Ac saepe in vna tali re, veluti experiri quosdam Christi responsa, irretire eum, elicere aliquid ex ore eius voluisse, ipsum sensa hominum animaduertisse, tardis et segnibus aliquid saltem respondisse, in vna ergo tali re saepe causa est, cur hoc maxime responderit, sic potissimum egerit. Nec raro intellectum totius narrationis adiuvat, videre, quae res obuia Christo et oblata huic admonitioni, huic allegoriae, huic metaphoraee occasionem praebuerit.

Brevior locorum notatio

7. Poteramus idem de locis iudicare, quos editos ad certam altitudinem, remotos exiguo spatio, impeditos paludibus, naunitos siluis, asperos collibus, occultos virgultis tum dicunt, cum eos nominare tantum, velut montes, vias, insidias, campos, littora, castra, rei totius cognoscendae causa non satis est. Licebat etiam diuinorum scriptorum exempla colligere, et situm oppidi fontisque originem a Ioanne (4, 5.) recte indicatam laudare, quibus non notatis colloquium integrum (v. 12.) non commode intelligi posset, nec expleta videretur narratio: aut mentionem novi sepulcri (Io. 19, 41.) ad auertendam calumniam narrationis de reditu Christi in vitam trahere: aut in altitudine montis (Matth. 4, 8.) narrationis fi-

dem reperire, et tantum ambitum monstratum Christo intelligere, quantum patitur montis altitudo: aut attendere, Galilaeam primum omnium a Christo collustratam esse, non casu, sed consilio (Matth. 4, 13. sqq.): aut Lucam (2, 4.) his adiungere: sed talia facillime agnoscuntur et iudicantur.

Pars rei sunt sensus

8. Veniemus ad alterum, vt doceamus; ad partes rei necessario hominum in ipsa re sensus pertinere. Quo quidem vocabulo non illas molientium fraudes, non honesta ante rem gestam consilia, non apparandae rei voluntatem conatumque, non studia paciscendi, corrumpendi, latendi, omninoque nihil eorum, quae rem antecedunt, intelligimus, in quibus est magna pars civilis illius scientiae; nec ea, quae paulo ante (§. 5) posuimus; etsi insunt etiam sensus; quoniam ibi haecenus de iis diximus, quoad notationem et characterem, causamque sic potissimum agendi, continent, non omnino mentis aliqua motione censentur: sed mentis omnes commotiones *inter agendum aut perferendum aut spectandum* indicamus, studia *cum ipsa re* mobilia, voluntates, libidinem, contentionem, fraudes, taciturnitatem, impetus, vehementiam, expectationem, et alia, *ex ipsa re* enata; vno verbo, adfectionem animi in ipsa re. Atqui num vlla res vinqum sine hominum interuentu gesta est? Quid vsquam accidit, quod non hominibus, aut iis saltem sentientibus, acciderit? Qui si vlllo aliquo modo interfuere, vtrum torpuisse tum illorum sensus dicemus, an animo moti fuisse

fuisse videbuntur? Quod si affecti fuerunt, est illa sensuum commemoratio, si quid video, pars euenti aut rei gestae, et, quem volumus omnibus partibus vti, ei legem sensuum vna exprimendorum dicere possumus. Ac ne quis hanc partem parum necessariam opinetur, cum, velut in spectando, non ad seriem partium ipsius rei pertineat, nosse, quo sensu spectatores sint adfecti, sciendum est, etiamsi hoc omitti posse concedamus, non vbiq̄ue tamen licere, ideoque hac opinione sententiam nostram non omnino euertere. Deinde ne in illa quidem narratione, in qua omitti possint, negare ausim, sensus esse partes euenti: nam si fuere spectatores, iique non coeci aut torpentes; in promptu est, eos aliquid sensisse, ac proinde spectatorum sensus inter agendum aequae, ac ipsos spectatores, partem rei recte dici. Quis ferret pictorem, qui spectatores omnes auerso capite pingeret, aut in vultu nihil motuum exprimeret? Cur ergo os eorum aduertit, cur vultus signat? Nempe quia mente mouentur. Et quod penicillum et manus significat, id oratio tacebit? Quicumque igitur rerum scriptor sensus negligit, is profecto spectatorum oculos claudit, aut ora auertit, creatque, vt cum Dionysio Halicarnasseo (T. 2. p. 83. v. 14.) dicam, πρόσωπα ἀνηθοποιήτα et ἄψυχα. Sed plerumque illi sensus magnum fecere ad rem sic potissimum gerendam momentum, vt maior ira acceleraret exitum, vehementior metus successum tardaret, desperatio audacissima consilia subiiceret, amor studium accenderet, gloriae spes laborantes confirmaret, misericordia impetum crudelem compesceret, aetatis

aut sexus verecundia libidinem sisteret, humilitas animi indigna ferret, magnitudo et liberalitas inopinata aggredereetur. Atque has rei partes esse, quis tandem neget, aut sibi, his praetermissis, omnes rei partes annumeratas putet? Nos quidem vidimus, quicumque historiam scripserint, eos moratam fecisse narrationem, et ne tenuissimorum quidem commentariorum auctores ab hoc genere penitus abhorruisse. Ac fortasse in hac sensuum notatione aliquid ex eo genere, quod elegantissimus Homius *) in descriptione necessarium censet, positum est: negat enim sufficere, si quis ipsas partes iuxta se posuerit, quae est naturae coniunctio, satis illa ad oculos oblectandos et satiandos efficax; sed esse huius coniunctionis rationem et modum (relationem) simul indicandum, cum verba minus moueant, quam quae oculis solent offerri. Iam vero sensus, in quibus est tantum ad rem gerendam momentum, vt plurimum significant partium rei coniunctionem, et sicut spectator rei acquiescit motu, gestu, statu, progressu videndo, non sollicitus de sensibus agentium, sic lector illa omnia vineta sensibus esse (sunt enim illa omnia fere effecta sensuum) laetatur. Ceterum per se adparet, partes rerum gestarum euentuumque etiam loco et tempore copulatas esse, et hoc ipsum ab intelligenti scriptore exprimi oportere.

*) Grundsätze der Critik T. I. p. 41.

Modus tractandorum sensuum

9. Iam ut lectio, praesertim copiose scriptae historiae, utilitatem huius rei confirmat, ita et modum accurate indicat, de quo agere in disputatione de modo narrandi non poenitet. Primum, quod paulo ante explicauimus, in omnibus rebus gestis sensus exprimantur: deinde paucis verbis intertexantur, ut admonitio de iis rei gestae parti similis sit, attentio scriptoris appareat, lectoribusque, facti cogitatione occupatis, succurratur: tertio non omnes omnino in eadem re, ut si qui leniores et velut obscuriores fuerint, aut quos quisque vel non admonitus diuinare possit, aut observare adeo nolit: denique interdum improviso, ut lectores, inter ipsas res tamquam percussi sensuum observatione, eo vehementius moueantur. Quod autem breuitatis rationem habendam diximus, id ipsi naturae propterea conueniens arbitramur, quoniam illae humanarum mentium commotiones rei gestae pars aduenticia et fortuita appellandae sunt, atque adeo aliae esse potuerunt; quibus si quis studiosius inhaereat, verendum profecto est, ne lectorum animos a rebus ipsis, et rerum serie auertat, aut, si saepius fecerit, eos nimia similitudine fatiget. Sed et hac de causa vitiosa talis sedulitas iudicari debet, quod poetis, suum consilium, a narrantis consilio diuersum, sequentibus, sensuum uberior descriptio, vel partes tenuiter enumerans, vel copiam formularum adhibens, vel similitudine eos illustrans, recte conceditur: a quibus recedit adstricta veritati historia, minus illa libertatis ad copiam postulans in ea re, quam obiter exprimit, nihil autem fictionis

ctiois admittens, in cuius suspicionem copiosa sensuum explicatio, tota ex ingenio poetae profecta, facile incurrerit. Nam motos fuisse homines, verum est; illius motus omnes vicissitudines narrare, et pectorum singulos motus singulatim percensere, fictum et nimis liberum. Itaque volumus, intertextos sensus partibus rei gestae similes esse (Xen. Hellen. 4, 4, 19. Liu. 21, 35. *Fessis taedio — Italiam ostentat.* ibid. c. 36. *velut ad finem viae.*), aut ex ipsis adeo factis dictisque intelligi *), ut e Demosthenea narratione (de cor. c. 53.) sine difficultate studium, metus, cupiditas et expectatio Atheniensium apparet (cf. Herodian. 1, 6. Liu. 21, 42. Xen. Hellen. 5, 1, 3.). Qui exempla sensuum expressorum velit, et suaserimus, quamcumque Liuianae historiae partem perlegere. Sexies notat gaudium plebis, e sacro monte in urbem, liberatam decemuirali dominatu, redeuntis (3, 54.): erat enim incredibilis laetitiae materia. Nullus homo, nulla rei pars, in loco de Appii iniuria (3, 44--54.), sine sensuum indicio memoratur, omninoque in illa decemuirorum historia (3, 55 sqq.) nemo primum prodit, nemo aut quiescit, aut molitur aliquid, quin de sensibus eius diserte admoneatur. Inopinata est rerum conversio e L. Corn. Maluginensis calliditate (3, 40. 41.): eius vero sensus sic notantur, ut, qui non miretur vnius hominis callidam improbitatem, dormire videatur. Legat mihi aliquis, quae de certamine trigeminorum fratrum elegantissimo con-

*) Τα ἐρούμενα ἐκείνου ἦσαν ἡθικὰ. Aristot. rhet. 3. p. 244. v. 52. T. 2. Opp. ed. Erasmi.

consignauit (1, 25.), et quaerat periodum, quae sit hac sensuum significatione vacua. Cf. 21, 16. Xen. Cyrop. 1, 4, 18--24. Vnum est in hoc toto genere in primis efficax, si sensus hominum in ea re, quae tractatur, comparentur cum sensibus, olim propter rem admodum notabilem concitatis, aut cum ritu aliquo coniunctis. In quo deligenda est res in historia ciuitatis, de qua scribitur, illustris, quae, cum sit ciuibus notissima, et perspicuitatem insignem affundet sensibus, qui nunc exprimentur, et renouabit omnem dolorem, indignationem, laetitiam, spem, metum, cum illo illustriore facinore quondam coniunctum. Hoc modo saepius terror, cuius magnitudo in praesenti est declaranda, similis ei dicitur, qui patria capta ciues percusserat. Interdum clamor et concursatio comparatur ei, qualis captarum urbium esse solet. Tum, cum populi spectatoris plausum Livius (1, 25.) describit, eum cum theatri plausu confert: *qualis ex insperato fauentium esse solet.* Sed hic quoque distincta est historia a carminibus, quae sensuum talem comparationem et illustrationem, quam historia in factis et memoria gestarum rerum quaerit, ab similitudine vniuersa, et plerumque a comparatione cum aliqua parte naturae, repetunt.

Sensus in libris sacris notantur

10. Quodsi N. T. scriptores cum ceteris historiarum auctoribus in hac sensuum notatione contendamus: facile reperiemus, quare illi his nullo modo posthabendi sint. Dico igitur, saepe numero, ac breuiter quidem et idoneo loco, a

sacris

sacris scriptoribus sensus expressos esse, Quoties amor, lenitas, misericordia, fortitudo, placabilitas et patientia ipsius Iesu Christi diserte significata est! Quoties obedientia erga Deum patrem, et erga doctrinam V. T. reuerentia! Quoties e sermonibus eius eadem intelliguntur! Quis dubitaret, etiam si nulli, nisi ante mortem a Christo habiti, a Ioanne memoriae proditi essent, eum immenso inauditoque generis humani amore fuisse, negotiumque sibi demandatum constanter peragere utique voluisse. Quos quidem sensus Iesu Christi diligenter notare, eo magis necesse erat, cum in omni doctrina christiana exemplum Christi maximi esset, et esse deberet, ad imitandum momenti, et e talibus sensibus patefieret interior animi conformatio, facta reddens digna virtutis laude. Sed ut ad hominum, in N. T. narrationibus obuiorum, sensus veniamus, oblatum est in tradenda historia Christi singulare illud commodum, quod, ut omnia norat, ita ad alte repositam in mente hominum indolem penetrare, abditosque silentio sensus promere, et inde dicendi materiam petere potuit: cum in humanis libris exspectare cogamur, donec simulatio pectoris agendo patefacta sit: ut interdum in narrationis decursu ignoremus, cur res aliqua hoc potissimum modo euenerit, cuius longe alium exitum species hominum ostenderat. Et disertus est in hanc rem locus, Io. 2, 25, et passim id ipsum significatur. Tum crebra sunt illa: διεγόγγυζον, ἐθαύμασαν, ἐταράχθησαν, διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς, ἐκ ἠθέλων ἐρωτᾶν, ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους, et alia, quae interdum, etsi ore prolata videntur, tacitae potius cogitationis fuerunt.

fuerunt. cf. Luc. 16, 3. 4. Atqui his simillima in humanis libris: *Tum fremere plebes: admurmurare omnes: exanimis vicem unius.* Etiam animaduersio eorum, quae interdum paucis prolata dicuntur, non obscuram sensuum intelligendorum occasionem suppeditat, vt in libris sacris aequae ac aliis a sensibus ad sermones, a sermonibus ad sensus cogitando progredi liceat, nec vsquam obliuiscamur, interuentu hominum rem accidisse. Nam quod Actor. 22, 10. prostratus Paulus, *Quid iubes?* interrogat, id apertam facit significationem animi, obedire incipientis. Quod alibi Luc. 11, 27. admiratione Christi incensa mulier, *O felicem eam, quae te peperit!* exclamat, quanti esse videtur ad eius mentem intelligendam, si ex ore mulieris prorupisse cogitemus, quae non ipsam sapientiam collaudat, non vtilitatem auditoribus gratulatur; sed mulier mulierem, tanti filii partu beatam, praedicat, quasi nulli alii huiusmodi filii spes, vnica mulieris beatitas, relicta sit. E quo etiam fieri potuisse cognoscitur, quod alioqui, si non incredibile, at inexpectatum est, illam vniam in tanta multitudine exclamare ausam esse. Profecto, si hoc in humano libro reperirent, naturae simile appellarent, venustum, elegans: cur non in sacro aequae admirabile censeamus? Cf. Io. 11, 21. 32. Matth. 27, 63. 64. Act. 7, 56. 60. 26, 24. 29. Ipsa tandem facta, modo quis attenderit, saepius sensuum indicia sunt, nec obscurum est, e clamoribus et sedulitate comitantis aut obuiam venientis multitudinis (Matth. 21, 8. 9.), quid illa iudica-

verit de Iesu, intelligere. Cf. Act. 12, 22. 19, 34 *).

Omnes rei partes in singularibus N. T. narrationibus

II. Ad extremum quaeri poterat, an sacri etiam scriptores, enumerandis rerum singularium cunctis partibus, integram rem vbique tradidissent eo sensu, quem supra (§. 4) definieram. Sed cum narrationes singulas persequi in tam breui disputatione non liceat, quo tamen neglecto, iudicari accurate non potest, omittere exempla cogimur. Ac fortasse ne opus quidem est, *modum* narrationum singularum N. T. hoc consilio examinare, cum partim suo sensu quisque experiri debeat, an, perfecta narratione, totam rem tenere se arbitretur; partim facile inter legendum cognoscatur, homines, occasiones, apparatus, impedimenta, exitus, voces, sensus, summam Christi potentiam eiusdemque *ταπεινωσις*, unitam vim Dei Patris, precibus interdum disertis exoratum, ceteraque

*) Ex huiusmodi factorum dictorumque notatione, ut e signo animi, iudicant de moribus et indole hominum viri docti, qui ex aliquo tempore hunc locum de industria tractarunt, Niemeyerus in *Characteristice Scripturae sacrae*, pluribus voluminibus comprehensa, et Heflus in *historia vitae I. C. et historia scriptisque apostolorum I. C.* Hos viros secuti sunt plures, edendis spicilegiis: in quo genere tamen imitatoribus illorum virorum cauendum videtur, ne hominum, quorum semel mentio fit, et vnum alterumque factum aut dictum commemoratur, mores ipsos indolemque describant, cuius indolis perpetuitas e singulis exemplis iudicari nequit.

que totius rei explendae causa comprehensa esse. Verum si quis hoc vbique factum neget, suamque opinionem comparandis euangeliorum narrationibus firmet, quarum aliae aliis vberiores sunt, non nullae vix intelligi satis possunt, nisi alterum euangelium conferatur *), quid ei tandem respondendum videtur? Primum dicemus, quod interdum factum sit, id non omnino valere. Deinde breuitas narrationis, in summam contractae, non impedit, quo minus, *quid omnino euenerit*, intelligatur. Nam constat comparantibus cum Dionysio Halicarnasseo aut Polybio Liuium; vel Herodotum, Thucydidem et Xenophontem cum Diodoro Siculo; ea quae breuius narrauit alter, vberiore alterius expositione illustrata quidem reperiri et aucta; e breuiore tamen non minus, quam ex vberiore, disci, *quid omnino euenerit*. (Liu. 2, 10. cf. Dion. Hal. T. I. p. 295.) Nonne ergo sine rei et historiae ipsius detrimento alius alio breuior esse possit, modo, dum breuior narratio legitur, totum aliquod factum intelligatur? Quod nihilo minus fiet, etsi vox quaedam, nomen, aut pars non necessaria omissa fuerit. (Matth. 9, 20 — 23. cf. Luc. 8, 43 — 49.) Etenim fere tum desideramus aliquid in breuiore narratione, cum vberio-

B 2

rem

*) Mirum est, eum, qui adfectati regni reus fit (Luc. 23, 2.), ipsum confessum (v. 3), tamen inson-tem pronunciari. Sed comparato loco Ioanneo (18, 33) intelligitur, quid is, qui confitetur, confessus sit, quid de suo regno dixerit, quomodo se ab adfectati regni humani crimine purgarit. Ergo sic intelligitur, cur, haec et hoc sensu confessus, censeatur insons.

rem alium locum de eadem re legimus, quam cognoscendo breuiore ab initio acquieueramus, et facti ipsius veram notitiam tenebamus. (Luc. 22, 40. cf. Matth. 26, 36. et Marc. 14, 32. aut Marc. 15, 12. cf. Luc. 24, 13.). Donec ergo illa breuitas narrandi per se nullum detrimentum veritati et perspicuitati attulerit, ac ne animaduersa quidem sit, priusquam plura ex eodem genere sint collata, (quod de sacris narrationibus saepe valet,) non video, quid quarundam partium omissio per se vituperetur. Sed non omnes rei partes enumerantur. Audio. Tamen nihil damni inde exortum est, nisi totum velis subtiliter dicere, et eius partes in digitis enumerare: tum ea etiam narratio integra est et tota, quae rem integram sic exponit, vt sine errore possit intelligi, quis, vt hoc vtar, et quo morbo sit liberatus, quis quid quaesierit, quid cui responsum sit; etiamsi scriptor non minutissimas quasque partes persequatur (§. 4). Rursus etsi nemo sacrorum scriptorum res Christi consignare aggressus est, nisi vt eas cum fide exponeret: tamen in hoc communi consilio alius aliam legem sibi dixisse videtur, et Matthaeus cum Luca quaedam pluribus exsecutus esse, quam Marcus; Ioannes item addidisse superioribus non nulla, in primis sermones Christi. Accedit, nisi omnem historiam veterem spernere velimus, Matthaeum Palaestinis scripsisse, Lucam, vt ipse dixit, amico, Ioannem Asianis, Marcum suasu monituque Petri. Qui scriptores si hunc aut illum modum narrandi suo consilio accommodatiorem arbitrati sunt, non possunt illico obliuionis, negligentiae, aut vituperandae breuitatis

vitatis argui: praesertim cum scirent, exstare plu-
 res libros, vnde res eadem peti possent et vberius
 cognosci (Luc. I, I.); neque, vt mihi videtur, il-
 los aliorum libros repudiare et inuitiles reddere
 per suos commentarios vellent, sed per suos hos,
 suamque *αὐτοψίαν*, certae fidei consulere. Ac si
 vel maxime laboretur in vnus scriptoris breuitate;
 adsunt tamen ceteri, conferendi illi potius cum
 breuiore loco, quam breuior per se vituperandus,
 qui suum secutus est consilium. Nec illud negli-
 gendum, multos illorum euangeliorum, Mat-
 thaei praesertim, lectores ipsos audiuisse Christum,
 eiusque res spectasse: vt possent multa, quippe
 nota, breuissime narrari. Nec dubitem, aposto-
 los eorumque collegas multa coram narraffe, quae
 librorum, ab ipsis scriptorum, breuitatem com-
 pensarent. Cum autem tot causae diuersitatis hu-
 ius, quae breuitatis alium, alium vbertatis studiosum
 fuisse ostendit, reperiri possint: discendum est ab
 interpretibus veterum scriptorum, similibus Scali-
 geri, Casauboni, I. Fr. Gronouii, Wesselingii,
 Perizonii, qua modestia et cautione animaduerti
 hae causae potius, quam scriptores ipsi exagitari
 debeant. Ergo vbi inter legendum ita haeserimus,
 vt dubitatio comparatione vnus cum altero tolli
 plane nequeat, hoc est, vt plane non adpareat,
 quid euenerit, plane nullum factum agnosci pos-
 sit, plane nihil expediri, sed narratio, tamquam
 desperata, deponi debeat: ibi concedetur, omissa
 re necessaria non obscuram, sed vitiosam factam
 esse narrationem. Atqui difficile fuerit, tale quid
 in sacris libris reperire.

Ordine singulares res exponendae sunt

12. Alteram fecimus narrationis necessariam virtutem, vt ordine eo, quo res gestae sunt, earum partes continuentur. Ac illas quidem partes, quae habent vicissitudines, mutuo se excipiunt, agendoque constant, et vel in administratione hominum insunt, vel spectantibus aliis deinceps eueniunt, vt cum pugna, iter, sermo, conuentus, sollemnia dierum describantur, illas ergo sic ordine iungi, vt, quae priora fuerint, priore loco, cetera suo quaeque loco deinceps ponantur, quis admoneri aut explicari sibi sustineat? Vnus est ordo naturae ipsius et gestae rei, vnum certum narrantis iter, persequens rei vestigia: neque arbitrium scriptoris vllum modum narrandi in his constituere potest, sed mera observatio ordinis naturalis postulatur: cui quo est adstrictior narratio, eo magis ab ordine laudari meretur. Ceterae autem partes habent aliquam ordinis cautionem. Nam homines, qui rem gesserunt, et locus, vbi gesta est, adde et tempus et occasionem, si non opportune indicentur, affundenda aliqua obscuritate, aut molestia saltem, interturbare ordinem facillime possunt. Quod vitium effugiemus, his rei partibus suo loco notandis, hoc est, tum, cum ad reliquorum intellectum necessariae sunt, quae quidem necessitas perspicuitate intelligendi censetur, hoc est, animaduersione, an cetera, quae sequuntur, queant nequeantue intelligi, nisi nunc utique mentio fiat loci, temporis, occasionis: quam perspicuitatem scriptores opportuna aut praepostera talium mentione adiuuare aut impedire possunt. Si enim in ipso ingressu in rem gestam

stam quaerere cogamur, quis sit, de quo agatur, (quae dubitatio nobis quidem, Pausaniam legentibus, interdum oborta est,) an iuuerit hunc rei progressum opportunitas loci temporisque, post illam vero haesitationem tandem in media narratione edocti ad initium eius reuertamur, vt, clare demum omnibus cognitis, acquiescere possimus, nonne ordo neglectus sit? Similiter cum rituum descriptio, vt disciplinae Persicae apud Xenophontem (Cyrop. I, 2.), ac caerimoniarum Romanarum apud Dionysium Halicarnasseum, Herodianum, Zosimum et alios, vel Gallicarum et Germanicarum in Caesaris commentariis, aut cum disputatio de loci situ, non quoad opportunitatem ad proelia, itinera, castra, sed propter imperia, pacta, fines, ad totius narrationis perspicuitatem prodest, vnicuique sponte occurrere debet, his sero descriptis, priora non posse non obscura esse. Sed haec sunt eius potius historiae, quam iuxta (§. 27) describere coepimus.

Singularium narrationum ordo in libris sacris

13. Sacrarum narrationum virtutibus et haec recte accensebitur. In quo etsi nec omnia hic examinare, nec in magna similitudine locorum deligere quaedam praecipua exempla possumus: tamen iure hoc defendimus, non partes tantum rei, quae seriem eius deinceps continerent, ordine legitimo continuatas esse; sed et loca, homines, occasiones, tempora ibi indicata, vbi ad legem perspicue narrandi fuit necessarium. Si quis hoc consilio primum et secundum Lucae caput, vltimum Ioannis, narrationem de Lazaro, a mor-

tuis reuocato, de passione Christi, de colloquio eius cum iis, qui Emmauntem petebant, res quinquagesimi a paschate diei, locum de naufragio Pauli et Cornelii accessione ad religionem christianam perlegerit: ordinis naturalis laudem his locis deberi vel hinc cognoscet, quod nusquam relicta in prioribus obscuritas eius generis, quae neglecto ordine oritur, in media demum narratione sublata est, sed omnia ipso progressu clara sunt. Illa vero pauca, quae anticipatione ad alienum locum relata interdum leguntur (Luc. 3, 19. 20.), aut alia, quae aliquanto post, quam acta fuerant, exposita sunt, (id quod comparantibus Matthaeum et Lucam in oculos incurrit,) illa ergo vel similitudine humanorum librorum excusare poteramus: sed quod etiam ita inserta sunt, vt facili negotio cognoscas, ea aut maturius dici seriusue, aut consilio quodam aut commoda occasione hic poni, nulla magnopere molestia lectori attento creabitur: negligens enim nec ordinem, nec perturbationem eius sentit. Qui autem meminerit, nos de modo narrandi singulas res exponere, is primum non trahet ad hanc disputationem totius vitae Christi, per annos plures actae, enarrationem, quae factorum multorum serie constat, ideoque, vt integrum opus historicum, ordinem ad seriem annorum ac dierum adstrictum poscit, quo quidem in ordine non modus narrandi singulas res spectatur. Si quis in decursu totius operis annorum numerandorum morem, in sua quemque ciuitate constitutum, (vt per Olympiades, archontum aut consulum nomina, mensium a nouo inde anno seriem,) deserit et immutat, suoque arbitrato

inter-

interualla temporis definit, vt Thucydides, cui ab initio veris auspiciari annos commodius visum est, quam archontum nominibus distinguere (p. 361.); vt Ioannes, qui per paschatum terminos historiam deduxit; aut Matthaeus, qui, prouti Christus Galilaeam, Peraeam, Iudaeamue peragrauerat, ita narrando secutus est; vt Lucas, quæ vitam Christi non per tempora, sed per species scripsit *): referetur quidem hic arbitrarius ordo ad modum historiae scribendae; sed cum illo ordine narrandi singula, de quo mihi hoc loco sermo est, nihil commune habet. Neque vero de comparatione quatuor euangeliorum, qua harmoniam, quae dici solet, efficere tentant, agimus hoc loco, in quo nihil aliud propositum nobis est defendere, quam ordinem in singulis narrationibus.

Perspicuitas orationis

14. Rem verbis dilucide exprimere, (hoc enim tertium proposuimus §. 3), adeo necessarium
 B 5 est

*) Vfus sum Suetonii verbis, qui vitae Augusti partes singulatim, non per tempora, sed per species, exsequi se velle professus est (c. 12): hoc est, narrare de bellis, honoribus, legislatione, disciplina, vita domestica. Similiter Lucas vitae Christi partes exsecutus est non per tempora, sed per species, vt narraret de natalibus eius et pueritia, de rebus eius in Galilaea (a cap. 4. vsque ad 9, 51), de ultimo itinere Hierosolymitano (a cap. 9, 51 ad cap. 20), de extremis octo diebus, ad Hierosolyma transactis (cap. 20 et 21), de morte atque reditu in vitam. Atque hic modus narrandi per species dici hodie solet rerum (realis) ordo.

est per narrationis naturam, vt, perspicuitate neglecta, ne dici quidem mereatur rei expositio. Accusant Thucydidis, Polybii, Liuii, Sallustii, Taciti in multis locis obscuritatem; tum e verbis singulis, tum ex habitu orationis; laudant vbique Xenophontem, Herodotum, Caesarem, alium compositione orationis apertum, alium verborum vsu: vituperant mediae aetatis inscitiam scribendi; probant recentiorum temporum intelligentiam: atque ita constanter hoc iudicant, vt mirum fuerit, si tam multi magno cum consensu errent. Sed non minus inuenustum est, huius rei necessitatem demonstrare, quam alienum a consilio meo, perspicuitatis naturam operose explicare: dabunt fortasse periti, pura et propria verba cum habitu totius orationis, secundum naturam conformato, perspicuitatis causas esse *). Omnino vero hanc partem disputationis, nisi eius tractandae necessitatem aliquam res et ordo mihi imposuisset, libentius omissem; adeo ab inuito scripta est. Quid enim, nisi centies dicta, ac fortasse sine vlla orationis commendatione, repetere possum, ita autem breuiter repetere, vt ne spes quidem rei vtcumque exponendae locum habeat? Sed nonne statim ab initio labascet defensio narrationum N. T. vindicans iis perspicuitatem, e *puritate* dictionis ortam? Eas enim narrationes, quas hic tractamus, vbique pure scriptas dicere, fuerit hodie temerarium, et magnam arguat puritatis ignorationem. Igitur, inquis, si non sunt pure scripti, non erunt perspicui hi libri sacri. Non erunt repetentibus

ea,

*) Ernestii init. rhet. 310. sqq.

ea, quae graeca non sunt, e scriptoribus et usu graeco: erunt vero, simul ac concesserimus, ita mistum esse dicendi genus e graeca et hebraica loquendi consuetudine, ut, si quis utriusque linguae usum cognitum habeat, ac praesertim graeca, ex hebraico fonte ducta, cum hebraicis permutare, et ut primum graeca legerit, in iis hebraica, quibus respondent, agnoscere didicerit, ut ergo talis lector singula ad utriusque linguae indolem accommodate expressa reperiat, hoc est, intelligat. Nam cum hebraica hebraice doctis, graecorum autem peritis graeca, per se singula, perspicua esse debeant: efficitur, utriusque linguae gnaro utraque ad intelligendum exposita fore, omnemque in hoc genere obscuritatem ex ignorantia linguae oriri *): qua cognita et illud cognoscitur, alia hebraeae, alia graecae linguae indoli congrua esse, alia ex hebraei sermonis indole, alia e graecae linguae consuetudine pura esse; hactenus autem, quod servata est indoles linguae, puritas perspicuitatem continet. Ipsi illi, qui de huius rei difficultate scripserunt, in quibus libenter nomino Ernestium **), quoniam et huius rei cognitionem eius disciplinae debeo, illi, inquam, cum hoc modo non praecidere spem intelligendi omnem, cautos tamen et verecundos interpretes reddere vellent, superandae difficultatis et alia adminicula commendarunt, et vero etiam utriusque linguae cognitionem, cum qualis in se esset, tum quo

*) Ernestii Instit. Interpr. N. T. §. 15. p. 43.

**) In opusculis philologicis et criticis p. 198.

quo modo graeca ex hebraicis libris ab Alexandrinis expressa essent, genusque graece loquendi profusum singulare institutum fuisset. Quo cum genere loquendi sic quoque familiaritatem contrahent sacrarum literarum studiosi, si libros V. T. apocryphos assidue legerint, in quibus, praesertim ubi de moribus praecipitur, exemplum est dictionis hebraeograecae, ab illa Alexandrinae versionis anxietate ἑρμηνευτικῆ inflexae paululum in formam παρανευτικὴν et δογματικὴν liberiolem, et aetati apostolorum propiorem. Nihilo minus occurrunt narrationes, in quibus explicandis fere sufficit aliqua graecae linguae notitia, (Io. 2, 1-10. 4, 1-20. Luc. 7, 41-48. 15, 11-32.) quas quidem sine multa hebraismi comparatione perspicuas esse graecae intelligenti palam est. Nec proprietatis laude caret sacrorum scriptorum oratio, quamquam et ipsa fere ex indole hebraicae linguae cognoscitur. Dicemus, quia nec hic congerere exempla lubet, de vno genere verborum, quae, cum ab Hebraeis adstricta essent doctrinae religionis, et ab Alexandrinis graeca facta, (vt πίσις, νόμος, ἐπιστρέφειν, ἀγνώσῃνη, σὰρξ, πνεῦμα, μαρτυρεῖν, κηρύσσειν, προσκυνεῖν Θεὸν, λατρεύειν Θεῷ, ταπεινῆσθαι ἐνώπιον τῆ Θεῶ.) etiam in altero testamento diligentissime seruata sunt, vt commode vsum loquendi de religione, sacris libris Iudaeisque proprium, intelligere possimus. Atque etiam cum de aliis rebus sermo est, vt vasis, sabbato, ritibus, partibus templi et aedificiorum, iter Hierosolyma facientibus aut illinc redeuntibus, ponuntur his rebus propria vocabula, quibuscum alia, etsi adsunt, permutare foret illicitum in hac quidem hebraeograeca

graeca dictione; sed a Philone et Iosepho, propter studium purae orationis graecae, necessario immutari debuerunt, et sunt plerumque immutata. Similiter, quae sunt ad graecae consuetudinis legem in N. T. libris narrata, ut in Actis nauigatio Pauli et naufragium, ea propriis in hac re nominibus significantur, quae facile huc referri potuissent, nisi in legendo ab unoquoque graecarum litterarum perito obseruari possent, velut, ἐπιβοᾶναι, ἀνάγεσθαι, κατὰγεσθαι, ἐμβιβάζειν, πλοῦς ἐπισφαλῆς, παραχειμάζειν, αἴρειν et alia, etsi non omnia fortasse. De *compositionis perspicuitate* quamquam dubitarunt, qui anacoluthis, hyperbatis et aliis id genus offensi erant, poterant tamen et vocibus doctorum hominum, et veterum librorum lectione edoceri, haec scriptoribus omnibus communia esse, et vnius alteriusque diligentiore interpretatione facilem reddi totius generis obseruationem, nec, si vel maxime ab aliquo frequentata fuerint, librum integrum obscurari. Nostrae causae in primis prodest, quod narrationes sacrae his difficultatibus multo parcius impeditae sunt, quam ceteri apostolorum libri, in quibus placita et praecepta religionis consulto pertractantur. Ipsa orationis conformatio simplicitatis explicandae causa infra (§. 26) demonstrata est, unde perspicuitas necessario apparebit.

Superioris disputationis summa

15. Secundum haec haud dubie concludere licebit, narrationes N. T. bonas probandasque esse, in quas narrationis integra notio cadit, et quibus virtutes eae, quas supra (§. 3) suspensas esse e
notione

notione naturaque narrationis docuimus, omnino conueniunt. Quod si vnaquaeque res, quae necessarias ad naturam suam partes omnes complectitur, quae naturae suae consilioque respondet, quae ad id, cuius causa inuenta est, plane prodest, aequae nominari bona meretur, ac prudens et peritus eius opifex: idem iudicandum erit de narrationibus sacris, quae nulla necessariorum virtutum carent, in rei gestae expositione, memores velut consilii sui, vbique versantur, consilioque narrantium et legentium omni ex parte satisfaciunt.

Simplicitatis notio

16. Quaecumque autem narratio praeter necessarias virtutes nihil tradit, monet, explicat, quod publice aut priuatim ad vitae humanae partes varias ac tempora plura imitando, cauendo agendoque profit, aut ad lectorum delectationem, eiusque, qui scripsit, facultatem demonstrandam valeat, sed ex altera parte rebus gestis euentisque contenta est, ex altera vnum hoc propositum habet, vt verbis idoneis plane et perspicue rem exhibeat lectoribus cogitandam, ea, nisi vehementer erramus, in vniuersum simplex dicenda est. Sed quoniam huic virtuti, quae vbique in N. T. narrationibus dominatur, non semper, praesertim a fastidiosis iudicibus, iustum pretium statuitur, faciendum putauimus, vt eleuandae criminationis causa naturam eius diligentius examinaremus. Simplicitas ergo, qualis in vita operibusque humanis occurrit, quam quidem hic describimus, omnino in partium naturalium similitudine posita videtur, ideoque

ideoque aliquid *μονοειδὲς* esse *). Hanc, ut ceteras res, quae arte et imitatione continentur, natura duce sensibus externis acceptam, mens humana ad vitam transtulit: natura enim innumera corpora formavit, quorum partes necessariae singulae, ut folii vel corticis, essent similes; saltem, si ad varietatem, velut figurae foliorum auratique marginis deflexit, eam superaddidit simplicitati. Itaque cum natura sensibus externis non nisi res compositas obiiciat, simplicitatem in his deprehendi certum est, nec ei multitudinem partium, sed diversitatem contrariam poni. Quam diu ergo similibus partibus nihil diuersi additum est, agnoscitur hac velut nota simplicitas: additamentum vnum quodlibet, non sublata quidem simplicitate, tamen initium est varietatis; ad quam si accesserit scientia diligentius efficiendi, ornatus et ars oritur; si nimia eius frequentatio, obscurans adeo similitudinem, transitus fit ad affectationem **). Et
ad

*) Etiam in metaphysicis veterum simplex dictum est, quod esset vnum, vnius modi, non multiforme, siue quod partibus eiusdem generis constaret. Cic. Acad. I, 7. 4, 39.

***) Homius (Grundsaetze der Critik. T. I. p. 302.) simplicitatem opponit mixtioni rerum, coniunctim animo oblatarum et velut implicitarum, effusisque ornamentis, cum humanae mentis attentio, multis in eam vna irrumpentibus, turbetur, eaque fere praeteruolet. Eruditissimus Winckelmannus cum in Historia Artium (p. 150.) posuisset: *exprimere et proferre magnam rem simpliciter*: hoc sic explicare videtur, ut rei ambitum hoc modo emitiri nos adpectu vno, vna notione comprehendere dicat. Atqui hoc in magna partium varietate locum habere non potest.

ad hanc vacuitatem ab additamentis significandam partes in definitione *naturales* nominauimus, quas et *necessarias* appellare licebat, eamque ob causam verbum hoc adiecimus, quod et accedentium varietatis artisque causa partium similitudo intelligi potest, aliena tamen ab hoc loco. Ars quidem, quae omnino censetur accurate imitandae naturae scientia, cum simplicitatem aequae ac varietatem exprimat, per se non tollit simplicitatem, sed imitatur, (nisi vero eam assequi exiguae artis est) interdumque ei adiungit varietatem ornatumque. Quae si cui argute nimis disputata videantur, is modo ne falsa appellet, simplicitatem in vacuitate ab omni ornatu per nos ponere poterit. Sed maluimus ipsam rem videre, non contrarium ei vitium aut virtutem facere iudicandi notam: nam si illam definitionem probauerimus, tamen quaeretur, quidnam, detracto orationi omni cultu, reliquum sit: quod quidem natura duce reperiri posse, non desperandum fuit: reliqua enim est, detracto ornatu, ipsa illa naturalium partium similitudo.

Simplicitas orationis in rebus

17. Tribuetur itaque orationi simplicitas, cum meras naturales partes habet. Sed quoniam oratio rebus verbisque constat, quae utraque accessio-
nibus

potest. Cf. Eiusdem liber de Allegoria artium p. 30. Die Einfalt der Allegorie besteht in Entwerfung eines Bildes, welches mit so wenig Zeichen, als möglich ist, die zu bedeutende Sache ausdrückt. — Sie ist in Allegorien, wie Gold ohne Zusatz.

nibus immutari possunt, non poterit de naturalibus partibus, et vacuitate ab accessionibus dici, priusquam rerum verborumque simplicitas fuerit explicata. Iam cum omnino simplicitas similes naturales partes postulet, ideoque diiudicari nequeat, nisi ad naturam cuiusque rei referatur: in promptu est, scribentibus nobis de simplicitate in rebus, naturam rerum spectandam esse, si partes naturales deprehendere velimus. Haec autem natura rei sic intelligitur, si, quot sint cuiusque rei necessariae partes, duce experientia examinemus, iisque colligendis totam rem coagmentemus: ita enim efficietur hoc, quod quaerimus, et aduenticia facile discernentur. Siue ergo facti, siue vocis, siue alius rei naturam eo consilio inquiramus, ut simplicitatem orationis, rem illam exprimentis, cognoscamus: in summam coniungentur singulorum partes necessariae, quas solas si oratio deinceps posuit, ut legendo res sine vlla accessione appareat, de simplicitate eius dubitari non poterit. Sed quoniam oratio partes rei, quae, cum in ipsa vita versamur, in sensus incidunt, notionibus et sententiis (*ἐννοίας*) significat: necessario diuersa est eius simplicitas ab illa ratione, qua ceterae artes in imitatione simplicitatis vtuntur. Illae enim simplicem rem aequae ac natura sensibus tantum obiiciunt; oratio menti adinouet beneficio notionum sententiarumque. Quapropter oratio, quae meras notiones et sententias vsurpat, quarum summa nihil nisi imaginem expositae rei, sine additamento, animo imprimi, hoc est, quae meras rei naturales partes sine vlla varietatis accessione continet, in rebus simplex est.

Simplicitas verborum in oratione

18. Ergo et verborum simplicitas dici poterit partium orationis naturalium similitudo, quae duas formas habet, alteram verborum singulorum, alteram iunctorum. Sed ante omnia quaerendum videtur, quid in his naturale sit. In quo si cogitemus, naturalibus hoc loco variata studio et arbitraria cultu opponi, varietatem autem linguarum in discessione ab usu primo et consuetudine vltima positam esse: efficitur, proprie primam loquentium consuetudinem naturales verborum significatus aequae ac orationis naturalem structuram continere; varietatem contra iis, qui aliquid a primo usu immutare coeperint, deberi. Nolumus enim illam, inutilem fortasse, saltem hodie profus impeditam disputationem tangere, quae, cum notiones verbis signatae sint, notionum et verborum naturalem coniunctionem, siue sonorum vi expressam rerum indolem, indagare conatur, et, quamquam plerumque ne in vernacula quidem aliquid certo constitui potest, tamen longissimo vetustatis interuallo remota vocabula peregrinarum linguarum e natura rei ipsius repetere audet. Nobis quidem, quidquid in oratione varietate studium ornatumque prodit, quo non sponte vtuntur indocti et inculti, quo hi ipsi sunt ducendi, quo ducti vix perueniunt, id ergo nobis adinuentum videtur, ideoque illud, quocum mista est haec varietas, censemus primum, naturale, nondum ornatum aut studio tractatum. Cum autem, vt iam de significationibus agamus, nulla lingua primi illius usus adeo vbique tenax fuerit, vt plane nihil mutaretur, (praeterquam in his fere, quae

vno tantum modo ad rem, quam signant, referuntur, nec ingenio similitudinis aliquam animadversionem relinquunt, aut cum alia re coniunctionem offerunt, velut, *et, qui*, similiaque:) ad agnoscendum naturalem significatum in scribendo dicendoque sufficit, usu vulgari eum hac aetate, qua scribimus dicimusque, notioni alligatum esse. Quod quidem et in translata haecenus cadit, quoad primorum penitus amissorum locum occuparunt, vel usu crebriore sic inualuerunt, ut sine arte, ornatu et intelligendi difficultate cum primis recte permutari possent, et in communi vita ab indoctis etiam, ut prima et propria, frequentarentur. Atque ut vnus rei vocabula plura subinde reperta sunt, non illa quidem ornata et exquisita, sed notione similia, opinione vsurpantium ac delectu dissimilia, ita, qui ex iis vsitiora praefert, nihil magnopere curans elegantiam in seligendo et subtilitatem in distinguendo, simplicior illo altero censendus est, cui serius inuenta, vel substituta aliis, varietatis causa magis placuisse videntur. Quare, qui signa, ei rei, quam significant, arbitrato hominum aut primum adstricta, aut usu quotidiano trita, hoc est, verba seu partes orationis naturales, vbique ponit, is, cum perpetuo sibi invicem similibus signis naturalibus vtatur, simplicitatem verborum tenet: qui prima, trita, et certa iam vocabula et signa rei a re, quam indicant, studiosius transfert ad similem, is simplicitati adiungit varietatem, induitque orationi in partibus non nullis diuersum a ceteris habitum: qui delectu saepe vtitur, is transgreditur ad cultum, imitatur consuetudinem venustiore, ac deserit naturae

ipfius vulgarisque confuetudinis iaitia et tenuitatem. Quidquid autem de vfu communi fcripfimus, id quis non videt fic intelligendum, vt plebeiae fordes remoueantur? Quae vt in fe non ad popularitatem pertinent, ita multo magis ab eo, qui inter fcribendum et cogitandi et mutandi et cauendi moram nancifcitur, vitari debent. Sed cum non fingulorum tantum verborum, verum coniunctio etiam plurium verborum ad efficiendam fententiam, fiue vna propofitione (*Φράσει*) comprehenfam, fiue pluribus, vt *ἔησις* fiat, naturale quid habeat *), quod et ipfum in primo hominum vfu quaerendum videtur, huius conferuatio perpetua in dicendo fcribendoque fimplicitatem ftructuræ efficiet. Ille vero vfus primus videtur partim formulas loquendi eas expleffe, e quibus ellipfis pofttea aliquid fuffulit; quo de genere ad Sanctii Mineruam multis locis intelligenter difputauit Perizonius; partim recta via, quam etiamnum ingreditur communis vita, ad copulanda verba et membra inceffiffe; nihil magnopere vel ad varietatem numeri et compositionis, vel ad breuitatem inflexiffe, ideoque diductior fuiiffe, vt fine ftudio periodi aut fchematis operofi proflueret oratio: qualis eft hebraica vbiuis, et graeca ibi, vbi refert ad fe inuicem *μὲν* et *δὲ*, multa item per illud *δὲ* neclit, nondum variat transitiones **). Sed
 quæ

*) Idem, fed alio fenfu et confilio, docuit Salmafius de Helleniftica p. 137. 138. Quinçtil. 9, 4. init.

**) Dionyf. Halic. T. 2. Opp. p. 168. vbi de genere fcribendi Thucydideo loquitur, vtramque fimplicita-

quae postea, vsu tamen omnium, e prima vastitate detracta sunt, aut eodem ipso vsu substituta primis, praesertim particulae et participia, (sed sine ornatu,) vt fit in vulgari fermone, quae semel introducta aeque frequentari coeperunt, ac vetusta illa ab initio frequentata fuerant, (e quo genere est Lysiae narrantis atque Xenophontea oratio, vbi membratim funditur, et Constantini Porphyrogenetae in de administrando imperio,) quae denique syntaxis, sensim plus vsurpari coepta, veterem velut expulsam rariorem esse voluit, ea ergo, mista naturalibus initiis, iam tenent locum primorum et naturalium, atque propter consentientem omnium vsu, subinde introductum, omnibusque notissimum, naturalia iudicari debent. Neque vero existimandum est, si quidem de ingenio humano infra (§. 27) vere iudicauimus, vllam aliquam metaphoram exquisitiorem, aut locum aliquem sublimem simplicitati contrarium esse. Imo sunt haec semina ingenii prorumpentis, quod alii celerius molliusque contigit, alii quietius et

C 3

aequa-

plicitatem, et verborum et compositionis, describit: Διαφέρει (Thucydides) τῶν ἄλλων, διὰ τὸ μὴ κατ' εὐθῆαν ἐρμηνεῖαν ἐξενηνέχθαι τὰ νοήματα, μηδ', ὡς ἐστὶ τοῖς ἄλλοις συνήθως λέγειν, ἀπλῶς καὶ ἀφελῶς, ἀλλὰ ἐξηλλάχθαι καὶ ἀπεστράφθαι τὴν διάλεκτον, ἐκ τῶν ἐν ἔθει καὶ κατὰ φύσιν εἰς τὰ μὴ συνήθη τοῖς πολλοῖς, μηδ' ὡς ἡ φύσις ἀπαιτῆ. Μοχ περιεργον nominat λέξιν, et εὐθῆαν τῆς λέξεως ἰδὸν contrariam, opinor, schemati et inflexioni ponit. Ibidem singula verba et modus loquendi, a simplicitate immutatos, recenset. Idem de Lysia (p. 83. v. 20.): Τὸν κόσμον οὐκ ἐν τῷ διαλλάττειν τὸν ἰδίωτην, ἀλλ' ἐν τῷ μιμῆσθαι λαμβάνει.

aequabilis, periclitandoque spem fecit, fore, ut excitatum excultumque aliquid excellens pareret. Norunt omnes Virgilii thesauros Ennianos: et tamen Ennius, qui hos Virgilio reliquit, in vniuersum simplicitate vsus est. Ac nominatim in sublimitate ea, quae oritur ex ipsa rei magnitudine, percellente animum, ut primum percepta est, quae nihil ab arte adiumenti ad sentiendum capit, omniumque hominum sensibus et animis se ingerit, ita propriam sedem habet verborum simplicitas, ut sublimitatem placere posse dubitem, si naturalis magnitudo, iam sua vi feriens animum, verborum aut formularum arte illustretur dicam, an obscuretur. Offert etiam natura sensibus permagna, eaque simplicia corpora: ac tum ducere spectatorem ad montium moles, ad obstupefaciendum eum sufficit; demonstrare verbis magnitudinem, ut spectator obstupefiat, inuenisti et garuli comitis videatur *).

Signum aliquod simplicitatis

19. Si praeterea sensu nostro, neglecto definiendi acumine, orationis simplicitatem examinemus: hoc signo agnoscetur, si, quod animus simplici corpore conspecto iudicet, abesse disparia et variata, relinqui similia, idem sentiat simplici oratione accepta. Non illico, auditis pueri precibus, etsi circuitione celasse veros, et praetexuisse simulatos sensus sibi videtur, vbique tamen expositum eius sui que simile pectus et veritatem
 expre-

*) Winckelmanni Historia Artium. p. 150. Salzeri theoria artium in v. Erhaben.

expressam deprehendimus? Non opificem, vitae suae casus dicendo persequentem, similem vbique sermoni communi artisque rudem iudicamus? Non ad eundem modum in artis operibus adspectus columnae omnes partes similes, non in porticu columnarum similitudinem animaduertit? Si ergo, quo modo afficimur oblato nostris oculis corpore vel simplici, vel immani, eodem modo nos affecerit oratio, in re simplici aut sublimi versans; si vtraque affectio animi eodem gestu iisdemque vocibus se prodiderit: iure arbitramur, rem simplicem aut magnam esse nobis oratione simplici aut sublimi monstratam. Sic indolem orationis iudicamus comparatione sensuum, quos excitat, cum sensibus, quos natura rerum quondam excitarat.

Simplicitatis cum pulcritudine coniunctio

20. Quod si denique quaeratur, an simplicitati per se pulcritudo tribui possit, (quam non male faciunt, qui, spreta communis vitae in hoc vocabulo ambiguitate, apte iungendis simplicitati variis partibus partiumque nexu concinno teneri, et vi quadam oblectandi agnosci arbitrantur,) videtur summae simplicitatis in se et merae partium similitudinis, sine vlla varietate, nulla esse pulcritudo. Cum ergo prorsus simplicia corpora pulcritudinem habere dicuntur, quod centies clara naturae vox censere iubet, ad illam structurae partiumque similitudinem accedunt fere, quae diuersitatem efficiant. Interdum magnitudo aut exiguitas, interdum ordo et concinnitas, interdum color, situs, figura, nouitas, opportunitas loci temporisque, cient pulcritudinis sensum: et in alio

genere pauci similes soni, atque vnus adeo, vnus item motus, accessione tremoris diuturni, molli-
tici, numeri, continuationis celeritatisque pla-
cent. Modo manus, naturae simplicitatem verif-
sime imitata, nos tenet, modo sensus quidam no-
stet nos rei beneuolos reddit, quae tamen non ad
ipsius rei pulcritudinem pertinent. Iam vt in illa
partium similitudine expletio earum aut absolutio,
hoc est, perfectio intelligi potest, quae rem prae-
stantem aut laudabilem reddat: sic, vbi natura ei
aliquid varietatis adspersit, naturalis pulcritudo
exoritur. Quod si haec doctorum hominum pla-
cita, quae tanquam oracula fundi solent, ad ora-
tionem transferantur: huius etiam simplicitati ipsi
per se abiudicanda videtur pulcritudo, praesertim
cum experientia hanc sententiam confirmet. Quo
quis enim simplicius scripsit, eo minus vulgo ex-
petitur; et qui in communi vita simpliciter, etsi
non falso, loquuntur, tamen nullum in aliis sensum
excitant, quam qui notiones, in aliorum animum il-
latas, necessario sequitur; sed elegantioris hominis
fermo, non affectantis ornantisue, illico pulcer ap-
pellatur. Orpheus quidem, cuius hymni vnus fere
modi sunt, (sumamus enim temporis causa, eos
non mysticos, sed Callimachiis similes esse,) ille
ergo si praeter attributa deorum, omnia eodem
genere loquendi expressa, etiam de factis eorum
et operibus vberius cecinisset, aut orationem sal-
tem variasset, mereretur fortasse eandem laudem,
quam Homeridae cum Callimacho, numerofo,
multiplici, copioso et in primis docto poeta, qui
illam diuinarum virtutum descriptionem vni tan-
tum singulorum hymnorum loco assignauit, per
reli-

reliquam partem facta et historiam deorum distribuit. Itaque simplicitati orationis accessione duplici pulcritudo conciliata est, vel ipsius rei beneficio, vt naturalis esset, vel ingenio scriptoris, vt arte adiuuaretur. Interdum enim sensus, aetas et mores hominum, a quibus vox edita vel res facta est, eam a simplicitate ad pulcritudinem et suauitatem prouexerunt: interdum sublimitas, ordo, nouitas, opportunitas, quae rei ipsi adhaeret, eam decorauit: quo tempore magni merere nolumus, vt huius naturalis pulcritudinis adspectus interuentu cultus cuiusdam impediatur. Sed et ii, qui rem dicendo tractarunt, verissima naturae imitatione cum rei simplicitate pulcritudinis laudem saepe communicarunt, vt res artificis causa placeret, quod innumeris Homericorum carminum locis accidit. Alii venustate orationis simplicitatem reliquam lectoribus probarunt: e quo genere Lysiam praesertim, Xenophontem et Caesarem censuerim, qui vitam quidem communem componenda oratione plerumque imitati sunt; sed, ne humiles vbique essent, praeter subtilitatem notionum verborumque delectum, oratoriam quoque suppellectilem verecunde assumerunt, ideoque subtiles et elegantes dicti sunt. Alii denique omnem apparatus ornamentorum pulcritudinis causa vsurparunt. Haecenus ergo pulcritudo cum simplicitate coniuncta est.

Exempla simplicis orationis

21. Vtriusque simplicitatis exempla in eorum libris occurrunt, qui primi se in aliquo genere ad scribendum dedere, inter quos nominare

licet Mosen, cuius libri saepissime hoc genere dicendi tamquam signati sunt; Homerum et Hesiodum, iis maxime in locis, in quibus vitae humanae minutissimas, omnique dicendi ornatu destitutas partes persequuntur; Herodotum, praecipue ubi naturae partes, earumque ab hominibus inuentam administrationem explicat, ut bestiarum indolem, nidos, capturam; fabularum antiquissimos conditores (Liu. 2, 32.); annalium denique auctores, qui, ut ait apud Ciceronem (de Orat. 2, 12.) Antonius, *neque tenuerunt, quibus rebus ornaretur oratio, et, dum intelligeretur, quid dicerent, unam dicendi laudem putarunt esse breuitatem* *). Ab his ergo discendum est, quo modo ingenium humanum, nullo dum vel exemplo informatum, vel praecepto admonitum, vel frequentis usus adfuetudine ac taedio ad varia, singularia et affectata inclinatum, rem verbis exprimere soleat, cum ceteri, atque adeo hi ipsi in multis locis, artem ornandi et elegantiam naturae addiderint, vel delectu verborum, vel compositione orationis. Cuiusmodi cum sint initia naturae, et primus humanae mentis conatus, mirum non est, si, quotquot unam hanc rationem per integros libros tenuerunt, rudes fere et ab omni arte remoti fuerunt: quo nomine tamen, praesertim in initiis cuiusque rei, nemo reprehendi potest; quamquam adfueti multis ornamentis, ideoque ab incorrupto veri iudicio abhorrentes, simplicitatem moleste ferunt **). Eadem simplicitas dominatur, quod recte docuit

Hermo-

*) Dionys. Hal. T. I. p. 7. v. 27. *μονοειδής*.

***) Homius l. l. p. 312.

Hermogenes (de ideis P. 2. fol. 62. ed. Argent.), in vocibus infantum, omniumque eorum, quorum mores nulla simulatio deprauavit, aut elegantia poliuit, quos ille ἀπλάτους, ἀκάκους, ἀφελῆς, appellat, et in exemplis agricolas illudque Cyri pueri e Xenophonte (Cyrop. 1, 3, 2.) commemorat: ὦ μῆτερ, ὡς καλός μοι ὁ πάππος: cui omen L. Aem. Paulo oblatum addimus: *Pater, Persa perit*: utraque enim vox, in tanta temporis illius, quo ab infante proferebatur, dignitate et splendore, decora aperto infantis pectore, verbis, ad illum unum sensum accommodatis, simplicitatem indicat. Cf. Io. 4, 11. 12. 15. Superest etiam in carminibus legum et formulis solemnibus, antiquis fere, aut ad vetustum morem compositis, in Theocrito et Virgilianis Eclogis non nullis, Anacreonte, Xenophonte, Thucydide, ubi narrat, (sed non semper,) Lyfia, Demosthene, ac saepius fortasse, quam opinentur, qui δεινότητα in eo laudari audierint, Palaephato, Terentio, Caesare, Ciceronis epistolis pluribus, Phaedri locis permultis, aliisque. Sed exempla collegit Hermogenes; quaedam et Vossius (Comment. rhet. P. 2. p. 505.)*). Ceterum ut is, qui rerum simplicitate acquieuit, verba tamen aut habitum orationis accessione ornatus vel suauitatis illuminare potuit, ita, qui simplici dicendi genere vsi sunt, rerum seriem interdum varietate distinxerunt. Nihil in verbis, in primisque structura eorum, Xenophonte inter-

*) Cf. Proteuangelium Iacobi et euangelium de infantia Christi. Fabric. Cod. apocr. N. T., T. I. p. 66. 159.

interdum simplicius, nihil item ad rerum varietatem eodem ingeniosius.

Simplicitas rerum in narratione

22. Transeundum est ad narrandi simplicitatem, cuius causa haec omnia scripta sunt. Ea rursus duplex erit, rerum altera, altera verborum. Ac rerum simplicitas tenebitur, si merae partes necessariae rei gestae ponentur, atque ita praecisa fiet narratio: nam quidquid scriptoris ingenium iis adiunxit, id, cum diuersitatis causam continet, a simplicitate narrationem abducit. Iam primum quod merae partes rei continuandae sunt, id aequè de plurium euentorum serie, per annum vnum aut multos tracta, ac de singulari singulorum expositione, vt proelii, seditionis, caedis, pestilentiae, accipi potest. Cum vero perdere operam videar, si docere aggrediar, quid sit, in narratione sine alio rei interuentu partem parti nectere, dicam potius, quid rei gestae partibus dispar et adsciticiu[m] videatur. Scilicet quae ingenium scriptorum adinuenit, aut ad utilitatem narrationis grauias, aut ad suauitatem iucundas, vt iudicia, causarum expositionem, disputationes, admonitiones, sententias, descriptiones, conciones, similitudines, digressiones, ea, cum dissimilia sint rei necessariis partibus, recedunt ab hac rerum simplicitate. Similiter quidquid harum accessionum affectatio inepte tractauit, id, cum et frequentius et alieno loco occurrit, simplicitati non tantum aduersatur, sed eam adeo tollit. Quod quidem genus si quis vsu cognoscere velit, Florum legat; si recte castigare, Graeuii pulcerrimam dispu-

disputationem, Floro praemissam; si ridere denique exempla, Lucianum de conscribenda historia. Liuviana quidem narratio de Annibale, inimicitias iurante (21, 1.), aut Xenophontea de victoria Lacedaemoniorum ad flumen Aegos (Hell. 2, 1.), Herodotea de Darii Hystaspidis fraude (3, 85. 86.), vel Herodiani de insidiis patefactis (1, 8.), ita profecto quoad res institutae sunt, ut, quidquid demseris, partem rei detrahas: quo tempore ac loco, quorum administratione, quibus spectantibus, quo ordine coepta, acta, finita sit res, ac praeterea ne verbum quidem, memoratur. Omnibus tamen praefereendi videntur Xenophon in Hellenicis et Caesar. Neque vero in exemplis simili modo continuatae narrationis mentio praetereunda videtur tragoediarum et comoediarum, quarum nulla facile narratione caret, ipsiusque Homeri iis in locis, ubi heroes vitam ante actam enarrantes fecit, aut aliud quid tenuiter narrauit (Od. π. 1—16.). Sed quam breuia ibi omnia, quam non interrupta! Quam presse rei vestigia persequitur oratio! (v. Sophocl. Oed. Tyr. p. 201. ed. Steph. Terent. Eun. 1, 2, 27—57.). De oratorum narrationibus, quae loco suo illustrandi delectandique causa obiter inseruntur, in primisque breuitatis laude placent, dicere non attinet, cum exempla vel in Verrinis vbique occurrant. (Cf. Demosth. de cor. c. 53. Cic. Verr. 4, 14. Aeschin. in Ctesiph. p. 289. ed. Wolf.).

Simplicitas verborum in narratione.

23. Non opus est de simplicitate narrationum in verbis separatim disputare, nisi quaecumque

que

que supra (§. 18) vniuersim exposita sunt, repetere velimus: facili negotio vnusquisque illas de verbis singulis et iunctis animaduersiones ad hoc orationis genus transferet. Ac nominatim compositio simplicior membratim fusae orationis, aut incisa adeo vsurpantis, cui tandem generi scribendi, si a scenicis fabulis discefferis, conuenientior sit, quam narrationi, quae cum ipsis rebus currit et fertur? Itaque, etiam si quidam fere communis vitae consuetudinem deseruerunt, vt Thueydidēs et Liuius, ille, quod rerum nimiam multitudinem vno loco effudit, hic, quod artem et studium vbique lectatus est, tamen interdum strictim et presse narrant, imitandaque rei gestae natura perspicui sunt (Thuc. p. 521—523. 547. 548. Liu. 2, 6.). Sed altera quoque singulorum verborum simplicitas non nunquam illustres reddit eos, qui cetera fere ornamentis distinxerunt: nam saepe numero proprie et ex vsu quotidiano ea dixerunt, quae ipsius rei partes essent, non sensus, aut admonitiones, aut his similia. Si rursus de Liuiana narratione (1, 25.) agere licet, cum ibi reliqua ornarit omnia, haec tamen simpliciter expressit: *In medium inter duas acies procedunt, confederant pro castris duo exercitus, datur signum, increpuere arma, confertis manibus alius super alium exspirans corruit, vnus integer fuit, iam aliquantum — — redit.* Si cui in aliis ad eundem modum examinandis operam collocare libeat, non inutiliter comparauerit 21, 51. 30, 5. 25, 23--25. Adeo secundum naturam simpliciter narratur (Cf. §. 28.).

Simplicitas rerum in narrationibus N. T.

24. Non potest rerum simplicitas scriptoribus sacris abiudicari, qui, quoties rem gestam tradunt, ita penitus ea occupantur, ut omnino nihil alieni admisceant. Ac vereor, ne clara voce sententiam nostram probent, qui destitutas ornatu narrationes N. T. dolent aut rident. Quid est enim, quod querantur? Aut quid ipsos libros abiiciunt? Tenuitas iis molesta est, neglectus omnis ornatus eorum elegantiae fastidium mouet, quod scilicet ingenii humani excellentissima monumenta perno-runt, ac pulcritudini innutriti sunt. Cum autem ornatum dicunt, negant, figuris, numero, tropis et generi orationis exquisito pariter ac descri-bendo, philosophando, sententiis et similitudini-bus aliquid concessum esse *). Nam eam intelli-gunt pulcritudinem, quae extrinsecus quaesita est: naturalem rei dignitatem, vacuum adsciticio cultu (§. 20. 25. 27), non sentiunt. Contentio cogi-tandi, quae partem rei aliam alii sine digressionem copulat, et seuera quaedam narrandi lex, vni rei gestae adstringens officium scriptoris, eos fatigat, vnde velut exodia quaerunt, vbi reficiantur. His ergo omnibus narrationes sacras carere (ut profecto carent) cum ipsi aduersarii querantur, indubi-tata est in iis simplicitas. Nos quidem, quia tota res exemplis melius intelligitur, ausimus prae-stare,

*) Repetitae sunt aduersariorum querelae, et ar-gumentis, e consilio religionis docendae petitis, de-fensi libri sacri a Roberto Boylio in Cogitationibus de stilo Scripturae, p. m. 52. et a Werenfelsio de stilo scriptorum N. T. in Opusc. p. 367.

stare, quidquid a Luca his locis: 14, 16 — 24. 18, 10 — 13. 24, 13 — 35: positum sit, aut a Ioanne c. 18 et 19, cum ipsa re necessario cohaerere, modo quis examinandarum propositionum operam suscipiat, nec per narrationem festinet. Repetimus partes narrationis de conuersione Pauli (Act. 9, 1—9.): *Paulus, saeuens in Palaestinos Christianos, quae sita uenia et alibi vexandorum Christianorum, dum se Damascum confert, luce circumfusus procumbit. Audita uoce monentis, quaerit, quis loquatur. Sub nomen Iesu et uanitatis exprobrationem cohorret, et obedire incipit. Iussus Damasci exspectare nuncium, surgit, conatur uidere, sed coecutit, duciturque a comitibus, quos uox sine corporis specie perculerat, Damascum.* Quid hic digrediendi studio datum? Quis ornatui aut affectationi locus? Quid est, quod non ad partes ipsius euenti pertineat? Atqui his omnia sunt simillima. Adde locum de Lazaro reuiuifcente (Io. 11, 1—43.): *Ab aegrotantis Lazari sororibus arcessitus Christus, qui eos omnes amabat, detecta discipulis itineris causa, placatoque eorum metu, quarto demum die Bethaniam uenit. Martha, accepto aduentus nuncio, occurrit ei. Admonita in ipso itinere de iniusta sollicitudine, celeriter reuersa clam euocat sororem, quae inter amicos lugentes restiterat. Procurrit et illa amicis comitata, luget apud Iesum, admonetur. Acriter commotus Iesus et lacrimans, inter varia amicorum illorum iudicia ad sepulcrum deductus, remouet lapidem, sollicitos denuo obiurgat, precatur, et Lazaro uitam uerbo restituit.* Ne in his quidem occurrit, quod a re, in facto posita, alienum sit. Nihil intulic
inge-

ingenium scriptoris, vel ad utilitatem praecipien-
di, etsi multa poterant, vel ad suauitatem oble-
ctandi. Sunt ergo, praecisis quibuscumque addi-
tamentis, hae simplices narrationes. Neque illud
neglexerim, quod N. T. scriptores, more omni-
um bonorum scriptorum, cum inauditae rei nar-
rationem ingrediuntur, freti eius dignitate suaque
integritate, auditores non praeparant, aut mirari
iubent, et magna promittunt, nec in fine deuo-
de magnitudine admonent, nec multa verborum
asseueratione suae narrationi fidem conciliant*),
quae vanitas ineptos plerumque et loquaces, saepe
etiam suspectos reddere auctores solet, saltem sim-
plicitati non consentanea est.

*Coniuncta est cum rerum simplicitate in N. T. naturalis
pulchritudo et dignitas.*

25. Iam supra (§ 20) cauimus, ne quis
simplicitatem, pulchritudinis non omnino exper-
tem, in contemptum traheret, cum aequos huic
loco de sacris libris aduersarios reddere conati su-
mus. Ergo et hic ea attendamus, quae ibi rei
ipsius beneficio cum simplicitate orationis coniun-
cta esse in vniuersum diximus. Principio omnis
sensuum commemoratio, siue quod taedio simili-
tudinis medetur, siue quod ipsi ex aliorum sensi-
bus nos nostrumque hominum ingenium cognos-
cimus, natura sua tantam festiuitatem habet, vt,
si res humilior fuerit, hoc tamquam adminiculo
attolli possit (Cic. Inu. I, 19.). Et profecto iu-
credi-

*) Aristot. rhet. 3. p. 244. v. 39. οὐ δὲ προσμιμῶμεθα
μακρῶς, οὐδὲ τὰς πίστεις λέγειν.

credibilis est suauitas sermonis Christi cum Samaritana muliere, propter huius simplices et integerrimos mores: libenter spectamus sedulitatem Marthae: placet feueritas et fiducia magorum: oblectat matris Christi studium erga filium duodecennem: probatur amoris plena anxietas discipulorum Christi (Matth. 26, 22.): iucunda est eorumdem post reditum eius in vitam consternatio, in primis exigua Cleopae spes (Luc. 24, 21.), vt omnino ille locus, si humano more loqui licet, dulcissimus est, et propter naturae veritatem admirabilis: Mariae sollicitudo (Io. 20, 11.), lacrimis, gestu, verbis lenissimis, ardentissimo sensu, illo denique *Παββουι*, ad intelligendum amorem praeter modum efficaci, ad viuum expressa, vt aliae horum librorum narrationes, picturarum tabularum venustissimum argumentum fuit*). Quid ea dicam, quae, etsi varietatis materiam habent, tamen non tam pulcra, quam dignitatis et magnitudinis plena sunt? Quid inaudita Christi miracula, quorum celeritatem, nouitatem, magnitudinem nullum aliud factum facile aequauit? Quid eius fortitudinem cum in docendo, tum in agendo patiendoque? Quid veritatis singulare studium, castigationem temerariorum sapientissimam, prudentem fraudum declinationem? Quid tandem Deum vbique inter homines? In hac sensuum, ingeniorum, dignitatis magnitudinisque accessione ad ipsas rei partes quo modo cupidi iudicis reprehensionem vitabit, qui, quod in humanis libris

maximo-

*) De hoc genere elegantissimus Lessingius in *Laocoonte* (p. 184.) nuper admonuit.

maximopere probat, in sacris leuius ad delectationem et laudem dicit? Subit profecto saepe mirari, cur horum potissimum librorum simplicitas contempta sit, quorum simplicitati tot noua, singularia, splendida, et, quo nihil maius est, diuina adiuncta sunt.

Simplicitas verborum in narrationibus N. T.

26. Verborum porro simplicitatem *) periti ac imperiti, quamquam diuersis de causis, scriptoribus sacris tribuunt, vt vel hoc communi iudicio niti possimus, praesertim cum pauca in vniuersum ea de re, quae in exemplis posita est, perspicue disputare liceat. Etsi igitur maximarum fere rerum narrationes occurrunt, quibus facile ita commouentur scriptores, vt mentis commotio ex oratione eluceat: tamen apertum est, omnem rei significationem a sacris scriptoribus fieri verbis, e vitae communis vsu deproptis, absque omni studio ornandi, mouendi, aut eleganter et exquisite et copiose dicendi; siue quis graecae linguae consuetudinem, non penitus in his libris neglectam, aestimet; siue notiones ad normam hebraicae linguae, vbi opus est, examinet. Ac tum quidem tuto fere concludemus, quae hebraica graeci verbi significatio ab Alexandrinis interpretibus vulgari coepta sit, eam sine ornatu et immutatione consuetudini quotidianae hebraicae linguae conuenire. Tam parum enim recesserunt euangeliorum auctores ab vsu hebraico, vt, in tanta vocabulorum

D 2

grae.

*) Lowth de sacra poesi Hebraeorum p. 269. ed. lat.

graecorum multitudine, saepe ne quaerent quidem singulis locis, quod ex graeco vsu hebraicae significationi simile esset; sed verbum de verbo redderent, et, quae graeca vulgatissimae hebraicorum notioni primum responderent, cum iis ceteras quoque notiones hebraici verbi communicarent. Sed huius generis exempla colligere, foret infinitum, duceretque nos ad grammaticas disputationes, quarum veniam facile ab iis impetrabimus, qui huius libelli argumentum cogitauerint. Compositio porro, quod nemo recte negare potest, et dudum doctissimi viri demonstrarunt, vbique fere hebraicam rationem imitatur, et, quantum e V. T. scriptoribus, quos nulla ars et ornandi scientia facile abduxit a vitae communis similitudine, iudicare licet, ad illum simplicem habitum penitus conformata est. Ponuntur verba eo ordine et loco, quo hebraica lingua instituit*), vnde καὶ εἶπε tum occurrit, cum Graeci ἐφη interiiciunt; et quoniam vbique fere fit, haec similitudo antiquitatem et simplicitatem declarat: integrae sunt formae loquendi, quas ceterae linguae decurtarunt, in quam rem haec vulgo ferunt, ἀνοίξας δὲ τὸ στόμα εἶπε, ἀποκριθεὶς δὲ εἶπε, καὶ ἐρωτήσας εἶπε, vel huius formae syntaxin, καὶ ἐγένετο, ὅτε συνετέλεσεν τοὺς λόγους, ἐξεπλήσσοντο, καὶ ἐγένετο, αὐτοῦ ἀνακειμένου, καὶ ἰδοῦ, πολλοί — quae cum ex aliqua parte et Homero, vbi nihil nisi narrat, et antiquissimis quibusque sint communia, primum eumque simplicem vsum continent: nulla periodus simplex apprehenditur,

nulla

*) Lowth l. l.

nulla composita, quae, praeter duarum proposi-
 tionum naturalem coniunctionem, ad plurimum sen-
 tentiarum comprehensionem structa dici possit,
 omnia laxis, si cum periodo compares, vinculis
 (καί, δὲ, γὰρ) copulata, omnia membratim fusa
 sunt: numero ei, qui longa et brevia vocabula
 miscet, aut arte adeo et venustate ad aequabilitatem
 et similiter cadentia membra informatus est, nus-
 quam feruitur. Et cum plura facta, [vt in narra-
 tione de alicuius vita et munere, deinceps ponuntur,
 etsi loco et tempore disiuncta, tamen saepe
 nulla transeundi formula discerni solent, quam vt
 καί, δὲ, καί ἐγένετο, καί ἰδοὺ, τότε interferatur.
 Hic si comparemus alios rerum scriptores, multi-
 plex transeundi modus vbique animaduertitur, in-
 terdum etiam lentior ob multitudinem verborum
 et loquendi quamdam formulam, aut notabilior,
 vt initia transeundi statim sentiantur: sin celerior
 fuerit et breuior, nec nisi temporis locique indi-
 cium habeat, variatur tamen, vt *tum, tum vero,*
quo facto, inter haec, ibi tum, inde. Ac feratur
 licet, qui in vnus rei, vt belli Peloponnesiaci,
 historia similia vbique et eiusdem fere generis fa-
 cta sine studio nexuerit, sed locum et tempus di-
 versum notarit, atque ita celeriter ab vno ad alte-
 rum transferit: at, cum sunt res toto genere di-
 versae, vt in euangeliis concio, miraculum, iter,
 maxima est simplicitas componendae orationis, si
 absque vlla diuersitate adeo repente transeat ab
 alio ad aliud. Nam facile Plutarchi, Diogenis
 Laertii, Cornelii et aliorum, qui de vitis scripse-
 runt, exempla varietatem et modum quemdam
 transeundi, ab vsu vulgari abhorrentem, indicant.

Denique huc referendum videtur, quod sacri scriptores eos etiam, quorum non colloquia sermonesque exhibent, sed quos inter agendum aliquid dixisse referunt, tamen ipsos loquentes inducunt, non suae scribentium orationi illigant, eos aliquid dixisse. Quod quidem nescio, vtrum ingeniis Orientis, an omnino vitae communis similitudini tribuam: cum fere ita accidat, vt, qui rem voce exponant, raro e sua persona aliorum verba narrent, sed ipsos loquentes faciant, etsi in libris, nisi velimus vtique imitari vitam communem, ipsi potius narramus, quid alii dixerint, nostroque sermone describimus illorum sermones: placidiores enim inter scribendum sumus, quam inter loquendum. Idem iudicari de iis locis poterit, qui tacitam mentis cogitationem verbis prolatam esse narrant: in quo rursus tranquillioris animi videtur, tractare sensum tacitum, vt sensum tacitum, quam verba, in quae ille haud dubie secundum naturam erumpere potuit, diserte ponere. Vbi vero graecae linguae mos seruatur, vt in Actis saepius (v. c. c. 8 et 27.), tamen est ille simplicior, quem ante (§. 18) descripsimus, *σὺ θεία λέξεως ὁδὸς, οὐδὲν ἐνηλλαγμένη*. Hinc de sacrorum librorum cum Herodoto similitudine centies admonitum est, et concesserim ipse plerisque in locis; non magis tamen de Herodoto, quoniam periodos neglexit, et *δὲ, γὰρ, οὖν, καί*, vsurpavit, quam Thucydide, Xenophonte, Polybio: imo molliter nimis profluunt numeri Herodotei, nimis suauiter plura membra in integram sententiam colligat, quam vt hic potissimum nominandus sit. Nescit facta simili cum libris sacris ratio-

ne, incipit eodem modo, finit, iudicat, admonet; sed in decursu orationis et vnius facti expositione saepe nihil fuerit numerosius, et, quoad sine periodis fieri potest, magis vinctum*). Non ergo dabitem, permultas Thucydidis περιέργου, Cyropaediae Xenophontae (1, 4, 18. 26. 4, 2, 1. 10. 4, 5, 9.), et Hellenicorum praesertim particulas eum illis Lucae locis conferre. Omnino vero Graecorum pedestris oratio, etiamsi membratim dissoluta, particulis τὲ, καί, μέντοι, καίπερ, καὶν, μὴν, δὴ, τοί, ἔ μὴν ἀλλὰ, ὅμως μέντοι, et insertis participiis mollius laeuiusque coire, variari dulcius et aliquid περιδικόν accipere videtur: est enim ex eo genere, quod supra (§. 18) altero loco descripsimus; mistumque naturalibus initiis diximus (cf. Zosimus 3, 20-22.): sacrae autem narrationes magis dissolutae, vt Homericæ, et simili constantique modo incedentes. Concludemus simul ex his, quod in hunc locum e sectione quarta decima distulimus, in tanta vitae communis imitatione sacrarum narrationum structuram non posse non perspicuitati comparatam dici.

Origo cultus

27. Sed ne alia ex parte contemnantur libri sacri, videamus, vnde sit illud, quod simplicitati successit, plerumque cultus, artis, doctrinae ornatusque nomine comprehenditur, et in rebus aeque ac verbis, vel ad vsum, vel ad suauitatem

D 4

narra-

*) Dionys. Hal. T. 2. p. 20. v. 9. de Herodoto: οὐκ ἐν τῇ κάλλει τῶν ὀνομάτων ἢ πειρῶ τῆς ἑρμηνείας ἦν, ἀλλ' ἐν τῇ συζυγίᾳ. Quinctil. 9, 4. P. 540.

narrationum, repertum est. Non ergo tantum quaerendum videtur, quid scriptum sit debuerit scribi, sed etiam a quo. Scilicet homo rem exponit, qui aut vnum narrantis officium praestare, aut doctoris etiam personam sustinere, et ea, quorum vtilitatem paulo vltra fines memoriae extendi posse intelligit, etiam vitae et rei publicae vsibus accommodate tractare potest. Hic si variet rerum seriem adiiciendis praeceptis et admonitionibus, si oblatam facultatem de publicis rebus earumque causis dicendi arripiat, si doctrina adiutus omnino rationes euentorum reddat, num magnopere mirum et inopinatum videbitur, haec ingenio adiuuenta dici, aut temerarium, ad arbitrium scriptorum referri (Dion. Halic. l. 11. init.)? Est vero etiam eo ingenio scriptor, quod facile se iis, quae ab aliis fieri animaduertit, immiscet, celeriter in societatem doloris, irae, gaudii, lenitatis et ferociae adducitur, vna molitur, adiuuat, impedit, his, quae videt, similia componit, venientia, praeterlapsa et praesentia cogitando amplectitur. Et ille homo non ducatur ad narrandi varietatem, qua discernatur a vulgari consuetudine narratio? non rem, qua commotus est, diu et per partes adspiciat? non sensum aliquem pluribus describat? non foeditati indignetur, non depingat pulciora, non permutet cum similibus? Vult tandem, sua insinuare se in animos lectorum etiam orationis quadam illustriore commendatione, sua ceteris praeferri, aut non deteriora iudicari. Quid ergo, si in consilio, ingenio et studio scriptorum initia omnium eorum depræhendi censeamus, quae vniquam ad docendum et oblectandum

dum narrationibus adspersa sunt? Admiscuit aliquis ciuiles disputationes; eae vero debentur consilio docendi: interiectae sunt sententiae; ad utilitatem vitae excogitatae videntur: attextae sunt descriptiones locorum hominumque; faciunt ad perspicuitatem aut delectationem: vberior est et vehementior in non nullis oratio; accepta feretur scribentis commotioni: adiunctam habet venustatem et ornatum; tribuetur studio placendi: inflexa est ad habitum cultiorem; agnoscenda erit ingenii explicata facultas: vitata est vastitas, omissisque iis, quae sponte poterant intelligi, contracta oratio; ingenium se ad elegantiam erexit: non extrema tantum lineamenta ducta sunt, sed et eminentia et depressa notata; vis ingenii artibus adiuta dicetur: est illustrior pars a vulgaribus coloro quodam distincta; delectationis materies grato animo accipietur. Atque sic a simplici dicendi genere abducta narratio, quidquid habuerit praeter seriem rerum et perspicuitatem sermonis, eo vi ingenii et arbitrio scriptoris locupletata recte dicetur.

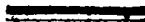
Sine cultu bene scribi potest historia

28. Haec igitur qui neglexit, quid est, quod reprehendatur, modo ceteroqui bonus scriptor sit? Num natura, si vel maxime penuriam artis prodat, et simplicitate adquiescat, indigna plane adspectu et vitiosa videtur? Num cogi quisquam potest, ut aliorum arbitrio inuenta et ipse vsurpet, aut, quibus artibus ceteri narrationem commendandam putarint, ex iisdem ipse laudem quaerat? Fortasse tamen, si quis pertinacius haec efflagita-

ret, doceri poterat, et in sacris libris non nulla ex hoc genere reperiri, praesertim quae ad docendum pertinent, cum in his libris omnia sint narrata, ut fides fieret ei, cuius doctrina suscipienda est, ut mens eius e sermonibus in literas relatis cognosceretur, ut disceretur, fuisse Christum legatum diuinum, doctrinae tradendae mortisque nobis salutiferae subeundae causa. Nunc de vno verborum cultu loquimur, quem supra (§. 2) descripsimus, ut in eo desinat disputatio, vnde progressa est. Non postulat ergo eum natura narrationis, quae perspicuitate rerum verborumque acquiescit, cuius beneficio res gestae et euenta exponi sic possunt, ut, quid et quo modo gestum sit eueneritque, plane intelligatur. Non praescribit orationis et linguae ipsius indoles, cuius naturam sequi sine arte, per se ad intelligendum sufficit. Non flagitat rerum magnitudo, quae sua vi, modo perspicue appareat, satis insignis est (18. 20). Non exigit sensuum motuumque vehementia, quae, cum primum intellecta est, admirabilitatem habet. Non suadet fides et officium scriptoris, quod longe aliis legibus adstringitur, quam ingenio repertis narrandi virtutibus: si tenuerit, veritate integra, consilium suum, et professioni satisfecerit, bonus utique dicendus est, quamquam artis expertus. Quod igitur spectarat Lucas, *ἵνα ἐπιγνώσῃ, περὶ ὧν κατηχήθη λόγων, τὴν ἀσφάλειαν*, aut Ioannes (20, 31.) in parte historiae, id sic, ut vitam Christi narrarunt, assecuti sunt: ceteri, etsi nihil professi sunt, tamen quid voluerint, in promptu est; quin perfecterint hoc modo, quem instituerant, dubitari nequit:

quit: adparet enim ex eorum narrationibus de vita Christi, sic potissimum scriptis, fuisse eum doctorem plane singularem, et finivisse vitam morte miserissima propter aliorum salutem, estque in narrationibus illis de eo tantum sermonum factorumque memoriae proditum, quantum abunde supeditat materiam imitandi eius, quem imitari debemus omnes. Sed appetunt cultum lectores. Num ideo necessarius est? Ac ne omnes quidem appetunt, modo ne nimia fuerit orationis barbaries: certe non ii, qui rerum ipsarum studio feruntur. Sunt et alii ita aperti et intelligentes, ut nec vituperent naturam, arte destitutam, et bona eius sentiant. At multi, qui se ad ornandum dederant, ceteros longe superarunt. Hinc scilicet ceteri putidi, qui sunt in suo genere boni! Ornando illi multi vicerunt alios, non fide et necessariis narrationum virtutibus. Vtrum vero potius censeretur debet? Sed videbor fortasse defensionem narrationum N. T. recte repetivisse a necessariis narrationum virtutibus et simplicitate, si lectoribus haec secum ponderare placuerit. Quisque bonus rerum scriptor, (sumant vel Liuium in manus, qui inter bonos vnus nimis in ornando elaboravit, aut eius intelligentissimum imitatore, Sabellicum,) quam diu per rei seriem, partibus partes nectens, decurrit, simplex est: sed cum eius vniam partem studiosius describit, ornatum verborum adhibet. Atqui sacri scriptores semper rei seriem per partes eundo nectunt, raro in vna eius parte studiosius describenda insistunt, idque breviter, si quando fit: nonne ergo raro ornatus verborum locum habuit, simplicitas vbique diffundi debuit?

Comparent Xenophontis Hellenica et Cyropae-
 diam: illa decurrunt per integram rem, omni ca-
 rent aduenticio verborum ornatu, aut parcissime,
 nec nisi in loco de Theramene et Agefilao (2, 3.
 3, 4, 16. 17. 18.) vnam rei partem ad descriptio-
 nis modum attollunt (sf. 4, 1, 8.): haec saepius in
 partibus singulis haeret, ac tum ornatior esse inci-
 pit. Componant Liuium (21, 31-35.), planius
 interdum narrantem, non numquam ornate de-
 scribentem, cum Polybio (3, 49-53.), eadem in
 re vbique simplici, numquam immorante. At-
 que hoc eos in omnibus bonis rerum scriptoribus
 inuenturos esse confido. Manet ergo hoc, eum,
 qui singulas rei partes non late describat, ad ver-
 borum ornatum raro duci; eum contra, qui et in
 his diligentior sit, discriminare historiam cultu
 orationis et simplicitate; eum denique, qui to-
 tam historiam vbique verbis ornauerit, inepte lau-
 dem affectasse. E quibus omnibus cogitur, histo-
 riam sine omni verborum aduenticio cultu bene
 scribi posse.

II

De

*Discrimine sensus et significationis
in interpretando*

Certum est et usu multo comprobatum, non posse quemlibet locum alicuius scriptoris ad verbum, ut aiunt, in aliam linguam transferri. Neque hoc in iis tantum fit, quae alicui linguae aut genti propria sunt; veluti certa certarum rerum vocabula, sententiae, proverbia, et quae nominatim dici solent idiomata; sed alii loci in quouis libro bene multi reperiuntur, ubi nihil quidem est alicui linguae proprium, quos tamen qui ad verbum verti audierit, nihil utique intelligat. Quantumvis enim homines opinionibus, natura et institutione animi, sensibus, facultate, et in uniuersum modo cogitandi consentiant: modus tamen cogitata et sensa eloquendi ut plurimum tantopere differt, ut, si quis linguas non nullas aut scriptores quosdam comperet, interdum dubitandum videatur, an homines, tam diuersa loquendi ratione vsi, eadem natura et facultate cogitandi praediti fuerint.

Quod autem negamus, omnia in aliam linguam ad verbum transferri posse, id hanc vim habet: *non posse ubiuis in alia lingua verbum eiusdem plane significationis poni, cuius significationis verbum in eo, quem quis vertit, loco legitur: siue: non posse significationes omnes ac singulas in utraque lingua*

gua ita sibi respondere, ut, tamquam par pari, sic verbum verbo, significatio significationi reddatur. Hoc, opinor, volumus, cum de hac re loquimur: et rem in omnibus exemplis ita se habere reperimus.

Atque diuersitatis huius causae cum vniuersis gentibus communes sunt, ut aetas, mores, cultus: tum singulis scriptoribus propriae, in his indoles animi, vitae genus, doctrina, ignorantia: de quibus omnibus ac singulis tam crebro diligenterque ab aliis disputatum est, ut res nullis amplius egere videatur verbis. Sed ex hac causarum obseruatione consequitur, in alia lingua superesse multum incultae antiquitatis, quod aliae, pulcritudinem ubique adfectantes, omnino sustulerint, aliae passim deterferint: aliam multa per ambages dicere*), in nectendo potissimum et transeundo ab alio ad aliud, quae in alia soleant coarctari: aliam pluribus, aliam paucioribus omissionibus (ellipsis dico) solere uti: hanc tropis et allegoriis laetiores esse, illam proprietate et ieiunitate seueriores: hanc ancipitem et lubricam vagari, illam esse finitam et certam: aliam disciplinis atque artibus omnibus aptam esse, aliam, si de his rebus agat, aut nihil praestare posse, aut alieno saltem auxilio indigere: hanc copiosam esse, illam penuria laborare. Quae cum ita sint, quis tandem speret, omnia se ita expressurum esse vertendo, ut, quod in definiendo paulo ante positum est, verbum verbo, significatio significationi respondeat?

Ipsi

*) Vid. Perizonius ad Sanctii Minerv. p. 434. 486. et passim.

Ipsi porro scriptores ita differunt studio, diligentia, artibus dicendi, ingenio, exercitatione, ut alium vertendo facile sequi possis; in alio semper aliquid addendum, demendum, mutandum, emolliendum, non nimis vrgendum, circumloquendum sit: ut alium interpretando velut in ordinem cogere debeas; in alio plane demonstrare possis, quid dixerit. Quae diuersitas vbi ad eam, quam ipsa linguarum natura et conditio efficere solet, accessit, multo etiam minus ad verbum interpretari licet.

Quoniam ergo his de causis hoc non licet: est eius, qui librum vertit, *sensum* loci in alia lingua quibuscumque demum verbis exprimere. Hoc autem cum in singulis verbis, tum in integris sententiis et propositionibus locum habet. In singulis enim verbis, quorum ipsa significatio exprimi versione non potest, ne obscura sit et ambigua versio, et ei linguae, in quam vertitur oratio, parum congrua, versamur ita, *ut tradamus notionem, quae in hoc loco et hoc verborum contextu permutari potest cum notione verbi, quod scriptor ipse posuit.* Atque ita significationis loco traditur sensus. Cum ergo προσέχειν τινι, *adhibere rem alicui*, (quae est ipsa significatio) omisso nomine γνώμην seu νόον, nullo modo possit vbique verti, *attendere ad aliquid, animum eo conuertere, ei rei adhibere*: permutatur cum hac significatione alia, quam cuiusuis loci conditio (subiecta et obiecta, eo in loco expressa verbis) suadet atque permittit, et προσέχειν τοῖς τιμοῖς est, *studiosum, cupidum esse honorum, iis deditum esse, delictari, duci, προσέχειν τοῖς*

τοῖς λαλῶμένοις ὑπό τινος *), *adsensu probare id, quod ab altero traditum erat, προσέχειν τῷ Καίσαρι, factionem Caesaris sequi, et προσοχή νόμων tribuitur **)* ei, qui praecepta sapientiae agendo *studiose exprimit.* Quot ergo modis, quot ex causis consiliisque animus potest atque solet ad aliquid aduerti, tot modis explicando vertendoque notio tradi potest, exprimens modum, causam, consilium, quo nunc, in hac re, ab hoc homine, ad hanc rem animus aduertitur. In integris vero sententiis, quas versio non potest ad verbum repetere, hac ratione utimur, ut *rem, a scriptore verbis suis expressam, exprimamus alterius linguae verbis iis, quorum adiumento lectores ad eandem rem, quam scriptor verbis suis expresserat, in uniuersum cogitandam deueniant.* Ita vero rursus loco significationis sensus traditur. Quod si *λόγον ζωῆς ἐπέχειν ***)* non verti potest, *doctrinam salutarem porrigere, exhibere: neque συντρέχειν εἰς τὴν αὐτὴν τῆς ἀσωτίας ἀνάχυσιν †), concurrere in idem luxuriae inquinamentum: (tradatur sensus et res aliis quibuscumque verbis. Ita prius erit, doctrinam salutarem prae se ferre ††): posterius vero,*

ruere

*) Act. Apost. 8, 6. cf. v. 12. ubi illud ipsum, *προσῆχον τοῖς λαλῶμένοις*, permutatur cum *πιστεύειν*. Cf. Act. 16, 14.

**) Liber Sap. Sal. 6, 18.

***) Epist. Pauli ad Philipp. 2, 16.

†) Prior. ep. Petri 4, 4.

††) h. e. vita factisque spectandam exhibere, demonstrare, ut alii eius vim et praestantiam agnoscant, et adamare incipiant. v. Beza et Erasmi Schmid. ad h. l. Hunc verò sensum mihi quidem admittere videtur

ruere in eandem scelerum sentinam, voraginem*). Non possunt poetae**) verba, ἀρχαὶ ἰπληρῆντο, verti, magistratus explebantur; sed res et sensus est, magistratus frequentes conueniebant, consilium frequens aderat. Aut quod Dionysius Halicarnassensis***) dicit, ἡ πόλις ἐν καλλίσῃ κῆται συνόδῳ ταῖς ἄλλαις πόλεσι, quis ad verbum vertet? cum sensus

detur cum linguae ratio, tum series orationis, confirmatque latini sermonis similitudo, si quis modo illud *prae se ferre* satis intelligat. Ceteras versiones verbi ἐπέχειν in hoc loco, *habere, tenere, tueri, continere, attendere* (de qua vid. Theodoret. ad h. l. etiam si ἐπέχειν τι et ἐπέχειν τινὶ confundit) non sustineo diiudicare; sed illos probare non possum, qui hic loquendi formulam graecam quaerunt, τῆτο ἐπέχει λόγον τινός, *hoc tenet locum alicuius rei*, veluti cum stellae dicuntur noctu lucis locum tenere, ἐπέχειν λόγον φωτός: quam quidem loquendi formulam Chrysostomus hoc loco respicere videtur, (etsi eius rationem non satis adsequor) et Wetttenius illustrauit. Non possum, inquam, hos probare, quia λόγος ζωῆς in libris sacris haud dubie semper est *doctrina salutantis*, et, quidquid ad illam phrasin mere graecam huc transferendam diceretur, mea quidem opinione valde contortum foret.

*) vid. Lamb. Bos in obseruatt. ad N. T. et Wetttenius ad h. l. et Albertus ad Hesychium, qui ἀνάχυσιν interpretatur φουρμύ. Etiam id, quod in catena Oecumenii (p. 160. edit. Veron. a. 1532.) reperitur, ἀνάχυσιν esse σύγχυσιν, eodem redit: et cum vulgata versio *confusionem* expresserit, adparet, vnde hoc sit, et quem sensum habeat: nempe nunc *colluuiem* indicat.

**) Euripid. Androm. v. 1097.

***) Archaeol. lib. 8. p. 484. ed. Sylb. Cf. Xenoph. hist. gr. 6, 2, 6. ἡ νῆσος ἐν καλλῇ κῆται τῷ βλάπτειν, *opportune sita ad nocendum*.

sensus sit, *urbem opportune sitam esse ad commune gentis concilium.*

Si certa sunt, quae haecenus dixi: sequitur, sensum loci a significatione verborum singulorum differre, et sensum in versionibus saepe numero ita, ut paulo ante definitum est, exprimi solere.

Quem ad modum autem haec de versionibus valent, ita tum quoque discrimen sensus ac significationis spectatur, cum scriptorem aliquem sine consilio vertendi explicamus. Nemo enim interpretem, singula verba singulosque modos loquendi illustrantem, muneri suo satisfacere existimat; sed rem, quae sub illis verbis latet, et sensum ostendi sibi volunt atque aperiri. Hoc autem non tantum fit explananda materia, quam scriptor tractavit, veluti historia; ritibus, placitis philosophiae, et aliis; sed opera danda est interpreti, ut lector in omnes partes verba versare, multisque modis cogitare discat; ut, si Europaeus fuerit, sermonem populorum orientis usque eo comparet cum sermone suo, dum alterum cum altero permutare, et rem suo modo cogitare, suisque verbis exprimere possit; ut antiqua cum recentioribus comparet, eaque dignoscat; ut poetas a vulgari sermone discernat, et hunc illico cum poetarum sermone permutare possit; ut id, quod iuxta scriptoris verba non nimis urgeri potest, accurate definiat, ne quid amplius limitandum, excipiendum, dubitandum, mitigandumue relinquatur; ut et tropos, et vitae communis sermonem ad eas notiones reuocet, quae in scholis philosophorum definitae, artiumque vocabulis certis et ubique receptis expressae sunt; ut definitionem definitae rei
substi

substituatur, et vicissim; ut loco circumlocutionis ac descriptionis nominet vno verbo rem, cuius descriptio et periphrasis in loco, quem tractat, occurrit; ut multas inuicem linguas comparet. Et sunt multo plura. Sed in his omnibus haud dubie discrimen significationis a sensu animaduerti potest, et ut quisque interpret perspicuitatis est studiosissimus, ita maxime relictis significationibus sensum exprimere conatur, quoniam, qui illas tenet, hunc non raro ignorat. Nam tralaticium est, non nullis, maxime tironibus, significationes omnium alicuius loci verborum notas esse; neque tamen hos sensum loci vel adsequi, vel verbis exprimere posse. Alius contra, praesertim cui celerius ingenium contigit, sensum loci facile apprehendit, siue potius suspicatur; etiamsi interrogatus de ipsis verborum significationibus, hoc est, de causis, cur hunc sensum loci esse putet, et de modo, quo inesse putet, nihil accurate respondere potest.

Iam cum satis videar lectoribus in memoriam reuocasse, vbi distet significatio ab sensu, et quid hoc in vniuersum sibi velit: liceat vltterius docere, quibus modis soleat sensus pro significatione poni. Ita passim adspergi poterit, quae inde orientur officia cum eius, qui vertit, tum illius, qui explicat librum; quem vsus haec res habeat; quas denique cautiones.

Iam multiplici quidem ratione fieri solet, ut, verba non presse sequentes, rem atque sensum tradamus; nec sustineat aliquis, omnia genera enarrare: sed si quis huius rationis exempla et genera ea, quae, non temere adrepta, sed consilio de-

lecta; hac disputatione pertractare constitui; diligenter ac saepius secum cogitauerit; eum arbitror in plerisque locis normam habiturum, ad quam singula exigat.

Vbi ergo, id quod primum erat, significatum alicuius verbi ne possumus quidem vno verbo exprimere, vel quia obscura foret aut verbis adstricta nimis versio, vel quia verbum semel tantum occurrit, vel quia nullum alterius linguae ei plane respondet *), vel quia factum et inuentum est a scriptore, (quo quidem genere Homerus, Pindarus, Aeschylus, et anthologici illi epigrammatum auctores, male seduli vt plurimum imitatores dictionis tragicae atque lyrae, redundant) vel quia in arte aut disciplina, aut ab arbitrio scriptoris, ampliorem angustiolemue, quam in vita communi, significationem accepit: necesse est, vt aut notionem aliquam tradamus, quae cum notione verbi, quo scriptor vsus est, recte permutari possit **), aut circumlocutione vtamur, qua modo definiatur, modo describatur, modo diuisione aut partitione explicetur notio verbi eius, quod interpretari volumus. Hic vero quis non videt, sensum loco significationis ab interprete tradi?

Videamus de genere priore, quod notiones permutat. Quid sit *ἀτελεύτητον*, neminem fugit; sed cum apud Sophoclem ***) Oedipus indignabundus

*) Tale est *ἐπιπλοία*. vid. ad Longin. de sublim. 30, 1. Item *ἀνδάσεια*. cf. Fischeri index Theophrast. in h. v.

**) vid. supra pag. 63.

***) Oed. Tyr. v. 344. p. 166. ed. Steph.

bundus Tiresiam inexorabilem dicit ἀτελεύτητον, facile quidem adparet, si sensus spectetur, eum dici *contumacem, intrahabilem, cedere nescium* *); nihil tamen horum ipsam verbi significationem exprimit. Nam haec eo continetur, esse hominem, *finire nescium, qui numquam desinat* obloqui, reluctari, quocum si finitam confectamque rem putes, semper recrudescat controuersia. Quam verbi viam si quis exprimat illis verbis, *contumax, intrahabilis, cedere nescius*, is nonne cum vna notione, hoc est, cum significatione verbi, permutat aliam, eamque similem? Sin tenuerit etymologiam, et cum Abreschio ad Hesychium *finire nescium* dixerit, nonne tum vltius explicandum erit, atque e verborum contextu definiendum? Nam pluribus modis dici potest *finire nescius*. Quapropter et ad breuitatem, et ad perspicuitatem profuerit, sensum exprimere notionibus permutandis. Talia sunt, cum ἀπλότητα **) interpretantur *ingenuam liberalitatem*, aut καταναρκῶν ***) vortunt *durum erga alios, iis molestum esse*.

Sed huiusmodi interpretationibus, quae permutandis notionibus censentur, omnia plena sunt, praesertim in explicandis scriptoribus hebraicis, et poetis e genere elatiore. Vel festinanter percurrenti glossaria et scholia vbiuis multa offerentur

E 3

exempla

*) Ac talia fere sunt in scholiis, δυσκλίωτος, δυσκατάκλιτος, ἀμίλιχος.

**) Poster. ep. ad Corinth. 8, 2. 9, 11. In priore loco vnus codex habet glossema, χρηστότης, et Chrysostomus ac Theodoretus permurant cum his, φιλοτιμία, προσδύμως παρέχειν, θαψίλεια, ἐλεημοσύνη.

**) Ibid. 11, 8. cf. Hesychius in κατενάρκησα.

exempla. Hinc pleraeque explicationes librorum veteris et noui testamenti in operibus Chryso-
stomi *), Theodoretī, Theophylacti. Hinc tot va-
riarū

*) Eorum causa, qui ipsa scriptoris huius opera tractare non possunt, exempla quaedam hic posui. Ergo ex homiliis in priorem epistolam ad Corinthios haec excerpſi:

- I, 19. ἀπάλεσεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν — ἔδειξεν ἵσαν ἀνόνητον.
 VII, 34. μεμέρισται ἡ γ. κ. ἡ παρθ. — διεσῆκασι.
 IX, 17. οἰκονομίαν πεπίτευμαι — — κηρῦξαι ἐπεταττόμην.
 — 26. ἢ κ' ἀδήλωσ — — ἢ κ' ἡκῆ καὶ μάτην, πρὸς σκοπὸν βλέπων.
 X, 13. ἀνθρώπινος πειρασμὸς — μικρὸς, βραχύς, σύμμετρος.
 X, 16. κοινωνία τῆ αἵματος — μετοχή, i. e. *fruitio*, plane vt in Vulg. vers. *participatio*. Mentem Chryso-
stomi et vulgatae vers. recte adsecuti sunt auctores Libb. symbol. p. 600. ed. Rechenb.

Quae sequuntur, petita sunt ex homiliis in posteriorem epistolam ad Corinthios.

- I, 9. ἀπόκριμα — — ψῆφος, κρίσις, προσδοκία.
 V, 13. ἐξέστημεν — — μέγα τι φθελγόμεθα.
 σωφρονῶμεν — — μέτριόν τι καὶ ταπεινὸν λαλῶμεν.
 — 14. συνέχει — — ἢ κ' ἀφίησι βραδυμῆσαι, ἡσυχάζειν, ὑπνώσαι.
 VI, 14. ἑτεροζυγῶν — — ἑαυτὸν ἐκκλίνειν.
 IX, 8. ἢς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν — ἵνα καὶ ἑτέροις παρέχητε.
 X, 1. ταπεινός — — εὐκαταφρόνητος.
 θάρρῶ ἢς ὑμᾶς — — φουσῶμαι, κομπάζω, καταξάνισσμαι ὑμῶν.
 XI, 7. ἑμαυτὸν ταπεινῶν — ἐν τενοχωρίᾳ διαγωγῶν.
 — 28. ἢ ἐπισύτασις με — αἱ πολιορκίαι τῶν δήμων, αἱ ταραχαί, οἱ θόρυβοι.
 XIII, 4. ζητούμεθα — — σωζόμεθα.
 — 9. δυνατοὶ — — ἐνάρετοι, δόκιμοι.

riae lectiones, ex glossematibus in margine positae ortae, et merito e numero variarum lectionum eximendae. Hinc innumera in veteris testamenti versionibus graecis: nam qui vel Trommianos indices inspexit, aut lexica, his indicibus et Montefalconiano operi hexaplari adiecta, etiamsi versiones ipsas non tractauit, is non potuit non animadvertere, vnum verbum graecum, tot hebraica exprimens, non vbiuis significationem exprimere, sed plerumque sensum.

Quodsi hanc in interpretando vsitatam notionum permutationem vno verbo exprimere, remque ad suum genus referre velimus, metonymia est et synecdoche, si cum rhetoribus loquamur; sin a philosophis nomina mutuemur, adiunctum aut connotatum. Nam interpretes exprimit illud, quod rem, quam scriptor dixit, antecedit aut sequitur, aut ab hac re efficitur, aut vilo modo, siue natura, siue cogitatione, cum re coniunctum est. Qui ergo nouit, quid metonymia sit, quo fundamento nitatur, quot generibus contineatur, is de huiusmodi interpretationibus facile iudicare poterit. Qui cogitat, adiunctorum et connotatorum notiones nexu rerum (relatione) niti, is non mirabitur, si, in millenis huius nexus modis, millenae permutationes notionum reperiantur, si alia gens et lingua alium nexum spectet, si alter

E 4

nexus

Eorum causa, qui graecas literas tractant, addo, multas in glossariis antiquis obuias interpretationes, ad libros sacros N. T. pertinentes, e Chrysostomi homiliis petitas esse; et glossas V. T. saepe e Theodoretii commentariis explicari. Nec pauca videntur ex Isidori Pelusiotae epistolis fluxisse in glossaria.

nexus plus perspicuitatis habeat altero, si, ut quisque versatissimus sit cogitando, ita facillime nexum reperiatur, si, ut maxime se subtilitati cogitandi adfueverit, ita maxime propinquum notionum nexum inuestiget, si denique incredibilem interpretum atque interpretationum diuersitatem viderit.

Iam quo veriora sunt, quae exposui, (firman-
tur enim constanti usu omnium, qui interpretando
occupantur) eo magis mirandum est, fuisse, qui
hoc interpretandi genus leuitatis et negligentiae
accusarent, nimium a verbis recedi, et significa-
tiones, quae nullae essent, temere fingi existi-
marent. Quid vero? Estne ille leuis, qui ante
omnia, quid in verbis ipsis aut per etymologiam
aut per usum loquendi sit, edisserit, h. e. ipsam
significationem declarat, atque, si in ea nihilo
minus aliquid obscuritatis sit, illam verbi significa-
tionem in aliam partem versat, illius notionis cum
aliis nexum (relationem) scrutatur, metonymiam
ut metonymiam tractat, donec notionem adcom-
modate ad verborum contextum cum alia permutare
possit? Eritne tandem grauior et diligentior,
qui, quod verbum paulo ante *) commemoravi,
καταναγκάζειν, etymologiae conuenienter et argu-
tius explicet, vel *reddere torpidos*, seu flagitando
obtundere; vel *obtorpescere*, seu taedio fatigari et
studium remittere; vel *esse torpidum*, seu sine
sensu, durum, immisericordem? Eritne ergo hic
diligentior, quam qui, his omnibus praemissis,
tamen ad extremum nihil aliud inde consequi et
intel-

*) Pag. 69.

intelligi dixerit, quam *molestum aliis*, seu in exigenda mercede acerbum esse? praesertim cum scriptor ipse alibi sic loquatur *). Quid, quaeso, ad veritatem et perspicuitatem decriit, si loco significationis ita tradatur sensus? Frustra igitur movent et vrgent, non esse has significationes, si quis *πνευματικῆς* interdum dicat esse *prouectiores, perfectiores*, *reuera in melius mutatos christianos***), *σαρκικῆς* autem *parum firmos et instructos, rudiores****), et *σάρακα καὶ ἄμα* *exiguam*, qualis hominum est, *scientiam*, monitu diuino destitutam, sibi plane permissam ****). Quis unquam dixit, has esse significationes ipsas, quales proprie et angustius dicuntur? Imo sensus horum verborum in alia lingua, legitime e contextu verborum permutatis notionibus, sic exprimitur. Scilicet, vt exemplo vtar, idem est, siue dicas *εἶναι ἐκ τοῦ κόσμου*, siue *εἶναι ἐκ τῆς γῆς*, siue *εἶναι ἐκ τῶν κάτω*: nam haec a sacris scriptoribus promiscue dicuntur †). Vnde fit, vt etiam *εἶναι ἐκ τοῦ Θεοῦ*, *ἐκ τοῦ ἁγανῶ*, et *ἐκ τῶν ἄνω* eandem rem expriment: nam et haec promiscue dicuntur ††). Iam vt illa verti debent *mundanus et terrenus et inferus*, ita haec *diuinus, coelestis, superus* †††). Hae sunt

E 5

ergo

*) 2 Cor. II, 13. 16.

**) Ep. ad Galat. 6, I.

***) I Cor. 3, I.

****) Matth. 16, 17.

†) Euang. Io. 8, 23.

††) Ibid. 3, 31.

†††) Hanc versionem, quae talia exprimit adiectiuo, primo postulat sermonis, ex hebraeo et graeco mixti, consuetudo. Nam *οἱ ἄγιοι ἐκ τῆς ἀληθείας* sunt, *dedisti*

ergo significationes, quae genus exprimunt. Sed sufficitne hoc scire? Imo vero nisi progressus fueris ad speciem inuestigandam, illa generis notione tantillum quidem proderit. Iam vero *terrenus* est vel vilis, vel imperfectus, vel inscius, vel vitiosus, vel periturus. Quot ergo modis variatur (determinatur) notio verbi *mundanus* seu *terrenus*, totidem modis variari notionem verbi *diuinus* seu *coelestis*, in promptu est. Itaque *coelestis* est vel praestans, vel perfectus, vel intelligens, vel vitii expers, vel duraturus. Quod si quis dicat, Ioannem ἐκ τῆς γῆς ὄντα, si cum Christo comparetur, esse *minorem, viliores* *): is sane non vertit ad verbum; sed nonne sensum verum et adiunctam verbo

dediti vero, h. e. *intelligentes et amantes veri*. Io. 18, 37. quod ipsum I Io. 3, 19. significat, *integrum, probum esse*. οἱ ὄντες ἐξ ἐριθείας, *dediti contentioni* h. e. *renouantes, immorigeri*. Rom. 2, 8. οἱ ὄντες ἐκ τῆς πονηρίας, *procliuus ad facinora, facinorosi*. I Io. 3, 12. ἡ βλάβη ἐξ ἀνθρώπων ἔσται, *machinatio mere humana*. Act. Apost. 5, 38. Secundo ipsi scriptores sacri hunc loquendi modum cum adiectiuis permutant, vt Iac. 3, 15. τὸ ἀνωθεν ἐρχόμενον opponitur τῇ ἐπιγῆμῃ. Ergo τὸ ἀνωθεν ἐρχόμενον est *coeleste, diuinum*. Item 2 Cor. 5, 1. 2. τὸ οἰκητήριον ἐκ θεῶ et ἐξ ἕρανῶ, opponitur τῇ ἐπιγῆμῃ, (est ergo *coeleste, diuinum*, h. e. *immortale*) et coniungitur cum αἰώνιος, ἀχειροποίητος. Ergo omnes hae loquendi formulae tractandae sunt, vt adiectiua, praeterquam ibi, vbi ipsa historia et res in facto posita declarat, accipiendas esse ad literam, vt cum de homine creato dicitur, ἔσθαι ἐκ τῆς γῆς, aut de Christi in has terras aduentu, ἔσθαι αὐτὸς ἐληλυθῆναι ἐξ ἕρανῶ.

*) Io. 3, 31.

verbo *terrenus* notionem indicat *)? Num vero hac de causa leuior est, quam qui vertit, *Ioannes est e terra*? Num ille fingit aliquid, interea dum alter, verbis adstrictus, vera loquitur? Quod si quis alibi **) , hac ipsa obseruatione tutus, hanc sententiam, Ἡ ἐπιθυμία ἐκ τῆς κόσμου ἐστὶ, vertent, *cupiditatem esse vitiosam*: malet quidem vnus et item alter hoc multo diligentius dici; sed quare et quo iure malit, ipse viderit. Et quis vel cum exigua veri specie negare potest, τὸν ὄντα ἐκ Θεῶν esse ***) *intelligentem religionis, Dei rerumque diuinarum cognitione imbutum, Θεοδίδακτον*, ideoque verum christianum, et nominatim verum doctorem? Aut quis iure dubitet, κοῖκὸν esse mortalem, ἐθάνατον immortalem ****)? Si ergo partim grammaticae rationi, quae in aliis linguis valet, contrarium est, talia ad verbum vertere; partim non sufficit generis notionem exprimere, vt *diuinus, coelestis*, sed ad perspicuitatem necesse est, generi subiectam speciem quaerere, h. e. quatenus dicatur *diuinum, coeleste*; et, quod maximum est, si horum omnium varia exempla occurrunt, vt adpareat, non vbiuis eodem modo dici: nonne

*) Ipse enim scriptor (ibid.) in verbis ὁ ἀνωθεν seu ἐξ ἄραθεν ἐρχόμενος cogitari vult *celsum*, τὸν ὄντα ἐπάνω πάντων, vt adiunctam his verbis notionem.

**) Prim. ep. Io. 2, 16.

***) Ibid. 4, 6. cf. Io. tert. epist. v. 11.

****) I Cor. 15, 47. sqq. Quem ad modum autem hoc loco ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς ἐστὶ κοῖκός significat, *hominem e terra formatum esse mortalem*: sic Io. 3, 31. ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς ἐστὶν ἐκ τῆς γῆς significat, *homo in his terris natus est vilis et humilis*.

nonne licebit, in quolibet loco speciem pro genere nominare, aut e genere concludendo deriuare speciem, hoc est, sensum loco significationis tradere? Poteram eodem modo de verbis πνευματικὸς et σαρκικὸς differere; sed lectoribus parcendum est. Vnum illud addo, hac permutatione notionum, de qua cum maxime disputo, in religione tradenda ad notiones eas, quae dogmaticae et propriae dicuntur, perueniri, dum e variis modis vnius rei describendae eligitur aut eruitur is, qui rem proprie exprimit, aut e nominibus ἀνακαλινώσεως, καινῆς κτίσεως, ἐπιστροφῆς, ἀναγεννήσεως concluditur, intelligi vel discessionem a religione, quam quis huc vsque secutus est, ad christianam, vel discessionem a sensibus prauis et vitae ratione peruersa ad sensus vitamque, quales doctrina Christi postulat. Non est finita plane et dogmatica notio, corpora nostra olim *coelestia* fore; sed ea fore *aeternum duratura*, haec dogmatica est et finita plane notio.

Neque vero desunt, qui hac permutandarum notionum ratione male intellecta male vtantur. Nam quodcumque verbum viderint in glossariis, lexicis, versionibus aut commentariis, explicandi causa pro eo positum, quo ipse scriptor vsus est, hoc putant exprimi verbi significationem. Itaque hanc opinatam significationem adripiunt, et alio transferunt, quasi iam de vsu loquendi planissime constet, siue patiatur verborum contextus, siue repudiet, siue idem, siue alius sit notionum nexus. Cuius generis exempla proponam, non quo vanitate alienorum errorum delecter, sed quia haud raro sic erratum vidi, adeoque literarum studiosos

dioses monendos putavi. Vidi ergo, qui in Ouidiana *) descriptione Penei, fluvii, per Thessalicae Tempe labentis, haec verba,

Peneus — sonitu plus quam vicina fatigat,
 sic interpretaretur, Peneum fluvium deiectu aquarum non modo viciniam, sed et remotas regiones *excitare*, hoc est, attentionem hominum excitare, ut aures adrigerent. Mirabar primo, quid esset, quare *fatigandi* verbum hoc potissimum modo accipiendum putaret; sed causam percunctatus intellexi, hanc proferri, quia in aliquo Virgilii loco **), ubi aliquis *socios fatigare* dicitur, *fatigare* haberet vim *excitandi*. Proinde et in Ouidiano loco eidem verbo videri eandem significationem tribui posse. At quanta tandem est haec notionum atque rerum confusio! Apud Virgilium *fatigat socios*, qui assidue instat hortando monendoque, aut, si sensum alio verbo exprimere velimus, qui socios excitat, instigat. Et hoc tu adripies, atque, quia *fatigare* hoc loco sic explicari potest, dices, *fatigare* ubiuis esse posse *excitare*, et de quocumque genere ac modo excitandi dici? Et fluvium strepitu aures fatigantem interpretaberis aures excitantem? Imo vero *sonitu fatigans* fluvius est assidue strepens, tam assidue, ut ad extremum aures possint fatigari, et *vicina fatigans* est, cuius strepitus assidue, sine fine, ad fatigationem usque, auditur per viciniam. In his ergo ne tantilla quidem est cum Virgiliano loco similitudo, modo ne sensum verbi *fatigare*, in loco
 Vir-

*) Metamorph. 1, 573.

***) Aeneid. 4, 572.

Virgiliano notionibus in hoc verborum contextu legitime permutandis expressum, habeamus pro significatione verbi, aut notione, coniuncta cum verbo per usum loquendi. Aliud exemplum notaui. Legerat aliquis apud Ioannem *), ἔχειν τὸν πατέρα, ἔχειν τὸν υἱόν, idque audierat ita explicari, *cognoscere patrem*. Hac obseruatione adiutus ille sibi videbatur tenere artem expediendi loci difficilis **), vbi mulieres iubentur ἔχειν ἐξουσίαν ἐπὶ κεφαλῆς: nam hoc sine haesitatione sic exposuit, *debent agnoscere imperium in capite suo* (h. e. in persona mariti, s. imperium mariti). Vix attinet haec refutare; dicam tamen contra, vt de confusa significatione verborum cum sensu loci constet. Scilicet sensus formulae loquendi, ἔχειν Θεόν, exprimi sic potest, *cognitum habere Deum*, (quamquam haec explicatio nondum omnem rem exhaurit, quoniam partim e contrario, ἀρνεῖσθαι τὸν Θεόν, intelligitur, eum, qui susceptam doctrinam teneat, dici ἔχειν τὸν Θεόν, partim in hac epistola ἔχειν Θεόν, et κοινωνίαν ἔχειν μετὰ Θεῷ, et εἶναι ἐν Θεῷ permutantur, indicantque omnem illam necessitudinem, religione effectam, quae hominibus cum Deo intercedit, cuius non nisi pars est cognitio Dei) sensus ergo sic potest exprimi; sed haec propterea non est significatio verbi ἔχειν, quam, quocumque demum velis, transferas. Sed vt in his exemplis error apertus est, ita vereor, ne simili modo e versione codicis hebraei Alexandrina, sensum suo modo laxius exprimente, haud

*) Epist. pr. 2, 23. 5, 12.

**) Prior, ep. ad Cor. II, 10.

haud paucae significationes adfectae passim sint verbis hebraicis, quae iis significationis nomine ac loco tribui non possunt. Tum graecis illius versionis verbis, quibus non significationes singulorum verborum, sed sensus loci utcumque expressus erat, tamen, quasi verbum verbo redditum esset, interdum significationes obtrusae, et inde in noui testamenti libros illatae sunt: id quod Heinsio in sacris exercitationibus saepius accidisse, vereor.

Satis dixi de modo tradendi sensum loco significationis singulorum verborum, qui modus continetur permutatione notionum. Alter modus, ut supra *) propositum est, pertinet ad circumlocutionem eius verbi, cuius notio non potest alio verbo vno, exhausta notione eadem, exprimi. Ac si quilibet scriptor eiusmodi verba ipse definiisset, ut Andocides **) *ἐπιτιμίαν* in iure atico, Cicero ***) *mores* in libris Academicorum et Peripateticorum; aut si verba ex hoc genere omnia essent artium disciplinarumque vocabula: facilius foret haec pars interpretationis. Nunc cum verba quoque vitae communis, pro arbitrio scriptoris, tantum vno aliquo in loco, habeant vim et significationem, auctam variis accessionibus, quas nec vsu loquendi nec aliis in locis constanter adiunctas habent; siue, cum in quibusdam locis verba quaedam accipiant ampliorem significationem, quam quae vulgo est per loquendi usum; ideo.

*) Pag. 68.

**) Orat. de mysteriis p. 36. ed. Reisk.

***) Quaest. acad. I, 5.

ideoque necesse sit, interpretis acumine et diligentia haec definiri, ex oppositis, e consilio orationis, ex omni verborum contextu, ex historia: res est multo difficilior, nec mirari debemus, si in his constituendis homines in diuersas sententias discedant. Notabilis est in hanc rem locus Matthaei *), in quo πληρῶσαι τὸν νόμον ἢ τὰς προφητάς verti solet, aut *vitam agere, iis, quae a Mose et prophetis tradita sunt, consentaneam*, aut *doctrinam Moysi atque prophetarum tradere, aut facere, dicere, perferre ea, quae ab antiquis illis scriptoribus praedicta sunt*. Sed nulla harum interpretationum, per se spectata, sensum integrum exprimit. Nam etsi cum verbis καταλῦσαι et πληρῶσαι paulo post λύσαι et ποιῆσαι permutantur, et ita permutantur, ut propter illud ποιῆσαι (v. 19.) nihil aliud, quam obedire aut non obedire praescriptis doctrinae, intelligi possit, ideoque in καταλῦσαι et πληρῶσαι idem cogitandum sit: tamen ad hanc significationem accedit alia, scilicet, *doctrinam hanc vere et exacte tradere, ne alii in errorem sentiendi agendiue deducantur***). Accedet autem

*) Matth. 5, 17.

***) Chrysostomus in homilia ad hunc locum, enumeratis variis de verbo πληρῶσαι sententiis, tandem eam potissimum tenet, de qua nunc loquor. Dicit ergo inter alia, Ὁ χριστὸς διορθοῖ τὸν νόμον. Τρανότερον μέλλει λέγειν. Τὰ ὑπὸ τῷ χριστῷ λεγόμενα ἐκ ἧν ἀναίρεσις τῶν προτέρων (i. e. legis et prophetarum,) ἀλλ' ἐπίτασις (diligentius urget, seuerius inculcat) καὶ πλήρωσις. Ὁ χριστὸς ἐπιτείνει τὴν ἀρετὴν. Οὐκ ἐναντιῖται, ἀλλὰ συγκροτεῖ αὐτά. Ὁ νόμος ἔχει πλείονα ἀσφάλειαν. Tam late patere putas Chrysostomus vim verbi πληρῶσαι hoc loco: nam haec omnia vno illo verbo vult comprehendere.

tem necessario. Nam primo Christus diserte addit (v. 19) *διδάσκειν*, ideoque auget verbi ambitum, et, qua parte ipse hoc loco spectari, quid item addi et simul intelligi velit, declarat. Atqui hic verborum suorum interpres audiendus est. Secundo disputat aduersus iudaicos doctores, qui doctrinam diuinitus acceptam non modo viuendo violabant, sed et interpretandi calumniis peruertebant. Tertio per omnem huic locum, vbi longo sermone demonstrat, se doctrinam veterem *πληρῶσαι*, quid quaeso facit? Nempe doctorem se gerit, suam disciplinam disciplinae iudaicarum scholarum contrariam ponit, doctrinamque religionis exacte et vere tradit. Vt ergo verbis *λῦσαι* et *ποιῆσαι* diserte adiungitur id, quod modo dixi: sic verbis *καταλῦσαι* et *πληρῶσαι*, quibuscum illa permutantur, idem intelligendo adiungendum est; non quo haec coniuncta significatio sit constans, sed quia ad significationem vnā hoc loco accedit altera, vt duae simul intelligantur *). Et cum Christus dicat, primo se velle *πληρῶσαι*, secundo se nolle *καταλῦσαι*, tertio eum demum probandum esse, qui *et viuat*, vt postulet doctrina, *et vere exacteque eam tradat*, necesse est, vt Christus *πληρῶν τὸν νόμον καὶ τὰς προφῆτας* sit, qui

*) In verbo *πληρῶν*, si dicatur doctrina *πληρῶσαι*, inesse notionem satisfaciendi doctrinae vita factisque, nemo dubitat propter exempla (Rom. 13, 8. Gal. 6, 2.). In eodem esse vim accuratius docendi, ostendit vsus verbi *ἔμπ.* cf. Buxtorf. Lex. Talmud. p. 451. Vitrinae Obseru. Sacr. T. I. p. 207. Schoettgen. Her. hebr. et talm. T. I. p. 27.

qui secundum illam doctrinam agit, eamque recte tradit aliis. Omnino res ad hanc argumentationem redit: Quales fuere iudaici doctores, talis Christus neque esse, neque haberi vult. Atqui isti et docendo et viuendo doctrinam diuinam peruerterunt (id quod est *καταλῦσαι*). Ergo Christus eam et docendo et viuendo stabilire vult (id quod est *πληρῶσαι*). Quodsi ille interpret, qui vnam tantum verbi notionem tenet, nec nisi vitam legibus congruam in verbo *πληρῶσαι* admittere vult, sensum omnem huius loci non exhaurit: iisdem de causis in errore versatur is, qui in hoc verbo nihil nisi significationem recte docendi agnoscit, omissa altera. Quod autem non nulli in illo *πληρῶσαι* euentum vaticiniorum spectandum iudicarunt, id non tam in hoc quidem Matthaei loco verbo huic inest, quam inesse posse, et alibi inesse, per hanc occasionem dici solet. Sed inest. Non repugno. Tamen si quis vnum hoc respici velit, id rem non conficit: cum hic simpliciter dicatur, qualis doctor religionis Christus esse velit, de omni autem eius opere, vaticiniis congruo, non sermo sit. Sed haec, quae sexcenties iam dicta sunt, ad nostram hanc disputationem transferamus. Si ergo *πληρῶσαι* est, docendo viuendoque stabilire, munire: facile adparet, hanc interpretationem ab vsitata verbi significatione non pendere; sed ambitum significationis, quam hic locus postulat, per partes eundo emetiendum esse, et notionem verbi colligendam ex vsu loquendi, ex oppositis, e consilio orationis, ex iis, quae scriptor ipse addidit, et cum his verbis coniuncta esse voluit, ex historia: nam haec singula aliquid ad

ad expletam perfectamque horum verborum notionem hoc loco conferunt. Sed notio, tot partibus constans, vix poterit vno alterius linguae verbo exprimi, in quo eadem omnia insint. Quamquam enim non male quis *λύσαι* verterit, *peruvertere*, et *πληρῶσαι*, *stabilire*, tamen quaerendum restat, quid sit peruvertere aut stabilire doctrinam, (nam hoc pluribus modis fieri potest) et vberius explicandum, vt lectores sciant et cogitent, scriptorem velle potissimum hoc: *doctrinam per calumniam explicari, et a doctore secus, ac religio vult, viui.* Quare interpretatio ad circumlocutionem redit, quae vbi est, sensus loco significationis traditur. Huc ergo saepe animum aduertent sacrarum literarum studiosi in verbis, quae sunt apud Hebraeos multiplicis significatus, vt *αἰσθένειαι*, *σάραξ*, *πνεῦμα*, et in quae verba interdum plures in eodem loco veluti compactae sunt significationes, vt interpreti propemodum necesse sit, vnum eiusmodi verbum explicare per duo latina. Vix sine circumlocutione explicari vbiuis potest illa *Βασιλεία τῶν οὐρανῶν*, cum omnes verbi huius partes, (*coetus Messiae, bona huic coetui propria et in his terris, et post hanc vitam, tum Deus auctor horum omnium, siue opus Dei in hac omni re instituenda, decernenda, exsequenda*) interdum sint comprehendendae et compingendae.

Hic adspargere liceat, quae in eiusmodi locis mihi videantur officia eius esse, qui libros in alium sermonem transfert. In priore igitur genere, cum notiones permutantur, poteram in vniuersum monere, dandam esse interpretanti operam, vt verbi, quod alteri substituitur, notio quam proxime accede-

ret ad notionem eius verbi, cui substituitur: a qua quidem diligentia summa versionum laus pendere solet: sed raro sufficit, in vniuersum praecipere; et quis non sponte videt, sic agendum esse? Experiar potius, singula genera enumerare. Debet ergo versio tropum exhibere, vbi ipsa scriptoris oratio ornandi variandique causa *) tropo vsa est: verbum effica-

*) Ἰγγρόν ἦθος, vt Graeci dicunt, (Lycurg. in Leocr. c. 10. ἀνυγρᾶναι Plutarch. Pelop. c. 19.) non potest verti *humida indoles*; vertetur ergo permutata metaphora, *mollis, flexibilis, quae duci potest*. Ἐτεροζυγῆν, *vergere, propendere in alteram partem*. 2 Cor. 6, 14. Cf. locus Photii apud Wetsten. et in Catena Oecumenii p. 533. ῥῆξον καὶ βόησον, Ies. 54, 1. Gal. 4, 27. *rumpere vocem*. cf. Intt. ad Virg. Aen. 2, 129. Ὅσμη θανάτου et ζωῆς, *odor* (vt odores latine dicuntur res odoratae, aromata, vnguenta) *letalis et saluber, res odore enecans et reficiens*. 2 Cor. 2, 15. Cf. Buxtorf. Lex. Talm. p. 1493. Schoettgen hor. hebr. et Talm. T. I. p. 683. Schulz. in edit. epp. ad Cor. ad h. l. Sed quae adduntur explicandi causa, εἰς θάνατον, εἰς ζωὴν, ea verti debent, *noxius, utilis, siue miseros aut felices reddens*. Nam haec additamenta non ornant, sed explicant, doctrinam eatenus dici hic rem odoratam, quae reficiat, quatenus utilis est, felicem reddit hominem, ea vntem: eatenus conferri cum odoribus enecantibus, quatenus damno vergit iis, qui eam sibi oblatam repudiant. Quod autem praeceptum hoc adstrinxi tropis, ornandi variandique causa adhibitis, id indicat, in ceteris tropis, qui in quotidianam consuetudinem abierunt, liberum esse interpreti, eorum loco verba propria vsurpare: quod ipsum in multis, notionem religioni aut vlli disciplinae propriam exprimentibus, locum habet, vt ἀγαγενᾶσαι, ἐπιτρέφεισαι, et in Academicorum scholis κατάληψις, quibus par tropus in aliis linguis vix responderit.

efficacius *), vbi scriptor ipse tale verbum posuit: cauebit sibi a tropis, vbi scriptor ipse rem proprie dixit: non vtetur vocabulis artium et disciplinarum, velut vocabulo *perfectiōnis*, pro vitæ communis vocabulis, velut *probitatis*, quibus scriptor vsus est, vt fit, cum sacri scriptores hominem τέλειον dicunt: non exprimet genus tum, cum in scriptoris verbis species est **), neque antecedens loco consequentis ***): verba, quæ vnice ab animi sensu acriore pendent, vt conuicia ****), que-

F 3

relas

*) Dico id, quod rhetores Graeci adpellant σημαντικόν (viel bedeutend, sehr significant). Tale est apud Paulum ad Philipp. 3, 2. βλέπετε τὴν κατατομήν, *caueate vobis a mutilatione doctrinae, quam isti defensores Iudaismi moliuntur*: et πτωχὰ σοιχῆα τῷ κόσμῳ, Galat. 4, 9. de legibus Iudaeorum ritualibus, vt elementis admodum exiguis.

**) Non vertet ἔργον καλόν, *recte factum*, sed *beneficium*. Io. 10, 33. Matth. 26, 10. 2 Cor. 9, 8. Idem saepe fit in verbo πρῆξ et γν.

***) ἄτακτος ἀνὴρ, apud Sophoclem (in Oed. Tyr. v. 344.) non dicetur *durus*, *inexorabilis*, sed *inimicus*. Apud Paulum (Rom. 8, 27. 1 Cor. 2, 10.) ἐρευνᾶν τὰ πάντα non vertetur, *nosse*, sed *penetrare omnia* (intelligendo). Sciō haec similia esse; sed qui librum vertit, cogendus est, vt sit quam diligentissimus.

****) Ad Matth. 5, 22. de illo βραχὰ Chrysostronus (p. 199. ed. Francof.) scribit: ἡ μεγάλης ἐστὶν ὕβρεως ῥῆμα, ἀλλὰ μᾶλλον καταφρονήσεως καὶ ὀλιγωρίας. Haecenus bene: sed multo melius quod sequitur, vbi rem comparat cum vita communi: καθάπερ ἡμεῖς ἢ οἰκέταις ἢ τισὶ τῶν καταδευτέρων ἐπιτάττοντες λέγομεν· ἀπελθε σὺ· εἰπέ τῷ δεϊνὶ σὺ· ἔγω καὶ οἱ τῇ Σύβῳν κεχρημένοι γλώττη βραχὰ λέγομεν, ἀντὶ τῆ Σὺ τῆτο τιθέντες. Hinc multo rectius et versio et sensus reperiri potest, quam etymologia festanda

relas *), lamentationes, indignationem **), tum vero prouerbia, et similes prouerbiorum formulas ***) , diligentissime comparabit cum vita communi, et, quod nostri homines tali tempore dicunt, versione exprimet, ne sensum utcumque et in vniuersum tradat, neue verbis male adstrictam versionem efficiat: omnino hoc aget, vt substantiua (subiecta) aestimet e natura et vi adiectiuorum et verborum (praedicatum), cuius rei obseruatio in permutandis notionibus certissimam praebet normam, et praefens erroris negligentiaeque remedium. Sed sufficiat, pauca monuisse: qui accuratius de his versionum legibus dicere velit, in primis causas harum legum inquirat. Sunt autem hae causae in consilio vertendi presse, non explicandi laxae; in officio cum fide vertendi; in studio efficiendi, vt lector reuera cogitet rem, et cogitare possit; in necessitate exhibendi etiam bona externa

etanda, Nolo Chrysostrum et vsum sermonis graeci in vita communi facere regulam interpretandi: noui illud *ῥακὰ* ex hebraica lingua explicari debere: sed monstro, quid sit, talia communis vitae comparatione, aliusque gentis moribus et verbis conferendis, illustrare.

*) Ἡ ψυχὴ περιλυπὸς ἐστὶ ἕως θανάτου, *angore prope modum enecatur aliquis.*

**) Bene vertit Lutherus verba Psalms (69, 10); sed eadem illa verba, repetita in euangelio Ioannis (2, 17), male vertit. Ibi consuluit vitam communem, hic verbis versionem adstrinxit.

***) 2 Cor. 10, 12. ἑαυτὸν ἑαυτῷ μετρεῖν, *suo se modulo metiri: συγκρίνειν ἑαυτὸν ἑαυτῷ, secum habitare, suam nosse suppellectilem.* Ibid. 6, 7. ἔχειν ὄπλα δεξιᾷ καὶ ἀριστερᾷ, *ad utrumque paratum esse.*

terna dictionis, unde vertitur; in consilio per linguam aliam efficiendi, ut scriptor sic, ut vertimus, debuisse loqui videatur, velut hoc prouerbio, hac exclamatione, hac formula uti, si nostra usus esset lingua.

Posterius genus, quod circumlocutione verbi continetur, unam mihi videtur praeceptionem habere, si officia vertentis librum quaerantur, ut eodem modo, quo scriptor ipse, verbum ponat, quod notionem illam multis partibus compositam non exhaurit, sed aequat, qualia paulo ante erant *λῦσαι, peruertere, πληρῶσαι, stabilire*. Ceterum lectores de augendo ambitu verbi hoc loco monebit: ita nec vituperabitur, quod non exhaurerit rem et notionem omnem, (ipse enim scriptor hoc non adsecutus est) nec dici poterit suam sententiam et explicandi rationem scriptoris orationi obtrusisse.

Dixi de sensu loco significationis tradendo in explicandis aut vertendis verbis singulis. Veniendum est ad sententias et propositiones integras, quas ubi ad verbum vertere non licet, quia syllabatim velut annumerare lectoribus potius est obscurare, quam illustrare, ita tractamus, ut significationibus substituatur sensus. Quod quam vim habeat, supra *) dixi. Interdum ergo, ubi scriptor signum alicuius rei ostenderit, interpret rem ipsam, illo signo notatam tradit: ut cum Deum, coelitus venientem, interpretes esse docent Deum, illustre opus edentem, aut omnino

*) Pag. 64. 65.

agentem aliquid, scientem, propitium *), non propitium: aut cum Christum, dextrum Deo sedentem, ostendunt esse Christum, cum Deo imperantem **): aut cum in orientis scriptoribus solem obscuratum, lunam obfuscatam, sideraque tremefacta, movent esse tristissimorum temporum effigiem, adeoque, si quando haec euenta naturae secutura dicantur, illud vnum cogitandum esse, tristissima fore tempora, et ea, in quibus natura veluti ruinam minari videatur. Pertinent huc omnes loci, in quibus Deus velut adspectabili modo iudex futurus dicitur, formulis ab humana consuetudine depromtis, hoc est, si sensus spectetur, ἀποδώσω ἐκάστω κατὰ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ, ut est Matth. 16, 27.

In

*) Homerus (Iliad. I, 67.) Deum dixit ἀντιᾶν θυσιῶν, venire ad sacrificia. Hinc est apud Apollon, Rhod. I, 1141. Rhea, ἀνταλὴ δεσμῶν, Dea, quae ad sacra venit, aut εὐλιτάνευτος, ut scholiastes explicat. Similiter in Orphei hymnis (10, 21.) Deus dicitur βάλνει ἐπὶ λουβαῖς. In his omnibus propitia numinis voluntas intelligenda est.

**) Quem Dauides (Ps. 110, 1.) Deo dextrum sedere dicit, donec omnium hostium victor fuerit, hunc Paulus (1 Cor. 15, 25.) dicit regnare, donec omnium hostium victor fuerit. Ergo dextrum alicui sedere, est, cum eo regnare. Angeli, ut est in ep. ad Hebr. 1, 13. 14. nusquam dicuntur dextri Deo sedere; sed ubique nominantur ministri: h. e. nusquam legimus, iis imperium concessum esse. cf. 2, 5. Ibid. 10, 11. sacerdotes Iudaici repetito funguntur ministerio stantes, more ministrorum, עמרים לפני המלך et כהנים, Christus vero, perfunctus ministerio, non amplius minister est, sed Deo dexter sedet, h. e. regnat. Accurate hoc explicauit Vitringa Obs. Sacr. lib. 2. c. 7.

In his explicandis ut nemo non videt sensum indicandum esse, sic in vertendo non tam expedita res est. Primo enim ubi in enumeratione plurimum signorum est evidens, rem ad vivum adumbrans, descriptio *), ut Matth. 24, 29. 30. 31. Ioel. 3, 1. Dan. 7, 9. omnia sunt presse vertenda: mutilaret enim scriptoris dictionem interpret, qui haec contrahere, eorumque sensum summatim indicare vellet, quia scriptor noluit rem paucis dictam cogitationi admouere, sed effigie adumbratam oculis exhibere. Deinde, in singulis loquendi formulis, si versio iis conseruandis nullum errorem gignit, sed quilibet lecta versione intelligit, haec esse aliter ac dicantur (h. e. non ad literam) intelligenda, qualia sunt, quae de Deo ut homine (ἀνθρώπου παθῶς) dici solent: non est, quare mutantur in paraphrasin aut explicationem. Quis enim erret aut haereat, si homines miseris afflictos ad solium Dei supplices accedere legerit? Sed si versio, quatenus versio est, (hoc est, quatenus est liber v. c. germanice scriptus, et legitur ab indoctis, qui linguam, vnde facta est, non intelligunt, aut, si intelligant utcumque, librum tamen ea scriptum interpretari nequeunt, quippe praeceptis et praesidiis destituti) sed si versio ita inspectata aut necessario in errorem ducit, quia verbum verbo reddidit, aut sententiam plane contrariam, aut adeo nullam efficit: non video, cur sensum propositionis loco significationis verborum exprimere vereamur, praesertim si argumentatio

F 5

sequa-

*) φαντασία ἐναργής. εἰδωλοποιία. Longin. de sublim. c. 15.

sequatur, quae non nitatur verbis, sed sensu, et quam nemo capere possit, nisi qui missis verbis sensum propositionis reputauerit. Talia sunt, ut mihi quidem videtur, *deprecari pro hominibus* *), et *dextrum regi sedere* **), quae his de causis in versione germanica epistolae ad Hebraeos, aliquot abhinc annis Lipsiae edita, sic expressi, ut mihi visa sunt exprimenda. Tale est, *Christum diuitem factum esse pauperem, ut homines locupletarentur* ***), et *coelum occupare* ****), quod sine vlla dubita-

*) Epist. ad Hebraeos, 7, 25. Nam deprecatio, ut deprecatio, h. e. preces, quibus contendimus, ut alter alteri tribuat aliquid, aut male merito condonet, quo pacto locum habebit in Deo eiusque Filio? Ceterum conferatur disput. de utilitate notionum vniuersarum in theologia.

**) Ibid. 1, 13. Nam nostris moribus aestimanti formulam, est, *superiorem locum occupare*: ex Orientis moribus, *unum e proceribus regni esse*. Estne vero alterutrum de Christo, ad dextram Patris sedente, verum? Potestne ergo ad verbum verti?

***) 2 Corinth. 8, 9. Non fuit Christus vlllo tempore, nec priusquam in has terras adspectabilis venit, nec cum in his terris vixit, non fuit diues, ut nos diuites pecuniis dicimur, et quales illi erant, quos ex opibus suis aliquid erogare pauperioribus Paulus volebat. Ergo non potest simpliciter ita verti; sed cum additamento, *beatitate abundantissimus*. Christus fuit pauper, ut nos dicimur pauperes esse, et quales erant, de quorum paupertate leuanda illo loco sermo est. Ergo debet ita simpliciter verti. Nos per Christum, quoad fuit pauper et *vacuus*, non proprie ditati sumus. Ergo non potest ita simpliciter verti; sed cum additamento, *bonis locupletati sumus*.

****) Act. Apost. 3, 21.

dubitatione hoc loco vertendum puto, *omnium celsissimum esse* *), et explicandum, *potentissime imperare*.

Alibi, quae scriptores de parte aut specie dixerunt, interpretes ad totum aut genus transferunt, et vicissim. Nam quod illo modo spectatum obscurius est, aut durum, aut non nimis vrgeri potest, id si hoc modo spectetur, dilucidius est, et mollius, et accurate dictum. Quod Dauides alicubi optarat, vt domicilium inimicorum suorum, atque adeo Messiae, aliquando incultum et desertum esset, id, interprete Petro **), Iudae proditori Christi euenit, ad eumque referendum est. Sed aliter de inimicis Dauidis, (si quis primo de his intelligi locum velit) aliter de Iuda capiendum videtur. Nam de Dauidis inimicis potest ad verbum intelligi; de Iuda non item. Vnde enim constat, domicilium Iudae mortui desertum et incultum fuisse? Certe vis facienda esset loco, et argutius aliquid effingendum, si quis haec proprie intelligi vellet ***), *Experendum ergo*

*) Hoc si cogitassent omnes, et contulissent V. T. locum (Ps. 115, 3.), aut orationis dominicae verba (Matth. 6, 9): si inde conclusissent, potentissimum omnium rectorem, כל אשר חפץ עשה intelligi, vbi in coelo esse Deus dicatur; nec argutati essent in δέχεται: profecto non quaesiuissent, vtrum Christus coelum, an coelum Christum caperet; nec putassent, minui maiestatem Christi, veluti loco inclusi; nec Beza scripsisset notulam, quam scripsit. Sensus, sensus quaerendus est: non significaciones singulorum verborum. Nullo modo.

**) Acta Apost. 1, 20.

***) Fuerunt, qui, eum proprie capi non posse sentis-

ergo est, quonam modo *sensus in vniuersum* tradi possit. Scilicet cui imprecamur, vt eius domus deserta sit, ei omnino imprecamur, vt extirpetur, vt intereat. Sunt enim dirae, in quibus, vt vita communis docet, non semper vocabula ipsa spectantur, sed omnino res aduersae, quibus aliquem opprimi cupimus: nam verba ac formulae loquendi, quibus dirae concipi solent, hanc vnam vim habent, vt ex eorum moderatione aut vehementia eluceat vehementior aut moderatior affectio animi, et grauitas aut leuitas, copia aut paucitas malorum, quae in aliquem effundenda sunt. Similiter his diris, de quibus in praesenti loquor, adiunctum est illud, vt aliquis extirpetur, et deserta domus est, si rhetorice dicas, effigies interitus; si dialectice, pars aut species interitus; si ex vsu vitae communis, exemplum interitus. Ita vero, si in verbis his ad Iudam relatis, in vniuersum hoc inesse dicamus, *utinam intereat*, neque verba vrgeamus: verissime hoc Iudae euenit, et *sensus* hic consilio Petrinae orationis congruit.

Nam

sensissent, domicilium desertum mallent esse munus vacuefactum. Sed hi nec vident, quam durum hoc sit, nec cogitant satis, quid sequatur. Nam si vacua domus est munus vacuefactum, et sequitur, *utinam* ne quis in ea domo habitet: *sensus* horum verborum necessario erit, vel, *utinam* ne quis eius sit successor, vel, *utinam* ne recuperet munus. Id quod quantum abhorreat ab hoc loco, sponte adparet. Verum nolo hoc vrgere, ne videar calumnia vti. Ille alter locus ex epistola ad Romanos (11, 9.) vtique ostendit, non esse imprecationem ad verbum vbique capiendam.

Nam (id quod Petrus voluit docere) si Iudas inter-
iit, opus est eius successore. Sed si locus ad ver-
bum capiatur, non valet conclusio: Quia domus
Iudae deserta est, opus est eius successore. Ita-
que, ut fit, Petrus ex longo carmine dirarum vnam
decerpit imprecationem, non quo haec vna potis-
simum syllabatim spectanda sit, sed ut doceatur,
ad quem illae omnes dirae pertineant, referrique
possint aut debeant. Quid enim? Paulus, Dau-
dis verba repetens *), num has potissimum for-
mulas loquendi, quas repetit, vrgeri tenerique
vult? Imo vero illud dirarum carmen omnino ad
Iudaeos pertinere ostendit. Num verba illa tro-
pica ad vnum aliquod et certum genus miseriae in-
terpretando referri vult, veluti ad paupertatem,
morbos? Nullo pacto: sed omnino in iis diris
illud esse docet, *utinam miseri sint inimici*. Cete-
rum in vertendis huiusmodi locis non sensum in vni-
uersum, sed ipsa verba scriptoris, ut sunt, posita, ita
reddenda et exprimenda esse, res facile docet: alias
enim versionis lectores scirent quidem, quid scri-
ptor omnino voluisset; sed nescirent, quibus ver-
bis, quam grauiter, quam ornate, id, quod vo-
luerat, dixisset.

Veniam ad ea, quae allegorica sunt, aut rem
similitudine illustrant. Utinam ergo in interpre-
tatione allegoriis aut similitudinibus hoc modo, ut
inde ducamus vniuersam sententiam aut propositio-
nem, qua idem illud, quod scriptor similitudine
aut allegoria illustrare voluit, summatim et pro-
prie dictum continetur. Nam aequum est, in al-
lego-

*) Ep. ad Rom. II, 9.

legoria explicanda id spectare, quod in ea confignanda a scriptore spectatum est. Atqui omnes homines in admiscendis sermoni allegoriis non tam similitudinem ab auditoribus cogitari, quam rem, similitudine illustratam, et vniuersam sententiam teneri volunt, aut, quod idem est, non in significatione verborum subsisti per se, sed vim atque sensum totius loci spectari cupiunt. Cum ergo, vt hoc vtar, Christus interrogatus *), cur discipulos suos aut rara aut nulla pateretur ieiunia agere, more suo per allegorias responderet: his tribus utebatur similitudinibus, praesente sponso conuiuas non solere tristes esse, pannum recentem non ad sui vestimento veteri, mustum non condidit vtre attrito. His Lucas **) quartam adiungit, eum, qui vetus vinum gustauerit, non illico male recens. In his similitudinibus, quia similitudines sunt, debet esse, vt modo dixi, sententia vniuersa, qua intellecta vis responsionis Christi demum intelligitur. Ea vero sententia, vt mihi quidem videtur, est haec: *neminem facile in vita communi id facere solere, quod a re, loco, tempore, natura, abhorreat.* Etenim si quis inter conuiuium moestus esse incipiat, aut mustum vtre attrito condidat, aut recentem pannum vestimento veteri adsuat, is nonne inepte agat, et ab omnibus ineptus iudicetur? Nempe abhorrent talia in vita communi ab re, loco, tempore. Itaque siue quis omnes has similitudines, siue vnā posuerit, eadem vbiq̄ue sententia intelligi potest, et vero etiam debet.

PROIA-

*) Matth. 9, 14—18.

**) Euang. 5, 39.

Proinde Christus interrogatus, cur suos in hoc genere parum seueros esse pateretur, hanc per similitudines causam edidit: quia nemo facile absolum quid in vita communi facere soleret, neque adeo ipse erga discipulos suos, quod nec res nec tempus pateretur, facere posset aut deberet, aut, ut ipsi facerent, eos cogere. Abhorruisset autem a re atque tempore, si, versans adhuc cum ipsis, dux eorum et doctor, eos voluisset vitam tristem et molestam agere, et ad istius modi ritus frustra augendos adegisset, praesertim cum sciret, se ex his terris in coelum euecto, multa eaque grauissima mala his discipulis parata fore. Qui ergo novit, suos aliquando calamitosissimam vitam acturos, neque tamen eos, etsi in praesenti commodius vivere poterant, commodius vivere patitur, et sine causa maturius iusto molestiis onerat, is profecto facit, quod ab re, loco, tempore, hominibus, adde etiam, amore erga alios alienum est, aut idem facit, ut si quis in conuiuio tristitiam praeseferat, vel recentem pannum veteri vestimento adsuat, aut mustum attrito vtre condat, vno verbo, communis vitae sensu et iudicio absona facit. Si cui haec similitudinis explicandae ratio non exhaurire rem omnem videatur, quippe quae tot verba, ad vnam sententiam redacta, negligat, is, more veterum et recentiorum haud paucorum, omnes huius similitudinis partes cum pulvisculo excutiat, et singula singulatim explicet, ut sponsus sit ecclesiae sponsus, vinum autem euangelium, vetus porro et nouum indicet pharisaeam et christianam doctrinam, et quae sunt

alia *). Ego vero in similitudinibus explicandis vsum vitae communis, in quo est consentiens vox naturae, sequi soleo, qui vsum e consilio et modo vsurpandi allegorias, fabulas, similitudines, aestimari facile potest **). Vtinam in legendis veterum libris sermo, opinio, et consuetudo vitae communis saepius facta esset norma interpretandi!

Si enim verum est, quidquid artium dicendi sit, id e natura eiusque in vita communi observatione haustum et expressum esse: quò tandem pacto iudicabimus, nos non aliorum opiniones de sermone et lingua, et mera *Φιλοσοφόμενα*, sed ipsas illas artes humanas, et id, quod cum communi vita congruit, didicisse, nisi eorum, quae didicimus, consensum cum vita communi et experientia quotidiana cognouerimus? Si verum est, librum, quemcumque legerimus, esse veluti sermonem viri alicuius, ad nos habitum: num persuadere nobis poterimus, nos sensum libri adsecutos esse, si in legendo omnia alia fecerimus, quam quae in audiendo facere solemus? si verba sic ceperimus, ut ea nemo in vita communi capere solet?

*) Vid. Hieronymus ad h. l. T. 9. opp. p. 27. ed. Erasm. Chrysofomi ad h. l. homil. p. 361. Gerhardi harmon. Tom. I. p. 729.

**) Cf. infra disput. de causis, quibus allegoriarum interpretatio nititur. Gu. Abr. Telleri excursus ad Turretinum de interpretatione S. S. p. 105. Io. Christi. Gottlieb Ernesti de vsu vitae communis ad interpretationem N. T. Lips. 1779. Lowth de poesi sacra Hebr. T. I. prael. 6 et 7, et notae Michaelis,

let? si in syllabis scriptoris quaesierimus veluti montes, quos nemo in sermone vitae aut expectat, aut esse suspicatur? si scriptori eam aequitatem, quae colloquiorum prima lex est, non omnia vrgenda, esse loquentem diiudicandum, ut solemus loquentes spectare, negauerimus? si eum ideo scripsisse putauerimus, ut nobis esset occasio degrediendi, ingenio indulgendi, et, dum ille de terra loquitur, coelum peragrandi? Cogitemus, quae so, quot errores, opiniones, difficultates, ut in vno genere subsistam, in poetas veteres importatae sint ab iis, qui, sprete natura, cuius pars est vita communis, carmina interpretari sustinuerunt. Quae tandem sapientia obtrusa est Homero inuito, vbi ille nihil nisi naturam vitamque communem spirabat! Cogitemus, quanta cum anxietate sacros scriptores tractauerint ii, qui obliuati propemodum fuerant, eos, quamquam monitu auxilioque diuino scribentes, homines tamen fuisse, humanaque lingua vsos, et sic scripsisse, ut ab his, qui legerent, ope linguae intelligerentur, hoc est, sic, ut linguae indoles patitur. Accidet quidem hoc modo, ut parum docti videamur, quia non vbique declaramus, nos et ipsos scire, quae alii sciunt; sed quanto contra gaudio erit, si, quidquid nos cingit, quidquid vita communis habet, nobis adclamauerit, ita se rem habere, ut dicamus et putemus. Accidet item in sacris libris, ut parum verecundi erga eos videamur, et nimis liberales, et *καινολογίας* studiosi. Sed quanto hoc erit solatio, si causae interpretationum nitantur communibus praeceptis, quae in interpretando euidetiae vim habent, non autem

abhorrentibus ab omni linguarum natura et consuetudine, qualia Turretinus de S. S. interpretatione (p. III. sqq.) intelligenter refutauit. Non eo hoc dico, vt neglectam velim subtilitatem. Nullo modo: neque enim intelligi potest vera doctrina sine subtilitate, nec, qui multa passim collegit, vir doctus est, nisi ea disponat, definiat, causis muniat. Et quis tandem carere cupiat fructibus subtilitatis, qui in eo sunt, vt res certius, facilius, breuius, dilucidius, magisque disposite discamus? Sed postquam ita didicimus, omnia sunt ad vitae communis normam examinanda, vt, quid nobis, quid aliis, quid scholae, quid vitae didicerimus, adpareat.

III

Differitur de loco Paulino

2 Cor. 10, 12 — 17.

Et si non spero, me hac disputatione effecturum, ut de loco incertae lectionis atque interpretationis aliquid certi constituatur: tamen, si per hanc occasionem ab harum literarum studiosis de novo intellectum fuerit, quam necessarium ad inveniendas librorum N. T. varias lectiones, ad easque diiudicandas utile sit, nosse veteres latinas versiones, quae ante Augustini et Hieronymi aetatem in ecclesiis Occidentis in usu fuerunt, saltem aliquid utilitatis videbitur hic libellus attulisse.

Omnino Paulus in hac epistola ad Corinthios se ab illorum criminationibus defendit, qui, ut sibi ipsis dignitatem conciliarent, Paulo et fidem et auctoritatem detractum ibant. Igitur non abstergit tantummodo maculas, suae famae adspersas; sed minatur etiam, si Corinthum venerit, se suae auctoritatis munerisque a Deo accepti documenta, et varia, et indubitata, et, si necesse fuerit, etiam cum seueritate editurum esse, ac nominatim consilia *) illorum hominum irrita redditu-

G 2

*) Haec consilia sunt 2 Cor. 10, 5. λογισμοί, quod verbum graecum veteres latinae versiones recte sunt interpretatae, *consilia*, et Syriaca versio מַחֲשָׁבֹתָא, in quo cuius occurret usus verborum hebraicorum

diturum, quibus moliantur impedire apostolum, et hoc impediendo ipsam, quam ille propaget, religionem. Hoc ne iis fortasse minatus videatur, in quos nihil iuris sibi sit: in memoriam reuocat Corinthiis, se doctorem eorum fuisse, sibi que adeo conuenire ostendit, quae discipuli doctoribus debeant; licere vero etiam, quae nemo facile doctoribus negare sustineat: neque enim eorum se similem esse, qui ibi se fuisse et docuisse iactent, ubi nec fuerint, nec docuerint; nam vere se fuisse apud Corinthios, eosque christianae religionis scientia imbuisse.

Atque hoc ipsum, se nihil sibi temere arrogare, vrget in eo loco, quem equidem mihi nunc tractandum sumsi. Sed vt breuiter dicam, quid mihi de vniuersi huius sensu videatur, liceat eum latine vno tenore ita interpretari, vt, recepta lectione seposita, eam vertendo exprimam, quam antiquissimam esse, idoneis, vt opinor, de causis mihi persuasi, et omnibus ponderatis, quae in vtramque partem dici possunt, receptae praefendam existimo. Scripsit ergo Paulus in huncmodum:

*Non possum a me impetrare *), vt me non nullis accenseam admisceamue, qui de se multa praedica-*

te

מחשבה et השבון Genes. 6, 5. Ecclesi. 7, 29. Pl. 33, 10, et in duobus horum locorum λογισμοί et διαλογισμοί in versione Alexandrina. Exemplum talium consiliorum et molitionum est 2 Cor. 10, 10. Eadem sunt v. 5. νοήματα, quo significatu verbum 2 Cor. 2, 11. occurrit.

*) Similiter I Cor. 6, 1. Τοιμᾶ τις — — ἀγίωγ. *Potestne vestrum aliquis ab se impetrare, vt coram pagano iudice de iure contendere malit, quam coram christiano?* Monuit ad vtrumque locum Erasmus.

*re solent *)*: immo ego, *metiens **) me meo modulo ac pede, et mecum habitans ***)*, non *extra terminos meos ****)*; sed *intra certos terminos, a Deo ita mihi praefinitos †)* ut adeo ad vos usque progrederer ††); [neque enim, quasi non ad vos usque progressus sim †††), terminos tran-

G 3

tran-

*) Dicere solent, ab se omnem terrarum orbem docendo peragratum esse, etiamsi in multa loca non venerint, quo se iactant venisse: aut ab se pluribus in locis multa praestita, vbi vix tantillum fecerunt, sed alii et inchoarunt rem, et propemodum absoluerunt. Sic cepit locum Chrysostronus in homilia ad h. l. nec potest nunc, per seriem orationis, alia iactatorum istorum praedicatio de se intelligi.

**) Si quis vertere malit: *ego ille, suo se metiens pede, et secum habitans*: tamen idem sensus erit, quem supra expressi.

***) Vt in illo Persii: *Tecum habita*: si hoc nunc vti licet.

****) Infra, vbi scriptor in viam redit, sequitur verbum: *gloriolam quaero*. Addidi *meos*, quia Paulus de se vno loquitur. Sunt autem *termini mei*, mea veluti dioecesis, ille ambitus terrarum, quem docendo emensus sum: vt multi monuerunt.

†) Poterit etiam verti: *intra ambitum demensi mihi spatii, ita mihi praefinitum*.

††) Fuit ergo Corinthus in Paulina dioecesi.

†††) Si aut Paulus ipse scripisset, aut nobis scribere liceret, *ὅς οὐ μὴ ἐφικνόμενοι ἕς ὑμᾶς* (vt ii, qui non ventitant ad vos, et tamen apud vos se fuisse iactant, aut in vos iura sibi arrogant): non incommodus foret sensus, et melius conueniret participio praesentis, *ἐφικνόμενοι*. Vt nunc est locus, non spreverim Boerneriani codicis lectionem, *ἀφικόμενοι, qui ad vos non venerunt*, quae non est conformata ad latinam versionem codicis illius: nam haec habet *persingentes*. Quid opus erat, scribere *ἀφικόμενοι*, si libarius

brarius

*transilio *)*: nam vestrae quoque urbi doctrinam christianam importavi] non, inquam, extra terminos meos gloriolam quaero ex aliena opera, quippe qui sperem, ubi vos iusta religionis incrementa ceperitis, fore, ut, propter vos abunde intra terminos meos celebratus **) , etiam ultra Corinthium agrum doctrinam christianam proferam, nullo autem modo intra terminos alterius, ubi omnia iam praestita sunt, mihi gloriola sit quaerenda.

Procurrit igitur oratio ab initio ad finem vsque, non in formam periodi constructa; sed una sententia alteri superaddita, suspendendo sensu, adspargendo aliquid, redeundo ad rem, ut Thucydides solet: estque locus aliquoties legendus, donec, quid vnice fuerit in animo scriptoris, plane teneatur.

Sed

brarius ἐφικνύμενοι reperisset? An ἀφικόμενοι melius respondisset latino, quam ἐφικνύμενοι? Similiter v. 15. in lat. est *enim*, in graeco δὲ. Ergo textus latinus non est vbique conformatus ad graecum, aut vicissim.

*) Me in vestra vrbe fuisse prae me fero. ἵππερ-εκτήνειν ἑαυτὸν est Graecorum ὑπερπηδᾶν τὸν ὄρον, ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα πηδᾶν. cf. Iul. Polluc. onomast. 3, 151.

**) Μεγαλύνεσθαι per hebraismum esse, *laudari*, quis nescit? Paulus sperat, si sua de Corinthiis merita innotuerint, fore, ut faciliorem ad alios aditum habeat, atque adeo ab iis expetatur sponte. Eodem modo Schulzius in edit. epp. ad Corinth. interpretatus est. Alii maluerunt sic explicare: fore ut Paulus, Pauli dioecesis, crescat et amplificetur. Ita fuerit μεγαλύνεσθαι, *amplificari*.

Sed ut huius versionis ratio reddatur, incipiam ab iis, quae certae lectionis sunt, et cum per alias causas, tum per consuetudinem loquendi non minus certae interpretationis. Nimirum haec omnia, singulari numero in versione expressa, ad vnum Paulum propterea retuli, quoniam tria capita extrema huius epistolae adeo propriam Paulo defensionem continent, ut nullo modo possit haec particula, quam inde decerpsi, communis esse vel ceteris apostolis *); vel Timotheo, cuius nomen vna cum Pauli nomine epistolae praescriptum est; vel Tito, cui multa intercessit cum Corinthiis necessitudo. Quid enim planius est iis, quae ante hanc particulam leguntur **), Paulum nominatim conuicio petitum esse? Quid magis esse potest personae Pauli velut alligatum, quam quae post hunc locum ***) deinceps enumerantur? Quid certius, quam Paulum, de sua integritate dicentem †), a Tito aliisque collegis se iungendum esse? Idem ex ultimo capite perspicue intelligitur. Nam quod suo et Timothei ††) nomine scripsit, id profecto, nisi quis ad lucem

G 4

coecu-

*) Ita vero visum est quibusdam, Paulum hic suam ceterorumque apostolorum consuetudinem adumbrare.

**) Verss. 1 et 10.

***) Cap. 11 et 12.

†) Cap. 12, v. 18.

††) Hic docuerat Corinthios. Ergo veteris necessitudinis causa praescribitur nomen Timothei, praeceptoris, qui fortasse tunc cum Paulo in eadem vrbe fuit, ideoque in societatem salutandi, et omni-gena bona nuperis discipulis adprecandi, adsumtus est.

coecutire velit, non potest hanc vim habere, ut, quaecumque dicantur, ea ad Paulum aeque ac Timotheum referamus: res enim ipsa non patitur, omnia de utroque sine discrimine intelligi. Admonitus igitur ipsa re et historia, quae ex epistola hac cognosci potest, in hoc persto, locum de vno Paulo intelligendum, neque vero cum aliis communicandum esse. Ac ne monuissem quidem, nisi a quibusdam neglectum vidissem.

Progrediar ad singula verba, et quosdam loquendi modos: de omnibus enim dicere, praesertim quae nulla indigent oratione, quid attinet? Cum ergo v. 12. ἐγκρίνειν ἑαυτὸν τοῖς ἄλλοις verterim, *aliis accenseri*, non repetam, quae aut Wetstenius ad hunc locum collegit; aut ceteri interpretes fere e Budaei commentariis linguae graecae *) et Stephani thesauro repetierunt; aut Krebsius et Loefnerus **) intelligenter addiderunt, aut ipse alibi breuiter monui ***). Tria tantum adspergam: primo, eodem plane sensu ab Apollonio Rhodio ****) Iphicium, affinitate sua et Iasonis commotum, dici ἐνικρινθῆναι ὁμίλῳ, *socium se addidisse Argonautis*: deinde Eusebium †), ubi Apollonium Tyaneum dignum esse negat, quem philosophis annumeremus, sic hoc expressisse, ἐκ αἰξίον εἶναι αὐτὸν ἐγκρίνειν ἐν τοῖς φιλοσόφοις. Deni-

*) pag. 966.

**) Ille in obseruationibus e Iosepho: hic e Philone ad h. l.

***) In ind. Hist. Graec. Xenoph. in v. ἐγκρίνειν Δαι.

****) Argonaut. I, 49.

†) Contra Hieroclem p. 514. edit. Colon. an. 1688.

Denique, ut *ἐκκρίνειν τινὰ* apud Xenophontem *) est, *excludere coetu, seiuungere*, ita *ἐγκρίνεσθαι τισι* erit, *iis adiungi, accenseri*. Ceterum Beza **) scite contulit Horatianum ***): *Vatibus lyricis inferere*: quod inferendi verbum vulgatus interpres h. l. posuerat. Atque sic intelligo illud *coniungere*, quo antiquiores versiones latinae, in codice Sangermanensi, Claromontano et Boerneriano, et commentario Ambrosiastri superstites, de quibus infra dicitur, hoc loco vsae sunt.

Qui porro scribit, *ὃ τολμῶ συγκρίνειν ἑμαυτὸν ἄλλοις*, eius esse quidem potest haec mens, ut neget, se cum aliis *comparari* velle. Nam et exempla huius significationis plura exstant, et grammatici veteres ****) certatim docent, a melioribus quidem scriptoribus comparationis notionem exprimi per verba *παραβάλλειν, παρατιθέναι, παρεξετάζειν*, sed saepe etiam, ac vulgo, *συγκρίνειν* hoc significatu dici. Tum versiones latinae et Syriaca tribuerunt verbo hunc significatum in hoc loco. Enimvero etsi per loquendi consuetudinem ita verti poterat: tamen per seriem orationis, ipsamque rem, nunc non potest ita explicari. Qui enim se cum aliis, suam modestiam et aequitatem cum iactatorum immodestia et iniquitate, ita comparat, ut se neget aut esse, aut esse velle immodestorum hominum similem, is quomodo in eodem illo loco, quo se cum iis confert,

G 5

scribe.

*) *Cyrop.* I, 2, 14.

**) In notis ad N. T. h. l.

***) *Carm.* I, 1, 35.

****) Thomas Mag. in *Συνδικάζετο*. Phrynichus p. 120. ed. Pauw.

scribere potuit: *Nolo me cum iis comparare?* Haec causa, cur *συγκρίνειν* nunc non sit *comparare*, mihi quidem videtur manifesta. Viderant hoc non nulli interpretes; sed conatus remouendae huius dubitationis iis non bene cessit. Nam existimauerunt, Paulum hoc dicere, se nolle similem se gerere iactatorum (*συνεξομοῖσθαι αὐτοῖς*). Atqui vero aliud est, similem se aliorum gerere, eos imitari *re et facto*, id quod non potest significari verbo *συγκρίνειν*; aliud, se cum aliis *comparare verbis et oratione*, id quod vnum posset per sermonis naturam exprimi verbo *συγκρίνειν*, si res ipsa pateretur. Illud melius fuerit, si quis formulam: *Cum istis nolo conferri*, vt in nostro sermone simpliciter per contemptum dictam putet, quasi Paulus dicat, istos esse longe inferiores Paulo, ne dignos quidem, quibuscum conferatur. Durius tamen fuerit, et inflatius, et conuicio similis, quam pro huius loci modestia, quae non contemptu pugnat, sed argumentis: nec cohaereat satis cum illo *ἔ τολμῶ*, *non possum a me impetrare*. Si dixisset, *Nolo, Pudet me*: posset haec contemnendi formula sequi. Sed ad rem redeo. Cum ergo reliquae verbi huius significationes omnes sint ab hoc loco alienae, relinquitur vna, vt, mea quidem opinione, *συγκρίνειν* sit *commiscere*. Sic vero in physicis dici *συγκρίνεισθαι*, cum res coagmentantur aut concresecunt natura vel arte, ita certum est et tritum, vt interdum adeo in libris scriptis atque impressis *σύγκρισις* et *σύγκρασις* permutentur *). Fuerit ergo hoc loco translate

συγκρί-

*) Vid. Wesseling. ad Diodor. Sic. I, 7. Itaque
σύγκρι-

συγκρίνων ἑαυτὸν τοῖς ἄλλοις, *immiscens se aliis, coetui aliorum se admiscens*. Quamquam autem mihi non ad manus est locus, vbi non physica huius verbi significatio, sed tropica exstet, dicaturque is συγκρινόμενος τοῖς ἄλλοις, qui se iis associet moribus imitandis: tamen non video, primo, cur non item tropice possit vsurpari; deinde, cur non liceat latini nostrique sermonis similitudine in verbis *admiscendi* et *immiscendi* ad illustrandum vti; tertio, cur is, cui figura dictionis inter scribendum se obtulit, ἐγκρίνειν ἢ συγκρίνειν, (siue ea paronomasia, siue paromoeosis fuerit) non potuerit, propter ipsam hanc sponte oblatam figuram, verbum, e communi vita depromptum, leuiter immutare ad rariorem significationem translata. Quod ipsum cauebit, ne quis illa versione latina, supra proposita, offendatur, quasi ταυτολογία laboret locus sic intellectus. Quem enim iure offenderit, si tale quid, sich nicht unter die Grosprecher mischen und mengen, in vita communi audierit?

Dicerem, quid v. 12. esset, μετρεῖν ἑαυτὸν ἐν ἑαυτῷ, nisi diligentia Lamberti Bosii *) satis demonstratum esset, eum his verbis describi, qui,

vt

σύγκρισις Hefychio est μέξις; συγκρίνεσθαι autem πυκνῆσθαι in scholis ad Lucian. Soloec. c. 5. T. 3. p. 166. ed. Reiz. vbi videndus est Graeuus. Rursus apud Thomam Mag. l. 1. συγκρίνεσθαι est ἐνῆσθαι, et apud Phrynichum p. 40. αἷς ἐν καὶ ταύτων ἐλάθῃ.

*) Obseruatt. ad N. T. ad h. l. Inde hanc observationem repetiit Reizius ad Lucian. pro imaginibus c. 21. T. 3. p. 502.

yt Horatius *) dixit, suo se modulo ac pede metitur, adeoque nec inflata iactat ab se praestitum, nec temere suscipit praestandum, quod nec praestitit, nec praestare aut per vires, aut per tempora sua omnemque vitae rationem, poterit. Est ergo haec modestiae descriptio, a qua quidem virtute Paulus hoc loco vix commendari cupit. Ac si quis Bosianam animaduersionem attente perlegerit, non modo non poterit de ea dubitare; sed haud dubie etiam sententiam suam ab eorum opinione seiunget; qui his verbis, modestiam et veritatem iudicii exprimentibus, tamen mendaces, vanos atque ineptos homines, Pauli aduersarios, describi existimant, et, quoniam ea de Pauli aduersariis interpretantur, hos dici putant *μετρεῖν ἑαυτὸς ἐν ἑαυτοῖς*, qui vel, opinione de se inflati, tantummodo se cum admiratione respiciunt, vel, animi quadam imbecillitate, se inuicem, nec nisi cum sodalibus suis, comparant.

Sed quae modo dicta sunt, et quae nunc sequuntur, *συγκρίνων ἑμαυτὸν ἑμαυτῷ*, cum manifesta contineantur similitudine membrorum, vilitatissima illa hebraeo sermone: palam est, posterius membrum a priore, *μετρῶν ἑμαυτὸν ἐν ἑμαυτῷ*, verbis quidem, at non item re et sententia differre. Proinde *συγκρίνειν* nunc non esse potest *admiscere*; ita enim non foret priori membro simile; sed, vt respondeat illi alteri *μετρεῖν*, quo iudicium exprimitur, erit *comparare*, in quo iudicium inest. Comparat autem se et componit aliquis secum ipse, qui iudicium fert de se ad normam

*) Epistoll. I, 7, 98.

mam suarum virium, factorum, meritorum, qui, quid ipse possit feceritque, quaerit, qui tantum sibi tribuit, quantum ipsi conuenit; non eo respicit, utrum aequiparet, an superet alios, an ab iis longo interuallo relinquatur, vno verbo, qui pretium, suis factis viribusque congruum, sibi statuit. Sic etiam Millius interpretatus est*). Quod autem haec duo membra prouerbiorum quaedam similitudinem habent, non dubitavi, ea supra poetarum latiuorum verbis iis interpretari, quae et ipsa in prouerbiorum consuetudinem abierunt: suo pede se metiri, secum habitare.

De ceteris sic disputandum videtur, ut ab eo incipiamus, quod indubitatum est, neque rem in vniuersum exprimit, (quale foret, si simpliciter *excedere modum: aut non excedere, nimium facere aut parum*, scriptor dixisset) sed quod rem ad certum genus refert. Hoc autem est v. 15. in verbis, *ἐν ἄλλοτρίοις κόποις καυχώμενος*, quae necessario significant eum, qui se id fecisse iactat, quod alius fecit, sibi laudem tribuit meriti alieni, sibi omnia attribuit, ubi aliis multo plus est attribuendum, adeoque ex aliena opera gloriolam quaerit. Quod si ille iactator fuerit religionis christianae doctor, (agit autem hic locus de religionis huius doctoribus) ea magniloquentia descripta intelligetur, qua quis christianos ab se edoctos gloriatur, qui tamen alio praeceptore vsi sunt, aut ab se prouectos ulterius, qui iam alio duce et doctore magnos progressus fecerant.

Hoc

*) In prolegom. Nou. Test. sect. 476. ubi sic vertit: *Ea tantum de nobis dicimus, quae nostris factis et veritati respondent.* Cf. Lamb. Bos d. l.

Hoc ita constituto, efficitur, vt v. 16. ἐν ἄλλο-
 τρήῳ κανόνι καυχᾶσθαι rem eandem, quam ἐν κό-
 ποις ἄλλοτρίοις καυχᾶσθαι, exprimat; permutan-
 tur enim haec duo: vt κατὰ τὸν κανόνα αὐτῷ καυ-
 χᾶσθαι contrarium significet illis, ἐν ἄλλ. καν.
 καυχᾶσθαι; ponitur enim hoc illi contrarium: vt
 εἰς τὰ ἄμετρα καυχᾶσθαι rursus sit idem, quod
 ἐν ἄλλοτρίοις κόποις καυχᾶσθαι; nectuntur enim
 haec v. 15. vt genus et species, inferuitque alterum
 alterius explicationi: denique vt etiam ὑπερεκτεί-
 νειν ἑαυτὸν respondeat illi, εἰς τὰ ἄμετρα καυ-
 χᾶσθαι, quod vel verba ipsa per se declarant.

Sed nominatim dicendum est, quinam sit hoc
 loco κανὼν Pauli. Illud quidem e superioribus
 adparet, cum κατὰ τὸν κανόνα καυχᾶσθαι dicitur,
 nunc non in vniuersum regulam ac normam de se
 statuendi intelligi, hoc est, non intelligi legem
 omnis omnino modestiae, a recta ratione praescrip-
 tam, et a christiana religione diligentius sancitam:
 etiamsi plures sic interpretati sunt, vt, κατὰ τὸν κα-
 νόνα statuere, dicerent in vniuersum esse idem, quod
 modeste de se statuere: id quod aliis verbis est
 μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται φρονεῖν *). Sed quamquam
 hic locus, de munere et meritis doctoris, qua
 doctor est, agens, vtique de modestia exponit,
 et de ea nominatim parte modestiae, quae non
 auget inani verborum ostentatione facta et merita
 doctoris: tamen haec νοῦο κανόνος, regulae mo-
 destiae, non locum haberet v. 15. in his verbis,
 μεγαλύνεσθαι κατὰ τὸν κανόνα μᾶ; nec adpareret,
 quid v. 13. sibi vellet, Deum Paulo tribuisse μέ-
 τρον illius regulae modestiae; nec intelligi posset
 καν-

*) 1 Cor. 4, 6.

καυχᾶσθαι de aliena regula modestiae v. 16. Dico igitur, tribui debere hic verbo *καυόνος* notionem, quae per totum hunc locum valeat, et rem doctoribus propriam contineat, ut alius sit huius, alius alterius doctoris canon, quem alter alteri relinquere laudis causa debeat. Eiusmodi notio haec est, hoc loco *καυόνος* esse certum finitumque doctori spatium, siue, si verbo post haec introducto uti nunc licet, *diocesin*, et eum *κατὰ τὸ μέτρον τῆ καυόνος καυχᾶσθαι*, qui in tantum gloriatur, in quantum sua dioecesis patet, siue, intra fines suae dioeceseos, nec gloriam quaerit in alio spatio, ubi non est materia gloriae, illi debita. Gloriarum autem non est necessario vanitatis; sed honesta etiam professio eius, qui se illius loci illorumque hominum doctorem fuisse dicit, cuius loci et quorum hominum doctor reuera fuit. Causae grammaticae huius interpretationis sunt in promptu. Quemadmodum enim, auctore Iulio Polluce*), in genere quodam ludorum graecorum (sal-

*) Onomast. 3, 151. ubi τὸν καυόνος in hac parte antiquitatis esse dicit τὸ μέτρον τῆ πηδήματος, quod Ioach. Camerarius in commentariis vtriusque linguae p. 459. vertit, *spatium saltus*. Hoc ex loco Pollucis et Stephanus in Thef. L. Gr. et Hammondus ad 1 Cor. 9, 24. et ad nostrum locum verba Pauli interpretati sunt. Clemens quidem Romanus, in priore ad Corinthios epistola, videtur aliquoties tropicam vocabuli huius vim indidem repetiisse. Ut enim omnino concordiae studium commendaret, et nominatim doceret, non esse presbyterorum dignitati detrahendum, quoniam voluerit Deus alias esse horum partes, alias reliquum coetus; ea, quae in rerum natura sunt, exemplo proposuit: coelum, solem, lunam, sidera, maria, in

(saltum dixerunt) terminus, a quo inchoabant, suo nomine βατῆς dictus est, et terminus, ad quem vsque tendebant, rursus certo vocabulo adpellatus est τὰ ἐσκαμμένα: sic demensum saltus spatium, (et, nisi fallor, omne spatium, inter duos illos terminos interiectum) nominarunt κανόνα, haud dubie, quoniam sic definitum exacte spatium certa saltus regula fuit. Esse autem verbum hoc loco inde nominatum ductum, intelligitur ex eo, quod Paulus de cantone, vt certis terminis finito spatio, quod peragrauerit docendo, loquitur. Scripsit enim ita: si se dixerit Corinthum vsque venisse, hoc ab se dici κατὰ τὸν κανόνα αὐτῶ; si celebratus fuerit propter hos, apud quos fuerit, et de quibus vere meritus sit, se celebrari κατὰ τὸν κανόνα αὐτῶ;

in suis quaeque locis versari et moueri, neque vel tantillum limites sibi assignatos excedere: ἡλιος καὶ σελήνη δίχα πάσης παρεκβάσεως ἐξελίσσῃσι τὰς ἐπιτεταγμένους αὐτοῖς ὄρισμους ἢ θάλασσα, ἕς τὰς συναγωγὰς συσθῆσα, ἢ παρεκβαίνει τὰ τεταγμένα αὐτῶ κλῆτρα (sect. 20). Addit aliud (sect. 40.) e ritibus iudaicis: Τῶ ἀρχιερεῖ ἴδιαι λειτουργίαι δεδομένοι ἑσὶ τοῖς ἱερεῦσιν ἴδιος τόπος προστέτακται τοῖς Λευίταις ἴδιαι διακονίαι ἐπίκεινται. Inde concludit (sect. 41.): Ἐπαςος ὑμῶν, ἀδελφοί, ἐν τῶ ἴδιῳ τάγματι εὐχαριστήτω θεῷ, μὴ παρεκβαίνειν τὸν ὁρισμένον τῆς λειτουργίας αὐτῶ κανόνα. Qui contulerit ea, quae hic permutantur, ὄρισμους, κλῆτρα, ἴδιον τόπον, ἴδιον τάγμα, κανόνα, videbit, eum dici μὴ παρεκβαίνειν τὸν κανόνα, qui certos et fixos limites non excedit, intra definitum sibi spatium continetur. Hunc locum iam Ernesti (in Interpret. N. T. P. 2. c. 5. §. 23.) cum Paulino loco comparauerat. Idem ille Clemens (sect. 1.) mulieres iubet, omnium aliarum rerum cura posthabita, domestica matrum familias negotia tractare, et ita ἐν τῶ κανόνι τῆς ὑποταγῆς ὑπάρχειν, intra hos fines contineri, vt maritis se postponant.

αὐτῶ; contra si quis dicat, se ibi fuisse, vbi non fuit, eum inuadere ἀλλότριον κανόνα. Igitur non dubito, κανόνα esse hic certum finitumque ambitum, tropo inde ducto, vnde dixi, et dixerant ante me alii.

Iam non est difficile, τὸ μέτρον τῶ κανόνος interpretari. Vt enim in huiusmodi formis, ἑξέφανος τῆς ζωῆς, ἀρῶν τῶ πνεύματος, alterum alterius explicationem continet, estque adeo illud praemium, quod vera felicitate constat, hoc autem pignus, quod donis, animo per religionem tributis, continetur: ita erit etiam τὸ μέτρον τῶ κανόνος modus seu mensura, quae constat definito ambitu, quae nunc est definitum spatium, vt si scriptor μεμετρημένον κανόνα dixisset. Est ergo μέτρον genus, κανών species, qua specie nominanda genus (potest enim esse multiplex μέτρον) accuratius definitur, quale nominatim μέτρον nunc intelligendum sit. Quare siue dicat μέτρον solum. siue κανόνα solum, siue μέτρον τῶ κανόνος coniungat: vbiuis eadem res exprimitur, *ambitus et mensura definiti spatii*. Quod et inde manifestum fit, quoniam v. 13. cum e legitima ratione ἔ ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ θεὸς κανόνος ponendum fuisset, tamen ideo, quod κανών et μέτρον, vt eandem rem exprimentia verba scriptoris animo obuersabantur, potius scripsit, ἔ ἐμ. ἡμ. ὁ θ. μέτρα, manifesta permutatione verbi huius cum illo: redeunt enim ambo ad eandem notionem, *ambitus certus mihi assignatus est, et spatium demensum mihi assignatum est*.

Quod si, verbo intellecto, ipsa quoque res quaeratur, qualenam tandem spatium definitum intelligendum sit: dicam, illud esse spatium ter-

tae, quod Paulus huc vsque docendo peragrauerat, omnia oppida, in quibus ipse doctrinam christianam tradiderat: quale spatium ipse alibi *) descripsit: ut adeo tum, cum Romanis scripsit, fuerit ambitus certi spatii, a Paulo peragrati, ab Hierosolymis inde vsque ad Illyricum. Igitur ille *καυχᾶται ἐν ἀλλοτρίῳ κινήσει*, et *εἰς τὰ ἄμετρα*, qui ibi se docuisse iactat, vbi tamen alius docuit: ille *εἰς τὰ ἔτοιμα* **) iactat, qui ab se operam ibi nauatam gloriatur, vbi iam ab aliis nauata erat, ut aut nihil, aut parum reliqueretur, quod ipse adderet. Vidit sensum Ambrosiaster ***), qui, illud *ἐκ εἰς τὰ ἄμετρα καυχᾶσθαι* interpretaturus, *Paulus*, inquit, *non ultra gloriabatur, quam praedicationis (εὐαγγέλιον) eius personabat.*

Denique quod Paulus a Deo sibi hoc μέτρον assignatum dicit, id profecto non potest ad vires animi atque dotes, quibus a Deo instructus erat, referri: (nam nunc sermo est de itineribus, de spatio terrae peragrato, de doctoris iure et meritis, vnumque illud quaeritur, an vere dicat quis, se alicubi fuisse atque docuisse; non quaeritur, quas dotes animi acceperit a Deo, aut quasnam alias dotes) sed est, e latinae linguae consuetudine, prouincia, a Deo assignata doctori. Scilicet placuerat diuinae prouidentiae, itinera Pauli sic moderari, ut in haec potissimum loca, hoc potissimum tempore veniret: quae quidem rerum Paulinarum gubernatio diuina nunc est μέτρησις.

*) Roman. 15; 19.

**) Hoc pro ἐν τοῖς ἔτοιμοις positum videtur. Sic et vulg. versio; *in iis, quae praeparata sunt.*

***) In commentario in epistolas Pauli.

θεῶ, et cum Paulus prae se fert, se tantum terrae spatium lustrasse, quantum ab eo iussa i diuina prouidentia voluit peruenire, τὸν καυχῶνται κατὰ τὸ μέτρον τῆ κανόνος, ἔ ἐμέρισεν αὐτῷ ὁ θεός.

Restat huius disputationis pars critica. In qua si visus fuero durius pronunciaſſe, quaedam omnino videri omittenda: cogitent lectores, idem iam alios *) cenſuiſſe, nec quidquam mihi, praeter vberius argumentorum examēn, proprium quae. Res ergo est haec, in conſianſ v. 12 et 13. verba quatuor, ἔ συνῆσαν ἡμεῖς δὲ, aut omnino ſpicienda eſſe, vt mihi quidem videtur: aut ſaltem admodum ſuſpecta, id quod nemo, opinor, recte poteſt negare. Abſunt ſcilicet haec omnia a tribus codicibus, Claromontano, Augienſi, Boerneriano. Qui etſi in eorum numero ſunt, quos graecolatinos dicere conſueverunt, ob eamque cauſam parui facere, et propemodum nullo numero ac loco habere, quia ſunt ad latinam verſionem ſimpliciter mutati, et varie interpolati: tamen, poſtquam Semlerus**), reſutata hac opinione, iis melius vti docuit, et euicit, hos codices e graeco

H 2

fonte

*) Vid. Millius in prolegom. N. T. ſect. 476. vbi ſententiam, in notis ipſi epitoſae ſubiectis propoſitam, retractauit. Bengelius in Appar. crit. et plamius in Gnom. Semlerus in notis ad paraphraſin huius epitoſae, etſi in paraphraſi ipſa interpretatus eſt receptam lectionem. Harduinus in commentario, cui paraphraſis inſerta eſt, ſimpliciter omiſit ἔ συνῆσαν.

**) In Appendice obſeruationum ad Wetſitenii prolegom. N. T. edita Hialae 1764. p. 183. Cf. Hermeneutiſche Vorbereitung. vol. quartum.

fonte non spernendo ita fluxisse *), vt peculiarem recensioem, siue potius *textum*, continerent, neque essent vbiuis ad latinae versionis similitudinem conformati **), non modo tulit assensum Noesselti ***) aliorumque, sed contigit ei quoque aemulus eruditissimus, Griesbachius, cuius diligentia in editione noui testamenti effectum est, vt duplex textus N. T. (recensioem appellat), graecus aut orientalis, et latinus aut occidentalis, manibus comprehendi posset, atque vnusquisque pretium codicum graecolatinorum agnoscere propemodum cogeretur. Sed hoc non est huius disputationis; monendum tamen fuit, ne quis festinantius obiiceret, argumenta mea codicibus simpliciter spernendis niti. Praeterea eadem illa verba, de quibus nunc loquor, absunt a *vetere* latina versione, quam e duobus codicibus, Claromontano et Sangermanensi, Sabatierius ****) edidit; repetiitque Semlerus.

*) Dispexerat idem hoc ex parte Bengelius in appar. crit. in prolegom. epist. ad Roman. p. 320. *Non bene*, inquit, *ex graecis, tamen codicibus eximiiis descripti sunt.* Idem Bengelius ibid. ad Iac. 1, 19. duplicem recensioem, Asiaticam et Africanam, intelligenter obseruarat, atque Africanam latinam versionem et codices graecolatinos annumerauerat.

**) Cf. supra not. 6. Bengel. App. Cr. p. 319.

***) Anweisung zur theologischen Bücherkenntnis, §. 40. edit. prioris.

****) Bibliorum sacrorum latinae versiones antiquae. 1751. T. 3. p. 751. Idem Sabatierius T. 3. p. 591. ostendit, hos duos codices pro vno habendos esse; quia Sangermanensis e Claromontano descriptus sit, id quod de graeco textu etiam Wetstenius denuo confirmauit T. 2. Nou. Test. p. 7. 8. Sed contrarium ostendit Semlerus. Hermen. Vorbereitung P. 4. p. 61.

rus *). Absunt vero etiam a *vetere* latina versione, in codice Boerneriano **) seruata, vt Kusterus ad Millianum N. T. et Griesbachius monuerunt. Denique omisit versio latina *vetus*, Ambrosiastri commentario in Paulinas epistolas inserta, non omni-

H 3

no

*) Ad calcem paraphraseos poster. epist. ad Corinth.

**) Hunc codicem cum scirem nunc esse in bibliotheca Dresdensi Serenissimi Electoris Saxoniae; rogavi Dalsdorffum, Bibliothecarium, et doctrinae elegantia, et amicitiae necessitudine mihi venerandum, vt denuo inspiciendi codicis operam reciperet. Ille vero, vt est humanissimus, plus, quam rogaueram, praestitit, nec tantum graeca cum versione descripta ad me transmisit; sed ipsius etiam codicis ductus in chartam cera tinctam ita transtulit, vt veluti aeri incisam huius loci particulam ob oculos haberem. Quoniam vero huius codicis versio latina, nec cum Ambrosiastri versione, nec cum ea, quae in opere Sabatieriano reperitur, conuenit, eam, vt est in codice, adiectis quibusdam graeci textus varietatibus, hic cum lectoribus communicandam putauit. Est autem haec: *Non enim audemus conferre (κρῖναι) aut comparare nos quibusdam se ipsos commendantibus sed ipsi in nobis nosmet ipsos mensurantes et comparantes nosmet ipsos nobis non (δὲ) in immensum (εἰς τὸ αἰετοῦ) gloriantes (καυχώμενοι) sed secundum mensuram regulae qua (sic) mensus est deus mensuram pertingendi vsque et ad vos non enim quasi non pertingentes (ἀφικώμενοι) ad † in vos superextendimus nos vsque enim et ad vos peruenimus in euangelio Christi non in immensa gloriantes in alienis laboribus spem enim (δὲ) habentes in crescente fide vestra in nobis magnificari secundum regulam nostram in abundantia ultra vos euangelizare non in aliena regula in praeparata gloriari. Illud ad † in eadem manu ita scriptum est, vt in super verbo δὲ positum sit, ad vero cum hoc signo † ante verbum in: vt fit in illo codice, synonyma coniungente.*

no quidem conspirans cum illa, quae in tribus codicibus modo dictis superstes est; sed in hoc tamen, quod verba illa quatuor non exhibet: neque Ambrosiasse ea interpretatus est. Praeterea locos patrum latinorum, a Sabatierio, Bengelio, Wettzenio, Griesbachio collectos, in quibus et ipsis nullā horum verborum vestigia reperiuntur.

Alia varietas offertur in versione latina *recentiore*, quae nunc vulgata dicitur. Ea enim non expressit v. 12. verba ἔ σπιῆσι, sed v. 13. habet *nos autem*, vt in graeco ἡμεῖς δὲ legitur. Profecto igitur is, per quem illa *vetus* latina versio hoc additamento (*nos autem*) auclā est, non habuit in codice suo illud alterum ἔ σπιῆσιν: alias enim et hoc addidisset.

Illi quidem codices, qui mere graeci dicuntur, satis multi, exhibent illa quatuor verba, et exhibent constanter: tum vero patres etiam graeci, vt Chrysostomus, Theodoretus, Theophylactus, Oecumenius, haec et legerunt, et interpretati sunt. Exstant item in versione Syriaca, Arabica, Persica, non adstricta quidem plane verbis graecis *), sed vt adpareat tamen, verba haec dubia exprimi in illis versionibus. Nam de eo, qui librum de singularitate clericorum scripsit **), in qua hic Pauli
nus

*) Cf. Bodii Pseudocriticæ Millio - Bengeliana T. 2. p. 245.

***) Exstat liber in operibus Cypriani inter spuria, p. 162. ed. Venetae 1728. Quod autem ibi v. 13. legitur, *ad mensuram gratiae*; non, *regulae*, id non tam a varia lectione, quam ab interpretatione repetam. Scilicet auctor existimavit, τὸ μέτρον ὑπὸ θεῶν μεμερισμένον esse hoc loco dotes diuinas, quas Paulus alibi τὴν αὐτῆ δόξαν χάριν adpellat, ideoque e sua mente, vt interpret, *gratiae* posuit.

us locus sine his verbis profertur, quoniam non constat, nec quis fuerit, nec qua gente oriundus, nec qua aetate vixerit, (etsi fere statuunt, graecum hominem fuisse, atque hodie tantummodo versionem libri latinam superssitem esse,) igitur de eo nihil sustineo dirimere; sed ut nunc est liber, annumerem documentis latini textus. Quis enim ignorat, eos, qui libros graecorum patrum fecerunt latinos, saepe in ipsis sacrorum librorum locis, passim insertis, substituisse graecis verbis latinam versionem, semel receptam, et publica propemodum auctoritate venerandam *).

Ex his certo efficitur, in iis codicibus, e quibus ecclesia latina Paulinas epistolas accepit, et in eo textu, quo Latini vsi sunt, et quem propterea Griesbachius latinum aut occidentalem adpellat, ab initio inde haec quatuor verba non lecta esse: post haec per recentioris vulgatae versionis auctoritatem, fortassis etiam per Augustini **) scripta, recepta esse tantummodo verba *nos autem*, quamquam non omnium consensu; sed eorum tantum, qui, deserta *vetere* latina versione, *recentiorem* secuti sunt: nam palam est, ceteros, tenaces veteris illius, constanter illa quatuor verba omisisse. Certum item est, *antiquiorem* ***), quae nobis quidem innotuerit, lectionem huius loci fuisse hanc, ut illa verba quatuor abessent.

H 4

Iara

*) Vid. Chr. Bened. Michaelis de variis N. T. lectionibus, §. 14.

**) Locos ex eius operibus plures, in quibus, non intelligunt, ut in graeco reperitur, collegit Erasmus in notis ad Paulinum locum.

***) Idem placuit Semlero in notis ad paraphrasin huius epistolae.

Iam nullus quidem textus per se aliis semper et vbique praeferendus est, cum vnusquilibet propriis vitiis laboret. Nam si ne recensio quidem proprie dicta vbiuis valere potest: quanto minus textus, in vno aut pluribus similibus libris conspirans, et ab aliorum librorum textu dissentiens. Neque lectionis antiquitas per se aliquid in hoc genere efficit, in quo pauca in vniuersum dici possunt, pleraque in singulis locis variantur, et proprio examine indigent. Sed possunt partim in ipsa re, partim in singulorum locorum interpretatione ac sensu, ea harum rerum studiosis occurrere, propter quae huius potissimum textus lectio, et antiquior potissimum lectio, et hoc potissimum in loco, videatur illi alteri, quacum comparatur, praeferenda. Cuiusmodi obseruationes quaedam cum hoc loco mihi se obtulerint, eas deinceps proponam.

De ipsa igitur re, primo nego, vel obscuram remotamue causam aut suspicionem reperiri posse, cur haec verba, si ab antiquioribus latinis in codicibus reperta sint, videantur sublata esse: cum in hoc loco nihil de doctrinae christianae ipsius aliqua parte tradatur, nulla de eo fuerit controuersia aut disputatio, neque omnino tale quid intelligi possit, qualia interdum consulto aut temere interpolandi occasionem praebuerunt. Immo vero indubitatum est, in iis codicibus, vnde latini hanc epistolam acceperint, haec verba non lecta esse. Nego item, latinos casu aut per negligentiam ea omisisse, quoniam, id quod Bengelius acute vidit, illud *αὐτοί* et *ἐαυτῶς* et *ἐαυτοῖς* in v. 12. de prima persona intellexerunt, adeoque loci sensum,

sum, sine illo additamento integrum et absolutum, expresserunt, qui per illud turbatus adeo fuisset. Quid enim, quaeso, foret illud: *Sed ipsi, in nobis nosmet ipsos mensurantes, non intelligunt: nos autem non* — — Ridiculum est, *nos ipsi non intelligunt*. Sed ut haec nego, ita miror, qui factum sit, ut is, qui latinae interpretationi *recentiori* e graecis codicibus v. 13. *nos autem* addidit, siue Hieronymus ipse fuit, siue alius, ut ergo hoc tantum adderet, nec item ἡ συνίστην adiiceret. Nonne hinc verosimile fit, illud ἡ συνίστην nullo modo in omnibus graecis libris constanter lectura esse? Aut hoc est concedendum, aut illud demonstrandum, quomodo totius additamenti, quo hodiernae editiones utuntur, vna particula recentiori latinae versioni indita sit, altera penitus neglecta. Etsi ergo textus, quem latini habuerunt, per se non est praefereendus; tamen propter ea, quae modo dicta sunt, nunc non debet sperni. Non sufficit, latino textui opponere graecum; aut codicibus graecolatinis mere graecos; sed causae sunt quaerendae, quae in singulis locis alterutrius partis auctoritatem augeant minuantue. Et omnino iudicauit etiam Ernesti *), in omissionibus iudicandis latinae versioni plus, quam in ceteris varietatibus, tribuendum videri.

Veniam ad interpretationem et sensum verborum dubiorum. Quem cum in incredibili sententiarum varietate, et multiplici conatu interpretum, tamen aut contortum, aut male nexum vidissem: his omnibus ponderandis animus eo inclinari coe-

H 5

pit,

*) Institut. interpr. N. T. P. c. 1. c. p. 4. §. 30.

pit, vt per haec ipsa studia interpretandi, atque diffensiones, suspicarer interpolandi loci initium factum esse: praesertim cum, sublati verbis dubiis, sensus relinqueretur perspicuus, faciliis, optime nexus.

Plerisque interpretibus haec verba, ἀλλ' αὐταὶ — — — ἢ σὺν ἴσοι, videntur sic intelligenda: *Sed illi (iactatores) qui se inuicem (cum sui similibus, non cum maioribus), comparant, non intelligunt, aut non sapiunt.* In hoc autem definiendo, quatenus *non intelligant, non sapiant*, rursus sunt diffensiones plures. Quidam enim volunt, eos ineptos dici, ἀφρονες, propter iactantiae vanitatem, et iudicii imbecillitatem: qui sensus est in se probabilis. Sed illud quaero, quanam tandem series orationis, quis propositionum nexus sit, si locum hoc modo interpretemur? Procurreret enim oratio hoc ordine: *Nolo istis iactatoribus par dici haberique; SED illi, cum sui tantum similibus se comparantes, non sapiunt.* Estne hic illud SED satis aptum? Nonne potius NAM dicendum erat? Certe hoc postulat natura rei; *Nolo vanorum similis videri; nam non sapiunt.* Sed vt et hoc concedam; tamen in toto loco nihil vel antea dictum erat, vel post dictum est, vnde adpareret, illos iactatores se cum suis similibus comparare consueisse, et in hoc potissimum ab iis erratum videri. Immo vero, id quod grauissimum est, isti ne comparabant quidem se cum suo tantum grege et sodalicio: nam cum ipso Paulo, iis omnibus matore, certabant; huic se pares dici, huic anteferri adeo volebant. Ergo haec propositio, *se cum sui similibus tantum comparant*, et aliena est, et intruditur
ita,

ita, ut, quid sibi velit, parum constet. Non multum ab hac opinione differit eorum interpretatio, qui post $\epsilon\sigma\upsilon\nu\iota\delta\sigma\iota$ aliquid omissum, defectumque sic sarcendum putant, ut vertatur: *non intelligunt, quam sint ridiculi*: quae ratio interpretandi ex homilia Chrysofostomi fluxit. Sed sunt huius interpretationis eadem difficultates, quas modo commemoravi, omnes; et accedit durities multa: neque enim credibile est, aliquem scribere $\epsilon\sigma\upsilon\nu\iota\delta\sigma\iota$, et intelligi velle, $\pi\omega\varsigma\epsilon\iota\sigma\iota\kappa\alpha\tau\alpha\gamma\acute{\epsilon}\lambda\alpha\sigma\iota$. Quis tale quid omittat? Aliis *) placuit, hunc ordinem verborum constituere, $\epsilon\sigma\upsilon\nu\iota\delta\sigma\iota\mu\epsilon\tau\epsilon\theta\epsilon\upsilon\tau\epsilon\varsigma\kappa\alpha\iota\sigma\upsilon\gamma\zeta\eta\omicron\nu\tau\epsilon\varsigma$, participiis loco infinitivorum positis. Sed ne sic quidem, si quis deinceps verterit, satis cohaerent sententiae; et falsum est, istos tantummodo cum sui similibus comparare se solere. Vidi rursus, qui, quoniam Paulus se iactatoribus immisceri velle negauerat, cetera hoc modo annexa existimarent: *Sed illi — non capiunt hoc*, scilicet aliquem esse modestum, et a iactandi vanitate alienum. Enimvero, cur illi nunc his verbis describuntur, *qui se cum sui similibus comparant*? An haec est causa, cur Paulus iis immisceri nolit? Atqui dicendum erat, eos esse vaniloquos. Haec enim esset causa apta, cur modestus homo eorum similis haberi nollat. Omnibus denique his interpretationibus communis est illa difficultas, quod in verbis, $\mu\epsilon\tau\epsilon\theta\epsilon\upsilon\epsilon\alpha\upsilon\tau\omicron\nu\tau\omicron\nu\epsilon\nu\epsilon\alpha\upsilon\tau\omega$, quaerunt descriptionem vitii et imbecillitatis, qua quis correptus vel sui similes tantum, vel semet adeo vnum respici-

*) Vid. Erasmus Roterod. et Erasmus Schmidius in notis ad h. l. Schmidius quidem Balduini paraphrasin addidit; sed haec etiam in verbis $\epsilon\sigma\upsilon\nu\iota\delta\sigma\iota$ laborat.

respiciat: cum, vt supra Bosio auctore dictum est, hoc loquendi modo haud dubie summa modestia, nullo modo quaedam vitiositas, significetur. Plures sententias qui cognoscere vult, adeat Bezam ad hunc locum.

Aliam viam ingressi sunt, qui haec omnia non de iactabundis doctoribus, sed de Paulo ipso, modeste loquente, sic interpretantur, vt *αὐτοὶ* et *ἑαυτῶς* primam personam exprimat; de quo non potest esse dubitatio *); vt *μετρεῦντες* et *συγκρίνοντες* sint pro finito verbo *μετρεῖμεν* posita; vt *συνίεσι* sit dativus casus **). Ex hac ratione orta est haec Lamberti Bosii versio: *Nos nosmet nobis ipsis metimur, nosque ipsos comparamus nobis ipsis, non sapientibus.* Ergo Paulus, modestiae studiosus, non vult se cum sapientibus comparare. Quinam vero sunt hi sapientes? An omnino viri prudentes? At qualis tandem hic nexus? Paulus, qui sibi non arrogare sustinet laudem alieni laboris, mavult suis viribus et veritati conuenienter de se loqui, (haecenus bene: iam quid sequitur?) non autem se cum viris prudentibus conferri vult. Atqui hoc loco non quaeritur, quam tu prudens aut imprudens sis, et an te prudentibus immiscere velis; sed quam modestus sis, et an te iactatoribus socium addere velis. Et profecto Paulus nunc non verbis se cum prudentibus comparat, sed re et facto praestat prudentissimorum hominum similem: agit enim modeste.

*) Cf. Rom. 8, 23. 2 Cor. 1, 9.

***) Hoc quidam vsque eo abusi sunt, vt & *συνίεσι* coniungerent cum *τις* v. 12. ceteraque omnia interiecta et includenda putarent.

deste. Adeo aliena est ab hoc loco illa vox: Nolo cum prudentibus viris conferri. Si quis τὰς συνιόντας diceret esse viros doctos: valeret eadem illa dubitatio, non quaeri nunc de doctrina et ignorantia, sed de modestia et immodestia. At fuerit ironia, nolle Paulum cum prudentibus et doctis scilicet conferri. Sed idem illud responderim, me non fatis videre, cur Paulus in hac disputatione neget, se adfectare laudem sapientiae, prudentiae, eruditionis verae aut opinatae.

Sed quorsum tot sententiae? Profecto non ideo eas collegi, ut viderer multa et varia legisse. Neque enim existimo, eum demum subtilis et utilis interpretis laudem mereri, qui ab aliis dicta vndecumque congefferit. Et noui huius rationis detrimenta, et fugio, cum quod saepenumero perturbat animum incertumque reddit, inueniendi aciem hebetat, libertatemque iudicandi refracnat; tum quod arrogantis videtur, veluti censorio munere omnes alios improbare. Sed hoc tempore non videbatur aliena brevis sententiarum enumeratio, partim ut intelligeretur, optimo adminiculo neglecto vehementer laboratum esse, partim ut ab attentis lectoribus subinde animadverteretur interpolandi occasio.

Nimirum nulla harum interpretationum offensione caret; ea vero, quam lectio veteris latinae versionis sponte offert, facilis est, perspicua, bene nexa, ut ex interpretatione, sub initium huius libelli proposita, videtur posse intelligi. Et hanc tamen illis omnibus postponendam censebimus? Nisi fortasse id, quod difficilius et impeditum est, ideo, quia tale est, in interpretatione

et crisi praefendum aliis statuemus, aut in libris N. T. tractandis, praeter graecos codices, nihil sequendum esse decernemus.

De interpolandi autem occasione et origine, ut intelligi nequit, quare illa verba, si Paulum habuerint auctorem; et cum codicibus graecis ad latinas ecclesias venerint, deinde coeptra sint omitti: ita potest doceri, quibus de causis inter Graecos addita videantur, et quomodo interpolationes irrepsent. Ac probe quidem noui, in huiusmodi rerum causis proferendis non esse locum euidetiae: sufficit, eas non a vero abhorrere, et in hoc potissimum loco proxime verum accedere. Ac ne opus quidem est, scire causas interpolationum, si modo iustae fuerint causae, propter quas aliquis locus suspectus sit: ut in narrationibus rerum gestarum satis est, scire, esse iustas dubitandi causas. etiamsi doceri nequit, quando et quomodo falsi rumores orti sint. Sed ne cupidior videar, rem aliorum verbis explicabo. Millius *) ergo, *Graeci, inquit, quibus apostoli verba paulo praeruptiora visa sunt, sumtis αὐτοὶ ἐαυτῆς ἐαυτοῖς in tertia persona, suppleuerunt orationem istam per marginale scholion, ἡ συνῆσις, quod irrepsit mox in contextum libri.* Ac profecto potuit alicui haec videri aposiopesis: Nolo me iactoribus immiscere; sed illi, sui tantum similibus memores — Cetera quoniam reticentur, aut ei, qui illa tertiae personae pronomina esse putat, reticeri videntur, necesse est, ut in fine verbum (praedicatum) intelligatur. Semlerus **) vero sic existimat:

*) In prolegom. sect. 1476.

**) In notis ad paraphrasin.

inat: *Illa pars, ἡ συνίσι, videtur initio pertinuisse ad illud, τισὶ τῶν ἑαυτὸς συνισανόντων **), *ut in*

*) Hoc manifestum est ex homilia Chrysofomi ad hunc locum, qui ἡ συνίσι semper refert casu dativo ad istud τισί. Hic ergo alios imitatus est antiquiores, et hunc, ut centies factum est, rursus alii recentiores secuti sunt. Omnino Chrysofomus duplicem interpretationem loci profert, ut iam tunc constet dissensisse interpretes, utrum totus locus de Paulo ageret, an illa particula, ἀλλ' αὐτοὶ — ad eius aduersarios referenda esset. Sed, ut fit, non explicat accurate et subtiliter; sensum utriusque interpretationis utcumque suis verbis exprimit — Liceat addere perspicuum exemplum additamenti, e commentariis Graecorum in codices graecos importati, a quo tamen libera et intacta mansit vetus latina versio. Nempe verba δέξασθαι ἡμᾶς 2 Cor. 8, 4. sunt spuria: et potest certo doceri, unde et quomodo irrepererint. Dixerat Paulus, Macedones largiter et promte pecunias contulisse, et prae studio donandi petiisse a Paulo hoc beneficium, ut in societatem ministerii, christianis praestandi, veniret, hoc est, ut suo hortatu, consilio, opera, auctoritate, adiuuaret illam ἐλεημοσύνην, ac suas etiam partes quaedam in ea re esse vellet. Hoc ita dixerat: ἐδέοντο ἡμῶν τὴν χάριν καὶ τὴν κοινωνίαν τῆς διακονίας τῆς ἕως τῶν ἁγίων. Quid ergo veteres interpretes? Explicuerunt ita, ut modo dixi: Theodoretus enim sic interpretatur: ἐδεήθησαν ἡμῶν, τῆς τῶν ἁγίων θεραπεύσεως φροντίσεως. Chrysofomus vero: τῷτο ἡμᾶς παρεκάλεον, ὥστε ἡμᾶς ἀναδέξασθαι τὴν διακονίαν ταύτην, *ut in me hoc ministerium susciperem.* Ecce vero, haec ipsa verba, δέξασθαι ἡμᾶς, in commentario Chrysofomi posita, et inde in textum illata. Non enim haec, quae intrusa dico, habet Chrysofomus in textu; non Theodoretus in textu; non alii patres, b editoribus N. T. iam nominati. Non existant haec verba in quatuor graecolatinitis codicibus;

in margine aliquis apposuerit, & συνίγων. Haec particula cum scriberetur alieno loco in textu, turbavit constructionem non solum; sed et fecit, ut nouo initio opus esset, ἡμεῖς δέ. Omnis igitur perturbatio et interpolatio est inde nata, quod αὐτοὶ et ἑαυτῶς existimarunt esse tertiae personae nomina.

Si ergo credibile est, his aut aliis de causis inter graecos initium addendi aliquid factum esse: non mirandum erit, etiam inter latinos, post Augustinum, cum, Hieronymo praeunte, inualuisset consuetudo latinas versiones e graecis codicibus corrigendi, magis magisque haec addita-
menta inualuisse, sed cum perpetua varietate, quam aliquoties attigi.

Qui vero haec tenus dicta et de ipsa re, et de sensu loci atque interpretum studiis, et de causis interpolationum, aequo animo aestimauerit, is
intelli-

bus; non in vetere latina versione apud Sabatierium; non in Syriaca; non in pluribus codicibus graecis. Ergo ab initio et Graeci et Latini haec verba ignorarunt: graeci vero codices e commentariis patrum coepti sunt interpolari: latina recensio libera hoc additamento mansit. Num ergo magnopere errem, si, quae interdum euenisse certo docere possum, ea alibi quoque euenire potuisse, deprehensis quibusdam vestigiis, suspicer? Addam, quomodo haec Ambrosiastri commentarius in ea editione, qua ego vtor (Basil. 1492.), exhibeat, quia Sabatierium aliter protulisse vidi: Sic ergo leguntur: *Cum multis precibus orantes nostram gratiam et communionem ministerii, quod fit in sanctos. Et non sicut sperauimus* — Ergo nec hic est vestigium verborum, quae tollenda sunt.

intelliget, opinor, latinum textum graeco hoc potissimum in loco a me praelatum esse, non quia latinus aut vetustior est; sed quia partim omisio verborum in latino textu non potest depravationi aut negligentiae tribui, partim eius lectio meliorem sensum efficit, denique quia occasiones interpolationum in graecis codicibus detegi possunt.

Vnum addam de v. 13. in quo *καυχησόμεθα* per eandem illam veterem latinam versionem suspectum redditur. Nam ut non legitur in graecis Claromontani codicis, ita abest a latina versione, quam Sabatierius edidit. In Augiensi vero et Boerneriano *καυχώμενοι* exstat, et in Boerneriani libri versione *gloriantes*, quod etiam in libro de singularitate clericorum reperitur. Ambrosiaster vero et recentior interpretatio latina habent *gloriabimur*, graeco textui conuenienter. Si omnes hoc verbum eodem modo additum in codicibus reperissent; non omisissent: omisio enim haec obscurat orationem. Si omnes verbum finitum *καυχησόμεθα* reperissent, non erat causa, cur participium *καυχώμενοι*, quod syntaxin suspendit, substituerent. Sumam igitur, verbum illud penitus afuisse, orationemque mansuere suspensam ad versum vsque quintum decimum, vbi Paulus manifeste redit ad rem, v. 13. coeptam, et interiectis aliis abruptam: id quod supra iam monui, et in versione mea expressi. Quid vero, si id, quod in v. 13. afuisse sumo, ei interpretandi causa additum est e v. 15. ita ut *καυχώμενοι* in v. 13. transferretur? Quid, si hoc participium, Hebraeorum more pro finito verbo positum, mutatum est in *καυχησόμεθα*? Quid, si, concessis his, quae

I

sumo,

sumo, dicendi genus plane Paulinum efficitur, ut omnia deinceps per participia exprimantur, oratio interpelletur, degrediatur a re, redeat ad rem? An haec plane absona vero erunt? Poterone dici faciliorem et parum impeditam lectionem praetulisse? Et nonne ipsa haec forma Paulinae orationis occasionem praebere potuit, per additamenta monstrandi et monendi, quid deesset, et quo lectorum animus intentus esse deberet? praesertim cum is, qui varias N. T. lectiones vel percurrit, exempla debeat in promptu habere, unde liquido constet, duritiem et insolentiam Paulinae orationis per eiusmodi additamenta, et veluti complementa, emollitam, et ad vsitatum dicendi genus redactam esse, interpretandi causa, siue ea libreriorum sedulitati aut inscientiae tribuenda, siue celeberrimorum interpretum commentariis et homiliis intrusa sint.

III

*Exponitur locus**Euangel. Lucae II, 34.*

Quae diuersitas opinionum de Iesu Christo a Simeone, in hoc Lucae loco, praedicatur, ea et obtinuit omni tempore, et obtinet etiamnum: vt harum opinionum summa, et oriundus inde modus, quo se homines erga Christum ipsum eiusque religionem gesserunt, non videatur breuius et verius describi posse. Nempe viderant Iudaei, inter quos Christus ipse veritatus erat, et ceterae gentes, quibus doctrina christiana primum innotuerat, quam illa et magnitudine admirandam, et salubritate exoptandam effecisset conuersionem, cum sententiarum de Deo, communi omnium Deo ac patre *), eiusque singulari benevolentia, quae in religione nostra proprie *χάρις τῆ Θεῆ ἐν Χριστῷ* dicitur, tunc vero et motum atque vitae: vt adeo non sine Deo haec inchoata et continuata esse palam fieret. Nihilominus nec pagani homines suas de suis diis, et suo illorum patrio cultu, sententias deponere, suosque mores institutioni doctrinae christianae accommodare voluerunt; nec Iudaei agnoscere, se iam tenere, quae dudum promissa et expectata fuerant; iam introduci religionem, cuius nationi communem,

I 2

et

*) Eo in primis sensu, quo Rom. 3, 30. Ephes. 2, 19. I Tim. 2, 5. dicitur.

et superiore illa tanto praestantior, quanto excellentior adumbratione et elementis est expressa effigies et vberior perspicientia *); iam se solui posse Mosaicae legis seruandae necessitate, aut, si qui de hac libertate subdubitent **), ita tamen hos rem attemperare, iudiciumque interea moderari debere, ut ne his conseruandis proprius, praecipuus, atque necessarius Dei fauor conciliari censeretur, ac prae his doctrina excluderetur, quae fauorem Dei sine his sponderet; se denique Messiae regniue Messiani vim atque notionem animis informasse, quam euentus redargueret, optimus ille interpres verborum eius, qui se aliquid exhibiturum suo tempore promisit. Immo vero ab ambobus hoc actum est, ut doctrinae christianae se diffunderis successus impediretur vi, custodia, mortibus, ut haec doctrina veluti scopus esset, quem certatim inuidiae, odii, calumniae, conuicijque telis configerent.

Cum vero doctrina christiana ita emerisset, ut non amplius auctoritati potestatique publice dominantis iudaicae paganaeque religionis subesset; sed ipsa fieret in orbe romano publica: tamen habuit, si non semper armis et vi, at disputatione et ingenio, saepe etiam risu pugnantis aduersarios. Neq. desit habere nunc, qui ita sibi homines, de sua cum Deo necessitudine iudicantes, ipsos sapere posse dicunt, ut nulla indigeant institutione peculiari, neque ad cognoscenda quaedam ignota plane, neque ad cognita confirmanda; neque ad obscuriorum illustrationem, neque ad verisimilium firmamentum
atque

*) Ebr. 10, 1.

***) Rom. 14. I Cor. 8.

atque certam persuasionem; qui mores virtutemque ita praecipiendo regi posse autumant, ut superflua sint et auxilia, quae religio nostra cum promittit, tum exhibet, et argumenta, quae doctrina christiana, a singulari quodam beneficio divino petita, ceteris adiungit: qui, si vere aestimes, imminutum eunt numerum argumentorum, quare Deus, amantissimus nostri, redamandus sit. Quod utinam ne vnus quidem homo serio egisset! At illi, etsi negare nequeunt, permultis hominibus christianam religionem ad statuendum, ad amandum Deum, ad viuendum, ad sperandum denique salubrem fuisse, ita tamen eam attemptant, quasi nulli vnquam homini vel tantillum utilitatis attulerit, aut adferre possit; ita eam remotam optant, quasi sit praeter modum noxia. Qui quidem quo animo sic agant, nostrum non est statuere: nec conficit rem et causam, de aliorum animo pronunciare. Quid agant, et quo haec abitura sint, ipsi viderint. Illud, illud dolendum est, doctrinam, quae et potest tranquillare, et tranquillauit quam plurimos, cuius omnia capita, etiam quae maxime displicent, tamen ad gignendam, alendam, exercendamque virtutem spectant, doctrinam, qua ut fundamento nititur vsus virtutis et exercitium, quae nemini bona promittit, nisi qui malus esse desierit, hanc talem tantopere peti, et humano generi salubre institutum abiici. Nam nobis quidem, qui vnam adeo sententiam, vnam adeo notionem, aut ratione cognitam, aut doctrina christiana detectam, firmatam, explanatam, concutit, in qua sententia vel notione certae mentis tranquillitas et vera virtus recte niti potest,

nobis ergo is videtur, vt lenissime dicamus, humani generis commoda parum cogitare.

Quem ad modum vero doctrina christiana huiusmodi vicissitudines subiit, postquam Christus eo redierat, vnde in has terras venerat: ad eundem modum, dum in his terris versans negotio sibi demandato, docendi homines et pro illis meriendi, functus est, habuit haud paucos quidem, qui se doctrinae eius accommodarent, ipsumque ad eam, qualis esse iuxta consilium diuinum debebat, agnoscerent; sed multo plures, eius de se et de hoc sui patris consilio sermonibus obnitentes: nec concedentes, ea, quae faceret perferretque, eas ob causas ab eo fieri perferrique, quas ob causas se haec agere atque perpeti docebat. Atque hunc vatum vitae Christi decursum et functionem inter iudaeos illius aetatis proxime videtur describere locus, in quo versabimur, explanans ille matri Iesu, non sine diuino nutu, quid in vita rebusque filii huius sui exspectare debeat, eiusque animum ita praemunens, ne, si haec euenierint, quae destinata ei atque praedicta fuerant, perturbetur. Ceterum propter similitudinem huius decursus vitae Christi cum iis, quae per infecuta secula religioni etiam inter alias gentes euenerunt, res, hoc loco tradita, etiam cum temporum infecutorum historia comparari potest: vt ipsi paulo ante fecimus.

Sed liceat ab initio sensum loci liberius, explicando potius, quam adstricte vertendo, proponere, quem sic fere putamus exprimi posse: *Tu vero, Maria, scito, hanc huius pueri sortem esse, vt Israelitarum multi ex eo culpam contrahant et corri-*

corrigant, ipse vero, non sine aterrimo dolore tuo, sit monumentum contemptus et ignominiae. Sic complurimum inibima patescunt sensa.

Illam quidem dicendi rationem, rem vel hominem εἰς τὸ κείσθαι, non differre ab his, τεθῆναι, δοθῆναι, ἐτσιμασθῆναι, καταρτισθῆναι εἰς τὸ, quoniam saepe permutantur; et penitus expressam esse, vna cum similibus, ex hebraici sermonis consuetudine, id vero nunc sumi potest. Neque huius loci est, enumerare, quid omnino in his insit, et quot modis per singula exempla varientur. Illud ad hanc disputationem pertinet, exprimi hac loquendi formula interdum vim et notionem destinandi, hoc est, si quis, de cuius rebus laetis et aduersis loquimur, iam nunc, cum de eo loquimur, dicatur κείμενος εἰς τὸ *), intelligi destinatum agendo **), perpetiundo, accipiendo, qui certo acturus, perpeffurus, accepturus sit, de quo non possit aliud expectari. Monet alicubi ***)

I 4

Pau.

*) Nemo igitur hic talia obiiciat: θῆσω σε εἰς ἐρήμωσιν, ἀφανισθῶν: nam in his non dicitur, qualis iam nunc sit is, de quo loquimur; sed qualis fit futurus, exprimiturque simpliciter illud: vastabo, delebo te. Quae, qui voler, e Flacii Clau. S. S. in v. ponere, et Tromm. Concord. in v. τίθημι colligere poterit.

**) Vt in illo Ies. 49, 6. τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, destinaui te exrerarum quoque nationum doctorem. Nam haec res prophetae, de muneris sui successu inter Israelitas sollicito, vt ifausta et honorifica fors declaratur. Simillima sunt Luc. 2, 31: Seruazorem tu, Deus, destinaisti nationibus omnibus doctorem (φῶς), vt, quod nescierant, iis innotescat, tuaeque genti Israeliticae honorificum et lactiferum (δόξαν).

***) 1 Theslal. 3, 3.

Paulus Thessalonicenses, ne se calamitatibus, quas iis religionis christianae professio contrahat, perturbari animo patiantur: *nostris enim*, inquit, *nos* (Paulum, Thessalonicenses, ceteros illius temporis christianos) *huic rei*, his rebus aduersis, *destinatos esse*, ὅτι εἰς τὸ αὐτὸ κείμεθα, hanc sortem nostram, hoc in fati nostris esse *): proinde nolite perturbari eo, quod fieri aliter non potest, et in posterum quoque eueniet. Ac profecto fieri non poterat, quin illius temporis christiani, qui medios inter Iudaeos paganosque doctrinam profitebantur, utrorumque religioni publicae priuatisque opinionibus contrariam, multis modis ab utrisque vexarentur, et, cum doctrinae huius nouitas in seditionis rebellionisque criminationem abiisset, vulgo essent offensionis atque odio. Cur ergo fieri aliter non poterat? Per naturam rei: per ingenia et indolem hominum: et praedixerat Christus, ita fore, postulaueratque, ut sui hanc sortem subirent: significauerat etiam Paulus Thessalonicensibus, haec iis impendere, ut hoc ipso loco diserte dicit. Cum ergo aliquis pressos his rebus miseris, et hac de causa, admonet consolaturque per illud, κείμεθα εἰς τὸ αὐτὸ: nonne primo hoc vult: *haec est nostra fors, fieri aliter nequit?* Nonne deinde plane idem dicit, quod ii, qui ferendum aiunt, quod mutari nequeat? qui non mirandum aut impatientius ferendum moment, quod quis euenturum esse praescierit? qui multa similia sequi debere, et secutura esse

osten-

*) Hunc ipsum sensum Lynariana paraphrasis expressit.

ostendunt *)? Talein ergo intellectam volumus destinationem, huiusmodi formulis vitae communis centies expressam **), (in quibus formulis quisque suum ipse sensum, et vsum loquendi, excutere potest) et conclusam ex rerum, in quibus sumus, hominumque, inter quos versamur, natura; non autem referendam ad ancipites scholarum de fato et necessitate quaestiones, quas nemo, in communi vita cum hominibus indocilis per has formulas loquens, respicit.

Similis ratio est alterius loci Paulini ***), in quo Paulus ideo se, captivum, dicit ab amicis et

I 5

colle-

*) Huc retulit etiam sensum loci Chrysoftomus: ἕδὲν ξένον, ἕδὲν παρ' ἐλπίδα συμβαίνει: et addidit, eos, ita se rem habituram, dudum admonitos fuisse. Consentit cum his Theodoretus. Is vero, qui in Catena Oecumen. sic explicavit, ἕς τῆρο κεκληρώμεθα, ἀπογεγράμμεθα, hoc voluit: *hac lege et conditione sortiti sumus religionem, additi sumus coetui christianorum.*

**) Nemo igitur haeret in illo: δὲ ἡμᾶς διὰ πολλῶν θλίψεων εἰσελθὲν ἕς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Act. 14, 22. aut in hoc: λυπηθέντες ἐν πολλαῖς κειρασμαῖς, εἰ δέον ἐστὶ, *si ita necesse fuerit, si aliter fieri nequeat.* I Petr. 1, 6. Et tamen κείμεθα εἰς θλίψιν idem est, quod δὲ ἡμᾶς θλίβεσθαι. Omnino sermo Orientis non est in ordinem scholae cogendus, sed agnoscendum potius saepe numero, ea, quae nos distinctius referamus ad Deum, volentem et permittentem, efficientem et concedentem, dantem aut non dantem, agentem sua vi aut moderantem moralia, ab illo sermone omnino referri ad ὁρισμὸν, βελήν, actionem essectionemque Dei, et, quoniam nihil sit fiatque ἄνευ Θεοῦ (quod tamen latissime patet), Deum simpliciter vt agentem omnia describi.

***) Philipp. 1, 17.

collegis amanter lubenterque adiuuari, quoniam sciant, se, Paulum, *εις ἀπολογία τῆ εὐαγγελίᾳ κείσθαι*, destinatum esse propugnando euangelio, hoc est, agendis perferendisque omnibus, quae villo modo faciant ad propugnandam doctrinam, ad causam eius agendam dicendo, faciendo, perpetuando. Erat autem tum hanc ipsam ob causam, quod religionem christianam docuerat, et aduersus Iudaeos defenderat, Romae in vinculis. Qua re cum amici eum impediri cognouissent, quominus itinera, quocumque vellet, faceret, et, quod proprie debebat, per omnes nationes doctrinam christianam propagaret: haud illibenter partes Pauli susceperunt, ne, quod ipse nunc non posset facere, id omnino infectum maneret. Ad hanc ergo voluntatem commoti dicuntur, quoniam Paulum *εις ἀπολογία τῆ εὐαγγελίᾳ κείσθαι* nouerant. Quid autem nouerant, quod his verbis exprimi posset, Paulum *εις ἀπολογία κείσθαι*? Nimirum sciebant, fieri non posse, ut quaeuis laeta Paulo contingerent, ut semper doceret, et ex alio in alium locum transferret religionem; sed et mala subeunda, impedimenta superanda, atque hoc etiam modo pro religione pugnandum esse, et plura talia etiam in posterum expectanda. Haec cum eius fata, hanc cum eius fortem esse scirent, amicum, qui non poterat semper prospero successu uti, et ipse munere pro lubitu fungi, agendoque, docendo, disputando religionem defendere, sed et debebat impediri, et duris rebus perferendis eam tueri, alleuandum, eiusque nomine ac loco laborandum censebant. Sed cur non poterat hoc, quod in Paulum ingruerat, mutari

tari et subterfugi? Per rei naturam: per Iudaeorum, quibus Paulus propemodum non poterat non displicere, ingenium et indolem: et praedixerat Christus, ita euenturum esse. Testor hic omnes, qui virum bonum eo adactum vident, vt vel cum summis incommodis bonam causam propugnet, et ea re a propriis sibi officiis detineatur, qui eum ideo adiuuandum beneuole censent, quoniam destinatus est semel huic forti, vt luctari semper cum impedimentis bonae causae debeat, annon hoc sensu, quem modo e communis vitae sermone indicauimus, eum huic tali forti destinatum, haec talia in fatis eius esse dicant *).

Haec pauca exempla, quae cuius videntur e libris noui testamenti succurrere debere, fatis declarant, si quis sic, vt ante constituimus, κείσθαι
εἰς

*) Hic quoque verum sensum Lynariana paraphrasis expressit. Sed is non potest probari, qui locum in Catena Oecum. sic interpretatus est: ἐνετάλην παρά κυρίω, κηρῦσαι τὸ εὐαγγέλιον: quae Theodoretus quoque sententia fuit. Nam Paulus non dixit: κείμαι seu ἐτέθειν εἰς τὸ εὐαγγέλιον, sed εἰς ἀπολογία τῷ εὐαγγελίῳ: neque ostendit, cui muneri destinatus esset; sed quid, Deo sic moderante, muneris sui causa pati deberet. Nec placet Chrysoctomi explicatio haec: Paulum muneris administrati rationem reddere debere Deo, an, vt debebat, multos homines docuerit: (quasi in hoc sit ἀπολογία:) ideoque amicos Pauli loco eius docuisse, vt tamen multi docerentur, atque ita Paulus intrepide posset rationem reddere. Hoc non est interpretari, sed rhetoricari. Haec ipsa Chrysoctomi explicatio in scholia transiit, quae Matthaei V. Cl. cum epistola ad Philipp. nuper edidit.

εἰς τὸ dicatur, intelligi, hoc illi quacumque de causa certum paratumque esse, nec posse aliud de eo expectari; atque si causae quaerantur, reperi, naturam rei, hominum ingenia et mores, consilia Dei, omnia moderantis, tum et hoc, (nam et hoc in sacris literis interdum accedit) quia praenunciatum sit, has ergo esse causas, cur nunc quidem aliud expectari nequeat. Causa igitur, cur illi certum paratumque sit, aliquid agere, perferre, accipere, non est in formulis per se; sed cogitando debet erui *). Proinde cum non videretur

*) Itaque Pharaeo eiusque similes dicuntur Rom. 9. 22. εἰς ἀπώλειαν κατηρτισμένοι, quibus certus est paratusque miser exitus, gratis clades rerum externarum. Quae causa sit certi exitus miseri, id non est in formula; sed in re: quia partim longae vitae multa scelera non deposuerunt, quantumvis Deus indulerit, partim existere debet luculentum exemplum sceleris, eiusdemque ob scelera miseri. E contrario ibidem Moses, Iacobus, horumque similes, dicuntur εἰς δόξαν ἡτοιμασμένοι, quibus certae parataeque sunt res prosperae, insignia huius vitae commoda. Causa in consiliis est, quae divina sapientia et benignitas sequitur in bonis huius vitae ita tribuendis, ut Deo libertas sua constet, non illa pendens ab opinione, iudicio et expectatione hominum. Rursus, in alio cerum genere, eodem in loco inter Iudaeos pariter ac paganos esse dicuntur ἡτοιμασμένοι εἰς δόξαν, quibus certa et parata erat felicitas, h. e. ad religionem christianam aditus. Causa haec est, quia voluerat Deus aliquando ex ambobus eandem coetum efficere, neque ab eo separatos semper esse paganos, idque ita eveniturum dudum praenunciarat. Unde cum nunc fieret, quod per consilia divina fieri debebat, cum id, quod iis certum paratumque erat, acciperent, non

retur hic vsus loquendi in proposito Lucae loco deferri posse: prodiit illa versio, *hanc huius pueri sortem esse*, nec posse aliud de eo exspectari.

Sed quaenam est huius pueri fors? Cui forti destinatus est? *Ut complures Israelitae cadant atque erigantur.* Οὗτος κείται εἰς πτώσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραήλ. Si, quod cadunt et rursus eriguntur, est huius pueri fors, aut ille huic rei destinatus: necessario debet id, quod cadunt erigunturque, ad huac puerum certo modo refer-

non obfiteri debebant Iudaei, Deumque reprehendere, ut sua illi libertas in propaganda religione constaret. Vbi Paulus suos ad pietatem cohortatur (1 Theff. 5, 8. 9.), ibi hoc argumento vitur, *quia sint a Deo destinati non miseriae, sed felicitati, quam Christo debent, possidendae*, quia certa iis atque parata sit haec felicitas. Hoc num differt ab illo (Matth. 25, 34): ὅτι κληρονομήσει τὴν ἡτοιμασμένην αὐτοῖς βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. Causae sunt in modo, quo nos erga religionem gerimus: qui si legitimus fuerit, parata est haud dubie felicitas. Itaque saepissime in Iudaeorum libris modo simpliciter dicitur aliquis felicitati aut miseriae destinatus, modo probus felicitati, improbus miseriae: vnde palam fit, quare aliquid sit alicui certum paratumque, id ex ipsa re intelligi, nec in formula per se, et notione destinationis, laborandum esse. v. Wetsten. ad Actor. 13, 48. Proinde cum in hoc Actorum loco ii, *quibus destinata, certa et parata erat felicitas futura, quos certissimum erat fore felices*, suscepisse dicantur religionem: causa etiam in re quaerenda erit. Cum denique Iudaei, doctrinam de Christo repudiantes, dicantur (1 Petr. 2, 8.) ὡς τῶτο τεθέντες, intelligitur, hanc esse sortem eorum, eos esse semel tales, non posse ab iis aliud exspectari, et esse praedictum de iis, ut de iis exspectari aliud nequeat.

referri: alias non potest in hac re fors eius esse. Ac refertur ad eum, historia rei que natura declarante, dupliciter. Historia quidem, quae neminem latet, indicat, in vita, rebus, doctrina et morte Christi fuisse multa, per quae mouerentur Iudaei, his, quos ex historia nouimus, moribus adsueta, his opinionibus imbuti, hoc magistrorum suorum exemplo, hac disciplina eorundem a Christo abalienati, ut nec ipsum agnoscerent Messiam, nec doctrinam eius de salute, propter ipsum expectanda, probarent. Itaque in doctrina, vita et morte Iesu occasio, cur tales homines ita se erga eum gererent, fuit. Atque sic, quod ita se gesserunt Iudaei, ad illum puerum refertur. Quod ita se gerendi occasionem ex eius rebus doctrina et morte ceperunt, in eo lapsi sunt errore atque facto. Ergo et illorum πτώσις ad eum refertur. Quod errore et facto lapsi sunt, occasione ex hoc puero capta, ut nullies e rebus externis labendi occasio capi solet, culpam sibi contraxerunt. Historiam ergo considerantibus in oculos incurrit, hoc vitae decursu, hac sorte Iesum usum esse, ut ex eo complures culpam sibi contraherent. Quid ergo mirum, si ex euentu explicemus, quod euenturum praenunciatur, si Simeonem ita loquentem, ἔτος κείται εἰς πτώσιν πολλῶν, sic intelligamus summam: *Est haec huius pueri fors, ut ex eo multi sibi culpam contrahant.* Enimvero ita quoque hic lapsus (vtamur enim verbo iam definito) ad Iesum refertur, eiusque fors est et fit, quoniam animo eius nihil tristius accidere potuit: quod, natura rei veluti clamante, ne verbis quidem eget. Tanto minus mirandum est, non modo id, quod a
 eiui-

ciuibus suis propter dicta et facta sua experturus sit, sed cum summa quoque tristitia experturus, ut sortem aduersam, ei impendentem, praedici. Sic praemunita est mater Iesu ab offensione, si popularium studia, filio suo inimica, eiusque sortem tristem viderit.

Iam in promptu est, per eandem seriem notionum eundo, historia naturaque rei adiuuante, repetire, cum quae sit ἀνάσσις eorum, qui lapsi fuerant, tum quo sensu haec quoque res fors imminens et destinata Iesu dicatur. Nam cum ex iisdem illis, quae docuerat et egerat, Iudaei occasionem nuperi erroris retractandi culpaque corrigendae ceperint, id quod historia multos fecisse docet, Christo autem hoc laetissimum accidere debuerit, natura rei monente: haec quoque laetior vicissitudo rerum in decursu vitae eius fors illi destinata, pars sortis, qua vsurus sit, adpellatur.

Quod ergo ille puer, de quo Simeon loquebatur, interea dum eius populares, erga eum se varie gerentes, culpam sibi et ipsi contracturi, contractamque correcturi erant, alternis tristitia pariter ac laeta experturus erat, ob id dicitur εἰς πολλῶν πτώσιν καὶ ἀνάσσις κείσθαι.

Sed dicitur idem ille εἰς ἀντιλεγόμενον σημεῖον κείσθαι: quod ita tractandum est, ut, constituto illo, εἰς σημεῖον, et notione verbi ἀντιλέγειν descripta, concludatur, quem sensum cognitus sic vsus loquendi huic loco tribuere iubeat. Si ergo ab Hebraeis, vnde hic etiam loquendi modus repetendus est, *komo aliquis* (cetera enim exempla*)

πυρρ

*) Veluti Iosu. 4, 7.

nunc non curamus) dicatur εἶναι εἰς σημεῖον: intelligitur, illum hominum esse indicio, exemplo, monumento, documento, pignori, vnde aliquid cognoscatur, concludatur, aut quo aliquid confirmetur. Nam cum Iesaias, cui liberi nati erant, et qui hos ipsos inusitatis nominibus insignierat *), et insignire iussus fuerat **), profiteatur ***), sibi hos liberos εἰς σημεῖον contigisse: non obscurum est, omnem orationis seriem perlegendi, ex eius filii, de quo capite octauo sermo est, nomine intelligere Iudaeos debuisse, hostes non ita multo post, priusquam hic puer balbutire coepisset, Damascum Sainariamque direpturos esse ****); ex alterius autem nomine cognosci potuisse, reliquias Iudaeorum animo, fiducia, cultu, reuersuras ad Deum esse a nupera peruersitate †): vt adeo et puelli, et nomina eorum, vim συμβόλων haberent. Erant igitur hi pueri εἰς σημεῖον, indicio, monumento, pignori. Cum ei, qui exteranumina colit, hae minae intenduntur ††), eum fore aliis εἰς σημεῖον poenae: intelligitur haud dubie, qui

*) Ies. 7, 3. Cf. c. 10, v. 20. 21.

**) Ies. 8, 3.

***) Ies. 8, 18. Sumo nunc cum multis interpretibus, hic Iesaiam de se suisque filiis loqui: etiam si multo aliter ab aliis hunc locum, propter alium in ep. ad Hebr. 2, 13. intelligi scio. Et commode filii prophetae intelligi possunt discipuli eius, cum doctrinam, tum vaticinia eius promte lubenterque suscipientes, a Deo ei dati, vt essent aliis, illa omnia repudiantibus, exemplo et documento.

****) Ies. 8, 4.

†) Ies. 10, 20. 21.

††) Ezech. 14, 8.

qui insigne exemplum grauiter puniti hominis erit, praesertim cum addatur, eius cladem in prouerbium et ludibrium abituram esse. In qua quidem simplicitate etiam interpretatio loci apud Lucam subsistet, atque σημεῖον vel de monumento, vel de exemplo capiet *): de quo paulo post dicetur.

Tum verbum ἀντιλέγειν certam habet interpretationem, nec dicitur in libris sacris, vt aestimanti graeca videatur, tantum de his, qui contra disputant; sed, rursus ob hebraei sermonis imitationem, de obsistentibus potissimum re atque facto, repudiantibus, rebellantibus. Docet hoc non modo

*) Haec ipsa simplicitas cauebit, ne σημεῖον ἀντιλεγόμενον cum quibusdam existimemus esse periphrasim meram, et nihil aliud exprimere, quam si verbum ἀντιλογία solum positum esset. Nulla enim sunt huius periphraseos exempla, quae haec duo, πράγμα τι, et σημεῖον πράγματος, sic permutari solere ostendant, vt σημεῖον sit otiosum plane ac redundans verbum. Nam etiam Matth. 24, 30. commode sic accipi potest: *Tum videbunt documentum (σημεῖον), quo constet, Messiam in caelo esse, h. e. regnare, hostesque sibi subiicere: si vel maxime Luc. 21, 27. confetatur, vbi de σημεῖω nihil est. Etenim in quo loco res aliqua aliis verbis, (videbunt, Messiam venire, gerere se regem) quam in altero, (videbunt documentum Messiae regnantis) describitur, is locus propterea non est exemplum grammaticum permutationis vsitatae duarum loquendi formarum, breuioris vnus, alterius periphrasticae. Id, quod vsitatum est, vsus loquendi, non vno exemplo, sed pluribus, cognosci debet: nec satis est, dicere, solere in variis linguis interdum duobus verbis περιφραστικῶς exprimi vnā notionem; sed docendum est, his duobus verbis ipsīs, de quibus quaestio est, v. c. σημεῖον πράγματος, exprimi solere vnā notionem πρᾶγμα.*

do interpretationis Alexandrinae ceterarumque V. T. versionum graecarum comparatio cum hebraicis *); sed multo planius etiam scriptorum noui testamenti vsus, siue is, qui in Palaestina regnum adfectat, τῷ Καίσαρι ἀντιλέγειν, *aduersus Caesarem rebellare*, dicatur **), siue renisus Iudaeorum erga Iesum, quem plane respuerant et e medio sustulerant, ne esset eorum rex, adpelletur ἀντιλογία εἰς Χριστὸν ***), paucissimis descripta per Ioannem ****). Ita nec loquendi mos, nec historia Christi dubitare sinit, quoad Simeon Iesum dixerit ἀντιλεγόμενον, a renitentibus plane ac quouis modo repudiatum.

Quid erit ergo, si haec tenus dicta non temere atque frustra prolata sunt, σημεῖον ἀντιλεγόμενον coniunctim? Nempe quem ad modum manet, eum intelligi, *qui est monumento et exemplo*: ita, cum additur ἀντιλεγόμενον, *quod repudiatur, rebellionem petitur*, cogi videtur mens lectoris, ut intueatur et cogitet in hoc adiecto verbo rem, cuius monumentum et exemplum aliquis fore dicitur, siue, ut cogitet (determinationem), quatenus et in quantum dicitur monumentum, caueturque, ne quis vel dubitet, vel pro lubitu vndiquaque arripiat, cuiusnam rei monumentum debeat intelligi. Atqui homo, qui dicitur exemplum, quod respuitur, erit, si aliis verbis exprimat, *exemplum seu monu-
νημεν-*

*) Exempla, sed pauca, et quae ipsa examine indigent, in Montf. Lex. Gr. ad Orig. Hexapla, et Trommii Concord. in v. ἀντιλέγειν reperiuntur.

***) Ioann. 19, 12.

****) Ebr. 12, 3.

*****) Euang. 19, 15.

numentum hominis reiecti repudiatique, e cuius vita insigni modo disci potest, quid sit, respui et repudiari, aut exemplum et monumentum insigne reiectionis et contemtionis. Vt, si noster sermo (etsi nos non facile sic loqui solemus) dicat: *er ist ein rechtes Denkmal, ein rechter Beyispiel, das gemisshandelt wird*, quiuis aliquam loquendi duritiam sentiet, quae etiam in Lucae loco est: ita tamen non diu circumspiciet, cuiusnam tandem rei exemplum seu monumentum ille dicatur; sed ex adiectis verbis concludet, talem hominem dici ignominiae iniuriaeque acceptae exemplum memorabile. Haud leue argumentum huius interpretationis, quae paulo aliter eloquendis Lucae verbis statim perspicua fit, est in Syriaca versione, quae et ipsa paulo aliter elocuta est Lucae verba, in hunc modum: *positus est in signum contentionis* *), (controuersiae, renifus) ideoque usitatiorem hebraismum, a Luca paululum immutatum, in memoriam reuocat, et viam pandit, qua linguarum aliarum similitudo facile deprehendatur. Omnino enim illa versio, etsi adstricta verbis existimatur, tamen multiplici libertate explicandi, circumloquendi, mutandae syntaxeos graecae, et facultate hebraismorum ad verbum exprimendorum, saepe in facilem tutamque viam interpretandi deducit.

Iam quod is, quem Simcon vnus gestabat, etiam haec fata experturus, hac sorte vsurus erat,

K 2

vt

*) Vfus est interpres verbo, quo alibi etiam alterationem (Luc. 22, 24.), dissidium haud leue (Act. 15, 39.), controuersiam forensam seu contentionem de iure (Ebr. 6, 16.) exprimit.

vt a popularibus non agnosceretur rex, sed vt nocuus fraudator repudiaretur, ad supplicium capitis traderetur, essetque, quamdiu res humanae erunt, plane insigne exemplum et monumentum reiecti ab suis turpiter et ignominiose, ideo dicitur *κεισθαι εις σημειον αντιλεγόμενον*, destinatus monumento renisus et contemtionis.

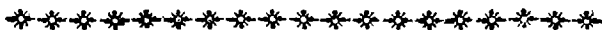
Si haec nostra, iam ab aliis *) passim prolata, cuiusdam parum probentur, non tam propter rem, in qua consentiunt ad extremum omnes; quam partim propter fortis destinationisque notionem, (etsi eam satis laxam, communisque vitae sermoni vsitatissimam, tradidimus); partim quoniam ipse malit alia via peruenire ad sensum fere eundem: is poterit in verbo *κεισθαι* respicere ad lapidis alicubi positi similitudinem, in *πτώσει* ad hos, qui offendunt lapidi et prolabuntur, in *σημείω* rursus ad lapidem, aut ad vexillum, aut ad aliud monumenti et documenti propositi genus: poterit intelligere monumentum diuinorum consiliorum, diuinae benevolentiae, sed *αντιλεγόμενον*, quo isti noluerunt uti, e quo noluerunt, quod debuerant, agnoscere: habebit etiam locos veteris testamenti **), his tropis et sententiis congruos, et in libris noui testamenti passim de Iesu Christo repetitos: poterit, (etsi non memini me legere *λίθον αναστάσεως*, vt contra *προσκόμματος λίθου* saepe legitur,) poterit, inquam, hoc e natura rei concludere, eo lapide, quo quis offenderat procubueratque, niti cum.

*) Hic quoque Lynariana paraphrasis, in plerisque consentiens nobiscum, conferri poterit.

**) Ios. 8, 14. 28, 16.

eundem posse, ut se leuet atque erigat. Sic cum nostra interpretatione in notione culpae, per occasionem rerum Iesu Christi a Iudaeis contractae correctaeque, et ἀντιλογίας in vniuersum, consentiet: in eo differet, quod ipse κείσθαι εἰς πτ. κ. ἀνάσ. κ. σημ. putat esse formulas loquendi, ab exemplo lapidis ductas, euentumque certorum quorundam vaticiniorum indicantes; nos defendimus, sine certa quadam allegoria haec dici, non ad vnum respici aut duos locos certos, sed vulgari dicendi consuetudine exprimi, illam Iesu sortem impendere, ut diuersa suorum erga se studia, insignemque contemptum experiatur. Atqui hoc ipsum passum libri veteris testamenti praedixerant. Ita saepe in interpretando diuersis itineribus eodem fere tenditur.

V

*Illustratur locus**Epistolae ad Galatas VI, 8.*

Cum hoc in loco homines dicuntur *σπει-
ρειν*, non obscurum est, eorum studia
et facta eatenus intelligi, quatenus merces secu-
tura est.

Rursus cum homines dicuntur *εις σάρκα σπει-
ρειν*, vix verbis eget, *σάρκα* esse *peruersitatem* indolis
ac vitae. Caret enim dubitatione, si quando in descri-
bendis sensibus et factis hominum mentio *σαρκός*
fiat, id quod valet de hoc Paulino loco, *σάρκα*
significare τὸ ἄνομον, et id, quod corrigi atque
cessare debet. Igitur ὁ σπειρων εἰς τὴν σάρκα,
faciens sementem velut in agro peruersitatis, est is,
qui sua studia et facta refert vlllo modo ad alendam
augendamque peruersitatem; ei non obsistit, sed
indulget.

Cum *πνεῦμα* peruersitati contrarium ponitur,
melior sensus, e verae religionis cognitione ortus,
melior vita, indidem oriunda, et effector adiutor-
que huius sensus atque vitae, Dei Spiritus, intel-
ligitur. Nam quid efficit et adiuuat per verae reli-
gionis doctrinam ille Dei Spiritus, vt homines de-
finant esse peruersi? Meliores sensus, meliorem-
que vitae rationem. Quid ope illius Spiritus do-
ctrinaeque succedit peruersitati cessanti? Meliores
sensus, et melior viuendi ratio. Quibus rebus
admissis susceptisque in animum corrigitur peruer-
sitas?

fitas? Melioribus sensibus, et vitae melioris ratione. Hoc est ergo πνεῦμα, contrarium σαρκί. Cogitur hinc, ut ὁ σπείρων εἰς τὸ πνεῦμα, *sementem faciens velut in agro melioris illius indolis, sit is, qui sensus suos et facta refert ad fumendam, alendam augendamque meliorem illam indolem, eique accommodat.*

Hinc facile intelligitur, quare et quo sensu dicatur prodesse ἢ σπορά εἰς τὸ πνεῦμα, nocere autem ἢ σπορά εἰς τὴν σάρκα. Nec veremur, ne quis σπείρειν εἰς τὴν σάρκα aut τὸ πνεῦμα malit sic intelligere, *corpori aut animo curam studiumque impendere.* Nam neutrum horum nocet aut prodest per se; utrumque adeo fieri debet; ac si quis non corpori, sed vni animo impenderet studia et facta, male ageret, quia negligeret corpus, quod negligi non debet.

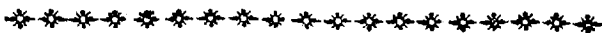
Sed quod ita in vniuersum facile intelligi potest, id quid sit hoc nominatim in loco, et de quo nominatim genere sementis, siue studiorum factorumque, dicatur, expronendum est. Iam autem sit sermonis huius initium (v. 6.) ab officio mercedis soluendae doctoribus religionis: et desinit scriptor (v. 10.) in commendanda beneficentia, cum erga omnes, tum erga eos imprimis, qui eadem nobiscum vtuntur religione. Ergo σπείρειν, quod per se est, agere aliquid, cuius mercedem tis accepturus, nunc nominatim est: *uti re familiari sit, ut merces sequatur: et σπείρειν εἰς τὴν σάρκα, aut εἰς τὸ πνεῦμα, nunc nominatim est, re familiari uti accommodate ad peruersitatem, aut meliorem illam indolem, in opum usu et administratione referre studia et facta ad alterutram, sic ut noceat, aut*

proſit. Nam ea verba, quae interiecta ſunt iis, vnde incipit, et vbi definit oratio, agere de eadem illa re debent, hoc eſt, transferri ad hanc nominatim rem, de qua nunc fermo eſt, interpretando debent, etiamſi per ſe latius patent, et vniuerſam ſententiam continent. Itaque ſtudium praeſtandi eius officii, de quo ſcriptor dicit, eſt exemplum τῆς ſποράς εἰς τὸ πνεῦμα, quae prodeſt: et neglectus officii, quod ſcriptor ſuadet, eſt exemplum τῆς ſποράς εἰς τὴν σάρκα, quae damnum contrahit.

Illud pronum eſt ad intelligendum, quid religionis noſtrae doctrina tradat de vſu rei familiaris, vt noſtros in hac re ſenſus et facta conformet, noſque opibus κατὰ τὸ πνεῦμα vti doceat. Docet enim ſaepe de opum pretio, huic vitae in his terris deſtinatarum: temperat argumentis grauibus earum ſtudium: perſuadet nobis, eas non abiicere temere, ſi ſint a Deo conſeſſae, ſed cogitare, cur habeamus, et conferre ad conſilia largientis, conſeruantis augentisque Dei. Ac dum in vniuerſum de aliis re atque facto amandis monet, diſerte addit et concludere docet, etiam in opibus adminiſtrandis poſſidendisque illud officium amoris reſpicendum eſſe. Huc ergo referre in vſu opum ſtudia ſua et facta, vt eſt ſπορὰ εἰς τὸ πνεῦμα, ſic hanc ſementem ſequetur meſſis eius felicitatis, quae nexa erit ex omnibus ſenſibus et factis, ad doctrinae chriſtianae cognitionem et normam conformatis.

Qui vero hanc ſπορὰν εἰς τὸ πνεῦμα fieri putarunt, eroganda pecunia in id, quod media aetas *ſpirituale* appellare coepit, in certum hominum genus

genus, in certas aedes earumque ornamenta, in certa exercitia canendi, precandi, vigilandi, hi ex vsu verbi recentiore interpretati sunt veterem scriptorem, Paulum, nec cogitarunt, omnis generis beneficentiam, religionis causa et iuxta eius praecepta exhibitam, omninoque omnia recte facta, doctrinae christianae et meliori indoli congrua, esse *σποράν εἰς τὸ πνεῦμα*. Non negamus, in illis beneficiis fuisse, quae vere possint dici *σπορά εἰς τὸ πνεῦμα*. Sed non is, cui beneficium tribuitur, non res, cui destinatur, efficit, ut sit cum virtute et religioni christianae conuenienter tributum; verum animus, quo tribuitur, eiusque indoles, continet causam, cur tribuisse sit virtutis christianae. Peruerso vsui opum (*σαρκικῶ*) contrarius ponitur verus (*πνευματικός*). Verus est, qui respondet doctrinae christianae. Ergo verus vsus non est hic vnus, qui opes impendit istis rebus hominibusque, quos recentior vsus spirituales nuncupauit; sed quaelibet beneficentia, egentibus exhibita cum reuerentia doctrinae christianae, dici debet sementis, in agro probitatis christianae sparsa, vnde messis vberrima efflorescet.

VI

*Explicatur Paulinus locus**I Corinth. 15, 35—55.*

Cum de corporibus dicere adgredior, quae omnipotentia diuina eo tempore, quo mortui in vitam redibunt, hominibus tribuet: non vereor, ne crimen cuiusdam temeritatis incurram, quae futuris temporibus oppansa tamquam vela diducere, res vni Deo cognitae dispicere, corporumque illorum natura indaganda ultra hominis conditionem sapere gestiat, atque adeo conetur. Neque enim corporum illorum naturam per partes indagabo, aut omnino incertarum opinionum periculis me exponam. Cuiusmodi opinionibus cum quidam veteres et recentiores ecclesiae christianae doctores exercebantur *): alii sedulitatis nimiae culpam subierunt, alii ingenio indulgisse, animi inque opinionum suauitate oblectare potius, quam sententiarum veritate nutrire visi sunt. A quibus dum meam rationem seiunctam esse profiteor, non sperno illos arroganter, aut illiberaliter accuso. Qui enim veterum quaedam in hoc loco curiosius quaesierunt, hi, ut fit, aliquid huius consuetudinis ab hominum suae aetatis studiis traxerunt,

*) Multas enumeravit Io. Gerhardus in *Locis theologicis* T. 8. p. 418. n. 84—99. Cf. Huetii *Origeniana*, l. 2. c. 2. quaest. 9. p. 130. Guil. Abr. Telleri enarratio dogmatis de resurrectione carnis per quatuor priora secula. Halae 1766.

xerunt, et istiusmodi quaestionum disceptationibus partem eruditionis contineri existimarunt. In quo quidem cum excusatus peccari arbitrer, quoniam in his, quae in vtraque partem disputari possunt, vel sponte dandum aliquid est consuetudini; vel inuitos sequi cogit interdum viri nobilissimi auctoritas; vel futurum praevidemus, ut liberius et incorruptius indicaturi posterius rem quamque suo pondere aestiment, et, quae opinionum commenta fuerint, tempore deleantur; cum ergo sic statuam, quid rideam, aut indignor, si qui aliquamdiu talia disputando triuerint? Alii vel disciplinae physicae aduetudine, vel Paulini loci, quem nunc tracto, auctoritate, a naturae similitudine concluderunt, fieri posse, ut, quemadmodum planta, in femine adumbrata et inclusa, naturae lege atque vi sensim effingi, et liberata expandi evoluique videtur, sic item e corpore, terra condito, et fortasse stamina futuri continente, quocumque demum modo exoriretur melius corpus. Alii rursus non ita modo concluderunt; sed staminis nascendique corporis naturam propemodum definire adgressi sunt *). Verum hi aut opinionis amore optauerunt, ut ille reditus corporum in vitam ad leges disciplinae, quam

*) In his fuit Bonnetus, qui contemplationem naturae scripsit, ubi p. 84. ed. Lips. a. 1772. partim hoc nostrum corpus inuolucrum crassius staminis subtilioris adpellat, partim in corpore calloso humani cerebri stamen spiritualis et melioris corporis inclusum esse suspicatur; his vero alia de celeritate et effectu evolutionis, quae huic stamini contingere videntur, proponit. Similia tradidit in alio libro: La palin-genese philosophique. T. 2. p. 132. seqq. ed. Genev. 1770.

quam tractabant, reuocari, et illius euenti¹ consensio cum reliqua natura rerum effici posset; aut Paulino loco docendi potius, quam illustrandi vim tribuerunt: ceterum nihil dixerunt, quod in se veri specie careret, aut ipsi causae noceret, aut indignum Deo esset, ad eiusque potentiam vel sapientiam agnoscendam admirandamque paruum momentum faceret. Si qui, licentia quadam praefagiendi, sensuum acutiorum ministerium *), locum, quem corpora vitae restituta videantur occupatura, indolem corporum, illi loco consentaneam, et alia tentauerint augurari, hi, modo fateantur, has suspiciones esse, neque his parem cum ipsa doctrina christiana vim tribuant, neque alios, quibus secus videtur, despiciant, ferri possunt, neque vicissim ab aliis spernendi sunt, nominibusque durioribus notandi. Est enim suus cuique suarum sententiarum amor, quem non potest illico exuere; neque unquam exuet, nisi peramanter exceptus; ac fortasse ne sic quidem.

Sed vt his immiscere me nolo, neque laudandi, neque vituperandi causa: ita sine omni reprehensione fieri posse arbitror, vt, quamquam de futuris rebus, eo vsque tamen cogitando progrediamur, quoad sacrorum librorum doctrina patitur. Si enim ius et fas est, quae in his libris edocemur, ea comprobare ad sensum: non minus nostrum est, eorum, quae ibi traduntur, sensum
pro

*) Sensuum vsum in futura illa conditione fore, Moses Amyraldus in *Thesibus Salmur.* P. 4. p. 843. et Iacobi (von den weisen Absichten Gottes P. I. p. 149 sqq.) docuerunt: ille paucis, hic pluribus. Vtrique nihil confirmat, sed suas profert coniecturas.

pro viribus nostris constituere, dissensiones interpretum, si licet, componere, sententias sacrorum scriptorum cum argumentis, quae ipsi addunt,nectere, rerum sic copulatarum vim ad persuadendum perdiscere, ab incertis certa, a necessariis adsciticia, a diuinis humana seiungere. In primis vero, quo nihil conuenientius est consilio Dei, futura quaedam procul nobis monstrantis, conuertere licet talia cum ad vniuersam disciplinam virtutis, tum ad diuinae maiestatis admirationem, cuius impressa futuris quoque rebus vestigia exstant; ad concipiendam spem, vbi omnia spem cient; ad fumendam fiduciam, vbi omnia nos hortantur; ad laetitiam prodendam, vbi non modo tristibus nobis esse non licet; sed inhumanum adeo est, haustum e sacris libris gaudium sibi vni occultum seruare, neque ore, vultu, gestu profiteri, vt, qui eadem nobiscum vtuntur religione, etiam exemplo nostro collaetari discant.

Equidem in beneficiis, quae diuinitus patefactae religioni debemus, reponere soleo, non modo, quod saepe ac multum de reditu corporum mortuorum in vitam nos certiores reddidit; sed per doctrinam Pauli, eo in loco, quem mihi illustrandum sumsi, quaedam addidit, vel ad illustrandam obscuritatem, ex aliorum locorum breuitate reliquam; vel ad minuendas dubitationes, e locis non bene intellectis enatas; vel ad destinandum animum, inter tropos, allegorias, et similitudines vacillantem, proprietate verborum adhibita, vel causis ad certam animi persuasionem commemorandis. Nam, aut nescio quare, aut quia hoc discentium naturae prorsus congruum est,

adsen-

adferendi voluntas mirifice commouetur, si in his etiam, quae sunt patefactae religionis, in locum incideris, ubi res non verbo significatur, sed pluribus explicatur; ubi non modo, ita esse, adferatur, sed, cur ita sit et esse debeat, etiam docetur; ubi, pronuntiatis praemissisque iis, quae dubitatione carent, accurate concluditur; aut res ad exempla, experientiam, communemque sensum reuocatur: ut vel temet ipsum in his, quae scriptor tradit, agnoscas, velut in loco de vi et natura vitiosarum cupiditatum *); vel ita plane fieri debuisse perspicias, ut cum de sublata vi disciplinae Mosaicae in pluribus epistolis Pauli disputatur; vel ita benignissime et sapientissime factum discas, ut ibi, ubi de religione christiana, non impediante vitae genus, quo utimur, sed ad illud accedente, scribitur **). Quare cum cogitaturis de mortuorum reditu in vitam hic locus, Corinthiis scriptus, et perspicue, quoad de futuris fieri potest, rem describat, et materiam eius cogitando prosequendae exhibeat, et viam cogitandi monstret: putavi, non inutilem operam me sumturum, si de sensu eius, pro meis viribus, nunc grammaticae, criticae et dialecticae quaererem, (plura enim nunc non recipio) constitutaque Paulinae disputationis summa normam proponerem, ad quam esset omnis de hac re quaestio exigenda: ne quis ex vna parte, quidquid vsquam legisset audiissetue de futura corporum nostrorum conditione traditum, simpliciter putaret esse in partibus necessariis religionis nostrae, vel singulorum sententias vim doctrinae publicae habere
opi-

*) Rom. 7, 7—25.

***) I Corinth. 17, 10—25.

opinaretur, vel miras ipse sibi hac de re opiniones efformaret; ex altera vero parte negaret, quae a diuino scriptore haud dubie tradita essent.

Principio, missis aliis omnibus, quo modo mihi quidem hic locus in vniuersum interpretandus videatur, versione eius proposita ostendam *). Postquam ergo Paulus testimoniis idoneis docuerat, Christum certo in vitam rediisse; eaque re non modo factam nobis esse fidem nostri reditus in vitam, sed religionem quoque nostram, spem futurae felicitatis, veraeque virtutis studium niti; eos refutare conatur, qui corpora, qualia nunc gestamus, in vitam redire posse, et reditura esse dubitauerant, et propterea omnem de mortuorum resurrectione doctrinam abiiciendam esse opinati erant. Certe verba, quibus dubitatio eorum exprimitur, eos hac de causa dubitasse indicant. Hos ergo refutat in hunc modum.

*) E regione huius versionis meae edidi vetustissimam latinam translationem, vulgata versione antiquiorem, e codice Boerneriano, qui Dresdae in Electorali bibliotheca seruetur. Etsi enim scio, Kuesterum in additamentis ad Millianam N. T. editionem, et Griesbachium in notis criticis ad N. T. varietates huius versionis iam enotasse; tamen non inutile putavi, integram particulam hic proponere, vt de indole versionis eo melius iudicari, ipsa vero cum versionibus codicis Sangermanensis et Claromontani in opere Salatieriano, et Semleriana paraphrasi prioris epistolae ad Corinthios, conferri posset. Eam debeo beneuolentiae doctissimi Dalsdorffii, Bibliothecarii, cui me hoc etiam nomine gratissimum profiteor.

Sed quonam modo, dicat aliquis, mortui resurgent? siue quonam corpore instructi prodibunt *)? Atqui vero, imperite, quae tu semina spargis, ea non nisi emortua viuescunt **). Rursus, cum tu semina spargis, non ipsam illam plantam ***), quae nascetur, seris; sed merum granum tritici, ut

Sed dicat aliquis, quomodo resurgent mortui quali autem corpore veniunt. Inspiciens tu: quod seminas, non viuificatur, nisi prius (πρωτον) moriatur. et quod seminas, non corpus quod nascetur (γεννησομενον) seminas, sed nudum granum, utpote tritici, aut alicuius ceterorum. Deus autem illi dat corpus, sicut voluit,

*) Siue ἔρχεται sic vertatur e Ioann. 5, 29, *sue redibunt*, ut et alibi (Ioann. 14, 18. comparato v. 3.) dicitur: nihil discriminis est — — — Hoc autem commate satis definitur sensus superioris commatis; *πῶς ἔρχεται, qualis erit eorum sum, cum redibunt, conditio?*

**) Haec ita seruaui, *emortua viuescunt*, non modo ut redderem, id quod h. l. fieri poterat, tropos, ab ipso scriptore usurpatos; sed quia etiam perspicui tropi sunt. Poterat autem fieri, quoniam, quod iam Hugo Grotius ad h. l. monuit, Plinius (Hist. nat. 17, 10.) dixit, *semen exceptum terra viuescere*.

***) Liberius verti, *ὡ τὸ σῶμα*, non ipsam illam plantam: non quo dubitarem, ea, quae e terris nascuntur, corpora dicere; sed quia nemo nostrum in vita communi sic loqui solet, e seminibus corpora nasci, et Paulus dicere voluit, quod e semine nascitur (plantam), id longe alio habitu esse, quam semen. Ceterum sic in versione deperire similitudinis corporum nostrorum cum plantis et seminibus indicium, quoad ipsius vocabuli similitudine fit, *σῶμα*

hoc utar, aut vilius cuiuspiam generis: Deus potius, prout semel inslituit, ex eo nasci iubet plantam, et suam quidem e singulis quibusque feminibus plantam. Neque porro animalium corpora omnia eiusdem generis sunt; sed hominum alia, alia quadrupedum, piscium alia, alia rursus avium. Sunt item coelestia atque terrestria corpora: sed non illorum modo decor *) ab horum decore differt; verum solis etiam alius, alius lunae, siderum alius decor est: praestat enim

luit, et unicuique feminum proprium (το αβεστ) corpus. non omnis caro eadem (αβεστ σαρχ). sed alia quidem (αβεστ σαρχ) hominum, alia autem (αβεστ σαρχ) pecorum (κτηνως) alia vero piscium alia caro (αλλη δε σαρχ) volucrum (πετινωων). et corpora coelestia et (αβεστ σωματα) terrestria. sed alia quidem aut (η) coelestium gloria, alia autem aut (η) terrestrium, alia autem (δε) claritas + gloria solis, alia (δε est in Gr.) claritas lunae et alia cla-

*) Fert usus hebraei sermonis, ut δόξα non modo coruscum et lucidum fulgorem significet; sed omnino habitus externi et adspectabilis pulcritudinem, dignitatem, grauitatem et magnificentiam. Igitur δόξαν interpretatus sum verbo decoris. Poterit etiam h. l. *augusta facies* verti. Sic terrestribus quoque corporibus iis, in quibus δόξα est, quamquam non fulgent, commune erit. Cf. Schulzius ad h. l. in edit. epistolarum ad Corinthios. Haec videtur esse causa, cur in cod. Boerner. ad verbum δόξα v. 40. in margine tria verba scripta sint, *gloria claritas maiestas*.

enim sidus fideri deco-
re. Idem valet de mor-
tuorum reditu in vitam.
Conditur *) interitu-
rum corpus; prodit in-
teritus expers. Condi-
tur vile; prodit excellens.
Conditur fragile; pro-
dit durans **). Condi-
tur animale; prodit spi-
rituale. [Si corpus ani-
male est: est etiam spiri-
tuale ***).] Quippe le-
gitur

*claritas stellarum. stella
enim stellae + ab stella
differt in claritate. ita et
resurrectio mortuorum.
seminatur in corruptione
surgit in incorruptione.
seminatur in contumelia +
ignobilitate surgit in glo-
ria, seminatur in infirmi-
tate surget in virtute, se-
minatur corpus animale
surget corpus spirituale si-
cut (καθως, sed notatum
lineola sub verbo du-
cta) si est corpus animale
est et spirituale sicut (κα-
θως) scriptum est. factus
est*

*) Hoc potissimum vocabulo in versione, ut in
graeco *σπέρται*, et ad semèn, a quo ductus est tropus,
et ad sepulturam respicietur.

**) i. e. tam firmum et valens, ut aduersus vim
durer, perenne — Non nego, cum Hebraei *debilo*
dicant, quidquid humile ac vile est (1 Cor. I, 27.
12, 22. ubi synonyma sunt *ἀτακα* et *ἐξήμωα*); *potens*
vero, quidquid dignitatem habet, posse et hoc loco
corpus *humile* et *eminens dignitate* intelligi: sed quia
vereor, ne sic duorum commatum in hoc versu ni-
mia similitudo plures offendat, illud malo, quod su-
pra posui, praesertim cum, utrolibet modo versum,
tamen exprimat vel interiturum, vel interitus expers
corpus.

***) Inclusa verba utrum Paulus omnino scripse-
rit, an, si quid eorum scripsit, quae potissimum
eius manus sit, non constat. Nam quantum nunc
qui

gitur alicubi: „Prior *est primus homo Adam in*
 homo Adamus *siebat animam viuentem, nouif-*
 animalis.“ Posterior *simus Adam in spiritum*
 Ada- L 2 *uiuifi-*

quidem diligentia virorum doctorum cognitum est, nullo loco neque graeci, neque latin scriptoris christiani, e saeculo secundo et tertio, doceri potest, haec verba esse ab eo lecta aut explicata: id quod de latinis vel e Sabatierii collectaneis in promptu est, de Tertulliano Semlerus nominatim in paraphrasi prioris epist. ad Corinth. acute obseruauit. Et tamen illi veteres scriptores hunc locum non obiter commemorant; sed explicando tractant, vt Irenaeus c. haeres. 5. 6. Tertullianus c. Marc. 5, 10. Origenes c. Cels. 5, p. 241—247. nec semel, sed aliquoties recitant; nec quaedam commata, sed locum integrum. Absunt vero etiam a paucis codicibus graecis. Quarto demum saeculo reperimus, haec quoque verba vna cum superioribus inter Graecos et Latinos laudari: inter Graecos quidem et in plerisque codd. gr. hoc modo: ἔστι σῶμα ψυχικόν, καὶ ἔστι σῶμα πνευματικόν: inter Latinos vero, et in versionibus latinis, et codicibus aliquot graecis atque graecolatinis, sic immutata: *Si est corpus animale, est et spirituale.* Iam legenti locos Irenaei et Tertulliani planum fiet, eos contra secus sentientes hinc docere, non animam tantum superstitem fore, sed corpus id, quod humatum sit, in vitam reuersurum, et proinde sic argumentari: Si id, quod Paulus dicit ψυχικόν, est corpus; etiam id, quod dicit πνευματικόν, est corpus. Ex his interpretationibus, et disertis Tertulliani verbis: *Si feritur animale, resurgit spirituale:* an non facile potuerit vel omnino hoc scholion: *Si est corpus animale, est et spirituale:* in marginibus codicum scribi, vel certe varietas lectionis in illo si enata sit, quilibet ipse aestimet. Ad seriem orationis haec verba non necessaria esse, mihi persuasum est. Nec tamen negem, ea cum serie orationis cohaere-

Adamus vero est spiritus, vitam largiens. Enimvero spirituale corpus non est prius; sed animale: huic demum succedit spirituale. Prior quidem homo terrenae fuit originis, ideoque et ipse terrenus; posterior homo [Dominus] coelestis originis est. Vnde terreno terreni; coelesti coelestes similes sunt, atque ut terreni imaginem retulimus, sic et coelestis imaginem referemus. Aio vero, in carnes et sanguinem non cadere regnum Dei, nec sempiternitatem in rem perituram. Scitote igitur, quod vobis occultum nunc pando, non omnes nos morituros, sed omnes muta-

viuificantem. sed non prius spirituale, sed animale, deinde spirituale. primus homo de terra terrenus, secundus homo de coelo coelestis (ο ουρανιος) qualis terrenus terrestris, tales (και αβελ) terreni terrestres (in Gr. tantum est χοικος et χοικει) et qualis coelestis (ο ουρανιος) tales et coelestes sicut (αβελ και ante καθως) portauimus imaginem terreni, portemus et imaginem coelestis. hoc enim (γαρ) dico fratres quia caro et sanguis regnum Dei non inhereditabunt + possidebunt (α κληρονομησσω) neque corruptio incorruptelam possidebit (κληρονομησει). ecce mysterium vobis dico
omnes

haerere, eamque non turbare. Nec nego, ea exstare in versione Syriaca, quae habet: *Si enim est corpus — —* Ac reuera vnum argumentum historicum et criticum, quo defendi haec lectio potest, in Syriacae versionis auctoritate est. Vnde manet illud, tot documenta antiqua omissionis non omnia euerti posse per vnius versionis Syriacae auctoritatem.

tionem subituros esse. Nempe puncto temporis, horae momento, quando tuba ultimum canet, (quippe signum tuba dabitur) tum mortui resurgent interitus expertes, tum nos mutationem subibimus. Nam interituum hoc debet fieri expertis interitus, et mortale hoc immortale. Cum autem interituum hoc redditum erit expertis interitus, et mortale hoc immortale, tum valebit illud dictum: Mors in perpetuum sublata est.

omnes quidem (μὲν οὖν) dormiemus, non omnes autem immutabimur in momento in ictu + nutu (ροπή) oculi in nouissima tuba, tubicinetur + tuba enim canitur, et mortui resurgent (ἀναστήσουται) incorrupti, et nos immutabimur. Oportet (γὰρ est in Gr.) corruptibile hoc induere, in corruptionem, et mortale (ἀβέστι τῆτο) induere immortalitatem. (οὐρανὸς - τότε et a Gr. et a versione absunt) tunc fiet sermo qui scriptus est absorpta est mors in victoria.

Hic talis locus, si iam dialectice spectetur, quasnam, missis illustrationibus, habituque oratorio detracto, propositiones contineat, quo nexu eas tractet, quid finitum et proprie dictum sit, mea quidem opinione quatuor propositionibus constat: *Corpora diuersa ab his, quibus nunc induti sumus, olim nobis tribui posse: Corpora diuersa ab his, quae nunc nostra sunt, olim nobis tribui debere: Corpora futura ab his nostris reuera diuersa fore: Corpora illa ab his sic diuersa fore, ut sint interitus expertia, siue immortalia.* De his singulis dum deinceps dicam, simul verba singula illustrabo, et, sicubi ad consilium disputationis meae necessarium fuerit, de lectionis varietate admonebo.

Ac primo quidem fieri posse, ut olim nobis corpora, ab his, quae nunc gestamus, diuersa tribuantur, comparanda rerum natura dupliciter ostenditur. Sunt enim non modo corpora, quorum vnum ex altero oritur, toto genere diuersa, semina plantarum, et ipsae plantae; sed habet etiam hoc vniuersum, quod intuemur, inanimatorum et animatorum corporum genera diuersissima complura. Quid ergo? Ille Deus, qui hanc vim naturae impresserat, ut e feminibus plantae, ab his toto genere diuersae, progerminarent, non potuit eidem hanc vim concedere, ut ex hoc nostro corpore aliud produceretur; aut ipse ex eo aliud producere non poterit *)? Ille Deus, qui tantam tam diuersorum corporum multitudinem
crea-

*) Cf. Auct. Quaest. et Respons. ad orthod. num. III. in opp. Iustin. Mart.

crearat, non poterit aliud corporum *genus* creare, quae omnes ac singuli homines, in vitam reduces, accipiant et gestent? Sed experientia et sexcentis exemplis edoctum ex altera parte scire, illud Deum fecisse; inde concludere, eum omnium potentissimum esse: ex altera parte negare, aut dubitare, eundem illum Deum in hoc vno solo genere, de quo aduersarii Pauli quaerebant, idem posse; id vero magnopere repugnat. Potest ergo Deus efficere, vt olim accipiamus corpora, ab his nostris diuersa.

In diiudicanda vero huius rei illustratione per exempla, et conclusione a re simili atque analogia vniuersae naturae, videndum est, ne nos iusto plura inde colligamus, et pro his, quae nosmet ipsi hinc erueramus, tanquam pro ipsius scriptoris sententia pugnemus. Etenim necesse est, eandem hic legem sequi, quam, quoties ab analogia rerum concluditur, obseruamus, quoniam ipsa rei natura eam dicitat, vsus vitae communis sancit, et dialecticorum consentiens auctoritas comprobatur. Si ergo exempla illustrandae quidem rei vim habent, sed non comprobandae: non sequitur ex his exemplis, futura corpora fore ab his diuersa, *quoniam* planta differat ab semine, et animantium corpora inuicem distent: hoc enim esset comprobantis rem argumento, non illustrantis exemplo. Neque noui, qui huic conclusioni hanc vim tribuerit. Si in rerum, quae comparantur, multiplici similitudine tamen earum quaedam dissimilitudo relinquitur: non sequitur, *quomodo* e semine germen protrudatur, eodem ipso modo ex his nostris corporibus futura progermi-

natura esse *): hoc enim foret modum rei explicantis, non rem exemplo illustrantis. Eadem de causa non sequitur, *uti* animantium corpora, toto genere diuersa, *sint* a Deo *creata*, sic Deum futurum corpus, ab hoc nostro toto genere diuersum, recens creaturum esse: hoc enim foret aientis, non illustrantis. Sequitur vnum illud, vt in rerum natura alterum ex altero oritur, sic ex hoc nostro corpore alterum futurum oriri posse: et vt rerum natura magnam diuersorum corporum copiam habet, sic item futurum corpus nostrum ab eo, quod nunc nostrum est, diuersum intelligi posse. Si quid horum a conditore rerum omnium, Deo, fieri potest, inanis est aduersariorum vox, *ποῖω σώματι ἔρχονται*. Quasi vero homo, nisi huiusmodi corpore, quod nunc gestat, instructus intelligi nequeat.

At fortasse Paulus non illustrare modo rem, sed docere; non tantum, quid fieri possit, ostendere, sed modum, quo fit, describere voluit. Fortasse ne illustrare quidem, sed simpliciter docere voluit. Fac vero, ita esse: sic tamen Paulum facies duas res docentem, quae inuicem constare

*) Nimius ergo mihi videtur Bonnetus, qui, *Autor naturae*, inquit, *cum — — plantam semine — — inclusam esse voluerit, non paruit idem corpus πνευματικὸν includere corpore ψυχικῷ?* Haec tamen bene. Iam Bonnetus pergit: *Reuelatio docet, eum hoc fecisse. Vbi docet proprie, Deum reuera hoc fecisse?* Adiungit haec: „*Et similitudo seminis est exactum rei symbolum* An vero symbolum et similitudinem exhibere, est *proprie docere*, alterum eodem ipso modo fieri, et reuera factum esse, quo alterum?

stare nequeunt, et duos rei modos tradentem, quorum alter altero tollitur. Si enim, quo verba v. 36 et 37 videntur animum inclinare, futura corpora ex his nostris, ut e staminibus, euoluta progerminant: non est ea creatio proprie dicta, ad quam suspicandam rursus v. 39—42 trahunt, ubi diuersa corporum genera dicuntur creata. Sin illa corpora creantur, (siue iam in initijs rerum humanarum procreata sint, suisque vsibus et temporibus reseruentur *); siue in fine harum rerum e manu creatrice recentia proditura sint, ut utrolibet modo experiundo discamus, esse genus humanorum corporum, diuersorum ab his nostris, plane ut natura rerum mille genera corporum habuerat) non staminum inuolucris exclusa progerminare dici possunt. Quodsi utrumque simul fieri nequit, aut hoc fiet, aut illud. Vtrum ergo fiet? Forsitan illud, quod de stamine, corpus edituro, posueramus? Ergo alterum, de mundanorum corporum a Deo creatorum diuersitate, non describit modum rei, sed tantum in comparatione versatur, nec docendi vim habet, ne repugnet alteri. Fortassis hoc, quod de corpore olim procreando suspicati eramus? Rursus ergo alterum, de planta e femine oriente, intra comparationis fines subsistit, ne tollatur alterum. Denüo insto, utrum futurum sit? Id vero nescinus. Nam Paulus neutrum exemplorum genus nota quadam

L 5

in:

*) Multa in hanc rem collegit Muellerus in dissertatione de exilio mortis Leibnitiano, inserta Gerhardi *Locis theologicis*, a Cotta editis, T. 18. p. 269.

insigniuit, qua, vtrum ipse praeferret, atque praeferri a nobis vellet, agnosceremus: sed posuit vtrumque promiscue. Si nescimus, cur alterum alteri praeferimus? Cur in alterutro explicando et exornando laboramus? Atque ego quidem invideo nemini, omnium minime Bonneto, cuius doctrinam, in hac opinione tractanda insignem modestiam, animumque, religionis nostrae verecundia plenum, agnosco venerabundus; sed aequius profecto erat, et ad persuasionera utilius, conclusionem ab analogia tractare, vti tractari debet, et agnoscere, si quis scriptor negantem aliquid, vel addubitantem, ad rerum naturam vocaret, aduersarium variorum exemplorum multitudine propemodum obruere velle videretur, et ea quidem commemoraret exempla, quibus omnibus ac singulis simul exacte respondere non posset res, cuius causa commemorantur, eum ergo scriptorem hoc vnum spectasse, vt, quod alter negarat, aut in dubitationem adduxerat, non absolum a vero esse, sed *fieri posse* doceret. Haec videtur mihi quidem vis huius argumentationis ad concludendum *), vnde supra, vbi propositionem ex hoc loco erutam posui, hoc tantum in ea comparatione esse dixi, *fieri posse*: nihil praeterea.

Ceterum non oberrabo nunc per illius quaestionis ambages, quae indagat, eademne corpora [*eadem numero dicunt, et ταῦτα ***)] instauraturus sit

*) Sic Titius, naturae indagator inprimis intelligens, in animaduersionibus ad Bonuetum (p. 87. 88.) iudicium de hac re moderatus est.

**) Ex. I Cor. 15, 53.

fit Deus, quamquam non talia (tali qualitate, quae nunc sunt); an alia plane et noua largiturus *). Neque enim omnino illa quaestio ex his exemplis concludendo dirimi potest; aut, si quis eam uirgere uoluerit, et illam et hanc sententiam uideatur inde defendere posse. Equidem ut haecenus *diuersa* dixi: sic, siue hoc, siue alio uocabulo deinde utar, intelligi simpliciter uolo, *non caduca*, qualia nunc sunt nostra. De ipsa uero re equidem mihi sic persuasi, cum in libris sacris non modo in uniuersum *mortui* dicantur resurrecturi, sed in hoc etiam Paulino loco ubique legatur, *corpora sepulta* reuersura esse, aliter ac nunc affecta, non uideri hoc de corporibus plane aliis atque nouis dici, neque corpora, quae nunc gestamus, penitus secludi a resurrectionis notione posse; sed resurrectionem esse, ut scholae uerbo utar, praedicatum horum nostrorum corporum, quae restituantur mutata in melius.

Quemadmodum ergo certa stat sententia, fieri posse, ut ab his nostris corporibus *diuersa* nobis olim tribuat Deus: sic *ita etiam fieri debere, ut haec ab illis reuera diuersa sint*, secundo loco a diuino scriptore docetur, uel simpliciter adseuerando, uel causa commemoranda. Adseuerantis quidem uerba sunt haec (v. 53), cum dicit, id, quod nunc quidem intereundi moriendique conditionem

*) Hanc quoque rem late tractauit Gerhardus in locis theol. T. 8. p. 407—417. Cf. Sueßmilch von der goettlichen Ordnung in den Veraenderungen des menschlichen Geschlechtes. P. 2. p. 237. edit. quartae.

nem habeat, expers interitus et immortale fieri debere. Et quamquam vox simpliciter aientis in docendo rem non conficit: tamen, si fuerit diuinus doctor, sic quoque adfensum meretur. Sin idem ille causam adseuerandi grauem adiunxerit, tanto libentius, vt sit, probabitur. Adiunxit vero hanc: cum idem nequeat simul esse et non esse, cogi, vt futura corpora ab his, quibus nunc utimur, differre debeant. Etenim, quod v. 50 dicitur, ἡ Φθορὰ τὴν ἀφθαρσίαν ἔκληρονομεῖ, seu, vt ibidem est, ἔδύναται κληρονομηῆσαι, id non admittit alium, quam hunc sensum: quod natura sua hoc habeat, vt interire possit, idem non habere simul hoc posse, vt interire nequeat. Par est ratio alterius, σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν Θεῶ κληρονομηῆσαι ἔδύναται. Nam in promptu est, nec dubitauit aliquis, βασιλείαν Θεῶ hoc in loco, vbi de futuris sermo est, vsum et sensum futurae christianorum felicitatis indicare, quam felicitatem nunc spectare, vt *sempiternam*, iubet similis in hoc ipso versu propositio: quae enim in altero membro est ἀφθαρσία, eadem in altero est Θεῶ βασιλεία. Non minus constat, in hac felicitate nullum locum fore alimentis *), nullum machinae, digerendis cibis aptae **), nullum procreandae soboli ***), hoc est, *nihil* tale, quale est
corpo-

*) I Corinth. 6, 13. *Deus efficiet, vt alimentorum vsus cesset.*

**) Ibid. *Deus efficiet, vt venter cesset.* Et tamen Deus mortuos excitabit. Excitabit ergo longe diuersissimo ab hoc, quo nunc utimur, corpore instructos.

***) Luc. 20, 34.

corporis carnosī, succulenti, et *ad animales*, quae dicuntur, *actiones facti*. Si haec est βασιλεία Θεῶ, si nobis destinavit Deus felicitatem sempiternam, omni animali actione et affectione fectam: nonne necesse est, ut idem Deus σάρκα καὶ αἷμα, res non sempiternas, sed interituras, nec sine alimentis duraturas, exfulare iubeat hoc suo regno?

Noui equidem, iam inter veteres fuisse, qui vocabulis carnis et sanguinis, ut alibi, sic hoc etiam loco, significari putarent (prauitatem *), cui et ipsi sane aditus ad futuram felicitatem praeccluditur. Sed, ut mittam, de quo deinde dicam, falsam in v. 49 lectionem (Φορέσωμεν) huc aliquid contulisse, quis potest in eo loco, qui de humanis et interituris corporibus agit, qui notiones carnis et sanguinis in v. 50 cum notione τῆ φθαρτῆ et θνητῆ permutat, qui de corpore vili, fragili, animali exponit, qui necessitatem huius corporis caduci in perfectiorem conditionem mutandi declarat, in huiusmodi loco, sicubi mentio σαρκὸς καὶ αἵματος iniecta fuerit, quis potest iure recedere a verborum proprietate, desletere ab serie orationis, negligere conclusionem argumenti legitimam, aut opinari, tradi hic potius cohortationem ad cupiditatum vincendarum studium, quam illud.

*) Multos eorum recensuit Daniel Gerdesius in meletematibus sacris, siue ifagoge et exegesi in I Cor. 15. pag. 463. Enumerat vero et hos, quibus id, quod ego nunc defendo, visum est, iisque adfensit. Liber prodit Groningae et Breae 1759, et diligentissime collecta continet, quae vlllo tempore in hunc locum scripta sunt.

illud doceri, corpusculum carneum et interiturum non capere illam felicissimam sempiternitatem?

Quod autem fieri posse et debere his argumentis constat, ut olim nobis ab his nostris corporibus diuersa tribuantur, id *certo* etiam *uenturum*, idem ille scriptor tertio loco confirmat. Enumeratis enim illis diuersorum corporum exemplis, e natura rerum petitis, addit, idem de mortuorum reditu in vitam valere, hoc est, ut opinor, corpora in vitam reditura ab his nostris sepultis diuersa fore. In hoc autem *discrimine vniuerso horum, quibus nunc utimur, et futurorum corporum* vim comparationis cum discrimine corporum in rerum natura ideo pono, quoniam ipse scriptor statim adnectit, alia corpora humo condi, alia proditura esse, et sic disertis verbis explicat, illud, quod in mortuorum resurrectione praemis- sis exemplis simile sit, contineri *diuersitate sepul- torum et resuscitatorum corporum* *). Non ergo illud, οὐτῶ καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν, trahi debet vnice ad fulgorem corporum coelestium, (de quo posthaec plura dicentur) quasi Paulus dixerit, futura corpora coruscantia fore, aut aliud alio magis coruscum, ut in rerum natura fit: ita enim mentio corporum animatorum frustra facta esset, et similitudo plantae atque seminis sine causa posita. Neque putandum est, Paulum hoc loco docuisse, futura corpora non fulgore tantum, sed omnino

*) Accurate defendit hunc verborum sensum Iacobi von den weissen Absichten Gottes. P. 1. p. 109. Secutus est Gerdesius l. l. p. 400.

omnino ab se inuicem diuersa fore, alioque aliud praestantius. Quod an ita futurum sit, nescio, etsi non est incredibile; illud dicere ausim, ex hoc loco non concludi posse. Nam in disputatione cum aduersario, qui non potest animo concipere corpus, in vitam reuersurum, quoniam nihil nisi hoc corpus palpabile ei obuersatur, non cogi potest aduersarius in ordinem, si audierit, corpora vitae restituta (quasi hoc iam certum et confectum sit) ab se inuicem diuersa fore. Hoc enim non quaeritur; nec scire cupit aduersarius, qualia corpora *vnus* et *alterius* classis hominum futura sint; sed an futura sint, an esse possint, et, si sunt et possunt, qualia *omnino* futura sint. Ad haec si responsum fuerit, illa corpora longe diuersissima a caducis, fragilibus, sepultis et destructis fore, quandoquidem natura etiam multas corporum classes magnopere diuersas habeat, facilius coarquetur, nisi plane asper fuerit.

Sed hoc reuera et certo euenturum, vt diuersa accipiamus a superioribus corpora, alio etiam modo v. 51 Paulus confirmat. Vbi enim rem incognitam ab se pandi dicit, omnia, quaecumque et vbicumque sunt, humana corpora, mortua et viua, interitus expertia fore, et mutationem subitara esse pronunciat. Quae qualis sit, infra dicetur. Sufficit nunc intelligi, id, quod mutatur, ab eo, vnde mutatur, differre. Non potest aliquis confidentius, et magis vniuerse pronunciare sententiam, quam hoc loco factum est a Paulo. Et excitantur lectores admonitione discreti, vt hoc ita teneant. Tantopere sibi habuit persuasum, ita fore! Tantopere his, quae dixit, di-

versa

versa olim corpora fore, confidentia praedicendi fidem facere conatur!

Denique, quod quartum erat, illorum corporum ab his nostris diuersitatem Paulus tam perspicue definit, ut omnis ambiguitas, obscuritas et dubitatio sublata sit. Dicit enim, illa *corpora interitus expertia, ἀφθάρτα, fore*. Quod quidem verbum, ut iam per se usu loquendi finitum atque certum est, et significat id, quod neque in partes, neque in nihilum interit, ideoque sempiternum est: sic definitur etiam eo, quod notiones contrariae σαρκός καὶ αἵματος v. sc remouentur. Atqui si quid ideo, quia non est σὰρξ καὶ αἷμα, dicitur ἀφθάρτον, necessario intelligitur, id neque quotidianas mutationes recipere, quas σὰρξ καὶ αἷμα subire solent atque debent, neque ad extremum per has mutationes eo redigi, ut in partes intereat. Alter vero interitus in nihilum quo tandem modo metuendus sit ibi, ubi omnia aeterna nobis promissa sunt? Confirmatur porro vis verbi, adiuncto verbo immortalitatis corporum, quod cum illa ἀφθαρσία permutatur v. 53. Quam immortalitatem quocumque demum modo descriperis, ut vel intelligas corpora, quae non denuo ab animis separabuntur, vel ea, quae, quippe non disiuncta animis, non sine motu cubabunt et putrescent: tamen, si adiunxeris, ea alibi *) dici hoc habitura, ut omnino nequeant mori, nihil plauis atque certius intelligi potest. Si ergo scriptor verbo

certo

*) Luc. 20, 35, 36. *Quibus contigerit altera vita frui, et in vitam redire, hi non possunt amplius mori.*

caro utitur; si praeterea interitum in partes tollit, quoniam eam corporis naturam, propter quam in partes interire potest, sublatam esse pronunciat; si res ipsa vincit, interitum in nihilum ibi, ubi omnia aeterna erunt, ne locum quidem habere; si per alius loci doctrinam ne fieri quidem potest, ut ibi rursus moriamur: luculenter edocti sumus, quid hoc sit, futura corpora fore ab his nostris diuersa, hoc est, fore interitus expertia.

Haecenus de summa et serie Paulinae orationis. Sed ipsum illud, quod quarto loco posueram, corpora futura *haud interitura* esse, aliis etiam verbis compluribus in hoc loco exprimitur, eadem re alia semper parte spectata, de quibus deinceps agam.

Incipiam ab eo, quod haec nostra huic vitae destinata corpora *ψυχικά* nuncupantur, vnde ad contraria his *πνευματικά* progrediar. Neque vero in psychici corporis notione videtur errari posse, cum Paulus, commemorato Mosaico loco v. 45, satis declarauerit, quoad eam informari a lectoribus velit. Iam illo loco corpus Adami dicitur, Deo sic volente, animatum esse, respirare, respirandoque viuere coepisse, idque his potissimum verbis exprimitur, *ἐγένετο εἰς ψυχὴν ζῶσαν*. E quo loco cum scriptor, seruato vocabulo *ψυχὴ*, demonstrare velit, esse *σῶμα ψυχικόν*, et quid sit: non potest non intelligi corpus, quod respirando viuit, et *ψυχικόν* esse idem, quod, *ὁ εἰς ψυχὴν ζῶσα*, *ὃ ἐγένετο εἰς ψυχὴν ζῶσαν*. Hoc unoposito, ponuntur et renqua, quae vel necessaria sunt ad ducendum mittendumque aerem, vel necessario sequuntur e natura corporis respirantis, descri-

biturque vno verbo corpus, quale nobis est cum ceteris animantibus commune. Vnde et ad etymologiam accommodate, et ad intellectum perspicue, dici potest corpus animale, animans. Ceterum, quantum nunc quidem memini, plerique recentiorum interpretum, deserta veterum quorundam super hoc loco opinione *), consenserunt de ea notione, quam hic paucis proposui.

Iam de corpore πνευματικῶ dicam. Ac verbum quidem per se, ipsique constanter adiunctam in libris sacris notionem, nondum ostendit fines, quibus eius vis hoc loco contineatur. Nam *habere naturam spiritus* (id quod est in verbo per se), *esse spiritus similem **)*, aut *a spiritu adiutum instructumque ***)* (quae est vis verbi, ubi, qui non est natura spiritus, tamen πνευματικὸς adpellatur), *esse propterea praestantiorum humanis terrenisque rebus* (quae notio verbo πνεύματος in sacris libris ut plurimum adiuncta est), haec vero tum, cum corporibus tribuuntur, ambiguitate adhuc laborare, quis non videt? quoniam, quae potissimum eorum fini-

*) Putarunt, corpus ψυχικὸν esse, quod non regitur a spiritu sancto, sed ὑπὸ τῆς ψυχῆς: ideoque interpretati sunt, ut breuiter dicam, sensu morali, non physico. Cf. Suiceri Thef. Eccl. in h. v. Quae negligentia interpretandi vix condonanda est. Quid enim, si inde concludam, Adamum, qui perfectum, cum creatus est, corpus ψυχικὸν habuit, usum esse statim ab initio suo corpore sic, ut homines ψυχικοί, quales in libris N. T. in deteriorem partem dicuntur, eo uti solent?

**) Ioann. 3, 6. πνεῦμά ἐστι, i. e. πνευματικὸς ἐστι.

***) I Cor. 2, 15. et in loco de singularibus primae ecclesiae dotibus, I Cor. 14, 37.

similitudo cum spiritu, et praestantia inde orta, intelligenda sit, pressius definiendum est. Num ergo, quia corpus futurum proprie non transit in naturam spiritus, nec hoc sensu sit πνευματικόν, ipsi pro arbitrio exputabimus, et e similitudine corporis iustus cum spiritu sine regula et norma concludemus, quibus ea similitudo partibus censerī posse videatur? velut aëlitare, vi omnia penetrandi *)? Num τὸ πνευματικόν τῆ σωματος eo referemus, quod a diuino spiritu regitur, nec subest amplius adpetitioni, per sensus commotae **)? Immo vero, quandiu scriptor ipse subministrat, vnde mens eius cognosci possit, tandiu hunc potius sequamur, quam e verbo per se, et multiplici significato, qui est et esse potest, eruamus, quid inesse posse videatur ***). Subministrat

M 2

vero,

*) Legat haec, qui cupit, apud Gerhardum in Locis theol. T. 9. p. 315—328. Cognoscat etiam ex eodem loco dissentium de eo, vtrum decem, an septem, an quatuor dotes futurorum corporum expectandae sint. Ego vnum illud noui, ἄφθαρτον corpus fore.

**) Sic videbatur Chrysofomo ad h. l. et aliis, quorum locos Suicerus in Thes. eccles. in h. v. et Gerhardus l. l. p. 318. collegerunt. Chrysofomus etiam nesciebat, vtrum hoc tantum intelligeret, an corpus expectaret leue, quod in aere vehi, eumque peruolitare posset: sic enim tunc πνευματικόν.

***), Hoc autem fecerunt, qui umque vllam aliquam significationem verbi πνευματικός, aut plures simul, quantumuis abhorrentes a sermone orationis, in hunc locum importarunt. Ita quidem Gerdesius l. l. p. 5. decem tere significationes huius verbi in unam compingit, inter alias et hanc, corpora futura esse apta ad recipiendas operationes spirituales mentis, a spi-

ritu

vero, dum quaedam huic verbo opponit, quaedam cum eo perinuat, quaedam confirmandi consilio addit: et hoc modo consentientia iis, quae ipse Christus alio loco tradiderat, docet. Scilicet πνευματικῶν corpori constanter hoc in loco ψυχικὸν opponitur. Quo animaduerso, etsi ad interpretandam vim corporis πνευματικῆς proprie non plus lucratur, quam corpus πνευματικὸν non esse tale, quale respirando viuat: etsi hoc tantum negando rem exprimit, remouetque potius, quod non est, quam ponit, quod est: tamen primo hoc est certum per naturam disiunctorum *); deinde non arbitraria de similitudine corporis cum spiritu coniectura effectum, aut ex vilo aliquo significato verbi arreptum, sed e mente scriptoris depromptum (malim vero, vbi non potest ad rem ipsam perueniri, scire, qualis res non sit, quam mea mihi opinione persuadere, qualis sit); denique hoc reperto, gradus factus est ad certiora et planiora. Posito enim hoc, corpus πνευματικὸν non esse animale, adiungatur, ipsi huic corpori πνευματικῶν destinatum hoc dici, vt *interitus expers et immortale* fiat, et hanc ἀφθαρσίας notionem v. 42. cum

ritu sancto sanctificatae: hoc ergo esse σῶμα πνευματικόν. Cf. Vitringa Obs. Sacr. l. 3. c. II. §. 5.

*) Hoc senserunt Lutherus et Chemnitius apud Gerhardum l. l. p. 317. Tamen sibi temperare non potuerunt, quin adderent aliquid: ille quidem, hoc corpus a Deo cibandum et sustentandum esse (an ex Iren. c. haer. 4, 24?) et in Deo vitam habiturum (sed hoc non significat πνευματικόν): hic vero, perfectissime subiectum fore ductui et gubernationi spiritus.

cum notione τῆ πνευματικῆ v. 44. permutari. Poteritne verò tum obscurum esse, quoniam modo haec notio ἀφθαρσίας ad eas, quae in verbo πνευματικὸς sunt per vñm loquendi, hoc est, ad notiones similitudinis cum spiritu, et praestantiae, humanis terrenisque rebus maioris, accedat? Eritne mirum, si, quod ἀφθαρτον erit, id hac ipsa de causa πνευματικὸν adpelletur? Nonne ita spirituum simile, humanisque ac terrenis rebus praestantius erit? Est enim notione spiritus illud comprehensum, cum causam viuendi, agendi, monendi, habere in se, non suspensam aliunde, vt contra ea corpus aliunde, non in semetipso, causam viuendi agendique habet *). Sic ergo ψυχικὸν est, quod aliunde habet, cur viuat moueaturque, πνευματικὸν, quod in se habet vim viuendi: sic πνευματικὸν est ἀφθαρτον natura, et ψυχικὸν est natura φθαρτὸν. Et est omnino hebraico verbo מוּרְאָה adiuncta notio roboris ac durationis **). Adspergam hic sermonem Christi e commentariis Lucae ***), si sic quoque haec notio πνευματικῆ, quam tradidi, in hac disputatione vindicari possit. Vbi ergo Christus docet, non fore hominum in altera vita conditionem eam, vt matrimonia inean, hanc causam adiungit, quoniam non amplius mori possint: vt adeo non opus sit, quemadmodum in hac vita et humani generis institutione fit, vni hominum aetati, morte sublatae, succedere lege propaga-

M 3

paga-

*) Cf. Dissertat. de Deo Spiritu.

**) Hoc vno argumento, ex hebraica lingua ducto, conclusit Schulzius in edit. epp. ad Corinthios, πνευματικὸν hic idem esse, quod ἀφθαρτον.

***) Luc. 20, 36.

pagationis alteram tantisper, dum omnes nati fuerint homines, quos nasci atque in his terris vivere voluerat Deus. iam illud, eos non amplius mori posse, rursus hac causa commemoranda Christus confirmat, quoniam hae angelorum similes sint. Sic hominum illorum similitudinem cum angelis manifeste positam dicit in *immortalitate*: ἐκ ἀποθανεῖν ἔτι δύνανται ἰσάγγελοι γάρ εἰσιν. Est ergo angelorum similis, qui est immortalis *). His si adnectamus, angelos spiritus esse, et haud dubie hanc ob causam proponi exemplum immortalium naturarum: transferri potest hic sermo Christi ad Paulinam disputationem ita, vt, cum hic πνευματικὰ corpora sint interitus expertia et immortalia, illic in vitam reuocati ἰσάγγελοι et immortales, agnoscamus, sacros libros in loco de mortuorum reditu in vitam, vsurpantes verbum aut exemplum πνεύματος, intelligi velle *sempiternitatem*, qua discernatur spiritus a corporum fragilium mortalitate.

Sed reuertor ad Paulinum locum, in quo v. 45. illustrantur et confirmantur, quae de futuris corporibus πνευματικοῖς dicta erant. Quae quidem illustratio si rursus exhibeat sempiternitatis et immortalitatis cogitationem, non temere videbor in hac potissimum aeternitate naturam corporis

πνευ-

*) Equidem non capio, quomodo haec similitudo cum angelis, post disertam Christi explicationem, in vlla re alia, quam in immortalitate, poni potuerit. Et tamen eam quidam quaesuerunt in velocitate, subtilitate, penetrabilitate, vel in hoc, quod nulla matrimonia ineuatur. Mecum consentit Moshem. ad Cudworth. p. 851.

πνευματικῶν posuisse. Est vero illustratio in his verbis: ὁ ἔσχατος Ἀδάμ εἰς πνεῦμα ζωοποιῶν. Si enim Mosaicus locus de priore Adamo, ψυχῆ ζωῆ, eo consilio prolatus est, ut corporis ψυχικῶν, quod ille habuit, et cui nostra nunc similia sunt, naturam describeret, haud dubie Paulus hanc de posteriore Adamo, πνεύματι, sententiam, quam de suo addidit, expressam forma orationis, Mosaicæ simillima, ideo censendus est addidisse, ut nobis corpus πνευματικὸν illustraret, et similitudinem corporum, vitæ restitutorum, cum posteriore Adamo, πνεύματι, exponeret. Sed cum hoc Adamo, quoad πνεῦμα est, illa corpora non possunt aliam, quam semper permanendi et perpetuo durandi similitudinem hoc loco habere. Nam primo opponitur Adamus ψυχικός, qui spectatur, quatenus interire potest: vnde de homine altero, πνεύματι, in contrarium statuendum est. Deinde corpora, πνεύματος similia, decies hic dicuntur interitus expertia et immortalia, et totus locus nihil aliud continet, quam duraturi in sempiternum temporis corporis promissionem: vnde etiam verbum πνεύματος huc referendum est, ut eandem rem, etsi alia ex parte spectatam, exprimat. Tertio, verbo πνεύματος, praesertim ubi σαρκί et φθαρτῶν opponitur, indicari posse permanendi sempiternitatem, et indicari reuera id, quod in se habet causam manendi, nec aliunde pendet, est in promptu: vnde intelligimus, si corpus ἀφθαρτον idem dicatur πνευματικὸν, id ea parte spectari, qua habet naturam πνεύματος ἀφθάρτου. Quarto alia omnia, verbo πνεύματος adiuncta, siue subtiliter, siue populariter, siue ex usu loquendi

librorum sacrorum, siue nostro rei cogitandae modo spectetur, (qualia sunt, esse simplicem, non sub externos sensus cadere, esse diuino auxilio emendatum *), et iam Dei similiorem,) haec ergo et talia sunt ab hoc loco aliena. Igitur in πνεύματος verbo hoc loco vis et natura semper permanendi intelligenda est, et alter Adamus, πνεῦμα, est mea quidem opinione hoc loco, semper durans, in aeternum viuens.

Si haec non omni veri specie carent (a consilio quidem et serie orationis ea non aliena esse, scio), quam apte hoc idem πνεῦμα nunc ζωοποιῶν dicitur! Cum enim, vbi de mortuis sermo est, Christus ζωοποιῶν per omnem doctrinae sacrae consensum sit is, qui mortuis vitam restituit: erit ita πνεῦμα ζωοποιῶν ille, qui cum ipse semper manet et viuut, tum mortuis vitam, et cum hac beneficium semper permanendi, tribuit **).

Sed

*) Hoc tamen nemo dicet, Christum πνεῦμα appellari, vt homines, per spiritum Dei et religionis doctrinam edocti emendatique, πνεῦμα et πνευματικοὶ nominantur. Si Christus, πνεῦμα, non hoc sensu vsurpatur: nec vitae restituta corpora πνευματικὰ cum priscis doctoribus christianis interpretanda sunt morali sensu, quae a spiritu sancto gubernantur. Quod enim πνεῦμα non significat in Christo, id non potest significare in eo, quod Christo respondet. Et quod non discimus e descriptione exempli, id scriptor nos de re, quae respondet exemplo, docere noluit.

**) Hoc ex parte vidit Irenaeus adv. haeres. 5, 7. *Corpora, inquit, animalia, id est, participantia animae, cum hanc amiserint, mortificantur. Deinde per spiritum surgentia (hoc cum multis veterum ex Rom. 8, 11. haufit) fiunt spiritualia, vt per spiritum semper manentem habeant vitam.*

Sed de ipsis illis verbis, ὁ ἔσχατος Ἀδὰμ εἰς πνεῦμα ζωοποιῶν, dubitatio superest, vtrum, quoniam scriptor verbum omisit, e superiore commate ἐγένετο repetendum, an ex illo nihil repetendum, sed potius ἐστὶ intelligendum sit. Si repetitur illud: dicitur posterior Adamus factus esse πνεῦμα. Quod si πνεῦμα, vt modo dixeram, immortalem et semper permanentem indicat, putem, verbis his simpliciter exprimi, Christum post reditum in vitam, remota omni humana ἀσθενείᾳ, in perpetuum viuere; et esse hoc idem, quod alibi *) legimus, Χριστὸς ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν ἔκτι ἀποθνήσκει, θάνατος αὐτῆ ἔκτι κυριεύει. Sin verbum ἐστὶ intelligi malimus, et alterum Adamum in vniuersum putemus dici πνεῦμα, natura sua, quam iam ante mundum conditum habuit, habetque nunc, et habebit semper: tamen haecenus, quod immortalis est, cum corporibus πνευματικῶς comparabitur, cum alia nulla, consilio Paulino congrua, comparatio locum habeat. Iam etsi prior interpretatio nihil offensionis habet, neque erroris coargui potest: tamen laborat quadam duritie in modo eloquendae rei, cum, qui post reditum in vitam viuat perpetuum, nec mori possit, dici factum πνεῦμα. Vnde quam simplicissime locum intelligam sic, Christum non amplius esse et habere σάρκα, sed esse πνεῦμα, interitus expertem, seu semper et in aeternum viuere, et talem fore

M 5

fore

*) Roman. 6, 9. In hanc autem rem, Christo tribui πνεῦμα eo sensu, vt sit conditio excelsa, qua nunc fruitur, postquam humilis esse desit, multa non contemnenda legi possunt in Repertorii Eichhorniani P. 2. p. 1—24.

fore nostrorum corporum olim indolem. Nam siue causam, cur dicatur πνεῦμα, in eius natura positam putes, siue in conditione illa et vita immortalis, qua nunc fruitur: tamen eum cogitare debes, *qualis nunc est* *), ut habeas exemplum tui corporis, olim ἀφθάρτου et immortalis.

Sequitur, ut illustrem, priorem Adamum v. 47. dici τὸν ἐξ ἕρανθ. Cum ergo Iesus adpellatur ὁ ὢν ἐξ ἕρανθ et ἐκ τῶν ἀνω **), cum dicitur e coelo descendisse, et ἡ ἀνατολὴ ἐξ ὕψους ***): per constantem doctrinae sacrae consensum fundamentum ita loquendi est, eum ante mundum conditum apud patrem fuisse, et ab eo singulari modo ad nos missum esse; sed ubique simul describitur is, *qui omnibus de causis*, natura, diuinorum consiliorum intelligentia ****), sanctitate †), consilio et fructu sui in has terras aduentus ††), *longe antecellit*, quidquid vsquam hominum est, non vnus e multis, qui in his terris nasci et viuere solent, sed *plane singularis*. Perspicue descripsit Ioannes, is, qui
Chri-

*) Ebr. 7, 16. ἔχον ζωὴν ἀκατάλυτον. v. 24, μένων εἰς τὸν αἰῶνα. v. 25. πάντοτε ζῶν, εἰς τὸ παντελὲς δυνάμενος σώζειν. Ies. 53, 6. aetatem eius quis enarrabit?

**) Ioann. 8, 23.

***) Luc. 1, 78.

****) Ioann. 1, 18. 6, 46. 7, 29.

†) Ioann. 8, 21. Ego a vobis toto genere differo. Vos terreni estis, inscii consiliorum diuinorum et stupidi (v. 19.), contumaces et ἄπιστοι (v. 24.); ego contra coelestis, sciens illa, probans, tradens ubique, et, ut eueniant, operam dans. Vos sentitis et geritis vos erga Deum plane alio modo, quam ego. Non sum ἐκ τοῦ κόσμου, contemtor doctrinae diuinae ἄπιστος.

††) Ioann. 6, 33, 150.

Christum antecessit, his verbis: 'Ὁ ἐκ τῆς ἔρανῃ ἐρχόμενος, ἐπάνω πάντων ἐστὶ *). Siue ergo quis *coelestem* verterit; siue, vt in hymno Zachariae, *prolem coeli. quae amantissime ad nos venerit*; siue *eum, cuius origo coelestis fit*, vt in hoc Paulino loco propter membrorum similitudinem feci, quoniam ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς opponebatur: eadem res intelligi potest, *singularis plane et omni humana maior excellentia **).* Haec vero excellentia vt in aliis locis alia parte spectatur, sic in hoc Paulino loco videtur mihi, vt causa τῆς ἀφθαρσίας, commemorari, et hanc sempiternitatis notionem adiunctam habere. Si enim in iudicio de priore Adamo eius origo terrestris tractatur vt causa, quare caducus sit: necesse est, vt posterioris Adamo origo coelestis, aut τὸ εἶναι ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, causam contineat, cur non sit caducus, sed interitus expers. Quod si, cui est origo coelestis, qui est e coelo, qui est coelestis, spectatur, quoad est ἀφθαρτος, egregie cohaeret illa conclusio, nos, qui futuri simus ἀφθαρτοί, similes illius, qui est coelestis, cuius est origo coelestis, ideoque etiam ἀφθαρσία, futuros esse. Ac nonne id, quod Dominus semel dicitur ὁ ἐξ ἔρανῃ, iterum simpliciter ἁγιος, adiectiuoposito, arguit, non tam respici in formula
 ortum

*) Ioann. 3, 31.

**) Si hoc cogitassent multi Gnosticorum, et Anabaptistae (v. Libros Symb. p. 623. ed. Rechenb.), τὸ *coelestis*, et *esse e coelo* simpliciter opponi τῇ *terrestri*, ad indicandam omnino praestantiam insignem, nec semper stricte indicare *ortum e terra* aut *e coelo*: non inhaesissent his verbis, vt efficerent inde, Iesu corpus e coelo delatum esse in Mariae uterum.

ortum, quoad est ortus; sed spectari id, quod inde fluit, *praestantiam*? Quae praestantia nunc est in perpetuitate, ut vilitas τοῦ ὄντος ἐκ γῆς, τῆ χοικῆ, posita est in fragilitate.

Integra vero manet notio, his verbis expressa, etiamsi in v. 47. verba duo, ὁ κύριος, non legantur, quae utrum genuina sint, an spuria, perantiqua est dubitatio. Ego vero collectam ab aliis materiam criticam ita tractabo, ut bona cum venia eorum, quibus secus videtur, meam opinionem declarem, etsi in re impedita ultra veri similitudinem me progredi nec posse, nec debere, plane perferisco. Cum ergo videam, Tertullianum *) non modo ipsum constanter legisse, *secundus homo de coelo*; sed etiam partim disertetradere, Marcionem in v. 45. pro verbis, ὁ ἔσχατος Ἀδάμ, legi voluisse et edidisse ὁ ἔσχατος κύριος, partim hunc nostrum v. 47. e recensione Marcionis **) sic proferre, ut et hic Marcion legerit, ὁ δεύτερος ὁ κύριος (pro ἄνθρωπος) ἐξ ἔρανῆ; cum indubitatum sit, Cyprianum, aliosque doctores ecclesiae latinae per quatuor priora saecula, ubiuis hac lectione, *secundus homo de coelo*, vfos esse; cum

constet,

*) Huius aliorumque doctorum latinorum locos, post Millium, denuo collegit et auxit Sabatierius ad h. I. quem hic sequor.

**) Si quis locum Tertulliani (c. Marcion. 4, 10. p. 417. ed. Halens.) inde ab his verbis: *Eodem modo in nomine hominis reuincetur*, inspexerit: facile intelliget, eum verba non repetere, ut Pauli, ab se ita lecta; ipse enim legit aliter (de resurr. c. 49. de carne Christi c. 8.); sed ut Marcionis, emendantis verba Pauli: nam hanc Marcionis lectionem nunc vanitatis arguit.

constet, monumenta versionum latinarum antiquiorum, apud Sabatierium et in codice Boerneriano, vulgatam item versionem, exhibere hanc ipsam lectionem: negari nequit, hos ecclesiae latinae doctores e codicibus, in quibus ὁ κύριος non lectum est, suas versiones accepisse. Neque verendum est, ne in mutilos corruptosque libros inciderint, cum etiam graecae ecclesiae doctores antiquiores, a Millio nominati, hoc verbum ignorarint. Inter quos memorabilis est Origenes *), qui, postquam Pauli verba posuit, ὁ δεύτερος ἄνθρωπος ἐξ ἔρανθ, sic de iis disputat, ut non potuerit verbum κύριος in hoc loco cognitum habere: nam verba ὁ ἐξ ἔρανθ diserte adstringit notioni hominis, dubitatque, an Christus, καθὸ πρωτότεκος ἦν πάσης κτίσεως, sic dicatur. Vnde mihi videtur effici, antiquissimam lectionem et Graecorum et Latinorum, de qua nobis quidem certo constat, esse eam, a qua verba ὁ κύριος absunt. Vna è vetustioribus monumentis versio Syriaca dissentit, quae illud κύριος vertit: cui tamen etiam addi poterit Hippolyti locus, a Millio e MS. laudatus, quem Matthaei ad hunc Pauli locum ostendit in catena Nicephori T. I. p. 538. exstare, in quo et ipso ὁ κύριος reperitur. Sed inde a temporibus Chrysostomi, qui certo legit ὁ δεύτερος ἄνθρωπος ὁ κύριος ἐξ ἔρανθ, graecae ecclesiae doctores frequentius illud ὁ κύριος legerunt: vnde codices graeci superstites fere omnes haec duo verba habent, ii etiam, quos nuperrimus N. T. editor,

Mat.

*) In euangel. Joann. T. 2. p. 281. ed. Rothomag.

Matthaei, consultuit. Neque vero de omnibus doctoribus graecis hoc valet. Nam Epiphanius *) refert, Photinum haec sic legisse, ὁ δεύτερος ἀνδρωπος ἐξ ἑνανῶ. Sed neque omnino propter lectionem eum reprehendit, neque consulto ab eo ὁ κύριος omissum dicit: immo vero ne ipse quidem hoc legit; sed hac ipsa lectione, quam et Photinus habuit, ad eum non κατ' ἀνδρωπων, sed propter haec ipsa verba, refutandum vitur. Proinde non potest non intelligi, antiquissimam latinorum graecorumque doctorum fere omnium lectionem diu tenuisse.

Iam ut de his mihi non temere persuasisse videor, sic nescio, vtrum Marcion, qui substituisse ὁ κύριος verbo ἀνδρωπος fertur, auctore Tertulliano, ex ingenio et arbitrio suo substituerit; an ipse suam hanc lectionem repererit, (id quod fieri potuit, quia in Hippolyto etiam et Syriaca versione exstat κύριος) repertamque in recensione suam receperit. Nolo equidem fidem Tertulliani, de re in facto posita loquentis, labefactare: sed norunt criticarum rerum periti, non sufficere, ut alium, alia lectione utentem, quae eius causae et sententiae plus saueat, sic pro arbitrio emendasse locum dicamus, quoniam fieri potuit, ut ille alter hoc alicubi reperiret, nec ipse efformaret. Et est interdum ita factum, ut haeretici dicerentur lectiones introduxisse novas, suae opinioni consentaneas, quae tamen sunt omnibus de causis antiquissimae et verissimae lectiones.

*) T. I. p. 830. 831. ed. Colon.

nes *). Vnde non possumus hic satis cauti esse. Enimuero si vel maxime fieri potuit, vt Marcion hoc alibi reperiret, et in suum canonem transferret: tamen illud mirum est, lectionem, quae hoc modo esset perantiqua, satis diu inter Graecos ita latuisse, vt neque Origenes, neque alii eam resciscerent, et in nullis codicibus ad Latinos perueniret. Quae cum adeo lubrica sint, neque hodie a nobis vilo modo expediri possint: malo fateri, mihi non constare certo de origine illius $\delta \kappa \acute{\upsilon} \rho \iota \omicron \varsigma$ in hoc loco, et lectionem meo sensu dicere dubiam, aut cum Pfaffio **) per Marcionitas ortam adpellare, quam cum Millio ***) statuere, a lectoribus margini adscriptam, et sensim in verborum contextum receptam esse; aut cum Bengelio ****) coniecturam, loco argumenti, ponere, quasi

*) Socrates H. E. 7, 32. simpliciter et confidenter pronunciat, haereticos in 1 Ioann. 4, 3. erasisse veram lectionem, $\delta \lambda \acute{\upsilon} \epsilon \iota \tau \acute{\omicron} \nu \iota \eta \sigma \acute{\omicron} \nu$, et substituisse alteram, $\delta \mu \grave{\eta} \delta \mu \omicron \lambda \omicron \gamma \epsilon \iota \tau \acute{\omicron} \nu \iota \eta \sigma \acute{\omicron} \nu$, quam hodiernum recte tenent editiones. Et tamen cum e Polycarpo (ad Philipp. sect. 7.), tum e Tertulliano (de carne Christi c. 24.) doceri potest, esse antiquiorem lectionem, $\delta \mu \grave{\eta} \delta \mu \omicron \lambda. \tau. \iota \eta \sigma.$ Ostendi etiam potest e Tertulliano (c. Marc. 5, 16.) illud *soluere Iesum* esse interpretamentum lectionis alterius, quacum coniungitur, obscurum quidem, sed propter gnosticas controuersias sic potissimum expressum. vid. Millii prolegom. N. T. sect. 928. Pfaffius de euangeliis sub Anastasio non corruptis, sect. 8. Semleri adpendix ad prolegom. N. T. Wersteniana p. 590.

**) De variis lectionibus N. T. cap. II. sect. I.

***) Prolegom. sect. 325. 326.

****) In apparat. crit. ad h. l. Illud concedo Bengelio in Gnomone, verbum $\kappa \acute{\upsilon} \rho \iota \omicron \varsigma$ etiam e serie
ora-

quasi ὁ κύριος genuina lectio sit, cuius omittendae omnis occasio in librarii festinantis negligentia quaerenda sit. Sic teneo, quae certo praestare possum, ὁ δεύτερος ἄνθρωπος ἐξ ἕρανῶ *), et verbis video eundem sensum inesse, quem habitura essent, etiamsi ὁ κύριος adderetur.

Sed ad interpretationem reuertor. Cum ergo ὁ ἐξ ἕρανῶ non per se quidem significet sempiternum et interitus expertem; sed causam huius notionis contineat, psamque notionem hic necessario adiunctam habeat, eaque hoc loco vnice spectanda sit: potest et debet alter Adamus, ἐπεράνιος, vt v. 48 et 49. dicitur, hac de causa, quia est ἐξ ἕρανῶ, simpliciter sempiternum indicare; cum in promptu sit, hoc ἐπεράνιος ex illo ὁ ἐξ ἕρανῶ pendere et concludi, sic vt χοῖκός pendet atque concluditur e praemissis, ὁ ἐκ τῆς γῆς. Eadem vero his verbis ἐπεράνιος alio modo inueniri et confirmari potest, si, quid sit, quod v. 48. nos dicimur coelestes futuri, examinemus, et contraria contrariis con-

fe-
orationis defendi posse: Sed hinc non defenderim contra huiusmodi argumenta critica.

*) Non sustineo, cum semlero in paraphrasi huius epistolae etiam verbum ἄνθρωπος adfuturum putare: nam auctoritate consentienti veterum monumentorum defenditur. — Quod autem vulgata versio, et codex Boernerianus, et latini doctores plures; in fine versus *coelestis* addunt, id refellitur cum auctoritate codicum et doctorum graecorum, tum inde, quod ne Latini quidem antiquissimi hoc legerunt: et aut sapit additamentum, quo posterius comma similis fieret priori, aut, cum in marginibus per notam compendii scribendi ὁ κύριος coeptum esset addi, inde factum est ὁ ἕράνιος, quasi per compendium, scriptum fuisset ουνιος.

feramus. In quo mihi videtur e pluribus rebus, quae certae sunt; certo concludi posse.

Indubitatum est; ipso verbo significari id, quod in coelo est, vel vilo aliquo modo ad coelum pertinet; neque ambigitur, simul indicari perfectionem, humana longe maiorem, diuinæ similem, atque adeo diuinam; constat etiam, in quo ea perfectio insit, non posse in vniuersum dici, sed in singulis locis e serie orationis definiendum esse, quoniam variari solet. Rursus in loco, qui futurorum corporum conditionem describit, homines non omnino, sed ea parte, qua illa corpora habebunt, coelestes dici, et *ἀνθρώπων ἐπὶ γαίῳ* hoc loco esse *ἀνθρώπων, ἔχοντα σῶμα ἐπὶ γαίῳ*, mihi quidem non minus persuasum est. Incurrit etiam in oculos, hominem coelestem contrarium poni terrestri; et hunc terrestrem esse hoc loco hominem caduco et interituro corpore, Paulus veluti digito monstravit. Cogitur ex his, tam certis et perspicuis hominem coelestem esse, qui habet perfectius et melius corpus, quam quod in his terris gestauerit; hoc est, corpus interitus exers, et fines huius notionis neque coarctandos esse, neque amplificandos: praesertim cum et alibi *) res, similibus fere verbis expressa, simili etiam

*) 2 Corinthi. 5, 1. Vt hoc loco eatenus, quatenus hic id, quod in coelo aut coeleste est, diserte tractatur, ut sempiternum. Sed *οἰκητήριον ἐν οὐρανοῖς* non intelligo de corpore, quod resusitati olim habebimus; verum id dici puto, nos, solutos domicilio corporis huius, non carituros loco, in quo felices versemur: ut adeo *οἰκητήριον ἐν οὐρανοῖς* sit nostram coelis commemoratio felix, ad quam statim a morte corporis

etiam modo a Paulo definiatur. Nam vbi nos, destructo domicilio terrestri, quo ad tempus vsi eramus, accepturos esse docet a Deo mansurum aeternumque ἐν τοῖς οὐρανοῖς, quis non agnoscat ἀνθρώπων ἐπιγράμην descriptum? quis non videat, illud coeleste domicilium disertè dici sempiternum; cogaturque fateri, si quis coelestis domicilii notionem informare velit, cogitandum esse perfectius eatenus, quatenus non destruetur. Adiungitur ergo coelo durationis, terrae interitus notio *).

Si nos fumus huiusmodi homines coelestes, sequitur, posteriorem Adamum v. 48 et 49. eodem

poris deferemur. Nam vt hic v. 1. Paulus dicit: *exenti corpore brevis aevi versabimur in aeterno coeli domicilio*: sic infra v. 8. idem his verbis repetit: *separati a corpore erimus apud Dominum*. Ergo *post mortem esse apud Dominum* idem est, quod *post mortem vti commoratione in coelo aeterna*. Non ergo dicitur, quid futurum sit in resurrectione mortuorum, quale corpus tum simus accepturi; sed dicitur, quid statim a morte futurum sit, scilicet, nos aliquo loco, in coelo, fore felices, et mansuros in perpetuum felices. Vnde et optat mori Paulus, vt, solutus corpore, sit apud dominum. Ergo necessario ab initio posuerat: *Soluti corpore erimus in loco felici in perpetuum*. Hinc enim optat mori, vt perueniat in illum felicem sine fine locum. Non spernenda de hoc sensu loci scripsit Gerhardus *Loc. theolog.* T. 8. p. 205.

*) Haecenus conferri potest Philonis locus (de Alleg. I. p. 49. ed. Mang.), vbi ὁ οὐρανὸς ἀνθρώπου dicitur φαρτῆς καὶ συνόλων γεώδους ἕστιας ἀμέτοχος. Cetera vero de ἀνθρώπων οὐρανῷ in illo loco longe aliter, quam a Paulo, dicta sunt. Cf. Loesnerus in *Observatt.* ad N. T. ἐπιφίλονε, p. 296.

dem sensu coelestem dici. Nam et aperta est Pauli argumentatio, qualis hic sit, tales illos fore: et alius locus *), in quo nobis nostrorum corporum cum corpore Christi similitudo promittitur, eodem ducit. Nostra vero, quae nunc sunt, in illo altero loco diserte vilia et caduca dicuntur, Christo σῶμα τῆς δόξης tribuitur, quod est in se corpus excellentissimum. Quae quidem excellentia rursus e contraria vilitatis et fragilitatis notione definienda est. Vnde cognoscitur, interitus expers Christi corpus esse. Quare vel ob illum alterum locum Christus coelestis, habens corpus coeleste, idem erit, qui in epistola ad Philippenes, non fragile, sed interitus expers corpus habens.

Quocumque ergo modo ἐπαράνιος et ὁ ἐξ ἕθρων cogitetur, definimus, propter seriem orationis scriptorisque consilium, in sempiternitatis notione. Vnde haec vna non temere hoc loco defenditur **).

N 2

Cum

*) Philipp. 3, vlt.

**) Non necessaria ium putavi, de v. 49. seorsim dicere, aut veteres rursus refutare, qui hanc esse putant cohortationem ad imitandum Christum. Si vero κοικὸς propter historiam Adami non significat *prauum*: nec ἐπαράνιος *probum* significare potest. Ipsa lectio φορέσωμεν, et versio antiqua, *portemus*, quamquam satis habet auctoritatis a causis criticis, tamen vel ex ingenio mutanda est in φορέσομεν, et *portabimus*, et hoc ipsum quoque iam critice defendi potest. Non enim foret conclusio commoda: Imitemur sensum Christi coelestem; nam mortale debet fieri immortale. Sed sic concludisset Paulus, si illa lectio et interpretatio veterum vera esset. Verum vidit Theodoretus ad h. l. ubi de Paulo monet: τὸ φορέσομεν προφήτικῶς, ἢ παραγενετικῶς ἔρχεται.

Cum vero Paulus in hoc loco corporibus nostris, ad aliam vitam transituris, etiam inflare aliquid dixerit, quod v. 51 verbo ἀλλάσσειν exprimitur: erit de huius quoque verbi sensu ita videndum, ut adpareat, vtrum hoc cum antedictis congruat, an rem diuersam indicet.

Quod antequam fieri potest, minuenda est eorum opinio, qui mutationem euenturam tantummodo probis hominibus praedici, atque Paulum, opponentem v. 52 *mortuos* et *nos*, illud *nos* retulisse ad se suiue similes, ἀγίς, veros et integros Christianos, putant *). Sed enim, qualisnam tandem notionum oppositio est, *mortui* et *sancti*? Quis defendere suscipiat, si quis vir sanctus se mortuis opponat, eum se spectasse haecenus, quatenus sanctus est? cum potius naturae conueniens sit, opponentem se mortuis describere se, quatenus viuit. Nonne grauissima causa in orationis serie esse debebat, si tam inopinatum inauditamque oppositionem admittere, sensuque naturali oppositionis relicto, virum illum non viuum, sed sanctum intelligere vellemus? Nonne necesse erat, ut aliquid a scriptore in hoc ipso loco dictum reperiremus, propter quod sensus loci sanus esse plane non posset, nisi huc confugeremus? Deinde alio in loco **), qui et ipse de mortuorum in vitam reditu agit, cum opponuntur *mortui* et *nos*, satis declarat scriptor, adiecta explicatione,

*) Loquor hic tantummodo de v. 51 et 52. Id, contra quod dico, defendit Gerdesius l. l. pluribus locis.

**) I Thessal. 4, 15.

οἱ περιλειπόμενοι, mortuis opponi eos, qui in vi-
 vis futuri sint illo tempore. Ergo illud *nos*, e na-
 tura oppositorum, et consuetudine Paulina, quam
 similis locus declarat, per se neque probos neque
 improbos, sed nondum mortuos indicat, estque
 hic noster locus ad illum, ab adiecta explicacione
 luculentum, exigendus. At, inquires, illi ipsi, de
 quibus Thessalonicensibus Paulus scripsit, sunt
 necessario probi, eum v. 17 dicat, *nos viui super-
 stites ita obuiam fitemus domina nostro, ut in sem-
 piternam eius societatem recipiamur*. Est ita. Vn-
 de vero intelligis, hoc loco illud *nos* de probis
 hominibus dici? An, quia *nos* et *mortui* oppo-
 nuntur? An e verbo *nos* per se? Nonne ex ad-
 iecta potius descriptione? Igitur nec hoc nostro
 loco, nisi diserta talis et luculentā descriptio addi-
 ta sit, potest de probis tantum sermo esse, nec
 Paulus dici se descripsisse potius, ut probum, quam
 ut viuum et superstitem. Nihil vero tale est hic
 additum, sed verbo laxioris significatus posito,
nos, inquit, *mutabimur*. Proinde non sumendum
 est cum quibusdam, quos infra nominabo, *mutari*
 esse hic, sanctitati aptiorem aut omnino beatissi-
 mum fieri, et huc detorquendum verbum *nos*;
 sed quaerendum, quae sit per seriem orationis
 consiliumque dicentis mutatio, ac si repertum fu-
 erit legitime concludendo, esse mutationem τῆ
 Φθαρτῆ in τὸ ἀφθαρτον, agnoscendum, cum
 dicat scriptor *nos*, opponatque hoc mortuis, esse
nos in vniuersum de viuis illo die et superstitibus
 adhuc dictum.

Iam videamus, qua via ad huius mutationis
 veram notionem veniri possit. Et poterit ea haud

dubie considerando nexu v. 52 et 53 definiri. Scilicet posito illo v. 52, mortuos interitus expertes surrecturos, adiungit scriptor v. 53 hanc causam, necessarium esse, vt, quod natura sua interire possit, reddatur expertus interitus. Pari modo de eo, ceteros, a mortuis diuersos, hoc est, non mortuos, sed tum superstites, cum mortui resurgent, mutationem subituros esse, haec ipsa causa valet, quod sit *Φθαρτὸν* natura sua, id *ἀΦθαρτὸν* fieri debere. Nam haec causa posteriori huic, sine discrimine, aequae ac priori subiicitur, vt comprobans vtrumque. Legitima igitur fit argumentatio (liceat enim hic plane scholarum more agere, breuitatis et euidetiae causa) e propositione et adiuncta causa: Quod vt fiat necesse est, id illo tempore fiet. Sed necesse est, vt, quod natura sua interire potest, reddatur illo tempore interitus expertus. Reddentur ergo illo tempore non modo (*καὶ*) mortui interitus expertes, sed etiam (*καὶ*) viui mutabuntur. Quid tandem aliud esse potest, subire mutationem, quam interitus expertem reddi? Non potuisset Paulus haec ita necesse argumentando, nisi vtroque verbo eadem res significaretur. Est igitur mutatio, quae *omnibus* (v. 51), et mortuis et viuis, illo tempore eueniet, alia nulla, quam corporis caduci mutatio in corpus *ἀΦθαρτὸν* et immortale. De mortuis dicit diserte; de viuis necessaria consecutione efficitur.

Hanc conclusionis euidetiam etsi non difficile est animaduertere, vt animaduersa est a multis *): tamen fuerunt, qui, tribuentes hanc *ἀλλοίωσιν*

*) Chrysostomus ad h. l. *Δὲ καὶ ἐκείνα τὰ σώματα, τὰ*

λαγὴν tantummodo probis, intelligerent vel mutationem proborum hominum, quorum vita in his terris perpetua impedimenta probitatis a corpore habuerat, in homines aptiores ad sanctitatem *), vel eorundem hominum proborum mutationem in gloriam **). Fuerunt item, qui, intellecta quidem mutatione omnibus illo tempore vivis communi, putarent, verbis ἔ κοιμηθῆναι ἀλλ' ἀλλάσσεσθαι significari, per brevissimam mortem, aut ἀνάλογόν τι τῷ θανάτῳ, quod perpetuari essent superstites adhuc illo tempore, eos ad immortalitatem transitorios ***).

Ac prima quidem harum sententiarum, vt antedicta †) taceam, etiam his de causis non potest

N 4

est

τὰ μὴ ἀποθνήσκοντα, ἀλλαγῆναι καὶ ἢς ἀφθαρσίαν μεταπεσῶν. Theodoret ad h. l. οὐ μόνον οἱ τετελευτηκότες ἀνατίθονται ἀφθαρτοί, ἀλλὰ καὶ οἱ ἔτι περιόντες τὴν ἀφθαρσίαν ἐνδύσονται. Verba Crullii eodem redeunt: *Alle Todten werden auferweckt, und die Lebenden zur Unsterblichkeit plötzlicly verwandelt. (Vorstellung vom Plan des Reichs Gottes, p. 132.)*

*) Scilicet vt probi, sublato hoc corpore, quod est αἷμα καὶ σὰρξ, sublatisque cupiditatibus, quas libri sacri σαρκικὰς dicant, sint iam aptiores vitae sanctiori, et fiant hac ipsa re sanctiores. Tertullian. c. Marc. 4, 10.

**) Haec fuit plerorumque inter veteres sententia, vel ab Hieronymo decies repetita.

***) Vid. Catena Oecumenii ad h. l. p. 490. ed. Veronens. οὐ κοιμηθῆσόμεθα τὴν χρονικὴν κοίμησιν, ἀλλὰ σύντομον τὸν θάνατον οἱ τότε εὕρισκόμενοι ὑπομενῆσι. Sic transibunt ad immortalitatem. cf. Pearsoni Expositio symboli apostolici p. 532. sq.

†) Cf. dicta de corpore ψυχικῷ et πνευματικῷ it. p. 195. not.

est locum habere, quia de vniuerso corporis, non simul de mentis conditione mutanda, nec de vi corporis in animum sermo est. Omnino vero progressio nostra ad virtutis perfectionem, ex vitiositate reliquiis, in illa vita non videtur euentura repente, vt tota aut maxime pendeat a corporis immutatione: id quod necesse propemodum esset, si horae momento tota res profligaretur; erit vero *αἰδωμένη*, de qua Paulus loquitur, repentina. Immo vero vt haec vita nostra subinde ad maiorem virtutem progreditur, ratione ducente, doctrina christiana gubernante et adiuuante, exhibitaque multa virtutis materia, in qua Deus nos occupari voluit: sic et altera vita, quae neque ratione nos exspoliabit, neque vberiore institutione destituet, neque virtutis multiplici materia carebit, contra vero malorum irritamentis, etiam corporeis, vacua erit, haud dubie nos ad fastigium virtutis prouehet eo modo, qui naturae animorum nostrorum accommodatus est, hoc est, etiam si celerius, per gradus tamen, et occupatione studioque mentis, eritque, opinor, in hoc ipso sensu maioris in dies incrementi pars suauitatis humanissimae, et beatitatis exquisitae haud contemnenda.

Altera sententia, quae proborum hominum mutationem in gloriam intelligit, si gloriam censet corporum immortalitate, non pugno: si vniuersam proborum beatitatem complectitur, non concedo, non quo de re dubitem; sed quia tantum de corporum conditione sermo est, et Paulus v. 51 omnibus omnino, non probis tantum, mutationem instare dicit, et illud *ἡμεῖς* v. 52 pro arbitrio expli-

explicatur de probis, siue potius, sumpta semel opinione de hoc sensu illius ἀλλὰ γὰρ, huc detorquendum est, ut probos tantum significet, cum significet nos omnes, quorum vita ad illum usque diem continuabitur.

Tertia denique sententia, quae mutationem eorum, qui illo tempore superstites erunt, ponit in transitu ad immortalitatem per breuissimam mortem et ἀνάλογόν τι τῆ θανάτου, mihi quidem non magis perspicua est, quam si eos quasi morituros audirem: nisi fortasse hoc voluerunt, eos, dum orbantur corpore tali, quale huc usque gestauerant, desituenturque sensibus externis, et rebus, sub sensus cadentibus, vno verbo, seiungentur a corpore crassiore, similem cum his, qui moriuntur, sortem experturos esse. Proinde cum nitatur argutatione mera in illo ἔ κοιμᾶσθαι, quasi esset, non diu in sepulcro dormire et commorari, et tamen ad breue tempus simile quid mortis perpeti; argumentando autem e serie orationis aliud intelligi, et, ipso scriptore praeunte, res dilucidius exprimi possit: non sustineo, perspicuitate postposita opinari potius, eos simile quid mortis perpeffuros, quam cum Paulo statuere, eorum corpora, nunc caduca, tunc interitus expertia fore, ut sempiternitati viuendi, agendi, praemiorumque frueudorum paria sint.

Si haec est instantis corporibus mutationis notio, si, significatione verbi sic constituta, mortuis idem, quod viuis, viuis idem, quod mortuis, euenit: verissime v. 51 dictum est, omnes mutationem subituros esse. Quae quidem conclusio me in iudicanda quadam lectione huius versus va-

ria *) regit, tanto illa grauiore, quanto manifestius est, vna lectione, *Non omnes quidem moriemur, sed omnes mutabimur*, exprimi sensum plane contrarium alteri lectioni, *Omnes quidem moriemur, sed non omnes mutabimur*. Iam concedo equidem, quam diu argumenta mere critica spectentur, tandiu vtraique lectionem paribus monumentorum et testimoniorum antiquorum auctoritatibus defendi posse: quae omnia, post tot virorum doctorum diligentiam, de nouo enumerare superuacuum foret. Sed cum vna tantum esse possit vera, faciendum est, quod in omnibus veterum scriptorum monumentis facere tum solemus, cum duae vnius loci lectiones paribus argumentis criticis defendi possunt. Tum vero solemus vel ex orationis serie, vel ex institutione, alibi ab hoc ipso scriptore planius accepta, vel e genere dicendi, proprio alicui scriptori, vel ex historia,

*) Ceteras varietates, πάντες μὲν ἦν, aut εἰ πάντες μὲν, εἰ πάντες δὲ, ne numero quidem: adeo manifesta est in iis manus errantis librarii, aut alterum comma alteri accommodantis. Illa vero lectio, quae doctorum ecclesiae latinae et versionum latinarum est, *omnes resurgemus, sed non omnes immutabimur*, et orta inde in quibusdam codicibus graeca, πάντες ἀναστήσομεθα, vnde sit, doceri non potest; videtur vero e studiis interpretantium nata. An fortasse εἰ κοιμηθήσομεθα sic intellexerant, non semper et sine fine dormituros esse mortuos in sepulcris, siue, aliis verbis, eos aliquando resurrecturos? vt inde fieret hoc glossema, ἀναστήσομεθα. Idem fere Bengelio in Gnomone ad h. l. visum est. Ceterum sensum voluerunt esse hunc, omnes in vitam reuersuros, sed non omnes beatos fore (in gloriam iri mutatum):

istoria, ritibus, analogia gentium, temporum, morum, opinionum, vel e disciplina, cui scriptor addictus fuit, vel aliunde repetere, quod animum in alterutram partem inclinet. Ergo et hoc in loco, ubi ceteris, quae modo commemoravi, adminiculis nihil, orationis feriae consulenda et alio loco comparando multum effici potest, haec duo cogitemus, missis testimoniis versionum et codicum.

Fac vero, Paulum scripsisse, *Omnes quidem moriemur, sed non omnes mutabimur*. Ita prius, omnes morituros esse, repugnat alteri loco *), ubi disertis verbis scriptum est, quosdam ingruente illo tempore superfuturos esse. Falsa igitur est lectio, *Omnes moriemur*. Posterius vero, non omnes mutationem subituros, male nexam orationem efficit. Concedam ad tempus, mutari esse idem, quod aptiorem sanctitati aut beatissimum fieri. Unde vero Paulus hoc demonstrat et concludit? Nimirum inde, quia interitum reddi debeat expers interitus. Videamus ergo nexum, qui huiusmodi erit: Quia id, quod interire potest, fieri debet interitus expers, non omnes fient aptiores sanctitati et beatissimi. Egregie scilicet! Tamenne defendenda tali lectione, quoniam nititur argumentis criticis, iubebimus et cogemus Paulum inepte argumentari? Sed vicissim velim mihi concedi, mutari esse hoc loco, accipere corpus interitus expers pro hoc caduco et mortali. Tum vero, servata lectione *non omnes immutabimur*, non modo male nexa; sed adeo repugnantia

*) I Thessal. 4, 15.

tia dicit scriptor. Dicit enim hoc: Non omnes mutabimur, seu immortalia corpora accipiemus: nam debemus accipere immortalia corpora. Quid magis pugnat his sententiis ita nexis? Quae autem lectio, utrolibet modo explicetur, vel aliis locis repugnat, vel conclusionem male nexam, aut adeo absurdam, continet, ea utique reiicienda est, ne sententiis falsis scriptori bono et prudenti obtrudendis iniuriam ei faciamus. Contra vero altera illa lectio, *Non omnes moriemur, sed omnes mutabimur*, et alii eiusdem scriptoris institutioni accurate respondet, et continet res, recte conclusas et arcte nexas. Posito enim illo, *omnes mutationem subituros*, siue e mortalibus immortales fore, aptissima adiungitur causa haec, *quoniam debeant immortales et interitus expertes fieri, siue mutari.*

Sic e serie orationis, et mente scriptoris, depromitur iudicium de lectionis delectu; non autem verba scriptoris diiudicantur e dubitationibus aliunde arcessitis, nec secundum has, veluti normam, pronunciat, quid ille scribere aut non scribere debuerit, ut nostris dubitationibus satisfiat. Huiusmodi vero dubitationes veterum nonnulli, Latini potissimum *), secuti sunt, ubi de lectione huius loci sententiam tulerunt. Nam etsi falsi sunt, aliter haec a Graecis, atque a Latinis, et a Graecis rursus non eodem modo legi: tamen non indagarunt, utrum sua latinarum versionum lectio, an graeca, et quaenam graeca, e causis criticis praeferenda esset; sed aut simpliciter lectionem suam meliorem dixerunt, aut ideo negarunt

*) Eorum locos vid. apud Sabatierium.

runt a Paulo scribi potuisse, *Non omnes moriemur*, quia mors peccati poena esset; inde vero sequi, omnibus moriendum esse, quoniam omnes peccauerint. Iam ita quidem est, dum instituta semel rerum humanarum conditio decurrit decurretque: nihilominus, cum in fine rerum, quem libri sacri praedicunt, illa noua et incredibilis rerum omnium conuersio eueniet, quis statuere potest, quid Deus tunc facere debeat, possit, aut non possit? Quis vel obscura suspicione fingere potest, qui tunc eorum sensus futurus sit, quos extremus dies viuos nanciscetur? Aut si quem hoc, quod non moriuntur, vt nos, nunquam angat, nonne fortassis id, quod superstites illo tempore, his corporibus crassioribus exuti, desinent rebus externis per sensus externos, vt in vita anteacta, vti, eandem vim eundemque terrorem habebit, quem hoc habet, quod nos nunc morimur? quale supra ἀνάλογόν τι τῆ θανάτου positum est, sine dubio ab his descriptum defensumque, qui dubitationem eam, de qua hic loquor, optime sic remoueri posse existimarent, si hoc modo ne superstites quidem illo die communi moriendi necessitate plane exemptos esse docerent. Omnino melius est, credere; quidquid Deus tunc facturus sit, id eum, vt omnia, sapienter, iuste benigneque facturum, nos vero experiendo cognituros, quoniam modo illa peccando contracta moriendi necessitas, omnes omnino nunc quidem vrgens, cum eorum sorte, qui tum superstites adhuc ad immortalitatem transibunt, cohaereat *).

Acto

*) Tellerus (de resurrect. carnis p. 445) et Samslerus

Accedō tandem ad interpretationem eorum, quae v. 43 de horum, quibus nunc utimur atque futurorum corporum discrimine dicuntur. Atque ut sumere possum, corpus fragile et durans (σῶμα ἐν ἀσθενείᾳ καὶ δυνάμει) dici, quoniam interire potest aut non potest: sic de corpore vili et excellenti (ita enim σῶμα ἐν ἀτιμίᾳ et ἐν δόξῃ verti) quaedam differenda sunt. Quodsi de corporis vilis notione aliquid constitui potest, profligata simul est disputatio de notione σώματος ἐν δόξῃ. Iam nemo negat, σῶμα ἐν ἀτιμίᾳ omnino significare vile, parui pretii: quatenus autem vile dicatur, scriptor ipse satis declarat. Qui enim inde disputare incipit, ut corpora nostra dicat interire posse; qui adiungit, eadem esse vilia, id quod

ne-

lerus (in paraphrasi ad h. l.) suspicati sunt, haec omnia verba v. 51. πάντες — ἀλλαγησόμεθα, esse additamenta, e variis modis explicandi vel mysterii, vel versus 52, orta. Non nego, hoc ita fieri potuisse; concedo etiam, in libris N. T. esse additamenta perantiqua: sed 1) multiplex varietas per se non valet eo, ut locum integrum tollas: 2) ubi sunt adfumenta, ibi debet occasio eorum in ipso loco esse; sed in hoc loco non satis video occasionem addendi prioris commatis, πάντες μὲν ἢ κοιμηθῆσόμεθα: 3) quod in libris Ignatii, Iustini, Irenaei, Alexandrini Clementis haec verba numquam occurrunt, id quoque lubricum est; foret autem firmum, si hunc ipsum locum tractarent, et vicina verba proferrent, his, de quibus quaeritur, omissis: 4) quod Diodorus Tarsensis (apud Hieron. T. 4. fol. 86. A. ed. Erasmi.) haec verba non interpretatus est, inde non sequitur, eum haec non legisse — Hos viros doctissimos dissentium meum non aegre laturos, singularis eorum erga me benevolentia sperare me iubet.

necessario sequitur e natura rei, quae interire potest; is, quatenus corpus est *φθαρτὸν*, eatenus illud adpellat vile. Haec ergo vilitas corporis ab eo, quod corpus interire potest, non differt ut proprietates a proprietate; sed vilitas cum τῷ φθαρτῷ ita nexa et coniuncta est, ut, hoc posito, illa necessario ponatur, hoc sublato, illa necessario tollatur; et exprimit potius iudicium de pretio corporis interituri, cum non interituro comparati, quam peculiarem eius, et a τῷ φθαρτῷ plane diuersam proprietatem. Angustior ergo significatio est, quam veteres *) huic verbo *ἀτιμος* tribuunt: volunt enim intelligi cadauer, foedum et pallore et foetore, quod ocyus aedibus effertur. Sed cur haec vna causa vilitatis nunc intelligitur? Cur corpus potius mortuum, quam omnino corpus cogitatur? Cur vilitas potius ex adiuncto fortuito (accidenti), pallore atque foetore, quam e corporis natura, *ἀφθαρσία*, aestimatur?

Fortasse, qui haec legerunt, indignati mihi sunt, vberius iusto et argutius de notione vilis corporis differenti. Sed si meminerint, quot opiniones de corporibus *δεδοξασμένοις* prolatae sint; si cogitauerint, tum demum securius de his iudicari posse, cum de *ἀτίμοις* constiterit: lenius videntur iudicaturi. Quare iam presso pede dicta de vilibus corporibus sequar, et ex illis, tanquam principiis, concludam ita, ut contraria contrariis conferam. Si corpus *ἀτιμον* est vile atque parui pretii: postulat contrariarum notionum natura, ut *σῶμα ἐν δόξῃ* sit excellens et magni pretii. Si vilitatis

*) Chrysostomus, Theodoretus, alii multi.

litatis causa est in eo, quod corpus interire potest, rursus, ex lege oppositorum, excellentiae causa est, quod corpus interire nequit. Si hoc excellens corpus ibi, ubi scriptor de hac re loqui incipit, adpellatur ἀφθαρτον; haud dubie tum, cum de eo loqui pergit, eique excellentiam (δόξαν) tribuit, ipsam illam ἀφθαρσίαν, causam excellentiae atque magni pretii, vult intelligi. Igitur et his verbis iudicium potius de pretio non interituri corporis, cum interituro comparati, quam peculiaris eius, et ab ἀφθαρσία plane diuersa proprietatis intelligitur, estque excellentia cum ἀφθαρσία sic coniuncta, ut, hac posita, ponatur et illa, hac sublata, tollatur et illa. Proinde foret angustior significatio, si quis excellentiam figurae et adspectus per illam δόξαν describi existimaret *) : nam ἀτιμία hoc in loco, ubi de omnium hominum in his terris corporibus sermo est, profecto non exprimit turpitudinem adspectus et figurae. Angustius item foret, δόξαν interpretari excellentiam lucidi cuiusdam splendoris **), aetheriarum particularum ***), aut adeo pellucidi corporis:

παρη

*) vid. Gerhardi Locos theol. T. 9. p. 323.

***) vid. ibid. p. 321. ubi ne vnum quidem argumentum idoneum est.

****) Origenes in Matthaeum T. 1. p. 488. Μετασηματιζόμενα τὰ σώματα τῆς ταπεινώσεως γίνονται τοιαῦτα, ὅποια ἐστὶ τὰ τῶν ἀγγέλων σώματα, ἀθέρια καὶ ἀυγοειδῆς φῶς. Aliqui hoc arripuerat ex opinionibus paganorum, qui daemoniis tribuere solebant σῶμα ἀυγοειδῆς. vid. contra Celsum l. 2. p. 97. Nolo alios, qui et ipsi verbis talibus rem descripserunt, accusare opinionis a paganis arreptae: nam satis declararunt, quid sibi vellent. Dixi nunc de Origenes.

nam ἀτιμία profecto non est species aut natura tenebricosa, opaca, vel congeries particularum non aetheriarum. Vt breuiter dicam, si Paulus corpus dixit ἄτιμον, quia naturam intereundi habet: necesse est, ut in contrarium dicat δεδοξασμένον, quoniam naturam permanendi habet. Si noluit sic intelligi, doleo, eum haec duo in hac orationis serie contraria sibi inuicem posuisse.

Enimuero durius fortasse statuere videar, quod, hac interpretatione stabilienda, sententiam de futurorum corporum fulgore, veluti per manus traditam, tollo, aut, si vel maxime δόξα fuerit omnino excellentia, hunc fulgorem hoc verbo non saltem simul comprehendendum puto, praesertim cum ab ipso scriptore fulgentium corporum exempla v. 41. sint commemorata. Qui vero illa opinione mea sic affectus fuerit, hunc, ut ea, quae nunc dicam, perpendere velit, humanissime rogo. Concedo, δόξαν esse posse fulgorem: sed vicissim dandum est, etiam excellentiae praestantiaeque significationem huic verbo inesse. Largior, δόξαν de adspectabili maiestate *solere* dici: sed nonne interiorum quoque rei dignitatem significat, veluti cum munus tradendae doctrinae christianae dicitur εἶναι ἐν δόξῃ, hoc est, summa dignitate *). Quid autem in quoque loco significet, cum plura significare possit, semper e serie orationis cognoscimus, velut obseruanda ea re, cui δόξα tribuitur. Iam, inquires, futuris
cor.

*) 2 Corinth. 3, 8. 9. vbi eodem modo in vno eodemque loco δόξα et adspectabilem splendorem, et interiorum rei dignitatem indicat.

corporibus hoc loco tribuitur δόξα. Sed hoc rem non conficit. Nam corpora futura, poterunt hoc habere, ut fulgeant, quod tu vis; poterunt vero etiam non habere: certo habebunt hoc, ut interitus expertia sint, quod ego defendo. Non dico, mea sententia tuam penitus excludi. Nullo modo. Potest fieri, repeto, ut ἀφθάρτα σώματα etiam fulgeant. Vides tamen, te coniectura uti, me certam Pauli sententiam sequi. Occurres, te quoque verbis Pauli ad opinionem de fulgore corporum inclinatum esse: eum enim exempla fulgentium corporum, hoc ipso verbo δόξης usum, commemorasse. Sane. Sed idem Paulus exempla non fulgentium corporum posuit, et tamen iis tribuit δόξαν. Conueniat ergo inter nos, ei rei, cui adscribitur δόξα, intellectum huius verbi δόξα, ut praedicati, tum accommodandum esse, et conuenienter subiecto explicandum, cum ea res per sensus, experientiam, aut historiam, plane nullam dubitationem habet, qualis sit, veluti sol: hinc vero (e subiectis) intelligi, ne in hoc quidem loco de corporibus omnibus mundanis, quorum fulgentium aequae ac non fulgentium exempla recitantur, eodem sensu δόξαν dici, nec hoc in loco ubiuis splendorem fulgoremque significare. Ergone, inquis, exempla fulgentium corporum plane negligam? Itane vero, quaeso et ego, exempla non fulgentium corporum penitus dimittam? Quid, si dextris datis in hoc consentiamus, in exemplis illis, nec qua fulgent, nec qua carent fulgore, corpora rerum naturae spectari, sed qua differunt inuicem, ut simpliciter intelligamus corporum, quae coelum et terra habent,

bent, insignem *diuersitatem* cum ab aliis, tum quorumcumque in suo genere. His adiungatur, corporibus ἐν δόξῃ futuris opponi haec nostra ἄτιμα, quae necessario intelligenda sunt humilia et vilia. Cur vero, cum in toto hoc loco contraria contrariis accurate opponantur, in hoc vno tamen membro vilitati, quod est genus, opponatur potius splendor, quae est species, quam omnino *praestantia*, quod et ipsum est genus? Atque etiam alio loco *), quem iam supra tractavi, nostrum corpus ταπεινὸν (quod verbum perspicuum est) fore dicitur simile Christi corpori, quod est σῶμα τῆς δόξης, hoc est, ut ex opposito video, non ταπεινὸν, ut aliunde scio, immortale ἐτ' ἀφθαρτον. Quid ergo, relictis his, quae indubitata sunt, illud vnum ponam, Christi corpus fulgens a Paulo dici **)? Ne ille quidem sermo Christi, in quo, qui in his terris recte egerint, iubentur sperare, fore ut solis ritu splendescant ***), cogit nos, corporum δόξαν, de qua Paulus loquitur, ad fulgorem referre. Nam idem ille Christus praedicat ibidem, flagitiosos in fornace arduos cum frendore dentium atque stridore. Si hae cominationes non possunt proprie intelligi, intentatae iis, quorum nulla erit amplius σὰρξ καὶ αἷμα, ut adeo neque vri, neque dentibus frendere possint: nec promissiones de βασι-

O 2

λεία

*) Philipp. 3, vlt.

**) Hoc autem an serio dici potest, Christi corpus δεδοξασμένον in epistola ad Philippenses describendum potius esse ex narratione de augustiore specie, aliquando in monte sumta, quam ex opposito?

***) Matth. 13, 43.

λεία τῆ πατρὸς opus est proprie interpretari de splendore, qualis est solis, et, vt huic splendori locus sit, aetherium corpus adsciscere, praefertim cum duplex via pateat ad tropicum sensum horum verborum, ἐκλάμπειν ὡς ἥλιον. Nam vel eminentior dignitas intelligitur, vt sexcenties aliquis *prae-fulgere* dicitur, aut inter ceteros solis instar esse, veluti in loco Danielis *): qui vtrum de resurrectione mortuorum agat, an de Iudae Maccabaei temporibus, nunc non disputo. Sed potest etiam is, qui iubar solare sparsurus dicitur, intelligi summae et exquisitae felicitatis particeps, et sic quoque hos, qui ea carent, exiuperans: quantumvis hoc a verbis recedere videatur. Nam omnis illa futura felicitas, significata verbo, splendoris quoque notionem exprimente, saepissime dicitur δόξα **), et gaudia illius δεδοξασμένα **), *praestantissima, summa*. Nec mirum, cum ipsa Dei beatitas lumen adpelletur, et, quisquis felix est, in luce versari eaque frui dicatur: cum florentissima conditio Hierosolymorum, post reditum e babylonico exilio recidiuorum, depingatur imagine vrbis, quanta quanta est, coruscantis †): cum ipsa beatorum in coelis commemoratio dica-

*) Daniel. 12, 2. 3.

**) Miratus sum a Gerhardo l. 1. p. 321. et aliis splendorem corporum futurorum etiam exsculpi ex Rom. 8, 18. et hunc locum dici *disertam scripturae sacrae assertionem*, quae claritatem corporum probaret.

***) 1 Petr. 1, 8.

†) In libro de rebus Tobiae 13, extr. quae est imitatio loci apud Iesaiam 54, 11. 12.

dicatur futura in ea vrbe, quae vndiquaque iubar sparsura sit *). Cetera, quomodo talis fulgor congruat naturae beatitatis, quomodo et quare arbitrariis praemiis adnumerandus, quem vsum ad hos, qui fulgent, vel ad alios, qui intuentur fulgentes, habiturus sit, haec et alia plane non tracto: sunt enim (licetne profari?) parum vtilis quaestiones, et tandiu superuacanae, donec evidens erit, *δόξαν* nihil aliud, quam fulgorem, significare posse.

Feci haecenus, quantum potui, vt ostenderem, quod in me susceperam, in vniuerso hoc loco vnam eandemque rem, corpora futura *interitus expertia* fore, variis verbis describi, quae rem illam *alia atque alia ex parte* spectandam exhiberent **). Et est, meo quidem sensu, si dicta summam repetere licet, horum verborum, et attributorum iis expressorum hic nexus. Proprie primo et simpliciter dicuntur illa corpora *interitus expertia* et *immortalia* futura, etsi haec nostra *caduca* sunt et *mortalia*. Quod si ita est, sequitur, illa *excellencia* et *durantia* esse, etsi haec nostra, cum illis comparata, *vilia* sunt et *fragilia*. Si confirmandae atque illustrandae rei causa respicias duos homines, prae ceteris memorabiles, duo

O 3

capita

*) Apocal. 21, 11. seqq.

***) Nemo igitur haec attributa putabit a me pro synonymis proprie dictis haberi, omnemque locum tautologiis repleti. Concludo vnum ex altero: Si corpora sunt immortalia, erunt duratura, excellencia, spiritualia. Vnum sequitur ex altero; non autem vnum et idem *συνοnymικῶς* et *ταυτελογικῶς* repetitur.

capita generis humani, Adamum priorem et posteriorem *), non est mirum, singulis singulos homines similes esse. Sed ille *animalis* fuit, et, *e terra* quippe *ortus*, *terrenus* et *caducus*; hic *spiritus* est, et, *e coelo* quippe *ortus*, *coelestis* atque *sempiternus*. Quare consentaneum est, post *animale corpus* nos *spirituale* accepturos esse, et postquam *terreni* atque *caduci* fuimus, nos *coelestes* et *sempiternos* fore. Et inflat profecto nobis omnibus magna haec *mutatio*, qua corpora caduca efficiuntur semper duratura.

Sed illud ipsum, quod vna eademque res variis modis spectatur, efficit, vt non omnia, quae in vniuerso hoc loco traduntur, ad omnes omnino homines referri possint; sed quaedam iis, qui post susceptam fide religionem, eique conuenienter transactam vitam felices erunt, adstringenda sint. Quod enim, acceptis corporibus haud interituris, dicimur Christi similes futuri, hoc etiam si, vrgenda vna similitudinis notione, poterat ad malos quondam, olim vero miseros, referri, quatenus, vt ille, corpus immortale habebunt: tamen, cum descriptio Christi aeternum viventis, et corpore semper duraturo praediti, non vnum illud indicet, eum semper viuere, sed contineat feli-

*) Sententiam Harduini, qui in Commentar. in N. T. ad h. l. existimauit, posteriorem hominem hio esse vllum quemlibet hominem, sed talem, qualis post reditum in vitam erit, satis redarguit cum consuetudo Pauli, Adamum et Messiam hoc modo comparantis, tum illud, quod posterior Adamus h. l. πνεῦμα ζωοποιῶν dicitur, etsi hic quoque Harduinus per periphrasim effugere studuit.

felicitatem dignitatemque; cum praeterea omnibus in locis, ubi futura hominum cum Christo similitudo tractatur, fermo sit de veris eius sectatoribus, et felicitatis societas intelligatur; necesse est, ut in illis partibus huius loci, quae de futurorum corporum similitudine cum illo exponunt, ratio habeatur verorum Christianorum. Illud quoque luculentum est, causam necessitatis mutandi corporis hanc, quod caducum corpus ad βασιλείαν Θεῶν non aptum sit, referri ad homines sanctos, iisque sic promitti corporis quoque commorationem, sempiterna felicitate adiuncta. Similiter, quod haec doctrina de futurorum corporum conditione praestanti conuertitur a scriptore ad solatium et spem, id quis non videt tantummodo in veros Christi Domini cultores cadere? cum ceteris, quibus et ipsis immortale corpus continget, eius expectatio laeta esse nequeat. Quae quamquam ita sunt, ea tamen non impediunt, quo minus locus in vniuersum, et in plerisque partibus nominatim, de omnibus omnino hominibus agat, eo plane modo, quo Christus his, a quibus vere cultus fit, promissit, se in vitam eos reuocaturum, quod et contemptoribus eius continget: ubi nemo non videt, reditum quidem in vitam, omnibus expectandum, dici, sed ea parte in tali loco, de Christi cultoribus agente, intelligi, qua fit ei sempiterna felicitas adiuncta. Quod si cuidam, ut plerisque veterum, locus integer vnice de veris christianis agere videatur, non pugnabo; hoc tamen cogitari velim, an Paulus aduersariis doctrinae de reditu in vitam satisfecisset, si dixisset: stulte dubitatis; nam sancti habebunt meliora corpora.

ra Erat potius his, qui omnino de re dubitabant, omnino respondendum, nullam esse in corpore offensionem debere, quoniam *omnium* mortuorum, *omnium* item, qui tum in viuis erunt, alia corpora futura sint, quam quae in his terris fuerunt.

Si haec vna Pauli disciplina certa est, nos olim immortalia corpora accepturos esse: etiam nostrum est, hanc vnā rem vt certam tradere, ab omni autem coniecturarum studio nobis temperare. Quot enim coniecturae propositae sunt, tot difficultates inde sunt enatae, totidemque irrifiones secutae: quae quamquam proprie has coniecturas petunt, tamen facile cum ipsa sacrorum librorum doctrina communicantur, et religionem in suspicionem adducunt, etsi haec, futuris rebus verbo tantum tangendis, prudenter coniecturis istis viam praecluserat. Et nonne verendum est, ne, qui coniectando nimium tentarint, tum, cum ad rem ventum erit, agnita coniecturarum festinatione, pudore quodam tacito suffundantur, nihil illo quidem ad summam rei nocituro, sed pudore tamen? cum e contrario, qui integer ab omni opinione simpliciter euentum promissae rei expectarit, liquidiore gaudio fruiturus videatur, cum ipsi nulli in hoc genere errores dediscendi sint. Si vnum illud firmiter tenentes tamen ab iis, qui omnino resurrectionem mortuorum tollunt, rideamur, ridemur propterea, quoniam omnipotentia Dei hoc effectum iri credimus, quod futurum esse benevolentia eius nos latere noluit. Haud dubie vero Deo probamur, qui ab ipso, amantissimo nostri, eodemque veracissimo, praedicta

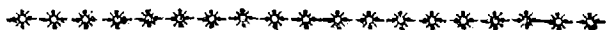
dicta certo ad sensu veneramur, et, quoniam ipse vnus omnia efficere potest, expectamus.

Si hoc vnum certum est, et tamen ex altera parte scimus, Dominum nostrum, Iesum Christum, summa et infinita, quam habet, potentia hoc effecturum *), ut immortalia corpora nobis contingant: certo argumento concludimus, eum, cum efficere possit, quod vnus Deus efficere potest, hac de causa quoque ut Deo aequalem describi, nobisque venerandum proponi.

Si hoc vnum certo statuendum est, iure credimus, non nulla, quae in sacris libris de futura vita, ut de hac nostra, dicuntur, nec sine corpore, quale hoc nostrum est, intelligi queunt, ut sunt conuiuia coelestia, canentium chori, coronae, haec ergo non proprie intelligi posse. Moderate igitur et nos de putrefactorum corporum restitutione futuraque indole loquamur, et mitigemus ea, quae interdum soluta numerisue adstricta oratione sic expressa sunt, ut, si talia sint, qualia fere dicuntur, corpus in vitam reuersum necessario debeat esse *σὰρξ καὶ αἷμα*, quod cum Pauli disciplina conciliari non poterit.

De reliquo, quaecumque loca simus occupaturi, in quibuscumque negotiis versaturi, Deus viderit. Non deerit nobis materia aeternitatis discendo agendoque transigendae. Sufficit, animos nostros, olim cum corporibus coniunctos, ea felicitate vsuros, cui Deus nos ab aeterno destinarat, et cuius causa nos oriri, viuere, et Christianos fieri voluerat.

*) Philipp. 3, 20. 21.

VII

Exemplum cogitandi

*De Religione, nominatim de Officiis, ex Cap. XIII
Epistolae Pauli ad Romanos depraemtum.*

Cum apostolorum aetate inter christianos haud pauci essent, qui nominatim de alimentorum vsu veterem, Mosis lege constitutam, sententiam, eandemque a christiana libertate alienam, sequerentur, aliosque hoc nomine iniquius diiudicarent, et ab his vicissim seuerius diiudicarentur: instituit hoc loco Paulus, omnes christianos, siue Iudaei fuissent, siue pagani, ad lenitatem et aequitatem erga alios etiam in hac re cohortari. Cuius quidem cohortationis causas repetit a consilio Dei, religionem cum omnibus gentibus eandem communicantis; a natura et exercitio religionis christianae; ab alimentorum natura et institutione; ab officii praestandi diuersitate; a necessitate permitendi Deo eiusque iudicio hominem, a nobis in tali re dissentientem; denique ab imitatione Dei. Ab his veluti principiis argumentando progreditur ad commendandam lenitatem et concordiam. Vbi ergo singulatim declarauerimus, quae fundamenta cohortationis, et quo modo posuerit, qua item ratione cohortationem iis superstruxerit: ostendisse nos existimabimus exemplo apostoli, quid sit, de religionis aliqua parte cogitare, eaque cogitanda discere, quid, quare, et quo pacto agendum sit. Omnino vero tenendum est, de talibus rebus

rebus nunc sermonem esse, quarum agendarum certus modus (vti aut non vti quodam genere cibi) aut omnino non praescriptus est, aut, si quid constitutum fuerit, non omnibus praescriptus, neque adeo simpliciter necessarius est; sed apud certos certis de causis (arbitraria lege) ita certus et necessarius fit, vt in officium abeat, in eoque ab his peccari possit; apud alios est ἀδιάφορος.

Exponitur ergo primo loco *diuinum consilium propagandae nunc religionis, omnibus gentibus communis*, quod Deus post reditum Christi in vitam exsequi voluerat, et ipso illo tempore exsequi coeperat. Nam hoc est, nisi fallimur, hoc loco ἔργον τῆς θεῆς *). Vbi enim Paulus, hoc capite finito, ad concordiae mutuaeque lenitatis commendationem redit **), vtitur hoc argumento: quia Christus et Iudaeis et paganis prodesse, atque ex ambobus vnum coetum efficere voluerit, debere alterum christianorum alteri lenem esse, atque ita ei secundum exemplum Christi inferuire, neque vero eum infestare. Quo ipso argumento Paulus pluribus in locis vti solet. Fit ergo hinc, partim de concordia inter christianos, nuper Iudaeos

*) Vers. 20.

**) Rom. 15, 5—13. Iudaeis inferuit, διὰ λόγον τῆς περιτομῆς ἐγένετο, exhibendis bonis promissis: paganos ad veram religionem adduxit (ἔλεος). Etiam si vero, finito capite quarto decimo, non sine causa inferantur cum nonnullis ea verba, quae nunc extrema hac epistola (16, 25. 26. 27.) leguntur: tamen sic quoque dubitari nequit, redire cap. 15. Paulum ad illa, quae cap. 14. exposuerat.

daeos aut paganos, sermonem esse *), partim eam ideo commendari, ne, qui coetus debeat esse vnus, cui eadem beneficia parata sint, is discordia dissocietur, atque ita consilium et opus Dei impediatur, aut commune beneficium Christi fiat irritum. Semel dicit, non esse impediendum ἔργον τῆς Θεῆς: iterum dicit, non esse impediendum, quod Christus spectarit, vt vnus e diuersis coetus colligeretur.

Si hoc erat consilium Dei, idque, re atque historia docente, teneri non poterat, nisi 'dissipimento **') Mosaicae oeconomiae remoto: non debebat huius oeconomiae necessitas ita vrgeri, vt illi alteri consilio communis religionis propagandae obstaret. Hanc enim necessitatem qui acriter defen-

*) Dubitamus ergo, an recte in commentariis quibusdam ad h. l. commemorentur exempla eorum, qui non propter Mosaicae legis auctoritatem, sed φιλοσοφῶντες abstinebant nonnullis cibis, tamquam Paulus hos leniter ferendos dicat. Nam qui monentur esse in hac re concordēs, iidem erant discordēs. Sed concordēs esse monentur, qui e paganis Iudaeisque in eundem coetum coierant. Horum ergo discordia intelligitur. Sed horum discordia pendebat non e quaestione, an quis ex opinionibus philosophicis abstineret vno alteroque cibo; sed, an propter Mosaicam legem abstineret. Alexandrinos vero Iudaeos huius Mosaicae legis necessitatem per causas multas et opiniones, sententiis quorundam veterum philosophorum similes, exornare et speciosiore reddere voluisse, non negamus, et alibi a Paulo contra eos dici mox monebimus: tantum quaeritur, an hoc loco describantur abstinentes quibusdam cibis φιλοσοφῶντες, nullo ad Mosaicam legem respectu. Hoc negamus.

**') Ephes. 2, 14.

defendit, is impedit (*καταλύει*) hoc opus Dei, hoc est, efficit, vt haec religio non omnibus communis fiat, vel tardius, vel ad pauciores propagetur, vel his, ad quos peruenit, non eos adferat fructus, quos et poterat, et debebat. Fingamus enim, Iudaeis necessitatem legis de ciborum discrimine seuerius obtrusum ire iis, qui e paganis ad christianam religionem transferant: nonne hos molestia rei deterrebunt? Aut si qui pagani nondum se contulerint ad doctrinam christianam: nonne caerimoniis vrgendis his persuadebitur, eandem esse christianam cum iudaica religionem, ideoque hi tali opinione a christiana societate abalienabuntur? Fingamus item, christianos, nuper paganos, indignari Iudaeis nuperis, patriae legis adhuc tenacioribus, eosque ceteris posthabendos iudicare: nonne his sinistram de christiana religione opinionem ingenerabunt, qua se cogi putent, omnes patrios mores abiicere? Fingamus denique, multos externos, adhuc a christianorum coetu remotos, videre aut audire perpetua christianorum super talibus rebus dissidia: num adicientur magnopere ad hunc coetum sequendum, in quo sibi quoque de his pugnandum, ac nihil certi fore metuent? Immo vero sic Christianorum bonum, libertas et religio vniuersa, in criminationem contemptumque abibit *). Quod si illud *ἔργον τῆς Θεῆς* hoc modo spectetur, atque lex de cibis nominatim cum eo comparetur: haec, vt minor, (nam ad externa, non ad interna pertinet) vt vni genti propria, (nam vni tantum promulgata est

*) Vers. 16. vid. Chrysof. ad h. l.

est) vt arbitraria, (nititur enim scripta ciuitatis lege) vt tempori certo destinata *), (nunc enim aliorum tendere prouidentiam diuinam, experientia docebat) haud dubie cedere debet illi ἔργω τῷ Θεῷ, alium communemque sui colendi modum instituentis: neque committendum erit, vt huius rei acrior defensio aut improbatio, quae veluti cogat aliquem, impediatur illius operis diuini successum. Sic qui iudicabit et aget, is cauebit, ἵνα μὴ καταλύῃ τὸ ἔργον τῷ Θεῷ ἕνεκεν βρώματος. Cogitanda igitur hac religionis parte cognoscet, quid ipsi agendum sit.

Differitur etiam *de natura et exercitio religionis christianae*, vt et hac via efficiatur, illam de cibus legem non propugnandam inter christianos esse. Natura vero et exercitium huius religionis summam sic describuntur **), postulari virtutem ***), concordiam, eamque mentis laetitiam, quam religioni et efficientiae Spiritus sancti debeamus: his ita quaerendis praestandisque coli Christum, sentiri et viui accommodare ad huius doctrinam, Deique fauorem et hominum adprobationem

*) Ebr. 9, 10. Gal. 3, 23. 24. εἰς τὴν πίσιν, εἰς χριστὸν, usque ad tempora religionis christianae, usque ad Christum.

**) Verf. 17. 18.

***) Sic enim illud, βασιλεία Θεοῦ δικαιοσύνη ἐστίν, videtur eloquendum: in regno Dei quaeritur, spectatur, postulatur virtus et probitas. Similis dicendi forma in illo 1 Cor. 4, 20. videtur esse: ἡ βία Θεοῦ οὐκ ἐν λόγῳ, ἀλλ' ἐν δυνάμει, in religione Christi tradenda non quaeruntur dicta, quid doctor prae se ferat, pollicetur, gloriatur, minetur, sed facta, quid doctor agat et praestet.

tionem teneri: neque adeo, vbi haec exercitii summa fuerit, ibi quaeri, quo quis potissimum genere alimentorum vtatur. Hunc huius loci sensum paucis vindicare conabimur.

Nempe regnum Dei est nunc religio, coelitus instituta, monstrans et impertiens *χαίρει τῷ Θεῷ ἐν Χριστῷ*, et ipse coetus, in quo discitur exerceturque haec religio, tendens ad certam futurae vitae felicitatem. Nam aut hoc significat, aut futuram felicitatem per se: tertium quidem non relinquitur. Iam ipsa futura conditio felix, tempus illud, quo ea fruemur, intelligi hoc loco nequit: dicitur enim de his, quae christiani nunc, in his terris, in hac societate christiana, facere debent, vt Dominum suum colant, eique probentur: non scribitur de his, quae olim fient, et exspectanda sunt. Postquam enim dixerat, in regno Dei concordiam postulari, addidit: Studeamus ergo concordiae, quae a nobis postulatur. Sed nunc postulatur, nunc est ei studendum, in dissensu nominatim de cibis. Regnum ergo Dei est coetus, qui nunc est, religio, quae nunc exercetur, inchoans futura.

Hanc igitur religionem, cuius exercitium iustum aestimatur virtute, concordia, laetitia, negat Paulus esse cibum potumque. Hoc non est in praesenti, ab huius religionis sectatoribus temperantiae studendum, neque gulae ventrique seruiendum esse. Nam non quaeritur hoc loco, quam temperanter aliquis viuatur; sed quo genere ciborum vtatur abstineatur religionis causa. Proinde cum negetur, in religione, quoad exercetur, spectari cibum potumque: negatur, quaeri in religionis huius exercitio, quid quisque potissimum edat et bibat,

bibat, et quibus alimentis abtineat. Similiter sponte consequitur, non posse in his verbis nunc illam doctrinam quaeri, nos in futura vita non alimentis corporis vsuros. Quae doctrina vt est vera *) , sic a consilio huius loci plane abhorret.

Vix attinet monere primo, *εἰρήνην* esse concordiam, quae nihil disceptat super illis cibis, neque secus agentes carpit, aut recusat ferre, vt ex illo, *Διώκωμεν τὰ τῆς εἰρήνης*, consilioque totius loci planum fit: secundo, *δικαιοσύνην* non esse iustitiam, quae strictius dicitur, sed Hebraeorum modo loquendi virtutem vniuersam, mentis vitaeque probitatem. Atque vt haec duo spectantur in religionis exercitio, ita etiam laetitia, per Spiritum Dei effecta, siue ea, quam hic Spiritus ingenerat animis vtentium hac religione, per doctrinam sic conformandis animis, vt ea sciant, sentiant, agant, vnde laetitiae tranquillitatisque causae quam plurimae suppeditentur, vno verbo, spectatur hoc, vt iis religio sit fons vberrimus constantis certaeque laetitiae. Hanc ergo tibi et aliis cura, hanc tibi et aliis meditare, ad hanc conformari mentem tuam aliorumque patere, securus de reliquo, quibus alimentis tu vtaris, aliiue vtantur, nec contristes eos, si quid comederint aut non comederint, nec capias e religione materiam rixarum super rebus, ad naturam eius non necessariis. Alias eius rei causa, quae non est palmaria, tibi ceterisque turbabis obstruesue fontem laetitiae. Curabis vero tibi aliisque hanc laetitiam studio virtutis et concordiae. Sic qui iudicabit

et

*) I Corinth. 6, 13.

et aget, is memor erit, βασιλείαν θεῶ ἐκ εἶναι βρωσιν καὶ πόσιν, sed aliis censeret exercitiis, Christo probatis, hoc est, e natura eius concludet, quid in ea exercenda caput rei sit, nec, quae salva eius natura penitus abesse possunt, ut summam rei diiudicabit. Sic cogitanda religione cognoscet, quid ipsi agendum sit.

Iam *de alimentorum natura* Paulus ita disputat, ut quidquam ciborum neget esse per se impurum *), siue natura sua consilio et institutione tale, quale est id, quod lex prohibuit, illicitum usu, nocivum utenti, priuans eum fauore beneficioque diuino. Aliter quidem, in disputatione super Moisaicae legis vi et necessitate **), impurum intelligi nequit. Haec autem asseueratio Pauli quam perspicua et certa est! Quid enim, cum natura cibi spectatur, praeter eius vim sanitati noxiam, de qua tamen nunc plane non est sermo, vel cogitando intelligi potest in cibo, quare vetitis illicitisque rebus accensendus sit, eiusque usus dici possit officio repugnare? De consilio autem et institutione alimentorum omnis generis, et in oculos incurrit, et alibi Paulus etiam contra generis alius aduersarios ostenderit ***), esse ea omnino et simpliciter hominum usibus parata. Quod si ita est, quo tandem pacto, quae nostris usibus simpliciter destinata sunt, eadem tum, cum iis utimur, poterunt vetitis illicitisque rebus similia censeret, eorumque usus in peccatis numerabitur? Certe gravissima

*) Vers. 14.

**) Cf. pag. 220. not.

***) I Timoth. 4, 3. 4.

viffima caufa intercedere debet, quae talia reddat illicita. Ea vero fuit in cuiusdam legis auctoritate, vnam nationem a ceteris confulto et multis modis feperantis. Cuius quidem vi fublata, ne porro illi feperationi locus fit, fed vt communis orbi terrarum religio introducat, praedicta illa faepius a prophetis veteris teftamenti: redit res ad iudicium de rei fei alimentorum natura, confilioque diuino in illis generi humano condendis. Communis enim omnibus gentibus religio poftulat, in iudicio de vfu rerum vitae quotidianae, vt alimentorum, amandari non ad legem, certo generi hominum certis de caufis et ad tempus certum fcriptam, verum ad naturam rei confiliumque diuinum: vt hinc repetatur, quid, quare, quantum, quo modo agendum fit, ne peccetur. Hinc enim erutae in talibus officiorum caufae obstringunt quemlibet hominem, vbicumque fit, pertinentque adeo ad communem omnibus religionem. Sic cum Paulo fundamenti loco ponere, effe religionem, ad omnes gentes pertinentem, eiusque exercitium cenferi virtute atque probitate, et iam cibi vsum e caufis, ad omnes pertinentibus, aestimare, id vero eft, cum Paulo cogitare de caufis christianae libertatis in hoc genere, eiusque defenfione ab opinione peccati.

Cum hoc argumento illa fententia proxime cohaeret *), cibos iis tantum impuros illicitos effe, qui eos tales cenfeant. Hoc non eft, rem et iudicium de recte aut male facto, licito aut illicito, ab opinionis, temere aut fpeciofe aut cogitato

con-

*) Verf. 14.

conceptae, lubitu pendere, siue, prouti quis vlla qualibet de causa vllius cuiuspiam cibi vsu licitum illicitumue opinetur, ita esse etiam ei licitum illicitumue. Nani primo quaestionem de eo, quid recte aut perperam fiat, simpliciter ab vlla quauis agentis aut omittentis opinione suspensam velle, id non foret boni de moribus disputatoris, in quibus verisimiles et certae causae, non opinationes, quaeruntur. Deinde religionis nostrae doctrina, rem quamque ad Deum referens, non permittit nos opinationibus: omnium minime vero quamvis cuiusuis opinationem patitur esse normam, quam arbitrato suo sequi possit. Vigebant quidem tum huiusmodi opiniones commenticiae plures inter Iudaeos, (siue Essenos, siue Therapeutas, Alexandrinos, Orientales philosophos dicere malimus: de paganis vero philosophis plane non loquendum est hoc loco) quibus studium abstinentiae a quibusdam cibis, et a Mose prohibitis, et ipsorum arbitrio repudiatis, commendare conabantur, vt sapientiae insignis speciem haberet: veluti sic duriter haberi corpus, et in ea re laudem praecipuam esse, sic efficaciter obsisti vehementiae libidinum, sic demonstrari exquisitam sapientiam, sic externa maxime disciplina effici mentis conformationem ad cogitationis vim virtutisque excellentiam. Huiusmodi vero aduenticias ad Mosaicam legem opiniones vehementer improbat Paulus, dum aniles impiasque nugas, doctrinam pessimam, corpoream disciplinam *); praeceptiones non a

P 2

Christo

*) I Tim. 4. βέβηλοι καὶ γρηώδεις μῦθοι. διδασκαλαὶ δαιμονίων (impia doctrina, cf. Iac. 3, 15. δαιμονιώδης) σαρκική γυμνασία.

Christo ortas, sed ingenio adiuventas et fastu nutritas, adpellat *). Adeo verum est, nisi fallimur, quod modo dixeramus, ne in his quidem concedi, vt quamcumque opinionis vllius normam sequamur. Sed ille Paulus, huiusmodi opiniones toties repudians, in hoc epistolae ad Romanos loco aduersus eos, qui sibi abstinendum a cibis quibusdam putabant, adeo non acriter disputat, aut eorum sententiam simpliciter reiicit, vt fraudatricem, vt iis potius sit lenissimus, eosque ferendos putet. Ergo nunc intelligit aliam causam abstinentiae illius, et ὁ λογιζόμενος βραῦμα κενόν in hoc loco non est, qui istiusmodi opinionibus nititur; sed Iudaeus vllus aliquis, cui propter suam legem patriamque religionem adhuc persuasum est, vitanda esse quaedam ciborum genera, aut paganus, ad christianam religionem transductus, sed in hac parte

*) Coloss. 2, 8. 21. 22. 23. In his locis (quos nunc et p. 227. indicavi) non credibile est, Paulum simpliciter contra Iudaeos, Mosis legem defendentes, disputare: adeo contemtim de opinionibus eorum loquitur: sed contra Iudaeos, magnam vanarum opinionum copiam ad Mosis legem adsciscentes. Discernendi ergo videntur loci, contra illos scripti, ab his, qui de posteriore genere agunt: neque sunt omnes simpliciter paralleli iudicandi. Ac mihi quidem regula discernendi locos N. T. de ciborum delectu non necessario agentes, haec videtur: ibi contra merum Iudaismum dici, vbi Iudaicae legis vis in decernendo hoc delectu sublata dicitur, et ostenditur, male agi, quod ea vis adhuc inculcetur christianis; e contrario ibi contra opiniones Iudaismo additas, delectum illum commendantes, dici, vbi defensio huius delectus niti dicitur nugis et affectatione insignis sapientiae aut pietatis.

parte Iudaeis obtemperans; nec vti libertate christiana sustinens. Hunc talem hominem cogitare iubet Paulus, eum sequi *suam tantum sententiam*, sibi tantum ita videri, eum non iudicare de re per se, de natura eius et institutione, de consilio communis religionis propagandae: eum ergo suam vnus sententiam non debere aliis, vt necessariam omnibus, obtrudere, alios secus sentientes non adnumerare peccantibus, eum posse ferri, donec suam sententiam dediderit, aut sibi tantum habuerit *).

Secundum haec videamus, quae *de officii*, in huiusmodi rebus praestandi, *varietate* accommodata ad singulorum animos praecipiantur. Constituitur ergo **), quidquid in his, quae ad naturam religionis nostrae non pertinent necessario, a singulis aut sine mentis persuasione fiat, aut contra eam, id male fieri. In quo vix opus est monere, rem, de qua agenda quaeratur, non intelligendam esse in se, velut alimentis a Deo paratis vti; sed adiuncta (*περιστάσεις*) spectari, quae nunc quidem sic variantur, vt genus cibi aut nulla, aut scripta tantum (positiua) lege definitum sit; vt is, qui vescatur, sit Iudaeus, Mosaicae quidem legi innutritus, sed christiano coetui recens additus; aut vt sit inter paganos natus educatusque. Sunt vero etiam abstinendi aut non abstinendi causae apud alios aliae. Nam qui paganus nuperus abstinet, fortasse plus tribuit doctoribus, qui apostolis se opponebant sedulo: fortasse cessit iis metu placendique studio: fortasse christianam doctrinam non est accurate

*) Vers. 22.

**) Vers. 5. 23. πληροφορία, πίστις.

edoctus. Qui abstinet Iudaeus nuperus, fortasse non examinavit argumenta contraria; sed utique propugnat sententiam suam: fortasse, quamquam examinavit, ei non satisfacere visa sunt: fortasse imbecilliore animo est, ut rem diiudicare nequeat, et suam tamen sententiam teneat: fortasse, quod contra secus sentientes pugnat, bono animo, fortasse vero altercandi studio pugnat. Adeo multa circumspicienda sunt, priusquam constituatur, fluctuante quis, an persuasum sibi habeat; lateatne aliud, an vere adsit dubitatio vel persuasio. Talis igitur Iudaeus aut paganus, tali tempore, si probabili de causa, non mera libidine sentiendi, tali genere cibi non utatur, aut utatur, idque se agere debere non temere opinetur, sed persuasum sibi habeat, et utique credat: agat, suadente Paulo, tantisper ita, donec ei sic persuasum est, et quoniam ei sic persuasum est, nempe ne peccet, si citra persuasionem, aut contra eam egerit. Ceterum neminem iubeat eodem modo agere. Non potest, opinamur, humanior aut liberalior oratio hac Paulina reperiri. Cur vero agere aut non agere debere rem, sic constitutam, pendet a persuasionem mentis? Scilicet non sic attingit verae pietatis virtutisque, quam christiana doctrina spectat, naturam, ut haec salva esse nequeat, si hoc edatur, ab illo abstinenceatur. Iudicabitur ergo aliunde. Sed argumenta sunt controuersa, et super his ambigit utraque pars. Sequatur ergo quisque tam diu sententiam suam de libertate laxiore et adstrictiore, quam diu eam nondum potest abiicere, et contrariam tueri. Nam ipsius res agitur; ipsius animus est fons agendi; si peccat, ipse peccat, ipse

peus fit. Peccat vero, si contra, quam ei persuasum est, agat: nam nefas est, mente aliquid improbare, et tamen facere. Versatur enim, qui sic se gerit, in perpetuo, e sua quidem sententia, male agendi et contractae culpa sibi exprobranda periculo. At hoc est, ipsum sibi iniuriam facere, ipsum se perturbare. Rursus quia secus agit, ac persuasum ei est, necessario parum idoneis causis ad agendum est abreptus, ut metu quorundam, exemplo, indulgentia nimia, placendi studio, lucri cupiditate, leuitate, quae interdum id non magis facit, quod non multo ante gravissimum iudicarat, sensusque interioris e poenitentia secutura et dolore stimulum non tam acrem fore putat, quam reuera est. At agere sic, num fas censetur? Quid vero, quod contraria persuasioni agendo animus aduersari potest leuitati in iudicio de officiis in vniuersum, et prolabi tandem ad omnem diuini humanique iuris neglectum? Tum vero, si rationis bonum ideo nobis concessum est, ut cogitando regeremur, neque vero temere rueremus: ut et tunc is hoc rationis bono, qui, secus ac statuit, idem modo agit, modo omittit? Tenebiturne dignitatem humanae naturae? Denique, quod est huic causae proprium, animus recentis e Iudaeis christiani sic agendo quam facillime abalienari potest a religione christiana, in qua, usus interdum libertate, quam illa concedit, animo se angit sentit opinione male facti; non usus ea, rursus perperam se egisse putat: quia nihil ratum certumque animo habet, quod sequatur. Ergo culpam rei, quae in animo eius fluctuanti est, conferet in religionem, eique valedicere ipalet, ut

sibi noxiae, suamque tranquillitatem interturbanti. Agendum igitur est iuxta mentis persuasione-
nem. Sic qui iudicabit et aget, certo tempore, in certa causa, inter certos homines, in huiusmo-
di rebus, is hoc solatium paratum habebit, se non temerarium esse, nec consulto peccare velle, se malle, et rei et suae tranquillitatis causa, tutiorem
viam insistere. Igitur cogitare variam hominum indolem, hinc concludere, officii non necessarii varietatem concedendam esse, in eoque suadere, quod ad tranquillitatem animi tutissimum est, et sic impedire, quominus religioni per se officiis-
que necessariis noceatur, est, de religionis parte cogitare.

Sequitur illud, quidquid in hoc genere fiat, id ita iudicandum esse, *prouti* hoc, quod fieri et omitti potest, ab eo, qui facit vel omittit, *ad Deum referatur, coniungaturque cum necessariis officiis*, ne haec damnum capiant. De qua re iudicium proprie ad Deum pertinere, monetur. Inde concluditur, vti iudicium ne nostrum quidem sit, sic lenitate erga alios opus esse. Hic partim de necessitudine hominis cum Deo, per omnem vitam dimanante, et nata hinc officiorum necessitate in vniuersum, eorumque nexu cum futura vita dicitur, partim de officiorum ipsorum discrimine. Ac necessitudo quidem hominum cum Deo his verbis expressa est *): neminem sibi vivere et mori, sed viuos Domino viuere, morientes eidem mori. His autem verbis hoc loco non docetur, quod viuamus, et quamdiu quisque viuat,

*) Vers. 7.

vat, aut quam praemature vel mature quis obeat, id deberi Deo, ab eoque pendere. Quorsum enim hoc loco de providentia diuina, initium et finem humanae vitae moderante, sermo fit, e qua doctrina nihil magnopere concludi possit, neque ad iudicium de libertate christiana in alimentorum usu, de qua tamen vnice dicitur, neque ad eius defensionem, neque ad lenitatem in ferendis aliis, qui secus sentiunt et agunt? Sed Domino viuere dicimur eo sensu, quo illi ita subesse dicimur, ab eo ita pendere, vt eius legem, consilia, instituta, faciamus normam statuendi agendique. Domino mori dicimur eo sensu, quod nos mortuos ita iudicabit tractabitque, prouti normam illam vel tenuimus, vel negleximus. Spectatur ergo vita, qua officiis constat, eamque olim iudicium sequetur; mors vero, qua est initium conditionis post hanc vitam, praemia accipientis in vtramque partem; non spectantur mors et vita, qua sunt in spirando, mouendo, sentiendo, aut in fine horum omnium: et quaeritur, qua ratione et quem viui colamus, a quo mortui praemium expectemus; non quaeritur, quis nos et quando viuere morique iubeat. Itaque nemo sibi viuit hoc sensu, quia nemo suam vnus sententiam, suum iudicium, sua studia consiliaque suo arbitratu sequi potest, neque ipse constituere, quid probum improbumue sit, et quid, quomodo, quare agere velit, vt recte agat. Nemo rursus sibi moritur hoc sensu, quia tum, cum moritur, definire nullo pacto potest, quam post discessum ex hac vita sortem habere velit, aut quid illi prodesse debeat, sic potissimum vixisse. Vt Dominus

normam agendi definiuit, ita lex praemiorum ab eodem finita est. Vtrumque ab illo pendet. Est igitur necessitudo hominum cum Deo:

Haec autem pertinet ad omnem vitam, ad omnia genera factorum, in quibus locus est conscientiae sui, proposito, causis consiliisque, per quae cum religione coniunguntur. Nam alimentorum adeo usus et potest et debet communi omnibus, et proprio quibusdam modo cum ea copulari, et ad Deum referri: *κυστω ἐσθίμεν* *). In eorum enim usu cogitari agnoscique potest ac debet Deus, eorum auctor atque conseruator, idemque laeto et grato animo celebrari. Quo quidem officio qui solui vult, is solui cupit necessitate cogitandae suae cum Deo necessitudinis, officiique inde orientis, atque adeo partem religionis euerit, nec viuit haecenus Deo, eius quippe immemor. Qui e contrario haec agnoscit, agnitisque conuenienter agit, is, dum vitae quotidianae rem ad Deum refert, haecenus ei viuit, religionisque partem exercet. Ergo praeclare fungitur communi omnibus officio, et haud dubie probatur Deo. Sic quidem nuperi pagani, recens adducti ad coetum christianum. Ille vero alter, Iudaeus iam christianus, proprio modo in alimentorum usu ad Deum respicit, per cuius legem, suae nationi Mose interprete latam, delectum sibi necessarium, neque vero quaeuis alimenta permissa credit. Cui legi quod obtemperat, et simul illud commune officium gratiarum creatori agendarum conseruat, Deo viuit, et qua homo est, et qua Iudaeus natione.

*) Vers. 6.

tione. Quodsi variis modis alimentorum usus cum religione coniungi potest: fuit inde officiorum diuersitas, nec propria his vel illis censerī omnibus communia, aut iis adeo obtrudi vllō pacto possunt.

Ad quem ergo pertinebit iudicium de huiusmodi factis, sic cum religione coniunctis, nisi ad Deum, ad quem vnum omnis religio refertur? praesertim cum de agentis animo iudicandum sit, an ad Deum vere respiciat, an certo sibi persuasum habeat, vel commune officium sufficere, vel proprium adiungendum esse, an proprium defendat, vt, si modo scriptae legi satisfactum fuerit, non magnopere opus sit exercitio mentis in officio communi, an communi putet adquiescendum, ne molestiam in proprio suscipiat, an defendat negligatue alterutrum metu hominum, simulatione, studio placendi, pertinacia tenendae vel opinionis, semel conceptae, vel consuetudinis, a puero usurpatae. Vt ergo fas est, in communi vita seruum, in officiis titubantem, hero permittere *): sic haud paulo magis decet, cultorem Dei (δῆλον Θεῷ) Deo permittere, qui vnus aestimare debet, titubetne ille ipsius cultor, et quare, an recte praestet officium, et animo bono, et sedulo.

Si porro est officiorum discrimen, nec omnia omnibus communia sunt: multum hac de causa dandum erit lenitati in aliis tum diiudicandis, cum suo quisque officio fungitur. Vbi ergo videris aliquem, omnium rerum conditori Deo pro alimentis gratias agentem **): ab hoc negabis recte Deum

*) Verf. 4.

**) Verf. 6.

Deum in uniuersum coli? Hunc cine, uescentem cibo, quem tu tangere non sustines, te minus probum adpellabis, cum eo se duci patiatur, quo, praeter naturae prouidentiaeque cogitationem, doctrina christiana vocat? Hunc cine te minus probari Deo criminaberis, qui in religione, quae omnibus communis esse debet, officio communi adquiescendum, et, si Deo gratias egerit, satisfactum putat? His ita cogitandis lenitas ingenerari debebat Iudaeis erga paganos, in alimentorum usu liberiores. Οὐδεις ἑαυτῶ ζῆ (omnes subsimus Deo): ille uero paganus hoc agnoscit et profitetur: nam κυρίῳ ἐσθίει (refert id, quod alimenta habet atque sumit, ad Dominum): εὐχαριστεῖ τῷ κυρίῳ (communi et necessario fungitur officio). Sed idem illud nuperos paganos Iudaeis, in hoc genere adstrictioribus, mitiores reddere debebat, cum Iudaei quoque, quamquam suo modo, ederent uiuerentque Deo, neque tamen, quod aliter sibi persuadere nondum potuerant, minus probi essent probatique Deo.

At, inquis, non persuasum ei est, de quo debebat, si christianus uere dici haberique uelit. Non est sane ei persuasum, neque ad perfectionem christianae religionis peruenit. Ergo eum corrigendum omni modo dicis. Corrigendum esse, recte dicis: sed, num omni modo? Audiamus ergo Paulum*), qui, potest, inquit, Deus eum

*) Vers. 4. Siue certus animi recte agat (σήμερι), siue incertus erret (πιπταει), non semper incertus errabit (σαθῆσεται). Potest Deus eum certioorem reddere, atque ei sic ab errore, cauere.

eum certiore animi reddere. Hoc tempus expecta. Noli tu praecipitare rem, et festinare, ubi Deus lentius progreditur. Fer modo illum haesitantem leniter, qui de reliquo necessaria officia non negligit, sed summam rei in exercitio religionis curat. Excute tu istam tuam sedulitatem, et imitare Deum, etiam in talibus μακρόθυμον.

Ad eandem lenitatem iudicii de aliis facit et hoc, quod *Deus eiusmodi hominem*, videntem plane, aut non omnino videntem libertate christiana, tamen hoc *beneficio auxit* *), ut eum adduceret ad Christi coetum. Voluit ergo eum, religionis huius socium, reddere bonorum ei priorum participem. Si eum utique improbaret, non concessisset beneficium religionis christiana. Huic consilio Dei et modo se gerendi erga illum hominem obstitit, qui talem Iudaeum sinistre diiudicat, et culpae grauissimae coarguit: obstitit vero etiam Iudaeus, qui talem paganum, nihil se patriis Iudaeorum moribus adstringentem, vituperat et sceleris arguit. Obstitens vero Deo qui poterit, id quod Paulus hoc loco postulat, imitari Deum, Iudaeo tali aut pagano beneficium parantem? Quemadmodum ergo inuidere his, quibus Deus bona vitae indulserat, non est similitudinis cum Deo, quoniam eius consilium in bonis distribuendis, et modus erga homines quosdam se gerendi,

*) Vers. 3. it. Rom. 15, 7. Est προσλαμβάνειν, ut δέχεται, benigne tractare, beneuolum se praebere. Cf. Psalm. 27, 10. Sic Rom. 11, 15 est πρόκλησις, et v. 31 eadem res ἔλεος dicitur.

gerendi, veluti corrigitur: sic iisdem de causis improbatio eius, quem Deus probat, discessus ab eo, quem Deus nostro coetui adsociavit, morosa durities erga eum; quem Deus exhilarare voluit, tollit similitudinem cum Deo: Reliqua huius lenitatis argumenta *), veluti amorem erga alios postulare, dignum ea esse hunc; pro quo Christus mortuus sit; laudabile esse, alterius causa sibi aliquid negare, non singulatim pertractabimus, cum sint perspicua. Et videmur satis ostendisse, quo potissimum modo Paulus de parte religionis, siue officio quodam erga alios eiusque causis; cogitare nos docuerit. Quae disputatio nostra si quibusdam ostenderit, quo modo in sacris literis vberissima cogitandi dicendique de religione materia inuestigari possit: non omni fructu caritura videbitur.

*) Vers. 15. 21.

VIII

*De**notionibus vniuersis in theologia.*

Cum primum ea, quae humanae intelligentiae subsunt, dispersa per vitam omnemque adeo rerum naturam, animaduersione et comparatione singulorum in notiones atque propositiones vniuersas collecta sunt, quales metaphysica disciplina tractat, vt, cognitis iis, quae communia omnibus essent, constitutisque similitudinum ac dissimilitudinum generibus, necessaria rerum attributa, et propositiones necessariae obseruarentur: tum cognitio humana coepit ad disciplinarum initia flecti, et ad subtilitatis laudem euehi. Similiter postquam religionis reuelatae doctrina sensim ac per partes tradita erat, et vniuersa iam in sacrorum librorum corpore exstabat, singulis prudenter eo loco et modo expositis, quo loco et modo eorum tractandorum occasio et opportunitas fuerat: studium et cura doctorum inter christianos res ita sparsas colligere, collectas digerere, notiones propositionesque vniuersas obseruare, ac ceteras his subiicere, et ad has reuocare coepit, inualuitque theologiae discrimen, quo ab indoctorum hominum vulgari simplicique notitia internoscitur.

Quod studium qui reprehenderunt, satis cupide omnes enumerati in opere Arnoldino de historia ecclesiastica, hi veriti erant, ne theologia hoc modo in philosophiam mutaretur, essetque
discr:

discrimen eius a religione in re magis, quam in modo tractandi, et amplitudine cognitionis praesidiorumque adparatu, positum. Sed iidem non cogitarant, imitatione ordinis et vniuersae rationis, quam philosophi in docendo sequuntur, neque res ipsas, in quibus philosophorum rationem imitamur, illico fieri philosophis proprias, neque horum placita et decreta in illam alteram disciplinam, in qua imitamur philosophorum subtilitatem, propterea transfundi, eique immisceri. Aliud enim est, in theologia philosophorum placita sequi, et ex his rem omnem dirimere; aliud, in religione tradenda leges subtilitatis, a philosophis obseruata humanae mentis verique natura constitutas, sequi, explanandaque religione subtiliter, cum propter aduersarios, tum ordinis, perspicuitatis, persuasionis et diligentiae causa, theologi personam sustinere. Si qui putarunt, aut etiamnum arbitrantur, hoc modo nihil nisi scholasticae philosophiae vocabula in theologiam adscisci, quoniam nonnullos viderant, quemlibet locum theologiae absoluentes commemoratione causarum omnis generis, finium, subiectorum: hi non debebant multorum consuetudinem, veluti necessariam, omnibus tribuere, aut hoc vnum genus notionum vniuersarum, e metaphysicis in theologiam importatarum, cogitare. Licet enim in theologia subtiliter versari, notionibus vniuersis constituendis, definiendo, diuidendo, confirmando, concludendo, rebusque digerendis, etiamsi singula eius capita non pertractentur ex ordine causarum atque finium, et huiusmodi notionibus ac vocabulis explicentur. Externa quidem disciplinae
forma

forma arbitraria vt plurimum est. Quamquam enim Melanchthon, multum ille ceteroquin imbutus scholastica philosophia, pauca ex hoc genere in Locos intulit: tamen de religione subtiliter ibi scripsit. Ostendit etiam interdum Pfaffius in institutionibus dogmaticae theologiae, dum dogmata e sacris libris seorsum colligit et confirmat, deinde *τρόπον παιδείας* fere vsitatum describit, notiones vniuersas constitui posse, non assumpta illa ratione scholastica, quae olim in *τρόπω παιδείας* verbis certis exprimendo dominabatur, quamquam, si de viro tanto liberius iudicare mihi quidem licet, rem bene institutam non vbique feliciter exsecutus est. Licebit verò per hanc occasionem Heilmanno et Zachariae, iam mortuis, (qui et ipsi sparsa per sacros libros collegerunt in vnam notionem, aut vnum verbum, scriptoribus sacris vsitatum) pro dogmaticis libris nominatim gratias agere, ceterorum merita tacite venerari.

Sed fortassis illa in vniuersis notionibus et propositionibus subtilitas magnam partem controversiis ac disputationibus debetur, et vel hanc ob causam parum commendabilis est. Concedo equidem de satis multis, et, quoties ab aliquo noua sententia de modo rei explicandae aut verbis exprimendae prolata sit, vt de interiore nexu (relatione) Patris, Filii et Spiritus Sancti, toties ab altera etiam parte, alterius sententiam et verba repudiante, noua vocabula procusa et introducta esse, probe noui. Aduersarius enim, praesertim cum disputatio feruet, non facile adquiescit, si audierit, rem non ita se habere, vt ipse dixerit; cupit etiam audire, quomodo se habeat, et vrget

alterum, vt ipse quoque suam sententiam certo ac definito verbo exprimat. Quod si vero cum omnino multa capita religionis sine huiusmodi nouis verbis subtiliter explicari, tum nominatim nullo ad controuersias respectu res, expressa verbis sacrorum librorum, accurate explicari possunt: vicissim concedendum est, non omne subtilitatis studium, in vniuersis notionibus et propositionibus collocatum, ideo, quoniam ad controuersias deflexit, aut per has nimia verborum adiumentorum moles accumulata est, in se spernendum esse. Si porro ipsi sacri scriptores nobis notiones propositionesque vniuersas suppeditant, et hoc modo multa esse, vno verbo comprehendenda docent, vt paulo post demonstrabitur; hae vero vtique tenendae atque fundamenti loco ponendae sunt: ad harum imitationem quidni alias, collectis in summam locis sacrarum literarum singulis, ad idem genus aut totum pertinentibus, interdum efformare atque constituere docendi causa liceat *)?

Fuerunt

*) Scriptores diuinae mutationem hominum, quam religio efficere debet et potest, adpellant vel tropicis verbis *regenerationem, conuersionem, renouationem*, aliisque; vel verbis, quae per linguae indolem non tantum significant, quantum per ipsam rem et vsum sacrorum scriptorum significare debent, veluti *μετανοια*. Quidni ergo pari iure, quo aliae res insignitae sunt vocabulis, non in S. S. obuiis, sed in hunc vsum inuentis, vt plura coniuncta coniunctim et breuiter significarentur, (qualia sunt trinitatis, personae, naturae, sacramenti, satisfactionis vocabula) quidni ergo liceat, hanc rem omnem, quam sacri scriptores *renouationem* nominant, interdum adpellare *mutationem in melius, emendationem*, et ita his nomi-

Fuerunt etiam, qui doctrinae christianae veluti succum omnem detrahi, eamque in ieiunos aphorismos mutari putarent, si reuocarentur omnia ad vniuersarum notionum et propositionum simplicissimam breuitatem atque proprietatem; qui persuadere sibi non possent, tot saepe numero verbis, vt regenerationis, conuersionis, renouationis, nouae creaturae, rem significari per similitudines, non urgendas anxie, et quamquam diuersas, tamen rem omnino vniam eandemque exprimentes *); qui illuminando et aperiendo animo **) plus et alio modo, quam docendo, sibi contingere crederent; qui, si Deus in ipsis maneret, ipsi vera in Deo, arctius se et alio modo cum illo nexos copulatosque putarent, quam cognitione, et cultu, et beneficiis; qui a Deo trahi (Io. 6, 44. 12, 32.) occultius statuerent et *μυστικώτερον*, quam doctrina et auxilio Dei ad scientiam religionis christianae, ad sensum, et sanctitatem animi vitaeque adduci ***), docendo

Q 2

iuuan-

nomnibus aut notionibus rem vniuersam comprehendere, expressam verbo, nobis statim perspicuo? Quidnam quaesofecerunt, qui *providentiae* nomen in doctrinam christianam receperunt? Nonne res sparsas retulerunt ad duo genera, *conservationem* atque *gubernationem*, et haec rursus vno *providentiae* nominae amplexi sunt?

*) Vid. Pittmanni commentationes duae de vocabulis oeconomiae salutis. Viteberg. 1776.

**) Est vero aperire animum, eum *reddere intelligentiorem*, vt adeo possit rem melius perspicere, (Luc. 24, 45.), et rei ad sensum praebere (Act. 16, 14), eique operam dare (2 Maccab. I, 4.).

***) Quoties vero seriem sententiarum in his Ioanneis

iuuandoque eo deduci, vt, quia didicerint, et possint et velint probare assensu factisque; qui *κοινωνίαν Θείας Φύσεως* (2 Petr. 1, 4.) positam mallent in quadam *ἀποθεώσει* christianorum, quam in imitatione diuinæ sanctitatis; quibus grauius ad solatium videretur, Christum vulnera sibi infligi.

anneis locis, et verba Iesaiæ prophetae adiecta cogitavi, toties huc inclinatus sum, vt Deum *trahentem* putarem esse Deum, impertientem homines notitia, edocendos eos curantem. Nam semel illud poni video, ad Christum veniri, hoc est, religionem eius suscipi probarique (Ioan. 6, 35) non posse, nisi quis *a Deo tractus* sit: iterum inde concludi, eos, qui *a Deo instituti edoctique* sint, venire ad Christum. Differuntne ergo *tracti* a Deo, et *instituti* ab eo? Magnopere nos fallat verbis, qui sic loquatur, et tamen *τὸν ἔλκυθέντα* nolit intelligi, *τὸν ἀκίσαντα καὶ μαθόντα*. Tum quorsum loco Iesaiæ Christus vsus est? Nonne vt rem ab se propositam confirmaret? In verbis ergo Christi, quae confirmantur, idem esse debet, quod in verbis prophetae, quae illorum confirmandorum causa proferuntur. Sed confirmatur illud, a Deo *trahendos* omnes esse, et confirmatur eo, quia praedictum sit, omnes a Deo *edoctum* iri. Ergo debent omnes edoceri, quia praedictum est, fore vt edoceantur omnes. Quare non magis est in illo *trahere* laborandum, quam si tropo fere simili, *adlicere, manuducere, adducere*, vsus esset Christus. Similiter in altero loco (Io. 12, 32) Christus spondet, superata morte sua se effecturum, vt omnes per terrarum orbem ad se adducantur, h. e. vt ad omnes notitia sui suaeque doctrinae perueniat, iisque hac ratione via ad felicitatem muniatur. Hinc patet, vim *κόσμου* et *ἄρχοντος* fractam esse, et hoc faciet ad Patris et Filii *δοξασμόν*. cf. Noesselti interpretatio grammatica huius loci, a. 1778 edita.

fligi passum esse, quam eum pro peccatis ignominiosam cum cruciatibus mortem subiisse. Cum hoc hominum genere quam lenissime agendum puto. Quippe sunt fere animo bono, (de his enim non loquor, qui, vt Anabaptistae ab initio, cum similibus opinionibus coniunxerunt turbarum studium, et magistratum doctorumque religionis publicorum contemptum) amant Deum, vitam doctrinae christianae congruam viuunt, antecedunt saepe alios virtutis studio, et cupiunt ardentius, vt vis religionis tanta sit, quanta possit esse. Sed vtinam ab se impetrent, vt attendant, an rei alicui dignitas et vis et efficacia detrahatur, si in vniuersum et constanter potius sit expressa, (veluti, Deum per doctrinam efficere omnem illam salubrem mutationem, quae religioni proposita est,) quam his modo, modo illis verbis, *ungere, trahere, illuminare, regenerare*, partem rei tantum aut similitudinem significantibus; vt cogitent, eum, qui recte viuat, tamen recte viuere, etiamsi facta eius perspicuam cognitionem certamque persuasionem, non adiuncto sensu acriore *), tam-

Q 3

quam

*) In omni hac disputatione sensum acriorem intelligi volo vehementiorem adfectum animi, repente et improviso exortum, vt causa adfectionis huius neque in homine, neque in circumiectis rebus detegi posse videatur, sed ad efficientiam ipsius Dei referenda existimetur (*ein schnelles befriges Gefühl*). Hoc semel monuisse sufficiet, ne semper circumspecte loquendum, aut longa rei descriptione vtendum sit. Igitur nullo modo nego, omnino in religione opus esse sensu, veluti doloris, gaudii, solatii, aut experientia earum rerum, quas doctrina continet, et ad
quas

quam necessario documento genuini christianismi, sequantur; vt agnoscant, eum, qui recte statuat et viuat; etiam in melius mutatum esse, quamquam punctum temporis non notatum habeat, quo coeperit comprehendi a Christo *) (Phil. 3, 12.); eum, qui doctrina christiana et Deo iuuante moesto vitae male actae pudore adfectus sit, et, quod sequi illum moestum pudorem debet, nunc aliter sentiat et agat (*λύπη κατεργασαμένη μετάνοιαν* 2 Cor. 7, 8—12.), non minus Deo placere, quam qui per anxios dolores, et desperationi de omni salute finitimos horrores, eodem deuenerit. Ne dolcant ergo de iactura verae in Deum pietatis, bonorumque christianorum paucitate, ne fugiant alieniores ab ipsorum formula doctores, ne detrahi religioni pretium querantur, si alii ad idem genus referant, quae ipsi omnia diuersa esse credunt; si alii modum loquendi, quo scriptores facti vtuntur, cum eo, qui nunc vsitatus est, aut nobis

quas conformare animum vult, quas ingenerare animo debet; tantum dico de repentinis et vehementioribus sensibus, tamquam ab ipsius Dei efficiencia singulari ortis, aut huiusmodi efficienciae documentis et pignoribus.

*) Cf. Crussi theol. moral. Vol. I. p. 535. Et est aliud, meminisse, quo tempore coeperis a manifesta perueritate redire ad sanio rem mentem, cuius rei memoriam locum habere posse ac debere nemo negabit: aliud, nosse punctum temporis, et eius minutulas *περιόδους*, quo puncto et inter quas *περιόδους* ex angoribus, quibus ad desperationem vsquemersus iueras, eruperis ad solatium et spem, vt iam inde ab illo temporis puncto initium regenerationis accurate computetur.

nobis planior *); interdum permulent, cum ipsi malint antiquam tenere; si alii, positis per doctrinam christianam certis et perspicuis sententiis, huc omnia reuocent, et ad hanc normam cetera examinent, cum ipsi totidem sententias se reperire sibi videantur, quot modis illa vna sententia, vniuerse expressa, variari per formas generum partesque totius solet. Nam profecto discrimen sentiendi et loquendi, quo illi se ab aliis seiungunt, magna ex parte huc videtur referendum esse: in vita quidem et factis nos quoque Deum patrem, et Dominum nostrum Iesum Christum, et Spiritum colere studemus, et a Patre per Filium et Spiritum ea bona, quae per Filium et Spiritum tribuit, expectamus, Spiritusque diuini auxilio freti officia nostra praestare annitimur.

His ita monendis videor mihi cauisse, ne quis aut ex alio fonte, quam e sacrorum librorum institutione, doctrinam a me hauriri, aut veluti patrocinium vocabulorum certorum, in arte et schola inuentorum, (quae ego omnia minime abiicienda esse puto) in hac disputatione suscipi, aut modos loquendi, post controuersias ratos et fixos, nunc vnice defendi, aut argutam subtilitatem in locum simplicissimae et fructuosae cognitionis reponi suspicetur. Vnde iam ad ipsam rem accedam.

Vniuersas in religione notiones dico eas, quae opus illud, quod Deus per Christum nostra causa exsequi, nobisque reuelatione innotescere voluit, vel nostram miseriam, nostra emolumentum,

Q 4

ta,

*) Cf. p. 242. not.

ta, postea officia ita coniunctim significant, ut *genus* aut *totum* intelligatur, quae propterea in doctrina christiana propriae, ratae atque fixae, ceterarumque partium doctrinae christianaee summa et fundamentum sunt, ideoque in religione veluti dominantur. Cuiusmodi notiones sunt, *Christus dominus*, σωτήρ, *gratia Dei, salus, voluntas Dei, regnum Dei, debellatio aduersariorum Christi, cupiditas, peccatum, venia peccatorum, γνῶσις Θεῶ, πίσις, ὑπακοή τῆς πίσεως, ἐπιστροφή, καινή κτίσις* (Gal. 6, 15, cf. 5, 6.), *κοινωνία μετὰ Θεῶ, ζωή, ἀπώλεια*. Hinc non obscurum erit, propositionem vniuersam esse, quae doctrinae diuinae summam vel locum aliquem, huiusmodi notionibus vniuersis expressam, continet: veluti, Ὁ Θεὸς τὸν Ἰησοῦν ἐποίησε κύριον (Act. 2, 26.). Εἰσερχεσθαι εἰς τὴν βασιλείαν τῶν ἑβραίων. Δεῖ τὸν χριστὸν βασιλεύειν, ἄχρις ἃν θῇ πάντα τὰς ἐχθρὰς ὑπὸ τῆς πόδας αὐτοῦ (1 Cor. 15, 25.). Χάριτι ἔστε σεσωσμένοι (Ephes. 2, 5.) Ὅυκ ἔστιν ἐν ἑδνῷ ἄλλῳ σωτηρία (Act. 4, 12.). Χριστὸς αἴτιος σωτηρίας αἰώνις (Ebr. 5, 9.). Θεὸς ἀπεκύησεν ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας (Iac. 1, 18. 1 Petr. 1, 23.). Τέλος πίσεως σωτηρία ψυχῶν (1 Petr. 1, 9.).

Hae notiones quomodo genus aut totum exprimant, quoue propterea iure vniuersae nuncupari possint, etsi de singulis singulatim docere non opus est: tamen in vna et altera experiri licebit, ut, quae sit sententia mea, magis adpareat. Quemadmodum ergo, quidquid in doctrina religionis de benevolentia Dei erga homines, per Christum exhibita, ipsoque beneficio, reperimus, quidquid detractionem incommodorum et adiunctionem

tionem commodorum indicat, id omne subest χάριτι et σωτηρία, tamquam species generibus, ideoque χάρις et σωτηρία nominatur: ita, quaecumque de adipiscenda per religionem meliore cognitione, sumendis melioribus sensibus, (Φρονήματα dico et Φρόνησιν δικαίων, vt Rom. 8, 6. Luc. 1, 17.) vitæque melius agenda tradita sunt, ea ἐπισροφή comprehendit, vt totum partes. Si hæc sunt vniuersa, vt omnes concedunt, illa non minus censenda sunt ex vniuersorum genere, cum cupiditas dicitur adfectio animi, adpetentis aut auersantis aliquid contra rectæ rationis doctrinaeque reuelatae dictata (Rom. 7, 7. 23.), siue sic adperat et auersetur saepius, fere semper, libentius, siue interdum; siue tum, cum iam est emendatus, aut nondum in melius mutatus; siue suo impetu, siue consuetudine aut aliorum imitatione. Similiter ad vniuersas religionis notiones pertinet, quod domini nomen, de Christo vsurpatum, eum describit, qui, perfunctus duplici mandato patris sui, docendi homines et pro iis moriendi (Io. 10, 18. 14, 31.), atque in vitam reuocatus, vt omnibus hoc reditu in vitam, tamquam argumento liquido, fides fieret (Act. 17, 31.), hunc esse ipsum illum, quem Deus destinauerit generis humani dominum, venturumque prædici voluerit, qui, inquam, inde ab illius reditus tempore doctrinam suam quam potentissime propagandam curat, res sui coetus regit ac tuetur, suos omnis generis bonis, quæ ad animi salutem spectant, replet (Col. 2, 10.), et hæc omnia eo consilio atque fructu facit, vt ipse omnibus omnino celsior, et causa datorque felicitatis aeternæ agnoscat et colatur

(Ebr. 5, 9.), atque suos, iam nunc tranquillitate ex certa peccatorum remissione, indubitata spe et expectatione futurae felicitatis beatos, olim reddat in aeternum beatissimos, omnique genere humano in vitam reuocato, sua quemque sorte in aeternum frui iubeat (Act. 10, 38. 42.). Aut enim fallor, aut hoc amplissimo sensu docemur, Christianis esse vnum dominum (1 Cor. 8, 6. Ephes. 4, 5.), ipsique profitemur τὸν Ἰησοῦν Κύριον (1 Cor. 12, 3. Phil. 2, 11.). Nonne vero ita dominum dicentes, verbo totum significante utimur? Intelligitur ex his, opinor, cur et quomodo huiusmodi notiones vniuersas, iisque genus aut totum expressum dixerim.

Quod autem has notiones in religionis doctrina proprias nominavi, id nemo non videt hoc loco non eo sensu capiendum esse, quo proprium verbum a tropo discernitur; sed quo vna quaelibet disciplina verba quaedam, ex ambitu linguae segregata, in rebus certis constituit, ut sint certae significationis certique usus, a quibus accurate et cum hac disciplina loquenti recedendum non sit, aut si recedatur, aliis verbis in priorum locum substitutis, tamen haec ad illa propria reuocanda, cum iis comparanda, ex iisque illustranda et explicanda sint. Ut ergo his nulla disciplina carere potest, neque sine his accurate tradi, ita nec theologia: praesertim cum propria theologicae disciplinae verba, de quibus nunc disputo, iam in sacris libris existant. Ac fuerit profecto admodum manea, si quaedam ex hoc genere omiserit; et parum diligens, immo plane arbitraria, si ea definiuerit aliter, quam a sacris scriptoribus materia suppeditata est. Cum constet, ut exemplo, utar

indubitato, quomodo nos beatitas sempiterna maneat, siue contineatur detractioe incommodorum, siue adiunctione bonorum, eam in vniuersum *σωτηρίαν ψυχῶν* (1 Petr. 1, 9.) et *ζωὴν αἰώνιον* dici, ὄλεθρον vero (2 Thess. 1, 9.) et *ἀπώλειαν*, quae improbos miseria maneat, siue fuerit in vacuitate a bonis, siue in sensu malorum; et cum haec verba propria sint in hac parte doctrinae christianae: quiuis concedit, non modo iis in religionis doctrina in primis vtendum esse, sed ad haec quoque alia omnia referenda, quae vel breuiter illam beatitatem miseriamue designant (Rom. 2, 8. 9. 10.), vel pluribus per imagines fere adumbrant. Idem fas est ibi agnoscere, vbi baptisimus dicitur suscipi ab hominibus *εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν* (Act. 2, 38. 22, 16.), aut sanguis Christi fusus *εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν* (Matth. 26, 28.), aut fide accipi *πάρεσι τῶν ἁμαρτημάτων* (Rom. 3, 25.). Nam haec quoque notio veniae peccatorum propria est et certa in religionis doctrina, et ita vniuersa, vt, cui peccata condonata sint, is non modo incommodis quibusdam peccato nexis liber, sed etiam spe aut possessione commodorum felix existimandus sit (*κεχαριτωμένος* Ephes. 1, 6.), vt nec ἄφεσις sine his, quae sequuntur, nec haec, quae sequuntur, sine ἄφέσει cogitari possint. Vnde si quid instituitur aut fit *εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν*, fit aut instituitur ideo, vt liberatus miseria homo reddatur reddiue possit felix (Rom. 4, 6. 7. 8. 5, 1. 2. Ioan. 3, 16. Ebr. 9, 15.). Quae quidem vniuersa notio tam late patet, vt etiam aegroto (Matth. 9, 2. 5. 6. Iac. 5, 15.), impuro ex formula Mosaicarum legum, aut nationi, cladibus publicis afflictas, data peccato-

rum venia hanc vim habeat: etsi miseria haec et salus longe alius generis sunt, quam vbi Christi causa contingere omnibus venia peccati dicitur. Sed de huiusmodi exemplis posterioris generis ἀφέσεως nunc non loquor. Ad illam igitur ἀφέσεως notionem reuocamus alias, praesertim cum a sacris scriptoribus discrete explicentur de hac venia, vt ἀπολύτρωσιν ἔχειν (Ephes. 1, 7.), aut cum ἀφέσεως verbo permutentur, vt δικαιωθῆναι (Act. 13, 38. 39.), et huius rursus synonymum καταλλάττειν (Rom. 5, 9. 10-), etsi haec singula non singulis in locis, vbi occurrunt, hanc propriam vim habent: nam λυτροῦσθαι, δικαιῶσθαι, καταλλάσσεσθαι, patent etiam latius.

Satis videor vim et naturam vniuersarum notionum descripsisse: vnde iam de modo earum constituendarum disseram; sed paucis, cum ipsa rei natura hunc modum sic praescribat: *Collige species in generis notionem, partes in totius nomen.* Est vero pro diuersitate rei, quam quaeque notio vniuersa exprimit, hic modus eius constituendae diuersus. Quae enim omnino indicant illud opus, quod Deus Christum nostra causa exsequi voluit (p. 247.), nobisque peculiari modo patefecit, vt *domini, regni, debellatorum hostium* notiones, eae ita fere mixtae sunt e dogmatibus et historia, vt, quemadmodum historia notat tempora, personas, res gestas, earumque gerendarum seriem ac modum, sic dogmata de horum omnium causis, consiliis et effectibus nos edoceant. Necessarium igitur est, vt historiam audiamus, et quascumque huiusmodi notionis partes historicas, per sacros libros praedicendo, euentu demonstrando, narrandoque

doque sparsas, colligamus omnino omnes in vnam summam: aliter enim, nisi coagmentatis partibus omnibus, per rei naturam totum intelligi nequit: ut eiusdem historiae adiumento feriem, qua res deinceps decurrerunt, cogitando persequamur: aliter enim, irruendo in medias res, periculum erroris et molestiam obscuritatis suscipimus: ut, quibus potissimum verbis quoque tempore illae res praedictae adpellari soleant, circumspiciamus: aliter enim causas detegere non possumus, quare in noui testamenti libris his potissimum verbis loquendique modis, ut propriis, nuncupentur: ut obseruemus, quo nominatim sensu a scriptoribus noui testamenti haec verba explicentur: aliter enim nescimus, quoad illa distent a vulgaris sermonis consuetudine, aut pro arbitrio ea interpretamur: ut denique omnium eorum, quae historiae et dictionis obseruatio nobis suppeditauit, causas, consilia, effectus, a sacris scriptoribus aut docentibus simpliciter, aut vberius explicantibus, diserte traditos notemus, et hoc modo cum historiae et dictionis obseruatione dogmata coniungamus. Ita fiet harum notionum, religioni propriarum, vel pressa definitio, vel (quod interdum ad perspicuitatem fructuosius, et propter rerum coniunctarum dissimilitudinem ad diligentiam certius est) partium omnium, quibus totum continetur, accurata enumeratio, eruntque nobis eae notiones vniuersae. Ita inter nostros Crusius, inter Heluetos Hefius, in libris notissimis ambitum regni Dei descriperunt; Koppius *) autem et Keilius

*) Edit. Nov. Test. vol. I. p. 212.

lius *) accommodata ad noui testamenti interpretationem rem illustrarunt.

Hac via didicimus, vt in vno subsistam, *adversarios Christi, nunc regnantis*, communi nomine in sacris libris dici, quidquid impediatur cognitionem, conditionem (*πίστιν* et *ἔργα καλὰ*), spem possessionemque felicitatis vniuersae, ad quam adducere nos Christus e consilio patris sui debuit atque voluit. Qui enim aut singulatim singuli nominantur eius aduersarii, aut coniunctim ita dicuntur, hi omnes, suo quisque modo, impediunt illam felicitatis modo dictae cognitionem, conditionem, spem atque possessionem. Nominantur autem singulatim falsi doctores (1 Io. 2, 18.), praesertim Mosaicae institutionis tenacissima defensione iugum imponentes christianis tempore apostolorum (Coloss. 2. Act. 15. Gal. 5, 2—8.), aut doctrina de libertate christiana ad licentiae patrocinium abutentes (epist. Iud.); rursus omnino homines flagitiosi (1 Io. 3, 6—12.); tum reiicientes utique Christum eiusque doctrinam, vt Iudaica natio; obicientes item eius propagationi obstacula vilo modo, maxime vexandis Christi legatis et sectatoribus; addicti paganae superstitioni (2 Cor. 6, 14 seqq. 1 Io. 5, 20. 21.); Satanas etiam (Matth. 13, 39. et alibi, praesertim in apocal. Ioannea); denique mors (1 Cor. 15, 26.). Coniunctim vero dicuntur *ἔξοσία τῆ σκοτίας*, vt regnum, Christi regno contrarium (Coloss. 1, 13.), et saepissime *κόσμος*. Iam cum eorum, qui singuli nomi-

MINA-

*) Historia dogmatis de Regno Messiae, Christi et Apostolorum aetate.

minantur, nonnulli diserte adpellentur aduersarii
 (ἐχθροί, ἀντίχριστοί, ἀντικείμενοι, ἀντιδιατιθέ-
 μενοι 2 Tim. 2, 25); hi vero impediunt praesidia,
 spem ac possessionem felicitatis paulo ante dictae;
 iure concludimus, cetera earundem rerum impe-
 dimenta ad idem genus referenda esse. Nec ob-
 scurum est, quomodo quodlibet horum impedi-
 mentorum, quae primo loco nominavi, felicitate-
 tem illam impediat: de Satana vero res sic descri-
 bitur, ut vitia et scelera cum morte dicantur eius
 opus, vel quod conferat ad illud (Ephes. 2, 2.),
 (incertum de reliquo, quomodo in vniuersum, et
 quando in singulis causis), vel quod illud consiliis
 eius optatisque respondeat (Io. 8, 44.); vel quod
 mali adpetant et faciant eadem, quae ille facit et
 adpetit (ibid. et 1 Io. 3, 8.), sitque horum et illius
 societas, contraria Christo, et expers felicitatis.
 De morte sic intelligo, quoniam quemque natura
 metus mortis constringit (2 Cor. 5, 2. 3. 4.); con-
 strinxitque seruili metu terrarum orbem ante Chri-
 sti aduentum (Ebr. 2, 14. 15.); id quod abhorret
 a felicitatis perfectione, et eius doctrina, qui suos
 laetissima et beatissima quaeque prospicere vult:
 tum quoniam, parta quidem per Christum venia
 peccatorum, sublatisque horum incommodis, ta-
 men mors, quam peccati poenam pronunciat scri-
 ptura, adhuc residua est, cogiturque vel integer-
 rimus Christi sectator, certissimusque veniae,
 illud incommodum peccati ferre atque sentire: id
 quod ipsum a felicitate cultorum Christi alienum
 est; rursus, quod mors saepe numero omnem
 miseriam, quae peccata sequitur, etiam futuram,
 simul significat (Rom. 6, 21. 23. Iac. 1, 15.) Sic
 partium

partium singularum, earumque nexarum aliqua similitudine, congeries effecit vniuersam aduersariorum Christi regnantis notionem, supra propositam.

Hac via didicimus, hos aduersarios *Christo nunc regnanti subiici* eo sensu, vt impedimentorum illorum vis coerceatur, numerus minuatur, vel ipsa omnino cessent. Errorum quidem, inscientiae, idololatriae et ἀπιστίας vis deuicta est docendo per terrarum orbem meliora, paganisque nationibus ad vnius veri Dei cognitionem traducendis, Iudaeis autem monendis, vt in persona Iesu Nazareni Messiam agnoscerent. Flagitiorum vis etiam imminuta est docendo, demonstrandis officiis, eorumque necessitate, causis, adiumentis et fructibus, explicando nominatim consilio mortis Christi, ad hominum sanctitatem spectantis et impellentis. Iudaeorum renisus coercitus est, sumto propter hunc renisum, vt praedictum erat, ab eorum ciuitate supplicio, oblitterata sensim inter christianos, extirpata deinde penitus per doctrinam christianam (Ephes. 2, 17.) opinione de vi et necessitate (obligationem dicunt) Mosaicae institutionis, quam necessitatem iam mors Christi irritam reddiderat (Ephes. 2, 13—17. Rom. 7, 4.), et sublato sic Iudaeorum atque paganorum discidio, vt iam non ibi modo sit cultus Dei, vbi antea non fuit; sed communitas quoque, vnum Deum, vnum Dominum venerantium. Impedimentum vero, propagandae doctrinae per calamitates vexationesque christianorum oblatum, imminutum est ita, vt alia post aliam cessaret, neque, si recruduissent, opus ipsum omnino irritum redderetur.

deretur. Atque his ipsis modis a Christo regnante Satanæ etiam deuictus est, et ἐξουσία τῆ σκοτίας destructa, diserte docente Paulo, factum esse ἐν τῷ φωτι, *cognitione* (Coloss. 1, 12.) *), et διὰ τῆ ανοίγειν τὰς ὀφθαλμοὺς, *institutione* (Act. 26, 18). Mortis denique vis frangitur, abigendo quolibet mortis terriculamento. Quemadmodum enim Christus moriendo effecerat, ne peccando contractam mortem sequeretur alia, eaque grauior peccati miseris (Ebr. 9, 15. Rom. 5, 21.), neue adeo mors, peccati miseris, haberetur initium duraturæ peccatorum miseriei, siue, vt alibi dicitur (Ebr. 2, 15. 16.), ne mortis nostræ cogitatio esset exspectatio fœda foedæ commorationis sub crudeli tyranno; quemadmodum suo in vitam reditu præbuerat exemplum atque pignus nostræ reditus in vitam (quibus quidem modis et mors Christi et resuscitatio ademerat morti virēs): ita Christus nunc regnans abegit, pergitque abigeræ mortis terriculamenta, docendo, vitam continuari post mortem (Matth. 22, 32.), felicitatem olim successuram esse morti (2 Tim. 1, 10.), ipsa quoque corpora in vitam reuersura esse. Quamquam autem hi aduersarii vincuntur deinceps, (semper enim illa res, vt longa multorum euentorum series, describitur, cum dicatur Christus regnare, donec aduersarii omnes subacti fuerint) per vices item, (sæpe enim de imminente errore, scelere, calamitate, exoptatum operis illius successum inturbante et retardante, sermo est, et monemur pluribus in locis de vicissitudine rerum

in

*) Chrysostr. ad h. l. ἐν τῷ φωτι, ταῖς, τῆ γνώσει.

in doctrinae propagatione): tamen nondum absolutum est hoc negotium (Ebr. 10, 13.); sed continuabitur, quamdiu haec humanarum rerum series, cuius pars est ecclesia, decurret, (quamdiu enim eadem harum rerum conditio est, eadem animi humani indoles, tandiu etiam religioni, virtuti, consequendaeque felicitati impedimenta obiciuntur) post cuius decursum mors nominatim illustrissimo modo frangetur, cum, omnigenere humano vitae restituto, res a Christo eo deducta erit, ut nullus amplius sit et esse possit locus mortalitati (1 Cor. 15, 25. 26. 54). Huic singularum partium explicationi, ab ipsis scriptoribus sacris exhibitae, si historiae testimonium adiungatur: facile cognoscitur vniuersus modus illius victoriae de aduersariis, qualis supra vniuerse descriptus est, et ponenda est illa debellatio aduersariorum Christi in coercitione, imminutione, et cessatione omnium eorum, quae impediunt cognitionem, conditionem, spem, possessionemque felicitatis, quam Christo debemus. Quae partes illius victoriae restant, has non minus certo expectamus, quam scimus, multa iam ex hoc genere euenisse, et euenire in dies.

Hac via didicimus omnem rem ab apostolis ideo his potissimum verbis expressam esse, ut cum veteris testamenti scriptoribus, nominatim cum psalmo decimo atque centesimo, loquerentur.

Quae vero notiones vniuersae nostram miseriam, emolumentum nostrum, aut officium, conditionemque felicem, ad quam peruenire possumus, describunt, ut *peccati*, *fidei*, *ἐπιστροφῆς* et *sanctitatis* notiones, earum constituendarum modus

dus, cum sint mere dogmaticae, a superiore genere paululum differt, quod mixtum erat e dogmaticis et historicis. Nam ideo, quod haec quas nunc tracto, nihil accessionis ab historia habent, sed indolem conditionemque animi et morum, qualis sit aut esse debeat, cum bonis malisue illi mentis indoli adiunctis, adumbrant, vna ad conficiendas eas via patet, ducens illa per definitiones, aut observationem omnium, quae rei attribuuntur. Iam in sacris quidem libris definitiones iustae et exactae non facile reperiuntur; sed verbis illis, quae religioni proprias res exprimunt, et quorum notiones vniuersas quaerimus, alia atque alia passim tribuuntur. Faciendum igitur est, vt haec rerum illarum attributa, notas, causas, effectus, consilia, fructus, adminicula, impedimenta, opposita, similia, cum ipsis rebus permutata, colligamus, et remotis oppositis, similibusque comparatis, a causis progredientes ad effectus, ab his regredientes ad illas, adminiculis et impedimentis cum re, cuius adminicula vel impedimenta sunt, compositis, consiliis et natura rei inuicem aestimatis, tandem notas rei et communia constituamus *): in quibus erit vniuersa notio. Sic intellectum est, ἐπιστροφὴν esse vniuersam hominum mutationem in melius; ἀπειθείαν tribui his, qui non vitiis modo alendis sceleribusque perpetrandis refragentur praescriptae legi; sed animum quoque a

R 2

vero

*) Ernesti in instit. interpr. N. T. p. 31. §. 10. Cum, inquit, notiones verborum complexas et pluribus partibus constatas quaerimus, plura sunt notanda et comparanda loca, donec plene ac perfecte, quod quaerimus, repertum sentiamus.

vero amplectendo abalienatum haberent, nec, cum docerentur, persuaderi sibi paterentur (Io. 3, 36.), *πίστιν* ibi esse, vbi vllum aliquod dictum Dei pro vero habetur.

Ceterum in hoc etiam omni studio, vt in vniuersa theologia, initium ab interpretatione legitima fieri debere, non seorsim admonendum videtur, cum, illa neglecta, satis constet, nimium in verbis quaeri, scriptoribus plus, quam dicendi consuetudo fert, tribui, tropis inhaereri, et ex etymologia, vel similitudinis, quae in tropo est, arbitraria inuestigatione rem erui.

Sed hae notiones, de quibus haecenus dixi, non vbiuis iisdem verbis expressae leguntur. Quis enim popularis scriptor, quales sacri scriptores fuerunt, eandem rem constanter, et sine vlla varietate, eodem nomine insigniat? Et potest soletque res eadem, vt diuersis partibus spectari, ita diuersis adpellari nominibus, vt cum *χάρις τῆ θεῶ*, qualem religionis doctrina nobis innotescere voluit, omnino et benevolentia Dei erga homines (consilio aut decreto beneuolo de salute), et ipsis beneficiis exhibitis comprehensam, ibi, vbi benevolentia nominatim intelligenda est, dicitur *ἔλεος, χρηστότης, Φιλανθρωπία, θέλημα, βελή, πρόθεσις, εὐδοκία, θέλημα τῆς εὐδοκίας, ἐκλογή, προορισμός*: cuius in dicendo varietatis causa et in promptu est, et pluribus in locis theologiae bibliothecae ab Ernestio nominatim explicata. Possunt et solent similiarum et coniunctarum significationum verba in eadem re permutari, et *γεγεννημένος ἐκ θεῶ* dici *ποίημα θεῶ, τέκνον θεῶ, ὢν ἐκ θεῶ, καινή κτίσις*, aut *ἐπιστρέψας* idem nominari

μετα-

μετανοήσας. Fieri non potest, quin scriptores, hebraeum et graecum sermonem miscentes, easdem res modo cum Hebraeis, modo cum Graecis eloquantur, et πίσιν δικαιῶσαι, quae diuinam approbationem et praemia fert (Ebr. 11, 7.), nominent πίσιν, δυναμένην σωσαι, ἧς ἐστὶν ὄφελος (Iac. 2, 14—26.), aut λατρείαν et δαλείαν τῷ Θεῷ dicant θρησκείαν (Iac. 1, 26. 27). Secundum naturam est, ut suae gentis moribus et sacris innutritus multas res, accommodatae ad illos mores et sacra, exprimat, et verum Dei cultorem dicat ἐγγίζοντα τῷ Θεῷ (Iac. 4, 8.), eum, qui fauorem diuinum expiando quaerit, nominet προσερχόμενον τῷ Θεῷ (Ebr. 4, 16. 7, 25.), tamquam in templo Hierosolymitano preces aut victimas offerentem, omniaque suae nationis cognomina, eius cum Deo necessitudinem exprimentia, ad alios, quibus eadem aut similis cum Deo necessitudo intercedit, transferat (1 Petr. 2, 9). Mitto dicere, si multi de eadem re scribant, non vitari posse in modo eius describendae et eloquendae discrepantiam; aliud esse aliorum consilium; et propter hos, quibus scribitur, scriptorem interdum cogi, sic potissimum loqui.

Si tot sunt diuersitatis huius causae, quibus facile plures addi poterant: aequum est, non singula verba et singulos loquendi modos, ubicumque occurrant, arripere, non omnes ab se inuicem discernere, et ex singulis singulos disciplinae theologicae locos *) constituere, omnium minime

R 3

per

*) V. c. locum peculiarem de inscriptione in librum vitae. cf. Baieri theol. posit. p. 864.

per arbitrium, et grammaticae obseruatione destitutum etymologiae studium *), aut metaphorarum cum puluisculo excutiendarum sedulitatem **). Quaerendum potius est partim, quid postulent certus loquendi vsus, illorum temporum historia, (veluti, quibus in rebus, ritibusque homines verba quaedam vsurparint, quas iis opiniones admiscuerint) et orationis series; partim comparatione plurium locorum vtendum, quae ibi, in multa nominum diuersitate, tamen eandem rem intelligendam esse docet, vbi his diuersis nominibus, tamquam propositionum subiectis, attribuuntur eadem partes, quibus constant, eadem causae, iidem effectus, eadem consilia, eadem adminicula et impedimenta. Quod si natura rei omniumque scriptorum nos admonuerit, vt eodem modo, quo quemque scriptorem in vniuersum tractandum putamus, sacros scriptores in vniuersum legendos explicandosque censeamus; si loquendi vsus, et illius, qua vixerunt, aetatis historia, nos edocuerit, quae sint certae verborum significationes; si plurium comparatio manifestam rerum ipsarum similitudinem arguat: tres habemus idoneas causas, quare in nominum legitime intellectorem diuersitate tamen rerum similitudinem agnoscamus. Cum vero hoc ita facimus, reuocamus et redigimus singula verba, et singulos loquendi modos, ad vniuersas notiones.

Iam

*) V. c. in verbo ἐφθάρμενος, quasi sit, quod fuit antea bonum, deinde factum sit malum; cum simpliciter significet tale; quale non debet esse, prauum.

**) V. c. in verbis coecus, mortuus, illuminatus, viuificatus.

Iam in exemplis huius rei ita versabor, ut plures loquendi modos, *de hominum cum Deo coniunctione* agentes, colligam, et, quidnam ad interpretandum praesidii in locis singulis offeratur, ostendam; deinde ex omnium similitudine notionem uniuersam constituam; passim vero de nonnullorum versione moneam. Simul adparebit, nihil in efficienda hac coniunctione et conseruanda fieri a Deo, nisi per constitutam semel nobisque traditam doctrinam; neque homines christianos hac coniunctione cum Deo ita numero ceterorum hominum exiui, ut in aliam plane naturam abeant, aut vlli honesto vitae communis negotio renuncient; sed sic cum Deo coniunctos esse, ut suam sententiam, sua consilia, dicta et facta conforment ad voluntatem et exemplum Dei, et quoniam ita ei se addixerunt, de ipsius vicissim amore certi, eiusque auxilium in omni re, ad religionem potissimum pertinente, experti, laetam placidamque vitam exigant. Ceteras de hac re quaestiones *), de modo coniunctionis explicandae, hac disputatione seclusas volo.

Incipiam a capite quinto decimo euangelii Ioannei, quod, quantum equidem opinor **), proprie non de omnibus christianis agit, sed de apostolis eorumque munere: in quo quidem loco horum cum Christo coniunctio sic describitur, ut ipsi manere in Christo dicantur, Christus in ipsis.

R 4

Hac

*) Cf. Walchs *Einleitung in die Religionsstretigkeiten*. T. 3. p. 130.

**) Idem visum est in vniuersum Semlero in *paraphrasi euang. Ioan.*

Hac autem particula pertractata, vt exemplo conjunctionis apostolorum cum Christo, concludere licebit ad alios de christianorum cum Christo conjunctione locos. In quibus omnibus quidquid necessarium, et exemplis omnibus commune erit, id notionem vniuersam continebit. Sed ante omnia causae sunt commemorandae, quare hic proprie et tantum de apostolis, in uneri docendi destinatis, sermonem esse opiner. Ad singulas quidem huius loci partes non deflectam, cum quod a consilio meo alienum est, tum quod Noesseltus nuper integrum locum per partes accurate illustravit *).

Videō igitur, in hoc capite quaedam, futuris Christi legatis eorumque muneri haud dubie propria, contineri, vt de Spiritu sancto adiutore, quem Christus iis muneris causa missurus sit (v. 26.), de disertis mandatis fungendi munere (v. 16. 27.), de causa mandatorum, quoniam hos duodecim ab eo inde tempore, quo Christus in Palaestina in publicum prodiit, testes habuerat et spectatores (v. 27.), de Christi iudicio, quo hos potissimum viros legendos sibi comites et ministros censuerat (v. 16). Mitto alia, omnino in his extremis Christi sermonibus his legatis proprie dicta. Foret ergo cuiusdam inconstantiae, alium versum de christianis eorumque vita et officiis omnibus, alium de legatis Christi eorumque munere interpretari. Quae quidem inconstantia ita demum haberet iustam excusationem, si quaedam in hoc capite

*) In interpret. grammat. cap. 15. et. Ioan. a. 1780.

pite occurrerent, quae nullo pacto possent de folis apostolis intelligi; sed essent necessario cum christianis omnibus communicanda, quale est alibi in his Christi sermonibus (c. 17, 20.): alias illa varietas interpretandi in personis notandis mere arbitraria foret. Immo vero ab his, quibus haec dicuntur, et quatenus dicuntur, concludendum est ad consilium dicentis, et sensum orationis.

His ita positis statuerim, apostolos Christi hoc loco moneri, ut operam dent, ne coniunctio ipsorum, legatorum et discipulorum, cum Christo, a quo edocti institutique mittuntur, unquam dissocietur, hoc est, ne desinant esse veri eius ministri, legati et discipuli: qua quidem coniunctione soluta, nihil in vlla parte muneris gerendi praestare queant. Simul adparet, iis hac conditione, si salua coniunctio manserit, et bona promitti, gerendo nominatim muneri necessaria (v. 2. 7. 26.), et fauorem Christi atque adprobationem constantem. Quid autem sit, Christum manere in ipsis, ipsos in Christo, (his enim verbis ab initio capitis describitur illa coniunctio) perspicue docemur (v. 7). Nam ex eo, quod dixerat, *μείνατε ἐν ἐμοί, καὶ γὰρ ἐν ὑμῖν*, nunc haec concludit: si manseritis in me, et doctrina mea in vobis manserit. — — Repetitur eadem res diuersis verbis, et nunc doctrina Christi in iis manere dicitur, cum antea Christus dictus esset in iis manere *). Efficitur inde, in quo doctrina Christi

R 5

ma-

*) Simili ratione (1 Io. 2, 14.) dicuntur Christiani satis fortes ad vincendos errores et flagitia, quia doctrina Dei in iis maneat: mox (4, 4.) dicuntur hac for-

maneat, siue, qui eam constanter teneat, in hoc Christum manere: neque adeo discipulum legatumque Christi aliter in Christo manere, quam in doctrina eius perseverantem. Quid erit ergo (v. 5.), legatos Christi sine Christo nihil efficere et praestare: posse? Nempe, nisi ab eo edocti sint, et in hae doctrina vnice persistent, eos non posse munere legatorum et interpretum Christi ad homines recte fungi, nec discipulos eius ministrosque dici. Consequitur enim sponte, si quis, quem alter edocuit, sibi que legit testem et legatum aliorum rursus docendorum causa, si quis ergo talis negetur quidquam praestare posse, vbi illam acceptam doctrinam neglexerit, hunc eatenus negari praestare posse aliquid, quatenus praestare, hoc est, quatenus docere alios et fungi munere legati debet. Eodem modo Paulus (2 Cor. 3, 5.) pronunciauit, apostolos ipsos non idoneos esse muneri docendi, siue, non ipsos sponte scire, excogitare et inuenire posse, quae docenda essent: docebant enim res, quae, non nisi patefactae hominibus, alicui in mentem venire poterant (1 Cor. 2, 9—16.): quod autem idonei essent, id se Deo debere et revelationi, quae eos ad harum rerum scientiam adduxisset.

Haec

fortitudine pollere, quia Deus in iis maneat. Atqui ita saepe *χριστός ἐν ὑμῖν* in epistolis Paulinis est, *doctrina Christi inter* (non, in) *vos*, in vestra vrbe et coetu vestro. In quibus locis valde perspicuus est hic (Coloss. 1, 25—29.), vbi Paulus doctrinam suam, *τὸν λόγον, τὸ μυστήριον*, diserte dicit esse *Christum inter Colossenses*, et se dicit docere *τὸν χριστὸν τῆτον*. Quo ergo sensu Paulus Christum docet, eo sensu Christus inter Christianos est.

Haec, ab ipso Christo, adpersis passim verbis propriis, (τὰ ἔήματα μένοντα, μαθηταί, ποιῆν δύνασθαι) sic explicata, et e consilio dicentis personarumque notatione ad legatos Christi proprie relata, monent, eum locus idem allegoriae suauitate illustratus sit, Christum *vitem* esse ducem doctoremque eorum, quos omnino sectatores, et ab hoc tempore ministros legatosque habere vult, per quem accipiunt veluti succum et vim crescendi, h. e. idonei redduntur muneri; apostolos *palmites* esse illius ducis doctorisque sectatores, et in docendo ministros: hos palmites *fructum ferre*, si officiis sectatorum ministrorumque satisfecerint. *Maneat* igitur necesse est *vitis et palmitum*, ducis et sectatorum, doctoris et ministrorum *coniunctio*: tenenda est in omni munere doctrina, a duce et magistro accepta. Sic Deus Pater, ad quem fructus vitis et palmitum, et iudicium de palmitibus pertinet (v. 2. 8.), in cuius honorem totum hoc vergit, quod Christus dux et doctor habet sectatores et ministros, Deus ergo, vt *vinitor*, pretium iis statuet, *fideliter* munere docendi fungentes, non *amputabit* palmites, non improbabit et repudiabit hos ministros filii sui, sed iam *deputatos*, iam edoctos a Christo (v. 2.), erroribus liberatos, munerique praeparatos, porro *deputabit*, augebit scientia, magisque in dies erroribus liberabit, et idoneos, officiis praestandis reddet. Cetera, quae de legatorum amore erga magistrum omnesque homines adiungit (v. 9. 10.), nunc non separatim tracto: est enim perspicuum, legatum Christi, e cuius animo ille amor exsulet, non tenere acceptam a Christo doctrinam, nec sine illo amore expletam in animo eius et vita virtutem

autem esse, quantumuis ceteroqui negotio docendi propagandaeque doctrinae perfungatur (I Cor. 13, 1. 2). Est igitur apostolorum cum Christo coniunctio in necessitudine (relatione) mutua, per quam illi veri sunt et genuini eius legati, ministri, discipuli (v. 8.), hic vero se et patrem suum iis in munere gerendo fauentes praestat (v. 7. 11. 14).

Sed commode possunt haec, ita proprie hoc in loco de munere legatorum Christi dicta, transferri ad alios omnino Christianos, eorumque scientiam et vitam omnem: et praeciuit ipse Ioannes in prima epistola exemplum, vbi non hos tantum loquendi modos, aliosque similes, de coniunctione cum Christo agentes, sed ipsam quoque rem, ceteris christianis accommodat. Poterit ergo ac debet ille locus euangelii Ioannei norma huius, qui in epistola exstat, intelligendi et ad vniuersam notionem reuocandi esse, vt omnino sermones Christi in illo euangelio veluti fundamentum sunt, cui epistolae huius interpretatio innitatur.

Nimirum ita loquitur Ioannes in illa epistola de christianorum cum Deo Patre et Christo coniunctione, vt diligenter et constanter enumeret rationes, propter quas aliquis cum Deo coniunctus dici possit. Quae rationes, cum, alio modo spectatae, signa illius coniunctionis esse possint, et conditiones, quae vbi fuerint, ibi locum habeat, et tribui hominibus queat eadem illa coniunctio, facile lectores ad ipsam vim et notionem coniunctionis ducunt, et sunt hoc modo praesidia sensus inueniendi. Modo igitur hominem *in Deo Patre*

Patre eiusque filio manere, et vicissim Deum in eo, dicit (2, 24. 4, 15.), si quis acceptam ab apostolis doctrinam integram ab errore teneat, et amoris operam det (4, 16.): modo eum *in Deo esse* dicit, qui doctrinae conuenienter viuat (2, 5.): modo dicitur homo *Deum habere*, qui doctrinam cognouerit, eamque cum credendo tum agendo teneat (2, 23. 2. ep. Ioa. v. 9). Ac ne semper quidem his singularibus loquendi modis scriptor vtitur; sed multo planius dicit (1, 6. 7.), qui vitam ad exemplum Dei et Christi conforment; peccatisque abstinuant; hos *cum Deo coniunctos* esse; se vero doctrinam Christi, liquido sibi cognitam, ideo tradere christianis, ut ea discenda ad eandem cum Deo et Christo coniunctionem perueniant, ad quam peruenerat ipse (1, 3). Describit rursus hanc coniunctionem ita; ut eius agnoscendae hoc signum tradat, quoniam Deus spiritum suum nobis dederit (3, 24. 4, 13.); hoc est; quoniam nos scientia religionis huius instruxerit, et per eam emendarit. Nam eos, qui spiritum Dei habent, cum doctores (4, 6.), tum ceteros christianos (4, 4.), dicit esse ex Deo; hoc autem bis perspicue explicat: semel, dum ex Deo esse, et Deum cognitum habere, permutat (3. ep. Ioa. v. 11.); iterum, dum ex Deo esse (5, 19.), et a Deo genitum esse (5, 18.), paria facit, a Deo autem genitum intelligit imbutum doctrina eique assentientem (5, 1.), et huic conuenienter viuentem (3, 8 seqq.). Si is, qui scientia religionis instructus et in melius mutatus est, dicitur accepisse Dei spiritum; si, quoniam eum accepit, habet signum et pignus coniunctionis cum Deo: dicitur

in hoc loco idem' illud coniunctum, quod in superioribus singulis singulatim dictum erat. Satis hinc elucet constantia Ioannis in causis, et adminiculis, et signis huius coniunctionis commemorandis.

Obseruet etiam aliquis hunc rerum nexum. Qui' vita et factis doctrinam christianam exprimit, is hoc documento sibi persuadere potest, se cognovisse Deum (2, 3.), eumque amare (2, 5.), ideoque *in eo manere* (ibid.) Qui peccatis indulget, is alienus est a cognitione Dei (3, 6.): contra vero is *in Deo manet*, qui peccatis non indulget (ibid.). Cognitio vitam et facta gignit: vita cum factis sunt documenta cognitionis acceptae: ubi haec vita cum factis, ibi cognitio, ibi coniunctio cum Deo, coniunctionisque perseverantia. Semper ergo scriptorem sibi constare deprehendimus.

Denique per omnem hanc coniunctionem efficitur tranquillitas animi cum certa spe, et vacuitate a metu futuri (1, 4. 7. 4, 17.), atque pervenitur ad sempiternae felicitatis possessionem (5, 11. 12. cf. Io. 6, 56. 58).

Ex his interpretationis causa concludi potest, esse hos omnes loquendi modos, *manere in Deo, esse in Deo, habere Deum, coniunctum cum Deo esse*, eiusdem sensus, cum, siue hoc, siue illo modo res dicatur, eadem sint eius adminicula, eadem antecedant, eadem sequantur, iisdem signis res agnoscat. Sequitur item, non esse alterutram dicendi rationem solam, non nexam cum altera, spectandam, veluti, *manere Deum in homine*; sed utramque coniunctam et nexam, *manere Deum in homine et vicissim*, ut simpliciter mutuum coniunctio-

iunctionem indicent *): nam et in eadem re modo vna harum locutionum (4, 12.), modo ambae coniunctae ponuntur (4, 16.), et ipsa coniunctionis natura hoc arguit. Efficitur porro, verba huiusmodi, *esse et manere hominem in Deo et vicissim*, non modum et rationem coniunctionis exprimere, sed coniunctionem ipsam, formula eiusdem potestatis descriptam: permutantur enim illa omnia cum altero, *esse cum Deo coniunctum*, quod in se modum non describit. Licet etiam colligere, cum illae loquendi formulae, *esse et manere hominem in Deo*, abhorreant omnino a recentiorum linguarum consuetudine, atque adeo sint plane singulares et nouae; his autem substituaturs facilior, nobisque familiarior, *cum Deo coniunctum esse hominem*; licet ergo colligere, faciliorem hanc et planiorem dicendi formam in vertendo imprimis vsurpandam esse.

Ex his ipsis rursus rei causa disci et concludi potest, non esse aliam viam ad hanc coniunctionem, quam cognoscendi et discendi: vnde nihil hic a Deo, agente in hominem nullius rei inter-

uentu,

*) In euangelio Ioanneo haec ipsa loquendi ratio, satis frequentata, tamen vbique *in vniuersum* coniunctionem mutuam indicat, quamquam aliis in locis aliud eius genus, quod in quouis loco e serie orationis definiendum est: atque alicubi (17, 21. 22.), vbi de coniunctione siue vnanimi consensu in consiliis et doctrina sermo est, haec verba, *patrem in filio, filium in patre esse*, mox sic reperiuntur, *patrem et filium esse*. Quae verba *ἐν ἑαυτῷ*, cum grammatice et in se spectata nihil aliud significare possunt, quam coniunctionem: intelligitur, quid scriptor in vniuersum velit, si quando vnum in altero esse dicat.

ventu, fit: nulla alia coniunctionis signa esse, quam, didicisse doctrinam, eique accommodate viuere, et his de causis bene de se sperare: vnde nullus acrior sensus animi, dolore obtusi, et post dolorem gaudio inersi, illabentem Deum percipientis, exterarum rerum sibi non conscii, aut adeo cum Deo coalescentis et colliquescentis, postulatur: hanc coniunctionem tam diu integram manere, quamdiu doctrina teneatur, et factis consentaneis exprinatur: vnde ex laetioribus et tristioribus animi interuallis nihil tuto colligi potest. Et omnino nimium est statuere, ad integritatem christianismi necessarios esse hos acriores sensus: quos qui non expertus sit, hunc non videri in numero verorum christianorum esse. Sed hos sensus examinare, iisque iustum pretium statuere docuit erudite, modeste et vtiliter, Spaldingius *), cui adiungendus est Junkhemius **), scriptor non minus consideratus.

Iam quaenam tandem in vniuersum erit illa coniunctio? Hic igitur aut omnia negligenda sunt, quae de signis eius, adminiculis, rationibusque, cur locum habeat, Ioannes exposuit, et pro arbitrio fingenda est notio coniunctionis; aut accommodate ad ea, quae scriptor ipse dixit, efformanda est. Ergo, ne scriptorem deseram, quemadmodum supra de apostolorum, doctorum et ministrorum Christi, cum eo coniunctione dictum est, ita haec christianorum cum Christo coniunctio erit,

*) *Ueber den Werth der Gefühle in dem Christenthum.* Lipsiae, 1769.

**) *Von dem Uebernatürlichen in den Gnadentwirkungen.* p. 428. Erlang. 1775.

erit, effecta per doctrinam christianam necessitudo mutua, per quam illi sunt et manent Christi sectatores et cultores veri atque genuini, hic vero iis, quippe sibi caris, bona omnia propria religioni tribuere pergit. Quapropter cum Ioannes per doctrinam suam adducere homines vult ad coniunctionem cum Deo: vult efficere, vt sit inter eos et Deum isthaec necessitudo, per quam dici haberi-que genuini christiani, et Deo dilecti, et participes ab eo reddi illorum bonorum possint. Cum e contrario negat, deditos sceleribus cum Deo coniunctos esse: negat, inter eos et Deum intercedere necessitudinem, modo descriptam, et expertes eos illorum bonorum relinqui iudicat *). Sic facta est haec notio vniuersa, quae totum ita exprimit, vt huiusmodi necessitudinis partes, causas, signa, adminicula et emolumenta coniunctim animo conciperé, et nexa ex se per ipsam rem, cogitando etiam neclere possimus. Quin eadem notio sit propria, in libris praefertim Ioanneis, dubitari nequit, cum ea Ioannes toties, et tam constanter vtatur, atque religionis omne consilium omnemque fructum ad hanc coniunctionem hominum cum Deo referat **).

Atqui

*) Commode igitur οἱ ἐν χριστῷ intelligentur, qui vere sunt christiani. Rom. 8, 1. 2^a Cor. 5, 17. 12, 2.

***) Inualuit autem vsu, vt vnio cum Deo κατ' ἐξοχὴν diceretur ibi esse, vbi Deus regenitis adest gratiosa operatione varia, conferendis vberioribus gratiae donis; vtque mystica appellaretur vnio, quia modus, quo sit praesens et agens haec Deus, explicari nequeat.

Atqui si haec est res, non potest verbum eius in vniuersum significandae aptius reperiri, quam coniunctionis s. *κοινωνίας*, quod per omnem vitam communem, in omnibus linguis, per omnes libros sacros, omnis generis necessitudines et mutua vincula indicat. Vnde denuo efficitur, hoc potissimum in vertendo et docendo ceteris praefendum esse. Atque adeo, si nullum alium locum haberemus, vbi haec res aliis verbis diceretur: tamen vel hoc *κοινωνίας* nomen, intellectum accommodate ad naturam Dei (ne sedulo indagata et anxie explicata propinquior eius accessio ad homines *) existimaretur,) et nostram (ne ἀπεθεώσις hominum excogitaretur), et ad consilium religionis, (quae nos edocere, emendare, beatos reddere vult) nullam aliam nobis offerret notionem, quam quae hic proposita est.

Sed non synonymum modo *κοινωνίας* occurrit, verum etiam, quibus verbis eam definiui, his ipsis verbis passim in sacris libris definitur. Synonymum

*) Accurate exposuit Musaeus (*Ausführliche Erklärung der Ienischen Theologen* p. 600—644.), quomodo et quando haec ratio loquendi de adproximatione diuinæ substantiae ad homines (hoc enim nouo nomine rem insignire non nullis placuit) orta sit, quibus argumentis defensa, quibus de causis vitari debeat, et quare tota haec res in eo potius ponenda sit, ut statuamus, Deum, qui ἀδιασάρως adsit cum omnibus rebus, quae sunt, tum vero etiam cultoribus suis, efficientia salutari (operatione gratiosa) declarare, se adesse. Ibidem (p. 633. 636.) tractatur locus in libris symbolicis (p. 698. ed. Rechenb.) obuius. Imitatione digna est Gerhardi modestia in *Loc. theol.* T. I. exeges. p. 295.

nimum quidem est in epistola ad Ebraeos (3, 14.), ubi ille demum, qui susceptam Christi religionem constanter teneat, neque ad Iudaicam redeat, dicitur censendus μέτοχος τῆς χριστιανικῆς γεγονέναι, hoc est, genuinus Christi sectator, probatus Christo, ad quem christianae religionis bona pertineant. Nam paulo ante (v. 6.) iidem illi constantes christiani dicuntur οἶκος τῆς Θεῆς, populus Dei, cui praeest Christus, ut Iudaei nuper fuerant οἶκος τῆς Θεῆς, cui praesuerat Moses. Iam nemo nescit, quid sibi velit, esse coetum aliquem coetum Dei. Nempe illi constantes christiani, quia sunt populus Dei, sunt cultores Dei et Christi, ideoque dilecti et probati Deo et Christo, qui ab illo bonis ornantur. Haec vero nonne illa κοινωνία et mutua necessitudo est, quam antea definiui? Atqui homines iidem, eadem de causa, eadem conditione dicuntur οἶκος τῆς Θεῆς et μέτοχοι χριστιανικῆς. Proinde etiam μέτοχοι τῆς χριστιανικῆς γεγονότες erunt, annumerandi populo, cui Deus Christum praefecit, Christum Dominum profitentes, genuini eius cultores, qui ab eo bona expectare possunt, vno verbo κοινωνοὶ τῆς χριστιανικῆς. Et haec sunt ex se inuicem nexa, in societatem cum Christo venisse, et iam in coetu aut populo Dei accenseri. Potuisset etiam in hac epistola, ut in Ioannea, dici, constantes christianos esse et manere in Christo, et Christum in ipsis; et verbis quidem aliis eadem tamen res expressa esset, quae nunc in illo μέτοχοι τῆς χριστιανικῆς intelligitur.

Quot autem sunt loci, ubi illis ipsis, quos coniunctos cum Deo eiusque filio Ioannes dixit, ea tribuuntur, quae in coniunctionis notione in-

esse supra monui. Dixerat Ioannes eos, qui amori erga alios, beneficentiae nominatim, operam darent, cum Christo coniunctos: dixit Iacobus (1, 26. 27.), hos ipsos beneficos esse veros et iudice Deo *genuinos Dei cultores*; dixit Christus (Io. 13, 35.), hos ipsos esse suos *sectatores*, et notam sectatorum suorum impressam gerere. Dixerat Ioannes eos, qui religionis a Deo traditae cognitionem adepti essent, eique consentaneam vitam agerent, coniunctos cum Deo: dixit Christus (Io. 8, 32.), hos ipsos (*πεπισευκότας καὶ ἐμμένοντας τῷ λόγῳ*) *vere discipulos* suos esse, et, vt Deum amarent, sic vicissim *ab eo redamari* (Io. 14, 21). Dixerat Ioannes, coniunctos cum filio Dei (5, 12. cf. 2, 23.) certam felicitatem paratam habere: at quoties alibi, qui credunt et sancte vivunt, hanc *felicitatem certo sperare* iubentur. Et quis ignorat, quae alibi de natura, indole, bonis et adprobatione diuina eorum leguntur, qui cognouerunt religionem, ad sensu probarunt, et omni vita expriment? Fierine potest, vt aliquis, in hac subiectorum (*τῶν γνόντων τὸν Θεὸν καὶ ἀγαπώντων*) et attributorum (*τῶν ἀγαπωμένων ὑπὸ Θεῶ, τῶν ὄντως μαθητῶν, τῶν κοινωνῶν τῷ Θεῷ*) similitudine insigni, propter verborum dissimilitudinem rem ipsam neget similem esse, aut serio dubitet agnoscere, cum ii, qui Deum cognitum habent, suumque erga eum amorem factis comprobant, coniuncti cum Deo adpellentur, hos, cum eo coniunctos, esse nullos alios, quam eius cultores genuinos, veros, eique probatos, et ab eo bonis cultorum Dei ornatos ornandosque? Saltem non video, quid illa distent, nisi quod *κοινωνοὶ τῷ Θεῷ*

vniuersa totius notio est, cetera, per singulos locos sparsa, partes singulas singulatim indicant. Quas partes quidni in vnum colligamus?

Quod autem comparandis ita similibus locis intelligi potest, idem ipsius rei natura diiudicanda confirmatur. Nimirum qui per doctrinam religionis eo peruenit, vt sit verus Dei cultor, hoc est, animo erga Deum recte affectus (*Φρονῶν τὰ τῆ Θεᾶ, Φοβόμενος τὸν Θεόν*), et factis, doctrinae congruis, ac propter hanc animi affectionem necessariis, operam nauans, Deique similem se gerens, is, vt natura rei facile indicat, de consiliis Dei statuit, vti Deus statuit, felicitatem miseriamque in iis rebus ponit, in quibus Deus eam ponit, probat et improbat res, quas Deus probat aut improbat, tendit eodem, quo Deus, eadem via, qua Deus, vterque beneficus est, vterque misericors. Atque hoc sensu dixerat Paulus (1 Cor. 6, 17.), *ὁ κολλώμενος τῷ κυρίῳ ἐν πνευμά ἐστι*. Quae quidem consensio in statuendo, volendo, agendo, non potest nullos fructus homini adferre: et sunt diserte promissi, vt adprobatio diuina, auxilium in scientiae virtutisque progressu, aliique plures. Est ergo hic, quod haud dubie coniunctionis nomine insigniri, et quare huiusmodi homini necessitudo cum Deo tribui possit. Parata sunt hic indubitata emolumenta. Et tamen haec coniunctio, haec necessitudo, alia nulla re censetur, quam vero Dei cultu. Vbi ergo cultus, ibi coniunctio, et vicissim. Vbi cultus et coniunctio, ibi propria bona. Breui, si Ioannes vere dixit, doctrinae cognitione coniunctionem cum Deo perficere; si coniunctionis huius vera signa tradidit: non potest

alia esse, praeter illum cultum cum propriis sibi fructibus.

Beatos vero nos, quibus ea cum Deo necessitudo monstrata est, quam Deus non e sensuum acriorum mutabilitate et fallacia suspensam esse voluit; sed aptam et nexam ex animi conscientia, an religionis doctrinam didicerimus, et cognitam teneamus, an ad huius praescripta vitam conformemus, an hinc solatia, hinc causas et agendi praesidia repetamus, hinc diiudicemus, quid, quare, qua mente, quo studio agamus. Haec quilibet scire et examinare potest. Per haec quilibet experiri potest, an cum Deo coniunctus sit. Per haec alter alterum mouere potest, quid faciendum ipsi sit, vt confors Dei reddatur. Si horum, quae hic postulantur, sibi conscius est, idoneas causas habet, cur Deum sibi fauere credat, sibi que adfuturum semper speret.

Restat, vt paucissimis admoneam, alios etiam locos quosdam ad hanc eandem vniuersam notionem, quam simplicissima via, referri et reuocari posse. Qui enim intelligantur *κοινωνοὶ Θείας Φύσεως* (2 Petr. 1, 4.), id non videtur difficile cognitu, si modo, quando locum habere haec *Θείας Φύσεως κοινωνία* dicatur, attendamus: et fas est attendere cum scriptor ipse dilerte addiderit. Nempe *Θείας Φύσεως κοινωνός* redditur, qui prauis cupiditatibus sceleribusque renunciauit, *ὁ ἀποφυγὼν — — Φθορᾶς*. Sed quid vlitatius in sacris libris est, quam eos dici *Dei similes* redditos, qui sceleribus renunciauerint, *δικαίως, καθὼς ἐκεῖνος δίκαιός ἐστι* (1 Io. 3, 7.), *ἀγνός, καθὼς ἐκεῖνος ἀγνός ἐστι* (ibid. v. 3.), *τελείως, ὡς περὶ ὁ πατήρ τέλειός*

τέλειός ἐστι (Matth. 5, 48.), ἅγιος, κατὰ τὸν ἅγιον (ad exemplum Dei 1 Petr. 1, 15). Si hoc non est, *venire in societatem naturae divinae, cum ea similitudinis vinculo coniungi*: quid tandem erit? Et si per vniuersos libros sacros studiosis virtutis similitudo cum Deo adscribitur: num Petrus hoc loco, ad virtutis studium cohortans, et per hoc, per discessionem a flagitiis, ad *κοινωνίαν Θεῶ* adducere cupiens, aliam coniunctionem, quam similitudinis, aliud cum Deo consortium, quam imitationis, intelligere potest? Cum autem cogito, Petrum antea nos non modo praesidiis recte agendi omnibus instructos (v. 3.), sed exquisitae felicitatis promissione exhilaratos (v. 4.) dixisse, vt his de causis, *διὰ τῶν*, his praesidiis instructi, his promissis adlecti, in societatem diuinae naturae veniremus: video, hanc societatem esse aliquid debere, quod per illa praesidia teneri, et ad quod quaerendum animus per illa promissa inflammari possit. Sed per praesidia virtutis tenetur virtus; per promissiones sempiternae felicitatis inflammatur animus studio virtutis. Virtus autem est similitudo cum Deo. Quidquid ergo ad virtutem ducit, idem ducit ad similitudinem cum Deo, et reddit nos *κοινωνῶς Θείας Φύσεως*. Iam vbi adest haec similitudo, num ibi negabimus verum Dei cultum, et spem benevolentiae auxiliique diuini, siue vno verbo, illam mutuam necessitudinem esse? Audiamus Ioannem (1 Io. 1, 7.): *ἐὰν ἐν τῷ φωτὶ περιπατῶμεν, ὡς αὐτός ἐστιν ἐν τῷ φωτὶ, κοινωνίαν ἔχομεν μετ' ἀλλήλων*. Sic imitatio Dei, de qua Petrus loquitur, est adminiculum iungendae necessitudinis mutuae Deum inter et homines, de qua Ioannes scribit.

Sic Petrinus locus non ἀποθέωσιν, et peculiarem modum coniunctionis, sed causam et adminiculum necessitudinis cum Deo continet.

Non multa dicam de sermone Christi (Io. 14, 23.), vbi illi, qui doctrinam Christi suscepit, tenet, eique se accommodare gerit, ideoque declarat, ab se Deum eiusque filium amari, mutus Dei et filii amor promittitur, adiecta huius amoris descriptione, quae verbis, ex communi vita petitis, et in V. T. libris de mutuo Dei hominumque commercio frequentissimis (πρὸς αὐτὸν ἐλευσόμεθα; καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν) consuetudinem Dei cum homine amicam et familiarem exprimit, hoc est, remotis iis, quae humana sunt, indicat, Deum eiusmodi homini adesse beneuole et perpetuo velle, hominem illum a Deo nunquam desertum iri *). A quo μονὴν ποιῆσθαι profecto non differt, quod alibi in hominibus habitare Deus dicitur. Nonne vero apostoli, integri a nostris super hoc loco quaestionibus, qui nosserent, quoties Deus diceretur tentorium in Iudaea fixisse, aedem sibi strui passus esse. venturus ad Iudaeos habitatum inter eos, sed idem eos derelicturus, si indignos se numine sic praesente gessissent, qui probe scirent, cum experientia et historia maiorum, tum ipsis prophetarum explanationibus (Leuit. 26, 11. 12. Ezech. 37, 26.) edocti, quoties haec dicerentur, toties numen, in-
primis

*) Non absimili modo in Apocal. 3, 20. formulis ex humana vita petitis, promittitur homini, eum cum Christo laetam societatem transacturum, siue, consociata beatitate fruiturum.

primis beneuolum et beneficum cultoribus suis genuinis, describi, nonne, inquam, apostoli his verbis Christi auditis necessario debebant statuere, promitti genuinis Dei et Filii cultoribus summam vtriusque beneuolentiam et beneficentiam *)? Tum Ioannes nominatim, qui de coniunctione Dei cum christianis tam multa scripsit, et his ipsis verbis usus est, quibus Christus usus erat, nonne hos coniunctionis fructus indicauit, ut manentem in homine Deum cogere in intelligere inprimis beneuolum et beneficum? Quodsi locus hic, quem nunc tantum attigi, partem illius mutuae necessitudinis continet, siue eam describit, qualis ex parte Dei est: pertinet ad illam uniuersam notionem, et indicat simpliciter Deum, cultores suos omnibus religioni propriis bonis ornantem.

Nec separatim tractabo locos, ubi christiani, rursus ex V. T. libris, aedes Dei ita interdum nominantur, ut *coetus illi sacer* intelligatur, qui pro-

S 5

fanari

*) In alio genere Spiritus sanctus, apostolorum opitulator (Io. 14, 17.), *παρ' αὐταῖς μένων, καὶ ἐν αὐτοῖς ὄν,* (quae membra parallela esse, obiter intelligitur), quis est, nisi *ὁδηγῶν αὐτὸς εἰς πᾶσαν ἀλήθειαν* (Io. 16, 13.), aut *διδάσκων αὐτὸς πάντα* (Io. 14, 26). Ergo cum iis manens, eos non deserens, est beneuolus, beneficus, ornans bonis, muneri doctorum propriis et necessariis. Et cum illi doctores aetatis primae acceperint a Deo spiritum (2 Tim. 1, 7.), ideoque spiritus in iis habitat (ibid. v. 14.): quid habent, (quoad res hoc loco tractatur) nisi fortem et impavidum animum, beneuolentiam erga auditores cum prudenti moderatione, quae omnia debent illi spiritui. Ergo Spiritus acceptus, in iis habitans, est beneuolus, beneficus; ornans bonis, doctori propriis et necessariis.

fanari non debeat, hoc est, coetus, in quo vera religio fit, et propterea idololatriae (1 Cor. 6, 14—18.), vitiis sceleribusque (2 Cor. 6, 19.), aut erroribus et arbitrariae mutationi apostolicae doctrinae (1 Cor. 3, 17.), locus esse non debeat. Si vero in his notio vniuersa coetus Dei inest: non difficile erit, ab hac ad illam alteram coniunctionis Dei cum hominibus concludendo progredi. Interdum vero (Rom. 8.) aedes Dei hos indicabit, quibus ille beneuolus adest et beneficus, de quo iam monui.

Quodsi varii loquendi modi, hac de re passim obuii, sensum hactenus indicatum non admittunt modo, sed postulant; si vnus alterum sic illustrat, vt omnes similem rem exprimant; si ipsius quoque rei conditio, comparatione plurium locorum reperta et constituta, eodem ducit, quo iam verba duxerant; si cum his, ita positus, vniuersa literarum sacrarum doctrina consentit: videtur haec coniunctionis Dei cum hominibus explicatio non temeraria. Quodsi rem ita intellectam quilibet christianus, qui serio operam dare velit, experiri potest; si ita constituta res norma esse potest certa, ad quam se quisque examinet; si ei fontem tranquillitatis non opinatae, sed certae aperit; si sperare ipsum iubet, fore, vt auxilio eius, quem colit, fruatur; utilis etiam est haec explicatio. Quodsi eadem explicatio verbis Ioannis sensum tribuit, per quem omnes temporum omnium et locorum christiani vtiliter instruuntur et reguntur: respondet consilio scriptoris, qui haud dubie quemvis christianorum his ita scribendis edocere voluit. Haec coniunctio hominis cum Deo cauebit, ne
quis

quis se et paucos praeferat ceteris; sed quemcumque viderit conuenienter doctrinae christianae agentem, ab hoc amari Deum agnoscat. Huius coniunctionis studium neminem e ciuitate in solitudinem euocabit; sed laetabitur societate, vbi amori erga alios, hoc est, signo discipulorum Christi, et pignori similitudinis cum Deo et filio eius, locus est, adferetque ad omnes vitae partes illud: Omnia conuenienter doctrinae et exemplo Domini nostri! Πάντα ἐν κυρίῳ. Huius coniunctionis augmenta non aestimabuntur numero dierum, quibus certo quodam sensu inprimis commotus fuit animus; sed quibus sibi de parte religionis certius persuasit, aut aliis eam gratiorem et ad sensu digniorem reddidit, sibi aliquid negauit, vt alteri daret, se aliis postposuit, quoniam Christus in hac re veram christiani dignitatem esse censuerat, sua placabilitate graues inimicitias vitauit, suo suafu hortatuque minuit, negotiis promptius et libentius fungi coepit, quoniam religio suaserat, vno verbo, vllum aliquem recti sensum religione duce sumsit, auxit, animo infixit, vllum aliquod officium ad religionem accommodate praestitit.

Si videar hac disputatione leuiter defunctus, quoniam neque omnes de hac re quaestiones attigi, neque dubitationes in vtramque partem motas excussi: at illud a consilio meo alienum fuit. Volui tantummodo sacris scriptoribus consultis ostendere literarum studiosis, qua ratione vnus rei partes, sparsae per sacros libros, agnita similitudine, et nexu earum deprehenso, possent in vnum colligi. His enim constitutis, facile discerni potest, vbi sub-

substant libri facri, quid, quando, per quos additum sit, quae verba fuerint introducta, qui maxime loci quaestioni cuique occasionem praebuerint, vtrum dubitationes ipsas literas sacras petant, an modum explicandae rei, in literis sacris simpliciter traditae, quantum in docendis omnibus christianis ad eorum intelligentiam, persuasionem, vitam et animi tranquillitatem necessarium sit, quantum subtiliori doctiorum examini relinquendum. Nemo eos iure improbare potest, qui, aliqua exercitatione roborati, etiam suis oculis, disensionum securi, videre cupiunt; deinde vero, quoniam ipsi coecutire possunt, alios etiam, secus adeo sentientes, libenter et modeste audiunt, nec, quidquid ipsi non reppererint, aut probare primo adpectu nequeant, id inutile aut falsum iudicant; sed assidue cogitant, sero demum omnem rem nobis cognitam dici posse, sero demum integrum de vniuersa re iudicium esse.

Summa disputationis huc vsque propositae haec fuit: esse in theologia et notiones vniuersas, quae necessarias religionis doctrinas ambitu suo continent, et verba, ad eas proprie significandas constituta: multos sacrorum librorum locos non has ipsas notiones, his ipsis verbis, sed aliter expressas, exhibere; comparandis tamen rebus et verbis intelligi posse, etiam in locis, rem aliter exprimentibus, ipsas illas necessarias religionis doctrinas et vniuersas notiones reperiri: ita vero multos locos ad eandem notionem et rem referri, et velut reuocari.

Quae cum ita sint, liceat de harum notionum vtilitate quaedam addere. Ac prima quidem

et certissima earum utilitas haec est, ut animus mature iis adfuetus discat, ambitum doctrinarum, et singularum, et nexarum mutuo, perspicere: id quod ne verbis quidem eget. Habent enim illae religionis vniuersae notiones hoc, ut vel *integrum* opus aliquod, a Deo decretum effectumque, veluti βασιλείαν τῆ Θεῶ, aut Ἰησοῦν κύριον, animis nostris cogitandum offerant; (in quo est *doctrinarum plurium nexus*;) vel *omnis* miseriae nostrae, *omnis* mutationis, quae fieri debet, *omnis* felicitatis, ad quam tenditur, coniunctim nos admoneant; (in quo cernitur *doctrinarum singularum ambitus*). Iam vero in qualibet disciplina consentaneum iudicatur, eos, qui discunt, ab initio in singulis contemplantis non diu detinere, sed rem ipsam notis certis insignire, ne commisceatur cum similibus, et, quibus partibus necessariis absoluat, monstrare, ne vnā tantum arripiant; tum vero pari cum breuitate et diligentia discentes ad aliam rem deducere, ut non modo subinde cumulus rerum accurate notatarum fiat, sed ipso etiam progressu intelligatur, cur prima didicerint, cur postrema sine primis intelligi nequeant, quae perspicuitas ab ipso nexu accedat. Ita enim non memoriae singula maudare, sed iudicare consuescunt; nec sparsis membris diu intuendis fatigantur, sed corpore ex omnibus mox composito laetantur. Cuius quidem corporis forma vbi semel animo impressa fuerit, ut locum et usum cuiusque membri teneamus: tum demum singula membra, quae iam in vniuersum nouimus, rursus examinare possumus, atque adeo ad amplitudinem scientiae debemus. Eodem igitur iure huc se parabit animus

in studio religionis, cuius non modo doctrinae omnes arcte cohaerent, vt nulla, ceteris auulsa, recte cognosci possit; sed singulae quoque ita late patent, vt plurium notionum et partium complexus sint.

Ac de cohaerentia quidem omnium doctrinarum dicere, quid attinet? De singularum partium ambitu, si exemplis nuper tractatis alia quaedam addere licet, res sic intelligenda est, esse, vt hoc vtar, in eo *fidem*, qui aliquid, quod Deus in vlllo aliquo genere declarauerit, ratum atque verum habeat; deinde hoc verum esse credat, quoniam ad sensus hic consentaneus sit attributis eius, qui rem declarauerit, deceatque hominem, Deo inferiorem, ab eoque pendentem; rursus si cuius ad sensus diuinis attributis firmus immotusque innitatur; denique si quis tali ad sensu animum etiam ad sperandum, expectandum, ad quiescendum, agendum, inclinari patiatur. Talem demum ad sensum cum facta congrua sequi possint, et necessario sequantur, genuinam censemus fidem hac animi conformatione, perspicue docente auctore epistolae ad Ebraeos: nec quisquam ibi fidem esse putat, vbi aliqua rerum in religione obuiarum notitia est, aut socors de vna et altera propositione, quam intelligere nequeas, persuasio, aut cupide et secure arrepta fiducia ex aliqua, omnibus ceteris auulsa, propositione. Pari ambitu est *salutis* notio, in qua inest melior cognitio, fugata inscientia; melior animi conformatio, victa vitiositate; melior vita, abiectis sceleribus; certior spes, exuto metu: post quae omnia demum operi coronis imponetur, tribuenda sempiterna felicitate: quae

vt est salutis pars grauissima, ita non vna et sola intelligi potest, vbi salus dicitur. Si vererer, vt aliquis hoc concederet, hunc prouocarem ad Pauli verba (Tit. 3, 5.), vbi flagitiosos homines (v. 3.) Deus dicitur *σῶσαι*, h. e. abductos ab ignorantia veri et flagitiis traduxisse ad meliorem sentiendi viuendique rationem, per aditum ad christianam religionem in baptismo, et adiumentum sui spiritus: deinde demum, postquam iis haec *σωτηρία* contigit, mentio fit (v. 7.) sempiternae felicitatis. Quoties ergo horum aliquid fit, veluti discere, recte sentire et agere, toties confertur ad salutem, eaque augetur: et quot sunt horum adminicula, totidem sunt salutis adiumenta.

Quodsi religionis doctrina, praeterquam quod ipsa inuicem cohaeret, singulas partes habet tam late patentes, vt quaeque postulet perspicientiam et exercitium multorum coniunctorum: quam necessarium tandem erit, mature intendere animum, non modo ad nexum omnium, sed hanc etiam singulorum ambitum cognoscendum, ne fidem, salutem, pietatem, ibi esse omnem putemus, vbi tantum pars est. Consequemur autem huius ambitus perspicientiam beneficio notionum vniuersarum, quae nos abducunt ab illa peruulgata consuetudine, audito aliquo verbo, quod est magni ambitus, tamen cogitandi nihil, nisi vniam aliquam partem ex illis pluribus, quibus tota res continetur, siue audito verbo *salutis, gratiae, miseriae, conuersionis, poenitentiae* (*μετανοίας*), nihil nisi harum rerum particulam animo concipiendi.

Sed hae notiones vniuersae ita quoque profunt, vt simplicitatem doctrinae religionis in primis conspicuam reddant. Quae quidem simplicitas, vt omnium disciplinarum, quae ad agendum referuntur, in eo cernitur, quod pauca, sed idonea, certa, et omnibus temporibus locisque accommodata exhibet adiumenta consilii, quod spectat, consequendi. Atqui religio per cognitionem certarum rerum manuducere nos conatur ad certam animi conformationem, agendique certam rationem, vt ex animi hac potissimum conformatione, et vitae hac imprimis ratione, nectatur haud dubia tranquillitas animi, cum sempiterna olim beatitate, reddaturque homini felicitas, cui destinatus fuerat. Igitur dum nos edocet, quid Deus nostra peccatorum adiuuandorum causa decreuerit, et per Christum fecerit, exponit etiam, quid nobis faciendum sit, vt nos dignos illis beneficiis praestemus, vultque huius rei notitiam a nobis admitti et adprobari, suscipi sensus, quos illa notitia necessario gignit, et sic vitam illi ipsi notitiae consentaneam viui: quo facto nos a Deo bene sperare iubet, et immortalitatem beatitatis plenam ostendit. Quae quam pauca cognita sint, quis non videt? non, quo his paucis verbis omnia omnino, quae in religione disci possunt et debent, expressa sint, aut non longo et difficili cognitarum rerum vsu et exercitatione, imprimisque auxilio Dei, opus sit; sed quod omnis de religione cogitatio est peruestigatio vberior horum singulorum, et ab his ipsis incipit, et in his ipsis desinit; nihil item potest ad religionem, ne in agendo quidem et exercendo,

referri,

referri, quod non aliquam harum partium cognatione et nexu attingat. Sed haec ipsa continentur illis notionibus vniuersis, et propriis religioni, *χαριτι θεῶ δια χειρῶ τῶ κυρίῳ ἡμῶν, ἀμαρτία, γνώσει, πίσει, εὐσεβείᾳ, εὐχήν, ζῶν, σωτηρίᾳ.* Quas qui colligit, colligit necessarias religionis partes; sed colligit paucas. Harum etsi non multarum ambitum qui cogitando emetitur, percurruntamen religionis vniuersae ambitum. His quamquam paucis qui vtitur, videt, se tamen omni religione vti. His paucis qui serio operam dat, tamen experitur, se penitus immutari et tranquillari, sibi que horum paucorum vsu religionem factam esse felicitatis disciplinam. Ergo illi manifestum sit, se ad perfectionem scientiae religionis non plurimum disciplinarum adparatu indigere, cui elaborando nec vita, nec vires hominis sufficient: sibi non iniungi, vt inueniat ipse et excogitet multa, sed vt paratis et iam expositis vtatur: se non iuberi discere, quae futurae oblivioni permittenda, aut laudi, consuetudini, aetati, acumini, facundiae, lucro danda videantur; sed quae, vt primum discuntur, si modo recte discantur, sensum amoris, grati animi fiduciaequae erga Deum et Christum, odii aduersus vitiositatis turpitudinem et damna, studii virtutis, probatae Deo et fructuosae, animis ingenerent; neque tantum diserte exercitium postulent, sed per hos ipsos sensus illud exercitium inchoent, atque adeo ad agendum vrgeant, et, quamdiu tenentur, vsum facilem reddant: se non mille artibus ad felicitatem indigere, sed vna: non variari huius felicitatis adminicula locis, temporibus, occupa-

tionibus, aetatibus, societate et necessitudinibus, sed vbiq̄ esse vnum idemque eius praesidium. Hoc vero quid aliud est, quam simplicitatem doctrinae religionis eo animaduertere et experiri, quod ad beneficium diuinum, ad tuum officium, ad tuam miseriam, ad tuam felicitatem, quorum formam semper animo obuersantem vides, cogitationem omnem, omne studium, omnemque vitam refers? Ad quam simplicitatem si facilitas discendi accesserit, vt in doctrina religionis accedit, tanto erit exoptatior. Quid autem est facilius cognitu, quam id ipsum, quod discendum est, vbiuis, et tantum alia atque alia parte exhibitum spectare posse; vt, si illud minus perspicuum fuerit, hoc tamen sit; et agnoscere, te semper ad eadem illa necessaria in discendo pariter atque agendo redire, nec tibi, quot verba audieris, tot officia plane diuersa iniungi, sed promitti tibi vbiq̄ eandem salutem, abs te postulari vbiq̄ eandem illam vniuersam mutationem in melius, causas vtriusque rei vbiq̄ tradi easdem, eadem adminicula.

Commemorare possum, hac vniuersarum notionum animaduersione viam discendi patefieri et breuem, et certam. Ac natura quidem rei docet, breuitatem ab ea discendi docendique ratione expectandam esse, quae notionibus vniuersis multa comprehendit, et ex his necessario nexa reliqua concludendo eruit, locos notatos habet, quo quidque statim referatur, signa exhibet, quibus quidque statim agnoscat: cum e contrario ibi, vbi singula singulatim vt diuersa spectantur, et suis definitionibus explicantur, suis argumentis

inueniuntur.

muniuntur, quasi cum aliis nihil commune habeant, rerum multitudo haud dubie augeatur. Ita quidem, cum Christus, *dexter Deo sedens*, siue in societatem regni cum Deo receptus, aequatum cum Deo imperium habens, quoad rem ipsam, idem sit, qui βασιλευων *): non videtur opus esse, ut de illa scissione, tamquam parte regni, differatur; est enim regimen ipsum. Cum καινή κτίσις (Gal. 6, 15.), eadem sit, quae πίσις et ἀγάπη (Gal. 5, 6.), et τήρησις ἐντολῶν Θεῶ (1 Cor. 7, 19.): non attinet, eam ut partem salutaris mutationis hominum describere; est enim mutatio ipsa integra. Cum Deus, *ungens christianos*, idem sit, qui doctrinae suae notitiam iis impertiens, non describendus est seorsim christianus *unctus*, ut inprimis intelligens, inprimis sensu acriore valens; est enim Θεοδιδάκτος **).

T 2

Alte

*) 1 Cor. 15, 25. cf. Vitrinae Obs. S. Lib. 2. cap. 4.

**) Si, quidquid ungitur, id inauguratur et consecratur, ideoque propter unctionis et inaugurationis coniunctionem, moribus Orientis nixam, haec notio illi alteri adiuncta est: sequitur, ut et ibi, ubi christiani dicuntur ungi (1 Io. 2, 20-28. 2 Cor. 1, 21.), aut omnis usus loquendi negligendus, aut concedendum sit, si, qui non proprie oleo ungentoue ungantur, hi tamen ungi dicantur, illam adiunctam notionem inaugurationis respiciendam esse. Reddat ergo tropus, nobis familiaris, tropo, hominibus Orientis usitato, dicaturque unctus-christianus, *inauguratus*. Sed quid hoc est? Quo modo, quo sensu est inauguratus? Fieri enim potest multis modis. Audiatur ergo scriptor ipse. Ille vero dicit, christianos acceptam unctionem tenere (1 Io. 2, 27.); at paulo ante dixerat (v. 24.), eos tenere id, quod ab initio didicerint. Nonne ergo unctio est illa prima insti-

Alterum erat, veniri hac via etiam ad certam cognitionem, quae immotum defigat in aliqua re animum, ne fluctuet semper, neque in cognoscendo, (an satis intelligat, et teneat, an aliquid alicubi,

institutio? Effectum et fructum illius vñtionis idem ille scriptor dicit esse scientiam verae religionis (v. 20. 21. 27.), quae Deum patrem eiusque filium agnoscat, et ad felicitatem sempiternam ducat (v. 22-25.), neque additamentis falsorum doctatum egeat. At haec verae religionis scientia nonne est effectus et fructus institutionis? Ergo Deus vñgens proprie est, impertiens aliquem scientia religionis per doctrinam: tropice, inaugurans christianos religioni. Discenda enim doctrina alicuius inauguramur huius doctrinae et coetui, reddimur eius sectatores et discipuli, consecramur illi. Cum ergo verbum, per adiunctam notionem, rei, res verbo respondeat; cum res a scriptore satis explicetur: rectene faciam vñtionem diuersam ab institutione? Quare haec vñtio pertinet ad vniuersam notionem doctrinae, vt vñctus a Deo sit Θεοδιδάκτος. Ita facillimo negotio illi altero loco (2 Cor. 1, 21.), sensus perspicuus et verus tribui poterit: *Qui nostram de religione christiana persuasionem confirmat, animos nostros in ea constantes rediit, est idem ille, qui nos ei inaugurauit, institutione nos ad eam adduxit, hoc est, Deus.* Ὁ ἐναρξάμενος αὐτὸς ὁ τελειῶν. De reliquo noui sententias aliorum, quibus vñtio videtur esse spiritus sanctus (v. Calov. in bibl. illustr. ad locum Ioann. et Spenerus de regeneratione p. 835.), vel baptisimus, vel inhabitatio sancti spiritus (v. Gerhard. Loc. T. 4. p. 117.), vel sapientia (Harduini commentar. in N. T.), vel inprimis vehemens sensus, quem preces et cantica et dicta hominis vñcti spirent, cum insigni intelligentia et immersione in Deum. Tres priores sententiae ferri possunt in se; vltima est a loco Ioanneo prorsus aliena, et ne speciem quidem veri per contextum orationis habet, sed est mere arbitraria.

alicubi, vbi tropi sunt, addendum sit, an sic expressum differat ab aliis, aliter expressis, et maxime per tropos, plus et efficacius dicatur,) neque in agendo (an ab hoc, quod aliter expressum est, plus expectet, an hoc vti possit debeatque sic, vt altero). Haec autem firmitas animi, quomodo ex illa vniuersarum notionum cognitione oriatur, id non magis videtur egere oratione. Nam consociata per naturam, et disertam scriptoris explicationem, etiam in discendo constantibus et certis signis consociare, vt nuper de coniunctione hominum cum Deo demonstratum est; disiuncta certis notis disiungere, vt Christi morituri preces (Ioann. 17.) ab *ἐντεύξεις* eius, qui Deo dexter sedet; partes omnes vnius rei ita colligere, vt ne desit aliqua, vel redundet, veluti cum Christi Domini aut salutis notio formatur; constituere genera, quibus quidque et cur subsit; tenere suum cuiusque rei locum; nosse consilium, quo discatur, quaeratur, agatur, (quae quidem omnia per notiones vniuersas efficiuntur): haec reddunt animum certum, vt ab eo se demoveri non patiatur, quod eundo per singula vbiq̄ue deprehendit, ac propterea singulis necessario commune iudicat, et quo redire denique singula intelligit. Dicatur ergo Christus sacerdos, victima, *ἁμαρτία ποιηθεὶς*, punitus (Ies. 53.), foederis noui *μεσίτης* (Ebr. 9, 15). In his proprie neque plus, neque minus inest, quam in illa simplicissima doctrina, quae vniuerse nobis exhibet Christum *ἀποθανόντα ὑπὲρ ἁμαρτιῶν* (1 Cor. 15, 3.), aut *εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν* (Matth. 26, 28. Ephes. 1, 7.), aut *ἵνα μὴ ἀπολώμεθα* (Io. 3, 16). Scriptores enim sacri sic explicant, vt hoc inesse dicant; ver-

ba postulant, vt hoc inesse statuamus; et est in promptu, cur hoc interdum illis potissimum verbis expressum sit. Hoc igitur teneo, huic reliqua accommodo: video etiam, me, quoties reliqua legam, ad hoc ipsum reuolui: intelligo rursus, reliquis discendis et legendis me idem solatium, eandem spem concipere, vt si Christum mortuum esse *εις ἄφεσιν ἁμαρτιῶν* legerem, offerturque his ita dictis idem pignus amoris diuini, quod morte filii pro nobis peccatoribus Deus exhibere voluisse simplicissime dicitur (Rom. 5, 8).

Haec ipsa constantia et firmitas, huiusmodi notionibus vniuersis iunnixa, reddit etiam interpretem certum animi, vt sequatur semel intellectam consuetudinem sacrorum scriptorum, talia in vniuersum dicendi, aut, si quando partem tantum significant, non eandem vbique, sed hanc modo, modo illam accommodate ad orationis seriem intelligendi, vtque adeo collectas studiose, examinatasque haud leuiter notiones vniuersas confidenter transferat ad locos singulos, quos interpretatur, aut, quia non integris semper notionibus locus est, eas partes, quas orationis series flagitat, in quolibet loco agnoscat. Etiam si ergo quidam dogmatici libri multis verbis angustio-rem significationem tribuerunt, quae in iisdem libris docendi causa esse propria coepit, et cui fere in elementis discendis adsueuimus, vt de *πίσει, μετανοία, δικαιώσει, ἐκλογῇ, προορισμῶ*, aliisque constat: sentit tamen aliquis facili negotio, hanc angustio-rem vim non vbique valere posse, sed amplio-rem postulari, (quae et ipsa in dogmaticis libris, vbi amplio-rem et angustio-rem significatum discernunt, indicatur,

indicatur, quamquam obiter, quasi non magno-
 pere attendenda; cum sit tamen primaria, et fons
 omnium locorum interpretandorum) et hanc ampliorem
 significationem esse ipsam notionem vniuersam.
 Quare huic, tamquam certo fundamento, firmiter
 gradu insistit, neque inde deicitur: etiamsi fatendum
 sibi esse videt, non reperi in vno et altero loco vim
 verbi integram, aut alteram illam, propemodum
 ratam scholae atque consuetudinis vi, et sancitam.
 Nempe memor vniuersae illius notionis, eaque
 fretus, seligit inde, quod huius nominatim loci
 est, tantum inde deriuat, quantum hoc nominatim
 loco series consiliumque orationis postulat.
 Ergo quonam tandem modo potest *μετάνοιαν*
 ibi (2 Cor. 7, 9. 10. 11.) interpretari contritionem
 et fidem, vbi scriptor ipse dicit, *μετάνοιαν*
 esse effectum *τῆς λύπης*, et hunc effectum doloris,
μετάνοιαν, ita per partes describit, vt
sensibus melioribus et factis, quae contraria
 sint superioribus, constet? Rursus, vbi *καρποὶ*
τῆς μετανόιας dicuntur, potestne *μετάνοιαν*
 accipere de melioribus sensibus et factis? Atqui
 hi ipsi sunt *καρποὶ*. Ergo *μετάνοια* est iudicium
 animi de peccatis immutatum, improbatio peccatorum,
 quae probatas antea. Potestne hoc ipsum *μετα-
 νοεῖν* de illo dolore e peccatis et fide intelligere,
 vbi haud dubie significat, *aliam viam* religionis
ingredi, siue, derelicto idolorum cultu cultum
 vnius veri Dei amplecti (Act, 17, 30.)? Nam (si
 modo verbis opus est, vbi res loquitur) cum Paulus
 Athenienses de vanitate idololatriae admoneret,
 Deumque diceret haecenus quidem passum esse,
 vt magna hominum pars ignara esset vnius veri

Dei, nunc vero per terrarum orbem omnes ad *μετανοίαν* cohortandos curare: poterantne Athenienses, aut omnino, aut ex orationis Paulinae argumento, illud *μετανοεῖν* de contritione et fide intelligere, Athenienses, inquam, qui harum rerum ne notitiam quidem tum habebant? Poteratne Paulus eo sensu auditores hortari, quem hi verbis ne subicere quidem poterant? Rursus cum hoc ipso tempore falsae religionis arguerentur: propter orationis argumentum necesse erat, ut, si verbum *μετανοεῖν*, conuenienter orationi Paulinae et linguae sibi vernaculae, intelligere vellent, de mutanda opinione falsa, ipsis haecenus familiari, de erroribus dediscendis, cogitarent: id quod etiam est *μεταγινώσκειν* et *μετανοεῖν*. Ergo interpretes, si verbum explicet, uti nec Paulus dicere, nec vllus Atheniensis intelligere potuit, vere illud et plane ad rem interpretabitur? Nonne propemodum cogetur, hic agnoscere idem illud, quod in simillima oratione ad paganos (Act. 14, 15, 16.) est, *ἀπὸ τῶν ματαίων ἐπιτρέφειν ἐπὶ τὸν Θεὸν ζῶντα*, hoc est, aliam religionis viam ingredi, et quoad sententiam de multitudine Deorum aliter statuere, *μεταγινώσκειν*. Temerarium foret, propter huiusmodi exempla negare, in partibus *μετανοίας* aliis in locis esse dolorem e peccatis, fidem, meliorem vitam. Et quis hoc neget? Illud nunc disputo, utrum interpretes certus animi reddatur, si vniam angustam verbi significationem ad interpretandum adferat, et ab ea saepe numero sibi recedendum esse videat, aliamque quaerendam; an, si vniversam notionem paratam habeat, et in vno quolibet loco certissime aliquid reperiat, quod huius am-

bitu comprehensum sit, et ex hac, ut e toto pars, e genere species, concludi facillime possit. Si posterius verum est, ut experientia loquitur, constiat de hac vniuersarum notionum utilitate.

Haud paulo maior utilitas earum est, quod ita intelligimus, interdum, vbi graues controuersiae agantur, aut magna saltem sententiarum diuersitas sit, non tam de re, quam quidem omnes constanter teneant, quam de modo, quo res fiat, aut fieri existimetur, dissensionem esse. Atqui res, quam omnes tenent, est vniuersa notio et propositio, et vna certa doctrina de hac re: de modo, quem sacrae literae non definierunt, merae hominum sententiae proferuntur, quibus cognoscendis et examinandis nihil, nisi studia hominum, qui in hac re elaborarunt, contemplamur. Qui ergo rem ipsam, siue vniuersam notionem tenet, is et habet, quod sacri scriptores tradiderunt, et adquiescit eorum disciplina, neque cupit rem, in vniuersum traditam, aliter quam in vniuersum nosse. In quo videtur officio satisfacere, et intra signatos limites subsistere, sibi que persuadet, si aliis id ipsum tradat, se tantum tradere, quantum a sacris scriptoribus acceperit*), de reliquo bene memor, si plura tradiderit, se suam hominis, aut aliorum opinionem de modo intelligendae rei, verisimilem illam, sed opinionem tamen humanam, tradidisse. Quod ne quis, contra quam intelligi volo, interpretetur, aut a me adi-

T 5

tuum

*) Eadem ratione de opere Spiritus sancti salutari iudicat Titmannus, in peculiari programme de hoc opere. Viteb. 1781. p. 16.

tum ad *ἀδίαφορίαν* sentiendi muniri putet, quae, si modo in vniuersam rem veram esse concedat, vti possit arbitrio probandi aut improbandi quaecumque, nullisque se finibus coerceri patiatur, aut abscondat adeo omnis generis errores simulatione persuasionis de re in vniuersum, age, rem exemplo tractando illustremus.

Omni tempore quaesitum est, quid esset, quod duobus in locis N. T. (Rom. 8, 34. Ebr. 7, 25.) Christus pro nobis dicitur *ἐντυγχάνειν*, et fuit, quantum equidem noui, cuius liberum, sententiam suam, cum vertendo, tum re describenda et explicanda, proferre. Nimirum auctoritate versionum latinarum antiquiorum inter patres Latinos inualuerat, vt hoc *ἐντυγχάνειν* verbis *interpellandi* et *postulandi* exprimeretur, illo, vt opinor, vim ipsam verbi significante, *alicuius negotia aduendo interpellare*, hoc indicante consilium interpellandi, vt aliquid *postularetur*. Coeperat etiam vsurpari verbum *exorandi* *) et *intercedendi*, quo posteriore Erasmus quoque vsus est, quem Beza **) rursus latinitatis causa reprehendit. Subinde alia verba ab aliis substituta sunt, vt a Castellione, *supplicare*, a Grotio, *res hominum Deo commendare*, (quo iam Erasmus in notis inclinat,) ab aliis, *interuenire* ***), *causam nostram agere*, *nos tueri*, quo sensu indigos, obscuros, timidos, patrocínio tuemur: et Beza interpretatus est de
patro-

*) In lat. vers. cod. Sangerman. et Claromont. Ebr. 7, 25. apud Sabatierium.

**) Ad Rom. 8, 26.

***) Bengel. in Gnomone.

patrocinio. Quae quidem diuersitas versionum vt declarat, neminem adstrictum hic fuisse certae rationi loquendi: sic non inopinata erit iis, qui cogitauerint, per indolem et vsum linguae omnino eum dici *ἐντυγχάνειν τι*, qui praesens, absens, vlla de causa, cum altero agat et tractet aliquid, et quot de causis, quot item modis cum altero agat, tot significationibus variari vim huius verbi, ideoque de deprecante, commendante, se alterius causa interponente, accusante, defendente, pacifcente, dici: quae sunt tralaticia. Non ergo potest in iis locis, vbi Christus dicitur *ὑπὲρ ἡμῶν ἐντυγχάνειν*, vna precandi, deprecandi, intercedendi significatio, tamquam necessaria, exclusis ceteris omnibus, constitui, et, quasi nullus alius sensus locum habeat, illud vnum disputari, quomodo, quid, et pro quibus deprecetur: etiamsi rursus haec versio repudiari nequit, sed speciem adeo habet magnam, praesertim in epistola ad Ebraeos, vbi is, qui *ἐντυγχάνει*, hoc facit, qua est sacerdos aeternus. Iam sacerdoti, in sacris piacularibus adytum templi Hierosolymitani ingresso, non Moses quidem disertis verbis praescripsit officium faciendarum precum; sed partim non est absolum, eum ibi pro populo preces et vota fecisse, partim Philo *) adscribit ei munus illo die precandi pro hominibus, nominatim pro agrorum vberissimo prouentu, vt non inexpectatum sit, Christum sacerdotem, iam in adyto, hoc est, coelo versantem, intelligere, precantem pro homi-

*) Legat. ad Cai. c. 77. Tom. 2. pag. 591. ed. Mang.

hominibus. Verum, vt dixi, non est haec vna aut necessaria verbi vis.

Iam praeter hanc discrepantiam in vertendo, non minor fuit in ipsa re explicanda et describenda diuersitas opinionum *), aliis existimantibus, verbis fieri deprecationem **), remota tamen omni humilitatis suspicione; aliis etiam constituentibus, quidnam Christus ac pro quibus precaretur ***); aliis describentibus, quidnam intercessione sua impetraret †); aliis statuentibus, non verba quidem proferri; sed aliquid actu geri, quod nobis prodesset ††), velut exhiberi et fisci Deo patri a Christo meritum suum, vt hoc hominibus applicaretur; aliis neque orationem, neque actum intelligentibus, sed referentibus rem ad perpetuam Christi erga nos beneuolentiam †††); aliis simpliciter

*) Plures enumeravit Musaeus, (*Ausführliche Erklärung der Jesuitischen Theologen*, p. 535. seqq.) et ostendit, ne recentiore quidem aetate omnium consensum in re describenda fuisse. Quid Melancthon senserit, ex eius interpretatione ep. ad Rom. cognosci potest, vnde locum etiam Calouius huiusmodi illustratis intulit. Conferri etiam potest Chemnitii Examinatione Trident. p. 615.

**) Vid. ibid.

***) Tellers Lehrbuch, p. 180.

†) Witsii miscellan. sacr. lib. 2. diff. 2. §. 96. p. 516. Ipsam vero intercessionem dicit (§. 95.) esse gloriosam illius voluntatis Christi, qua sanctificamur, repraesentationem.

††) Limborchii theol. christ. 3, 19, § seqq.

†††) In hac sententia multus est Chrysostronus ad Rom. 8, 34. Τὴν ἀγάπην μένει διατηρῶν ὁ Χριστός. — Ὁ Παῦλος, ἀνθρώπινώτερον καὶ συγκαταβατικώτερον διαλεχθῆς, διὸ τῆς Ἐντυγχάνειν τὴν ἀγάπην ἐνδείκνυται — — Τὸ Ἐν-

citer explicantibus de vi et fructibus meriti Christi aeternis. Quibusdam non fatis fuit, ἐντευξιν Christi sic describere, vt ei tempori adstricta sit, quo maiestas Christi post eius reditum in vitam omnibus conspicua facta est; sed amplificatis finibus vocabuli, hoc est, comprehensis pluribus exemplis precum Christi pro nobis, (nam infederat semel animo, ἡ ἐντευξιν esse *preces*, nec aliud quidquam cogitari hic aut quaeri posse) et ad idem genus ἐντεύξεως relatis, eas quoque preces, quas non multo ante mortem fudit (Io. 17.), huc retulerunt *). Id quod facere non debebant. Nam libri sacri, facta ἐντεύξεως mentione, quae ἐντευξίς dicitur κατ' ἐξοχήν, referunt eam ad illud tempus, quo Christus Deo dexter sedet; non ad illud, quo his in terris humilis vixit. Satis profecto in vna re dissensionum! Nonne vero pleraequo ad modum explicandae rei, a scriptoribus sacris non definitum, pertinent? Qui quantumuis varietur per has sententias, omnes tamen Christiani, docti et indocti, agnoscunt, hic describi, Christum

τυγχάνειν εἰρηκεν, ἵνα τὸ θερμὸν καὶ ἀκμάζον τῆς περὶ ἡμᾶς ἀγάπης ἐνδάκνηται — — Pari modo Theodoretus appellat quidem αἰτῶν et ἱκετεύων, sed omnino inesse dicit τὴν τῆς κηδεμονίας ὑπερβολήν. Nescio an huc quoque referam sententiam Bengelii in Gnom. ἐστὶν ἐν δεξιᾷ θεῶ, *seruare potest*, ἐντυγχάνει, *seruare vult*: quam et alii passim protulerunt, vt e Mylii verbis (in Calou. bibl. illustr. ad Rom. 8, 34) adparèt.

*) Hanc sententiam nuper examinavit Doederlinus, *Ueber die christliche Fürbitte*. p. 17—28. vbi Walchii, theologi nuper Goettingensis, disputatio de intercessione Christi sacerdotali iam indiciata est, quae Gottingae, a. 1774. prodit.

stum regnantem nobis adhuc esse eundem, qui tum fuit, cum pro nobis passus et mortuus est, beneuolum, beneficum, seruatorem peccatorum, eumque adeo nos porro tueri et curare, vt peccatores, abiecto omni metu, freti et tranquilli hac eius perpetua beneuolentia, cura et beneficentia, a Deo de se optime sperare possint, hoc est breuiter, *Christum adhuc esse et manere causam salutis nostrae et datorem*, et qui salutem quaerant, hos propter hunc et per hunc eam certo accipere. Neque vero aliud quid ex hac descriptione quispiam ad solatium et tranquillitatem animi deriuare potest. Ita ergo ὁ ὢν ἐν δεξιᾷ τῆ Θεῆ καὶ ἐντυγχάνων, et πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ἐντυγχάνειν, idem est, qui alibi (Ebr. 5, 9.), vniuersa propositione dicitur τελειωθεὶς αἴτιος σωτηρίας αἰωνίης γεγονέναι, hoc est, iam constitutus Dominus *) etiamnum esse causa et dator salutis aeternae. Sic curat et tuetur nos in perpetuum.

Quid vero, si in epistola ad Ebraeos ab ipso scriptore ad hanc vniuersam notionem veluti manu ducamur? An tum quoque eam potissimum amplecti, eaque vnice adquiescere dubitabimus? Ille

vero

*) Hanc vim verbo τελειωθεὶς tribuo, quoniam Ebr. 2, 9. 10. manifeste permutantur, διὰ τὸ πάθημα τῆ θανάτου (ob toleratas miseras) δόξαν ἔσθ' τιμῆς τεφανωθῆναι, et, quia toleratae sunt miseriae, τελειωθῆναι. Atque, vt nos ἀγόμεθα ἕς δόξαν, sic is, qui viam ad felicitatem munit, dicitur debere τελειωθῆναι. Quid hoc est, nisi ἀχθῆναι ἕς δόξαν, ad felicitatis metam perductum, dominum summum constitutum esse. De vsu loquendi in verb. τελειωθῆναι, ad finem, peruenisse, consummati laboris praemio frui, cf. Intt. ad Phil. 3, 12. Ebr. 12, 33.

vero ponit hoc, Christum esse aeternum sacerdotem, quia in aeternum uiuat. Inde concludit, Christum propterea in aeternum esse posse salutiferum (*δυναμένον σώζειν*) et euergetam iis, qui Deum per ipsum adeant. (Intelligitur simul, id quod pluribus nunc non tracto, hætenus eum dici aeternum sacerdotem, quatenus nunc, postquam in coelum abiit, nobis salutifer est). Repetit hoc sic: nam ideo uiuit in perpetuum, ut horum hominum causa medium se interponat, eos tueatur, *εἰς τὸ ἐντυγχάνειν*. Denuo texamus hanc orationis seriem: Christus uiuit in aeternum, hinc potest in aeternum salutifer esse: quippe ideo uiuit in aeternum, ut — Quidnam? Nonne, ut nobis salutifer sit? Sed scriptor dixit: ut nostra causa medium se interponat. Hoc ergo erit illud, ut nobis salutifer sit. Modo immortalitas Christi spectatur, ut causa, cur aliquid praestare possit: modo id, quod praestat, spectatur ut effectus, fructus, consilium eiusdem immortalitatis. Id, quod praestare potest, dicitur *σώζειν*. Id, quod praestat, dicitur *ἐντυγχάνειν*. Sequar ergo hanc manuductionem scriptoris, et τὸν ἐντυγχάνοντα in uniuersum agnoscam eundem, quem esse scio τὸν σώζοντα. Si est in *ἐντυγχάνειν* peculiare quid, species certa tribuendae salutis, id ex verbo intelligi nequit: nam uerbum in se multiplicem significatum habet: scriptor autem de eo nihil definiit. Vnde cum nemine contendo, sed rem in uniuersum intelligo, ut ii, qui perpetuam beneuolentiam, aut sempiternos meriti eius fructus intellexerunt.

Sumamus, aliquem in vita communi hac oratione uti: „Fuit ille, quoniam Deus ei longam vitae usuram concesserat, vere innumerorum parens, ac proinde miseris, eum implorantibus, per longam annorum seriem exhibere beneficia potuit: quippe ideo Deus eum diu vivere voluerat, ut eos sustentaret:“ si quis ergo ita loquatur, agnoscam primo, quatenus aliorum parens dicatur: describitur enim diserte, beneficiorum mentione facta: tum vero, si quis quaesierit, quo sensu ille miseris sustentare videatur, quis non respondeat, per naturam linguae omnino eum intelligendum esse, qui opem aliis ferat, eosque villo modo tueatur; hoc vero nominatim loco per orationis seriem intelligi, qui beneficia exhibeat: id enim praecesserat. Simillima est ratio loci in epistola ad Ebraeos, de quo nunc disputo, et qua naturam linguae, et qua verborum contextum. Ut ibi parens, ita hic sacerdos. Ut ibi, propter longam vitae usuram perinultis beneficia exhibere posse, ita hic, propter aeternitatem vitae in perpetuum esse salutiferum posse. Ut ibi sustentare, verbum multiplicis significatus, ita hic *ἐντυγχάνειν*, profecto non vnus significationis vocabulum. Ut ibi illud sustentare per orationis seriem facile et certo definitur, ita hic *ἐντυγχάνειν*. Ut ergo illum e communi vita deprointum locum quilibet intelligit, sine disputatione de modo sustentandi, (incurrit enim per seriem orationis in oculos, pertinere eodem, quo beneficia exhibere pertinet) ita hunc sacri scriptoris locum ad eandem normam, altero ex altero explicando, interpreter, sine examine modi, quo *ἐντευξίς* fiat, cum hic quo-

quoque per seriem orationis patefiat, referendum esse eodem, quo *σώζειν* pertineat.

Magnificam vero sententiam de Christo, cum adhuc esse, et manere perpetuo causam datoremque sempiternae felicitatis. Quid enim intelligi potest excellentius eo, qui non imperium modo in omnes homines a patre suo accepit ideo, ut eos perpetuo felices reddat (Io. 17, 2.); sed etiam, utens iam imperio illo, vnumquemque vllius nationis, vllius aetatis, modo quaerat illam felicitatem, eius re ipsa participem reddere vult et reddit? Ad quem ergo vniuersitas generis humani respicere debet, et innumeri respexerunt, et, quam diu res humanae erunt, in tam graui causa, qualis est futurae felicitatis exspectatio et possessio, respicient, is nonne vnus omnium sit cellissimus et venerandus?

Huius tantae rei magnificentiae et grauitati tantae nihil detrahitur eo, quod multi, iam inde ab antiquissimis temporibus, hunc loquendi modum translatum dixerunt ab humanis rebus ad diuina *), et propterea remotis iis, quae in diuinis locum non habent, id vnum, quod loquendi modo adiunctum (connotatum) est, intellexerunt, alius alia ratione. Atque adeo haec ratio dicendi, sic adumbranda re ad humanam imbecillitatem se demittens, timidis animis confirmandis mire accommodata est. Scilicet homo, peccatorum sibi con-

*) Praeter Chrysofostomi et Theodoretii locos, modo indicatos, conferantur apud Musaeum l. I. verba Brochmandi: *In hac locutione, Christum ανσυχάνειν pro nobis, ανδρωποπάθειαν αρνοείμις.*

consciis sibi que metuens a Deo, quid mirum, si non ipse ipsum veniam rogaturus adire sustineat, a quo omnino sit immenso interuallo seiunctus, tum vero nihil fauoris sibi sperandum esse audiat? Cognito igitur aliquo, qui se medium interponat, ipsumque patroni nomine tueatur, nonne multo tranquillior et confidentior ad Deum se conuertet? Hoc solatium ex hoc rei cogitandae modo quis ereptum eat timidis? Quis vituperet sacros scriptores, si, quam rem alibi planissime exhibuerunt intelligentiae nostrae, eandem alio loco sensibus quoque admoueant, et velut adspectabilem reddant? Vtrobilibet modo dicatur, valere debet ad solatium: utrobilibet modo cogitetur, valet etiam ad tranquillitatem. Moneri tamen possunt homines, ne modo cogitandae rei nimis inhaereant, ne de modo, quo fit, nimis depugnent; sed ipsam rem concipiant ita, vt ne Christo regnante, aut Deo patre longe clementissimo indigna sit, hoc est, illum humilem reddat, hunc tamquam sine fine denuo placandum, et inclinandum ad voluntatem, et exorandum describat.

Quae haecenus de ἐντεύξει dixi, eadem ibi valent, vbi Christus παράκλητος dicitur (1 Io. 2, 1). Nam nemo nescit, Graece παράκλητον dici *aduocatum*, quem in auxilium vocauimus, vt nobis adsit adiutor, opitulatur *). Constat item, Iudaeos hoc verbum παράκλητος simili suae linguae verbo נֹשֵׁרָא expressisse, quod vindicem, defensorem, adiutorem significat **), quo ipso

*) Cf. Reiskii index Gr. Demosth. in παρακαλῶν et παράκλητος.

**) Cf. Buxtorf. Lex. Talm. p. 1843. Cameronis Myrothecium ad Io. 14, 16.

verbo Syrus interpres *παράκλητον* in libris N. T. ubique expressit. Ergo propter hanc Graecorum et Iudaeorum consensionem in scriptore Iudaico illius aetatis *παράκλητος opitulatorem* significat *). Iam is, qui delinquit, et de suis sollicitus est peccatis, a Ioanne hoc solatio erigitur; quod habeat homo talis Iesum, qui ipsi opem ferat apud Patrem suum. Quo modo ferat opem, id e verbo per se non intelligitur; sed, remotis a notione aduocati et opitulantis omnibus humanis, relinquitur, quemadmodum homo in communi vita, si habeat adiutorem, eo fretus tanto confidentius aliquid exspectet, sic hominem, de venia peccati sollicitum, Iesu fretum tanto confidentius veniam exspectare, Iesu, inquam, fretum, qui est *ἰλασμός* *πρὸς τῶν ἁμαρτιῶν*. Hoc *Χριστῷ ἰλάσκοντι*, qui nunc est apud patrem, *δεξιὸς Θεῷ καθήμενος*, freti speramus veniam, praesertim cum ille *δικαίος*, infons, sit, ut sibi non opus sit venia, sed ut eam aliis praestet. Infantis ergo illius *ἐξιλασαμένε*, apud Patrem versantis, fiducia hominem erigit. Ita in *παράκλητῷ* Iesu eadem plane intelliguntur, quae antea in notione Iesu *ἐντυγχάνοντος* inesse demonstrare conatus sum.

*) Pariter Io. 14, 16. 26. et 16, 13. Spiritum sanctum intelligo apostolorum *adiutorem*, qui apostolos in munere gerendo adiuuit, non docendo tantum (Io. 14, 26.), sed aliis etiam modis: ut iis ad munus gerendum opus fuit non scientia tantum doctrinae, sed et alio multiplici auxilio.

IX

Differitur

De Christo, demandatum sibi a Patre duplex negotium exsequente cum virtute, et hætenus Patri obediente.

Quae Christus, a suo Patre ad homines missus, inter eos versans e consilio atque institutione diuina præregit ac perpessus est, et quae ille *opus sui Patris*, negotiumque ab eo sibi demandatum, saepius adpellauit, his perficiendis perferendisque cum ipse dicit, in euangelio Ioannis in primis, se *exsequi, quae Pater velit*, tum ab apostolis κατ' ἐξοχήν et nominatim *obedire Patri* dicitur. De qua quidem re ita differam, vt partim eos locos praemittam, in quibus ipse Iesus, se facere id, quod ab eo fieri Pater velit, declarat, vtque observem, quidnam *hætenus* fecerit, et qua mente; partim in locis aliis, in quibus obediendi verbum de eadem re diserte vsurpatum occurrit, animadvertam scriptorum explicationem, admonentium, quid fuerit, in quo Iesus, negotium sibi demandatum peragens, Patri obediuerit, et qua mente peregerit. Dum vero haec duo, Ἐποίησε τὸ θέλημα τῆ πατρὸς, et ὑπήκουσ πατρὶ ἐγένετο, quae citra dubitationem iam per vsum loquendi eiusdem significationis sunt, comparabuntur: non modo adparebit, ipsa etiam re haec duo conuenire, et illud ποιεῖν τὸ θέλημα τῆ πατρὸς iisdem factis eademque mentis indote censeri, quibus et hoc

hoc ὑπακούειν τῷ πατρὶ continetur; sed consequetur etiam, siue hoc, siue illo modo adpelletur, ut plurimum intelligi negotium docendi mortisque subeundae, vel integrum, vel ex parte, idque volente sic Patre a Filio inter homines humanae salutis felicitatisque causa exsequendum, a Filio autem cum absoluta expletaque virtute susceptum et peractum. Quod si, ubi de hac re sermo est, vel factis commemorandis, vel describenda indole animi, qua Christus in exsequenda re fuit, ibi haec duo ad se inuicem constanter referuntur: *Pater voluit Filium exsequi singulare quoddam negotium, et Filius hoc peregit*: dubitari nequit, vnum ex altero iudicandum esse, hoc est, in peragendo negotio nec plus, nec minus, quam in volendo mandandoque intelligi debere; nec ad notionem peragentis hoc singulare negotium adsumendum aliquid, quod alter, mandans et postulans hoc singulare negotium, non dici possit hactenus voluisse et postulasse; nec detrahendum esse, quod ab altero mandatum, ab altero ideo, quia sibi mandatum erat, peractum est.

Ergo disputationem hanc alio consilio adgreddior, quam solet doctrina ea tractari, quae in dogmaticis, coniuncta cum loco de satisfactione, proprie doctrina de obedientia Christi dicitur. Nam nunc non quaero, an Christus, expers ille omnis vitiositatis, per omnem vitam, puer, adultus, filius, amicus, in omni genere virtutum officiorumque, legi diuinae (morali) conuenienter senserit egeritque, et similis hominum fuerit, illi legi obedientium, seque Deo submittentium. Quis enim neget? Nec indago, an hactenus *per se possit*

dici ὑπὸ νόμον γεγονώς, τὸν νόμον αὐτὴν πᾶσαν τὴν δικαιοσύνην πληρώσας, aliisque loquendi modis similibus describi. Quis enim dubitet? Nec disputo de hoc, an homines, ob illam perfectam expletamque in Christo conspicuam consensionem sensuum vitaeque cum lege (moralis), censeantur a Deo δίκαιοι: siue, ut scholae loquuntur, an illa aliena eaque perfecta et positiua δικαιοσύνη (virtus) iis imputetur; et an λογισθεῖσα ἀνθρώπων δικαιοσύνη (Rom. 4, 6.), item δικαιοσύνη ἐκ Θεῶ (Phil. 3, 9.) sit illa aliena homini imputata iustitia positiua. Nec respicio ad vsitatam obedientiae Christi diuisionem: quam ut non carpo, quoniam historia et doctrina Christi eum ut agentem et patientem describit, ita noui, potissimum de definitione obedientiae actiuae passiuaeque, et vi ad salutem hominum, controuersiam esse. Nec rationes vindicandae actiuae obedientiae, quoad in (moralis) legis obseruatione ponitur, examino, ductas illas e iustificationis notione ita, ut, si iustificatio contineatur non modo venia peccati, sed et imputatione iustitiae Christi, ut ergo inde concludatur, necessario debuisse Seruatorem non poenas tantum luere, quae ut ab aliis solutae censerentur; sed legem quoque (moralem) plene perfecteque obseruare, ut et hoc velut ab aliis praestitum spectaret Deus, possetque adeo cum propter solutas poenas dare veniam, tum propter positiuam iustitiam imputatam tribuere felicitatem: sic demum duabus illis iustificationis partibus esse locum *). Equidem

*) Omnino hunc locum amplexus est Io. Gerhardus in Loc. Theol. T. 3. p. 431 seqq. Contra pontifi-

quidem nihil respicio nunc, nisi opus et negotium singulare, Christo a Patre demandatum, et a Filio cum virtute gestum, hoc est, quatenus continetur certis actionibus et perpeffionibus, et indole mentis in agendo perpetiendoque. His ita simpliciter proponendis, seclusa omni reliqua disputatione, monere conor literarum studiosos, vt in legendis sacris libris attendant, obedientem Christum interdum esse administrum operis illius singularis, vel vniuersi, docendo subeundaque morte constantis, vel alterutra ex parte: et vt, quoties hoc legunt, toties cogitent simul de virtute insigni perfectaue Christi, cum negotii ipsius administratione, cum ipsis rebus in facto positis, coniuncta: per quam quidem virtutem ea, quae in facto posita sunt, intus obedientis esse censentur, et sine qua nihil sunt, nisi externa facta. Ita videtur aequos lectores nancisci posse libellus, in quo res longe notissima docetur, *Iesum, docentem ac morientem summa cum virtute, et sic mandatum Patris sui exsequentem, Patri obediuisse*. Continet ergo haec scriptiuncula exemplum vniuersae notionis, e pluribus sacrarum literarum locis, rem eandem

V 4

ex-

tificios tractauit eum Chemnit, in Exam. conc. Trid. p. 139. Breuius exposuit, sed perspicue, Io. Mujaeus (Erklärung der Ien. Theol. p. 585). Etiam Francisci Turretini disputationes de Satisfactione huic loco destinatae sunt. Recentiores disputationes, occasione libri Toellneriani de actiua Christi obedientia ortas, in his Ernestii sententiam, T. 9. bibl. theol. nouae propositam, enumerat hic liber: Neueste Religionsgeschichte: qui, moderante C. Gu. Franc. Walchio, a. 1773 prodiit. Cf. Doederleinii Instit. Theol. Christ. P. 2. p. 346 seqq.

experimentibus, eruendae. Quod argumentum cum alio tempore inchoarim: continuandum nunc putavi.

Iam, ut ab ipsis Iesu Christi sermonibus ordiar, saepenumero de Patris sui opere loquitur (Io. 4, 34.), seque dicit ποιεῖν τὸ ἔργον τῆ πατρὸς. Opus vero Patris significare opus illud, quod Pater per eum perficere voluit et exsequi, dubitari propterea nequit, quod, de vna eademque re loquens Iesus alibi ἔργον τῆ πατρὸς, alibi (Io. 17, 4.) opus seu negotium, a Patre sibi demandatum (δεδωμένον, nuncupat, seque haecenus, quod illud perāgit, legatum diuinum, ministerio Dei consecratum, nominat (Io. 10, 36). Quod opus dum Iesus, Patre sic instituyente ac volente, peregit, sine dubio censendus dicendusque est Patri obediuisse: nam ipse declarat (Io. 4, 34. 6, 38.), haec se ποιεῖν τὸ θέλημα τῆ πατρὸς, τῆ πέμψαντος αὐτόν. Quod quidnam quaeso est alio verbo, nisi obedire?

Eandem obedientiae vim ac notionem expriment hi modi loquendi, qui rem describunt, ut ἐντολὴν πατρὸς, quam Iesus acceperit (Io. 10, 18. 14, 31.): aut Iesum faciunt declarantem, quidquid dicat agatque, id a Patre sibi praescriptum traditumque, secum communicatum esse esse (Io. 8, 26. 28. 40): aut negantem, se sponte venisse, sed missu Patris adesse aientem (Io. 7, 28.): negantem rursus, se suo arbitratu docere et agere, sed ut acceperit instructusque sit (Io. 12, 49.): aut confirmantem, se τηρεῖν τὸν λόγον τῆ πατρὸς (Io. 8, 55). Quod τηρεῖν τὸν λόγον τῆ Θεῆ cum in sacris libris centies sit, obseruare a Deo praescripta,

scripta, obedire doctrinae legibusque diuinis: etiam hoc loco mihi quidem videtur describere obedientem; sed eo sensu et in ea re, quo sensu et qua in re postulat series orationis, agentis manifeste de officio profitendi consilia Dei de hominum salute, quae consilia Iesus, quippe ideo etiam missus, et exacte illa atque accurate sciens, profiteri debebat. Ergo faciens, quod facere debebat, agens, quod praescriptum sibi erat, est *τηρῶν τὸν λόγον τῷ πατρὶ*, est Patri obediens. Quod si quis *τηρῶντα τὸν λόγον τῷ Θεῷ* non tam hoc sensu obedientem, officioque sibi praescripto fungentem, quam tenacem ac memorem vbiuis verae doctrinae, nihil eius immutantem aut deserentem, interpretari malit: non repugno. Ceterum si in his loquendi modis similitudinem cum obediendi notione inesse ostenderem: mala foret illa sedulitas, in re plana iniuriam potius faciens intelligentiae lectorum, quam studium vtiliter aliquid aut necessario explanandi prodens.

Neque vero, si hoc nunc adspargere licet, magnopere errauerit, qui Iesum a Paulo (Phil. 2, 7.) propterea ministrum (*δῆλον*) adpellatum statuat, quod eo sensu, quem modo declaraueram, Patris mandata in se suscepit, iniunctumque sibi negotium gessit. Nam, si illustratione uti licet, etiam prophetae hoc sensu ministri Dei dicti sunt. Si origo sic de Iesu loquendi quaeritur, ipse iam a Iesaja (c. 53.) nominatus est minister Dei. Rursus speciem huic significationi verbi *δῆλος* in Pauliano hoc loco illud conciliat, quod hoc modo duo membra orationis, *Ἐκένωσεν ἑαυτὸν, μορφὴν δούλου λαβὼν*, et, *Ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν, ὑπήκοος γενόμενος*

γενόμενος, ita sibi respondent, vt vnum, ὑπήκοον γενέσθαι, explicando alteri, δῆλον μωρὴν λαβεῖν, inferuiat. Denique hoc attendendum est, Iesum eiusdem δῆλον censendum esse, cui fuit ὑπήκοος. Atqui coustat, eum fuisse πατρὶ ὑπήκοον. Efficitur ergo, eum hic vt δῆλον πατρός describi, hoc est, ministrum Patri obedientem, Patris mandata exsequentem: idque tanto magis, cum hoc modo, vt δῆλος eius, cui par tamen et aequalis (ἴσος) erat, vere se eidem submiserit, perficiendo negotio, sibi a Patre tradito. Ita, si δῆλος est minister, continet obedientis notionem. Sed nec hic repugno, si qui δῆλος nomine omnino tenuem humilemque conditionem expressam existiment.

Postquam modos loquendi varios percurri, qui omnes ad notionem vniuersam, *negotio gerendo et peragendo obediendi, seque consilio et voluntati alterius accommodandi*, reuocari possunt: videndum est, quid hic talis Iesus, ποιῶν τὸ ἔργον et τὸ θελημα τῷ πατρὶ, et λαβὼν τὴν ἐντολὴν παρὰ τῷ πατρὶ, et τηρῶν τὸν λόγον τῷ πατρὶ, et δῆλος γενόμενος, quid, inquam, maxime hactenus egerit tuleritue, et quo animo. Ac prius quidem, quidnam egerit tuleritue, et quibus hoc factis contineatur, propterea exponendum est, quod sine actione et factis intelligi obedientia cuiusdam non potest, sed mera voluntas, eaque interdum segnis, et voto similior, quam voluntati atque studio, merumque propositum, saepe illud irritum et inane, relinquitur. Posterius autem, quo animo egerit aut tulerit, ideo cogitando adsumendum est, (vt supra iam monui, et ipsa res loquitur) quoniam facta et actiones, non spectato simul

simul agentis animo, vim virtutis verae habere liquido dici non possunt; sed indoles demum et conformatio animi accedens efficit, ut sint recte facta, e virtutum genere censenda.

Iam, si singula facta quaeramus, primo reperimus, vbi mentio fiat Iesu Christi, exsequentiis opus et voluntatem et mandatum Patris, ibi facilius intelligi et diserte commemorari *docendi negotium*, quo fuit aliquamdiu occupatus, siue spectetur argumentum doctrinae; siue locus, Iudaea, et tempus triennii fere, intra cuius loci temporisque fines fungi munere doctoris debuit; siue successus in vtramque partem, reuertentibus ei Iudaeis nobilioribus interea, dum promiscua multitudo cupidius discebat. Quae quidem talia potissimum fuisse ex institutione Patris, et ex huius voluntate sic facta esse a Iesu, vincunt hi loci: primo de doctrinae argumento: Ὁ πέμψας με πατὴρ ἐνταλήν μοι δέδωκε, τί εἶπω, καὶ τί λαλήσω (Io. 12, 49). Τὴν ἀλήθειαν ἡμῖν λελάληκα, ἣν ἤκουσα παρὰ τῶ πατρὸς (Io. 8, 40). Secunde de loco, vbi docere debuit: Οὐκ ἀπεσάλην, εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα ἀπωλοῦσα οἴκῳ Ἰσραὴλ (Matth. 15, 24). Tertio de tempore: Ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, ἵνα μεταβῆ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὸν πατέρα (Io. 13, 1). Quarto de vario successu doctrinae: Ἐξομολογήσασθε - - - εὐδοκίαν ἔμπροσθέν μου (Matth. 11, 25, 26). Illustris porro in eandem rem vniuersam locus est, in quo Iesus, Ego, inquit, patefeci in his terris tuam, Pater, maiestatem, mandatumque mihi abs te opus peregi (Io. 17, 4). Sed opus, Filio a Patre iniunctum, idque iam ad finem perductum, et ad Patris δεξασμὸν peractum, nullum

nullum aliud intelligi potest, quam docendi negotium. Nam primo pertinuit hoc ad Patris δόξαν patefaciendam, hoc est, ad describendum amorem Patris æternum erga homines, ad explicandum benignissimum sapientissimumque consilium Dei de genere humano, propter peccata misero et spe destituito, per Christum ad felicitatem ducendo, ad confirmandam eius, qui promiserat, veracitatem, et in efficiendo potentiam. Ὁ υἱὸς ἐξηγήσατο χάριν καὶ ἀλήθειαν (Io. 1, 17. 18. Matth. 11, 27). Deinde cum Iesus, finitis precibus, in quibus hic locus noster exstat, morti obuiam iuerit, nec posthæc palam docuerit: reuera hoc docendi negotium peractum erat. Referendus est ad ipsum hoc negotium ille sermo, quo Iesus ποιῆν τὸ θέλημα τῆ πέμψαντος αὐτὸν, καὶ τελειῆν τὸ ἔργον αὐτῆ, cibum suum atque pabulum animi adpellat (Io. 4, 34). Esse autem hoc de Iesu, mandata patris *docendo* peragente, capiendum, sic intelligi potest. Rogatus nimirum a discipulis, ut cibum caperet, recusabat nunc quidem, ne cum aduenturis mox Samaritanis, quos mulier quaedam arcessitum iuerat, colloqui, eosque docere impediretur, postponebatque occupationem, quippe τῆ πατρὸς ἔργον, curae ac recreationi corporis. At, quam occupationem? Scilicet docendi Samaritanos eadem, quae antea mulierem iudidem oriundam docuerat. Dum ergo docet, facit, ut ipse loquitur, quae ab eo fieri Pater voluit, impositumque sibi negotium gerit. Proinde Christus, doctoris personam gerens, Patris voluntati obtemperat, eiusque consilium exsequitur.

Alterum,

Alterum, quod in facto positum est, et a sacris scriptoribus obedientiae nomine ac notione diserte comprehenditur, illud est, *Iesum grauissimis cruciatibus et ignominiosae morti se obtulisse*. Tractatur autem hoc ut obedientia, et sic adpellatur, in notissimo Pauli loco (Phil. 2, 8.), qui Iesum nobis exemplum animi demissi, nihil sibi adrogantis, ac ne veram quidem excellentiam divinamque maiestatem volentis ubique usurpare, ita proponit, ut partim factum, unde illa demissio animi eluxerit, describat, hoc est, doceat, Iesum ne mortem quidem, atque adeo foedissimum mortis genus, crucis supplicium, recusasse, partim hoc factum nominet diserte obedientis Iesu factum. Sed ita ipse Iesus hac de re locutus fuerat. Quo enim tempore, Iudaeorum manibus mox se permissurus, discipulis iustantem discessum nunciabat, ac, velut impatiens morae, medios inter sermones surgebat, occursurus ipse aduersariis, Abeamus hinc, inquit, (abibat autem recta in hortos, in quibus paulo post captus est), ut adpareat hominibus, me, Patris amore ductum, eius mandata exsequi (Io. 14, 31). Cruciatibus ergo et morti se offerens, et haec perferens, consilio Patris obsecundavit, eius voluntati se accommodavit, ei obediit. Iisdem fere verbis utitur alibi (Io. 10, 18.), ubi de se, pastore bono, vitam amanter et sponte deponente, eaque re Patri placere, exponit; et tamen in fine addit, haec ut faceret, se in mandatis a Patre accepisse. Ergo voluerat Pater hoc a Filio fieri, consiliumque suum, hominibus benignissimum saluberrimumque (Io. 6, 39. 40.), per eum exsequi decreuerat. Ut autem

Filius

Filius in operis partem et societatem veniret, Patrisque administer fieret, in opere peragendo, et amore erga homines declarando, id in arbitrio ac potestate Filii positum erat. Ille vero nihil recusans fecit, et lubens ei se administrum praebeuit, siue, vt literae sacrae loqui solent, ei hac re obediuit. Nam per quemcumque hominem, aut per quamcumque rem Deus consilium suum exsequitur, is homo et ea res dicitur facere, quod Deus vult. Si facit insciens, (vt cum naturam rerum legimus consilia et iussa Dei exsequi) est, proprie et accurate aestimanda re, instrumentum Dei: si sciens, est administer Dei. Si, praeterquam quod scit, idem etiam vult, et lubens et ex animo et ita agit, vt Deus vult, huiusque consilia postulant, in doctrina religionis obedire Deo, et in virtute versari, dicitur. Sed de hoc infra.

Est alius hic non praeterendus locus, in quo apostolus (Ebr. 5, 8.) Iudaeis, susceptae religionis christianae causa graues perferre calamitates coactis, ac, si Leuitico carerent *ἰλασμῶν*, sollicitis, et ad illum ritualement *ἰλασμόν* reclinantibus, solatium admouet constantiamque commendat eo, quod et Iesus obrutus inersusque calamitatibus fuerit, expertusque sciat, quid sit, miseris adfligi, adeoque hominibus, eas perferentibus, libenter auxilium ferat, sollicitis nominatim de piamine et salute piamen et salutem exhibeat. Sed illud, Iesum haec expertum scire, scriptor ita expressit: *Ἐμαθεν, ἀφ' ὧν ἔπαθεν, τὴν ὑπακοήν* hoc est, e miseris, quas tulit, didicit, *expertus miseris ipse nouit, quid sit obedire, quam durum, molestum, graue sit, alterius voluntati se accommodare, durissimis qui-*

quibusque altero postulante se exponere. Quo quidem in loco eandem obedientiam, quae in commemoratis inodo locis descripta est, intelligi, hoc est, obedientiam suscipientis ideo cruciatum mortemque, ut fiat, quod alter fieri voluerat, ex eo planum fit, quod Iesus hic eatenus spectatur, quatenus inter lacrimas et supplices preces tempus extremarum miseriarum transegit, mortique se obtulit. Vnde dubitari nequit, scriptorem docere, in his miseriis morteque toleranda inesse ὑπακοήν.

Vt autem hoc negotium docendi subeundaeque mortis peragi posset, necesse erat, ut Iesus homo esset, humanoque more ac ritu viveret *). Vnde Paulus, postquam Iesum esse voluisse δῆλον Θεῷ dixerat, hoc ipsum, eum hominem factum esse, diserte commemorat (Phil. 2, 7. 8. Ebr. 2, 14). Eadem de causa fieri non poterat, quin tenuerit (κνωθεὶς Phil. 2, 7.) et pluribus molestiis pressus adstrictusque (πειρασθεὶς Ebr. 2, 1. 8) viveret ac moreretur. Eadem de causa decebat, ut Iudaeus natione esset, nec ulli legis Mosaicae praescripto se subtraheret (Gal. 4, 4.): id enim non modo ita decretum fuerat, ut Servator e Iudaica gente prodiret (Io. 4, 22.); sed et praedictum saepe uno velut ore omnium prophetarum. Ad eandem rem pertinebat, ut, quamquam Iesus non

*) In Io. Gerhardi Confessione cathol. p. 516. obedientia Christi in eo posita dicitur, quod Christus dignatus est (ἐκ ἐπησχύνθη, Ebr. 2, 11. non indignum se iudicavit) adsumere humanam naturam, et mandatum Patris de redemptione generis humani ultro exsequi.

non egebat baptismo, cum in eum nec caderet *ἀμαρτιῶν ἔξομολόγησις*, coniuncta cum baptismo, nec *ἄφεσις ἀμαρτιῶν*, de qua *μετανοήσαντες* baptizati certi esse poterant, ut ergo tamen pateretur se a Ioanne baptizari, quia per hanc occasionem innotescere populo Iudaico (Io. 1, 31.), et partim missa *coelitus* voce Filius Dei, partim adspectabili signo instructus Spiritu declarari debebat, quem Spiritum, ut haberet ipse, ita posset eundem velletque aliis tribuere (Io. 1, 33). Hoc enim, quod baptismum non recusavit, ipse ideo se facere dicit (Matth. 3, 15.), *ἵνα πᾶσαν δικαιοσύνην πληρώσῃ*, ut cumulate satisfaceret officio, plene ac perfecte faceret, quod esset ius, fas, *δικαίον*, nihil officii in vlla parte vitae munerisque reliquum faceret, adeoque, etsi ad eum baptismus proprie non pertineret, tamen eum ut occasionem *Φανερώσεως* susciperet *). Tam late patent, quae cum illo duplici negotio docendi subeundaeque mortis, per omnem decursum vitae Christi in his terris, coniuncta fuerunt, et singula cum mandatorum Patris peractione cohaerent. Quare in singulis his subeundis, admittendis, praestandis, cernitur illud *ποιεῖν τὰ ἐντεταλμένα*.

Vidimus de rebus in facto positis, cum duabus palmariis, tum ceteris, ad has accedentibus, quibus ambitus huius operis, de quo loquimur, continetur. Iam seorsum, quo animo haec a Christo ita facta sint et tolerata, et de interiore veraque demum animi obedientia dicamus, per quam
illa

*) Cf. Danzius de inauguratione Christi ad docendum, haud obscuriore Mosaica: in Meuschenii N. T. Talmude illustrato p. 511.

illa facta cum virtute facta iudicari possunt, et proprie obedientiae naturam accipiunt. Vbi ergo aliquis mandata Dei exsequitur aliquo negotio gerendo, eius administer in eo est, (de hac vna enim re nunc dicimus) ibi confirmatio mentis, virtutem ipsam contiuens, spectatur partim negotio *suscipiendo* promte, lubenter, sine tergiuersationis suspicione, immo vero animo ex ea re laeto, quod possit suscipere; partim eo sic *gerendo*, vt, plane deditus Deo, eius normae, praescripto et voluntati obsecundes, nihil tibi sumens vel immutando, vel emolliendo, vel omittendo, vel impatientius optando, nihil respiciens te, tua commoda, lucrum, honorem, aut incommoda odii, ignominiae, doloris, molestiae, sed in id vnum intentus, vt memori menti obuersetur res, tibi iniuncta, tamquam norma, fiatque penitus, vtique, recte, quod fieri gerique vult Deus. Quodsi haec omnia cum hac mentis conformatione fiunt ideo, quoniam amore erga eum, qui postulat, et erga hos, quorum causa et emolumento fit, duceris: adest id, quod omnem virtutem perficit, quam omnem ab amore erga Deum oriri, et amore erga alios regi seruarique debere, centies tradit doctrina christiana. Quae si est obedientia, qualis in religionis doctrina describitur: nec inuidiam habet ab opinione durius cogentis, et pro arbitrio iubentis domini, hoc est, non potest is, qui postulat; videri duriter cogendo iniuriam facere alteri, et vt iniustus describi; nec humilitatem vel indignitatem a coactione mera aut coecitate subditi. Obedire Deo, est, scientem volentemque consiliis eius et institutioni se accommodare.

Hanc talem animi conformationem in negotio, quod Iesus volente Patre peregit, constanter fuisse, loquuntur eius sermones, et crebra huius rei professio; loquitur omnis eius historia, narrans modum, quo se et in docendo, et in patiendo moriendoque gessit; confirmat denique locus ex epistola ad Ebraeos, nisi fallor, euidens.

In sermonibus quidem quoties mentionem facit Christus animi, nihil sibi in munere suo adrogantis, nihil pro arbitrio docentis, et in quacumque re nitentis vel iussu, vel auxilio Patris (Io. 8, 29.), id vnum agentis, vt Patris amor, sapientia, benignitas, iustitia in capiendo et exsequendo consilio; quod summam doctrinae Iesu continet, cognoscatur ab hominibus colaturque, nullo respectu ad gloriam insignemque hominum opinionem de docente et exsequente illud consilium. Impressa sunt iisdem sermonibus signa animi, nihil cedentis odio, insidiis; nihil inclinantis ad errores excusandos; sed memoris, cuius veri pandendi causa missus sit. Inest significatio voluptatis, ex occupatione, vt ex animi pabulo (Io. 4, 34.), captae: pascit enim animum, officio praestando probari Deo. Inest professio promptae voluntatis in suscipiendo sponte negotio: nec palam, nec tecte indicat, se vel tantillum sibi videri coactum, se nimium sibi imponi, durius se aut iniquius tractatum existimare (Io. 10, 18). Adeo lubens omnia suscipit et peragit, vt haec praecoptet aliis bonis (Ebr. 12, 2. 2 Cor. 8, 9). Mauult ipse talis esse, talia gerere, talia perpeti, quam homines esse miseros, quos reddi felices Deus volebat (Rom. 15, 3. Io. 6, 38. 39). Ad has significaciones de-

missi

missi animi, studii paratissimi, propositi sponte capti, ad hos fiduciae ac reuerentiae sensus, accedebat amor erga Deum peculiaris (Io. 14, 31.) et erga homines (Io. 10, 4.), quos ab se ad cognitionem Dei et Messiae salutarem adductos esse, in fine muneris docendi veluti triumphans, et sui sibi studii conscius, profitebatur (Io. 17, 3.), et quorum redemptorem promptum se moriendo quoque esse laetabatur (Io. 10, 11 seqq.), praebiturus simul patiendone moriendoneque adspectabile exemplum cum virtute se gerendi in exsequendis mandatis. Ab hac enim conformatione ducebatur facultas se mox colligendi, sicubi metueret (Io. 12, 27.): ducebantur inaudita placabilitas et tolerantia. Hanc animi indolem denique comitabatur tamquam chorus quidam omnium illorum recte factorum, quae ut plurimum intelliguntur, ubi homines, morali legi officiis varie praestandis obediens, describimus.

Supereft locus epistolae ad Ebraeos (10, 5.), interioris huius obedientiae confirmandae causa tractandus. Eo in loco docemur, Messiam, qui alicubi (Psalm. 40.) in terras adueniens, et opus illud suum inchoans, describatur, de mente sua erga Deum et proposito ita loqui, se scire, ritua-lem cultum Dei proprie ac per se non verum cultum a Deo censeret, sed ab eo animum respici: itaque se malle voluntati Dei, cuius bene memor sit, omnino obedire, et nominatim, quae ille postulet, facere. Hic vero tradi illam uniuersam sententiam: Obedientiam externis ritibus sacris praestantiorē esse: tam perspicuum est, quam illud ad intelligendum proclive, causam huius-

modi iudicii de obedientiae pretio in natura Dei hominisque, et necessitudine huius hominis cum Deo, positam esse, spiritumque a spiritu animo et mente colendum, si hic illum conuenienter suae illiusque naturae colere velit. Ergo non de factis, qua sunt facta, non de externis, sub sensu cadentibus; sed de interiore mentis sensu, prompto paratoque ad satisfaciendum alterius voluntati, hoc loco sermo est. Hic enim sensus, dominans velut in animo tum, cum per facta satisfit alteri postulanti, transfert facta ad virtutis decus, eaque iudicio Dei probata reddit. Hic sensus est in mente, et a spiritu erga spiritum sumitur atque exercetur, efficitque cogitata et studia vnus congrua cogitatis studiisque alterius. Hic sensus est, qui antecellere facta et externa dicitur. Hic sensus vnice intelligi debet tum, cum a factis discernitur obedientia, vt causa, e qua facta proficiscantur, vt indoles, quacum coniuncta facta patrantur, vt aliquid, addens factis pretium ac dignitatem.

Quidnam autem ex iis omnibus, quae Iesus, post aduentum in has terras, fecit, vt Patri obtemperando placeret, hoc huius epistolae loco potissimum respiciatur, intelligi ex illo additamento potest, ἡμᾶς ἐν Θελήματι τῆτος (quia Deus a Iesu hoc fieri voluit, et Iesus illud Θέλημα ἐποίησε) ἡγιασμένους εἶναι, et quidem διὰ τῆς προσφορᾶς τῆ σώματος Χριστοῦ. Ergo Patri tribuitur, eum fieri aliquid a Iesu voluisse, vt homines puri redderentur. Iesu tribuitur, eum, sic volente Patre, mortem suscepisse, vt puri redderentur homines. Praecesserat, Θέλημα ποιεῖν esse, obedire prompte ac lubenter, et hoc longe ante-

antecellere omnia, quae fiant Dei causa. Proinde Iesus, dum lubens, promptus, non recusans id, cuius causa venerat, mortem suscepit, et hoc animi sui sensu placere Patri voluit, Patri obediuit: estque Filius obediens, hoc in loco, lubentissimo suscipiens et promptissime peragens consilii diuini, quod exsequi debebat, hanc partem, ut mortem subiret hominum causa *).

Illud autem, homines morte Christi pueros redditos esse, nunc indicat, eos hac morte nactos esse veniam peccati, et post hanc mortem certos esse de venia: quem ad modum ii, quorum causa olim victimarum certa genera offerebantur, oblatione tali veniam nanciscebantur, et post oblationem

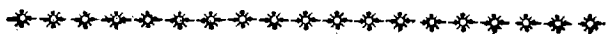
X 3 nem

*) Io Gerhard. Loc. Theol. T. 3. p. 307. fieri non posse contendit, ut actiua obedientia separaretur a passiuâ, quia in ipsa Christi morte concurrant *voluntaria* illa obedientia et ardentissima dilectio, quarum prior Patrem eius, posterior homines respiciat. Idem in Exeges. T. I p. 536. §. 323. monet, actiuam et passiuam obedientiam accuratissime nexus esse, cum passio fuerit actiua, et actio passiuâ. Cf. Zachariae biblische Theologie P. 3. p. 381. 414. Atqui hoc est aliis verbis: *cum virtute mortem suscepit*. Quod si alio transferatur, est in alia re, *cum virtute docuit*. Iam, docendo morteque subeunda *ἠκολούθησεν τὸ ἔργον τῆ πατρὸς*. Ergo negotium duplex, a Patre sibi demandatum, cum virtute executus est. Crusius, cum in libro *de decoro diuino* p. 139—142. (quem Pezoldus sic inscriptum, von dem, was Gott geziemet, vertit) eadem de re disseruisset, Christum sponte voluisse suscipere calamitates, *παρρησιάζων*, mortem, et haec omnia praeoptasse, cum fieri etiam non potuerit, ita pergit: Sehet da einen freywilligen Gehorsam, den er leistete, ohne Verbindlichkeit, Drohung, Zwang, nur weil er wuste, das der Gehorsam seinem Vater wohl gefallen würde.

nem certi de venia erant. Scriptor enim, versans in comparatione Leviticarum victimarum cum victima Christo, *negat*, illis *posse* homines eos *perfici* (τελειῶσθαι), qui aram victimas oblaturi adeant. Idem his verbis repetit, caesas victimas proprie *non posse tollere peccata*, sed quamquam de die in diem caedantur, tamen *non puros reddi* homines, *non liberari conscientia peccati*, metuque ac sollicitudine, necessario inde fluente. Quae synonymorum permutatio aut nihil valet in interpretando; aut (v. 10.) homines, oblatione *puri redditi*, (ἀγιάζειν enim, cui καθάρσει substituitur, est, purum reddere) dicuntur, qui oblatione *liberati sunt conscientia peccati* sollicita et perpetua, siue *veniam nacti*. Continet igitur hic locus, mea quidem sententia, haec dogmata: primo, Operis illius, quod peragi Pater a Filio voluit, partem fuisse, suscipere mortem: secundo, Filium animo lubenti ac prono hanc rem suscepisse atque perfecisse, eaque etiam re exsequente consilium paternum obediuisse Patri: tertio, Captum esse hoc consilium, institutumque hoc opus, ut homines eo, quem dixi, sensu puri redderentur.

Hi sunt ergo loci, in quibus mentio fit obedientiae, quatenus hoc duplici negotio continetur, enumerandis partibus eius, et animo Christi in ea re describendo. Sed interdum etiam simpliciter ponitur verbum, sine tali additamento, quod factum ipsum monstret, quo Iesus obedierit. Vnum huiusmodi locum (Matth. 3, 15.) supra exponere studuimus, secuti seriem orationis. Alter est Pauli locus (Rom. 5, 19.), comparans Adamum, qui omnibus hominibus nocuit, cum Christo, qui omnibus

omnibus profuit; et commodum, quod Christus nobis attulit, ponens in iustificatione. Quae iustificatio cum constanter repetatur a morte Christi, eam adferente, seu a morte, quae mors *εἰς ἀφεσιν ἀμαρτιῶν* dicitur; nunc vero ab eius obedientia repetatur, et propter hanc contingere dicatur: consequitur, in obedientia, cui haec vis et hic fructus adscribatur, nullo modo nunc docendi negotium, quo Christus sanctus est, intelligi, cui auspiciam adscribitur vis ad iustificandum; sed mortem eius. Ut autem in notione *παρακοῆς* Adamiticae, omnibus noxiae, intelligitur, praeter male factum, renitens Deo sensus, et praescripto contraria molitio (quod utrumque, Adami historia docente, constitit cedendo cupiditati, et huius dictamini potius, quam legis voci, obtemperando): sic in notione *ὑπακοῆς* Christi, quam ad mortem referri vidimus, intelligi praeter mortem debet animus is, qui, quod singulari de causa certoque consilio ab eo postulatum fuerat, ut moreretur, id libenter ac promte suscepit subiitque: sic enim morti se offerens alterius voluntati se accommodavit, nec aut sensu, aut facto renisus est, nec suum potius iudicium, quam dictamen alterius, secutus: sic uno verbo, sacris literis in ea re usitato, obediuit.

X

*Differitur**De Deo, Spiritu, ad popularem intelligentiam accommodate describendo.*

Quoties in sacris literis verba occurrunt, quae ex usu vitae communis, quo satis trita fuerunt, a viris doctis in disciplinas literarum et scholas translata, et artium vocabula facta sunt, ibique propriam sedem et certam vim habere coeperunt, quippe docendi causa subtilius definita: toties existimandum est, ea in sacris literis e communis vitae usu potius capienda, quam ad disciplinarem scholarumque consuetudinem aestimanda esse. Hoc nemo promemodum in dubitationem ibi vocat, ubi *elementa* religionis, quibus aliquamdiu uti voluit Deus *humanum genus*, quae inter Iudaeos nominatim fuerunt, ritus potissimum et adstrictior legis externarumque rerum disciplina, dicuntur a Paulo *) *στοιχεῖα τοῦ κόσμου*. Conceditur et ibi a plerisque, ubi hominis *πνεῦμα* et *ψυχὴ*, coniunctim nominata, potius in uniuersum *cogitata sensa*
et

*) Gal. 4, 3. Coloff. 2, 8. Hoc cum iam viderit Tertullianus (c. Marc. 5, 4); et causam sic loquendi veram animaduertit, quia *primae literae* sic adpellantur: mirum est, alios veterum, quorum locos Suiceri thesaurus continet, alias causa, quaesuisse, et in elementi et in mundi notione, atque maluisse hoc verbum e philosophorum veterum consuetudine interpretari.

et studia *), ipsamque adeo mentem **), exprimunt, ut populariter de his loqui solemus; quam eo sensu dicuntur, quo scholae subtilitas rationem et adpetitionem, ut facultates, aut modos exserendae facultatis, distinguit. Agnoscendum etiam est tum, cum *ὀρισμὸς* et *προορισμὸς* Dei ***), et humanae fortis externae destinatio ****), magis indicant *consilia* Dei, secundum quae sapienter moderatur res, ut vult; aut sortem, quae, ut sunt res, vix alia esse expectarique potest: quam in priore lubitum, sic utique agendi, non aliter; aut in posteriore immotam necessitatem. Ac profecto, cum sacrorum librorum scriptores neque ad scholarum morem eruditi fuerint, neque disciplinam religionis doctis hominibus docte exponere debuerint et voluerint; sed, ita gubernante Deo, rectas de Deo, Deique saluberrimo quodam consilio et opere, sententias hac de causa proposuerint, ut harum rerum scientia disciplinam pietatis in Deum omnisque virtutis contineret: non videntur, ubi verba, scholis pariter ac vitae communia, usurpant, ex illis potius, quam ex hac, interpretandi; nec debet notio, quae tantum ad cognoscendum et contemplandum valet, ei anteferri, quae ad agendum spectat.

X 5

Quam

*) I Theff. 5, 23. Cogitata, sensa, facta, a vitiis integra.

**) Ebr. 4, 12. *Ad animum usque vulnus penetrat, ipsum animum scindit.* Est, qua modum loquendi, nihil aliud, quam Luc. 2, 35, *ρομφαία διεχομένη ψυχάν,* acutissimus dolor mentis.

***) Act. 2, 23. I Cor. 2, 7.

****) I Theff. 2, 3. *κημεθα εις ταυτο, hoc est in fatis nostris.*

Quam quidem cautionem obseruandae diuersitatis quis non videt, non in contemptum disciplinarum trahendam esse, quasi hae pugnent cum religione, aut discidio sint ab ea seiungendae: vnum illud dicitur, sermonem, vni proprium, alteri non immiscendum esse.

Huiusmodi diuersitatis obseruatio locum habere tum quoque debet, cum Deus spiritus dicitur, et spirituale, quidquid diuinum Deique simile est, aut ad Deum vllō modo refertur. Nam *simplicitas*, omnem materiae concrecionem et dissolutionem excludens, quae hodie in metaphysicis dicitur, et spiritui proprie vindicatur, etsi potest intelligi, vbi Deus spiritus adpellatur: nam res est per se vera: tamen an ab ipsis scriptoribus sacris intellecta, et in sacris libris, per illorum temporum historiam et consuetudinem loquendi, intelligenda sit, dubium est, aut iure potius negatur. Neque enim haec notio subtilior (de populari *) nobis non est sermo; nec de notione τῆ ἀορατοῦ, τῆ ἀσωμάτου) cadit in homines indoctos et intelligentiam vulgi: neque videtur fundamenti loco poni posse in religionis doctrina, quae omnia tradit, vt inde sensus et facta deriuentur. At illa simplicitatis notio, quo tandem modo fiet πρακτικῆ (**)? Ipsi adeo veteres et πνεῦμα et simplicitatem aliter in scholis dixerunt, ac hodie desiniuntur:

*) Luc. 24, 37. 38. 39.

**) Nam hinc concludere velle ad officium simplicitatis et integritatis morum et animi, vt Buddeus in instit. theol. dogmat. p. 285. fecit, id magis est, vocabulum simile arripere, quam e rei natura concludere.

tur: erat enim in eorum libris id simplex, quod partibus eiusdem generis (homogeneis) constat: quod cum aliunde notum est, tum ad Cudworthum Moshemius saepenumero admonuit. Potest rursus ac debet in locis, de Deo spiritu agentibus, interdum cogitari Deus, qui et *intelligit*, et *vult*: quae duo nos fere cum notione spiritus coniungimus: sed primo non semper et ubique; deinde non simpliciter, quoniam adiungitur fere notio summae perfectionis intelligendi volendique; denique non sic, ut intelligendi vis spectetur, quoad est prima in natura spiritus, qua dignoscatur a ceteris rebus: quae philosophiae propria disputatio est. Sed haec vix egent verbis, et sumi propemodum potest, spiritum et spirituale, si in sacris literis de Deo legatur, non subtiliter dici; sed *variis modis naturam perfectionemque divinam* exprimere: nec poni contemplandi quarendique causa; sed ut aliquis erga Deum spiritum sensus hominis excitetur, aliquod studium propositumque agendi commoveatur et confirmetur, vno verbo, ut hoc, Deum esse spiritum, sit *πραγματικόν*.

Ergo ille Deum spiritum ad popularem intelligentiam accommodate describit, qui docet, quomodo ad agendum transferenda sint, quae de Deo spiritu, hoc est, de naturae Dei perfectione admiranda, quoad effectis cognosci potest, in sacris libris ita dicuntur, ut huius admirandae perfectionis cogitatio sensus et facta gignat. Id nunc in quibusdam exemplis experiri, nobis propositum

tum est*). Proinde non est haec nostra disputatio dogmatica de spiritualitate Dei, vt dici solet; nec de tertia nominatim persona diuinitatis **); non item significationes huius verbi omnes grammaticè colliguntur ***), aut quo se ordine exceperint, aliaque aliam genuerit, ostenditur †); sed *obuia et certae quaedam* significationes sic tractabuntur, vt inesse materiam *πρακτικὴν*, et quaenam, et quomodo insit, facile ac sponte adpareat.

In primis perspicuum est, notionem spiritus, in Deo cogitando, *in signum potentiam* indicare, quae a celeritate et nouitate ††) efficiendi, effectusque rei magnitudine, plurimum admirabilitatis habeat, auocetque hominem ad ea mente complectenda, quae naturae vniuersae hominisque conditionem longe superent. Nam primo *πνεῦμα* et *δύναμις* coniunctim se exferere dicuntur, cum homo vel facit, vel habet, quae ipse nec facere, nec habere potest, sed Deus per eum agit, eique dat †††): et est in talibus *πνεῦμα καὶ δύναμις*, diuina vis. Permutantur etiam notiones spiritus et potentiae, vt, quod vno in loco dictum sit fieri spi-

*) Fecit idem Gerhardus in Locis theol. in exegefi T. I. p. 271. n. 122. 123.

***) Haec Boernerus noster accurate pertractauit, diligenter facto argumentorum dilectu, in programma Pentecostali a 1779.

***) Hoc Flacius fecit in Clav. S S.

†) Cf. Doederleinii institut. theol. P. I. p. 248. 335. vbi plures laudantur, quibus addi potest Repertor. Eichhorn. P. 2. init.

††) Intelligo τὸ παράδοξον, *inuisitatum et nouum*, Luc. 5, 26. cf. Marc. 2, 12.

†††) Luc. 1, 17. Act. 10, 38. I Cor. 2, 4.

spiritu, id in altero potentiae diuinae tribuatur *). Tum non imbecillitati tantum, nominibus ἀσθενείας et σαρκός expressae **), saepe contrarium ponitur πνεῦμα; sed et robori atque viribus permagnis, vsitatis tamen et humanis, vt adeo πνεῦμα exprimat summam diuinamque vim, quam nihil aequet: veluti cum Iudaeorum templum post exsilium instaurari dicitur ***)) non viribus et opibus (vsitatis humanisque), sed spiritu Dei, hoc est, vi atque moderatione diuina. In quibusdam vero locis etiam halitu ****), halitu oris †), dicto Dei ††), fieri res dicuntur, vt explicetur illustreturque notio spiritus: sed his tribus loquendi modis saepe vim potentiamque diuinam describi, quae sola sufficiat efficiendo, absque molitione, dilatione, impedimento, dubitari nequit. Vt autem alibi omnia condita dicuntur spiritu, halitu, iussu: sic in apocalypsi Ioannea †††) omnia legimus sic *volente creatore* condita. Ita vero res ad proprietatem loquendi reuocatur, estque adeo hic locus Ioanneus exemplum talia proprie intelligendi, et interpretationis propriae defensio. Si ergo credibile est, cum Iudaei semel consueuerint, exprimendae potentiae causa Deum describere iubendo efficientem, iussum vero

*) Matth. 12, 28. cf. Luc. 11, 20. 1 Petr. 3, 18. cf. 2 Cor. 13, 4.

**) Classicum in hac re locum esse Ies. 31, 3. multi monuerunt.

***)) Zachar. 4, 6.

****) Iob. 33, 4.

†) 2 Thessal. 2, 8. Ies. 11, 4.

††) Psalm. 33, 6.

†††) Apocal. 4, 11.

vero adpellarint etiam halitum et spiritum; sed si incredibile est, eos ideo diuinam *omnino* potentiam spiritum nominare coepisse, oblitterata vocabuli origine: consequitur, in rebus effectiois celerissimae et nouae, (vt in miraculis) et admirandae magnitudinis, Deum spiritum et Dei spiritum indicare eum, qui halando, iubendo, *volendo*, efficit, vno verbo *potentissimum*: cuius summa potentia eo ipso a nobis aestimatur, quod sola voluntas eius ad efficiendum sufficit. Quidquid ergo fit a Deo potenter, eo quod vult, id interdum per spiritum fieri dicitur. Sic euehitur animus humanus ab his, quae sub sensu cadunt, ab halando, spirando, iubendo, ad digna Deo, informatque sibi praecelaram diuinæ perfectionis notionem. Non minus ergo interdum valebit ad sensus admirationis, venerationis et laudis, audire et legere spiritum, quam audire et legere omnipotentiam diuinam; nec minus illud, quam hoc, ad popularem intelligentiam accommodate describi poterit, adiutum praesertim sensu celeritatis in efficiendo, et potestatis, omnem aliam potentiam exsuperantis.

Nec dubitari potest, vbi spiritus dicatur, ibi interdum, ipso vocabulo monente, intelligi eam Dei perfectionem, qua *habet* ipse in se *vitam, vim, motum*, quam vitam non aliunde accipit, qua priuari nequit, quam ipse aliis dat, subtrahit, restituit. Vt alia exempla mittam *), comparat Paulus **) Adamum et Dominum coelestem ita, vt illi tribuat, ζῶσαν ψυχὴν, vitam, quae est ab aere, halitu, respiratione, quam aliunde accepit,

quae

*) Vid. imprimis Psalm. 104, 29. 30.

**) 1 Cor. 15, 45.

quae aliunde conseruatur, quae cessare potest, vno verbo, vitam et motum corporis, sub sensus cadentem. Sed coelestem Dominum dicit πνεῦμα, qui non corporeo modo viuat, perennetque halitu, aere, respiratione; sed et habeat ipse in se motum, vitam, perennitatem, quam adeo amittere nequeat, vt aliis potius amissam corporis vitam restituat. Vt ergo sacrae literae vitam Dei et sempiternitatem tractant saepe ad nostrae humilitatis et fragilitatis sensum excitandum, diuinamque perfectionem admirandam, cui debetur, quod omnia sunt, intereunt, restituuntur: ita his ipsis cogitandis locus erit interdum in spiritus notione. Et quam magnificum est de Deo illud, μόνος ἀθανάσιον ἔχων *), tam splendida est interdum spiritus notio.

Est etiam, vbi spiritus omnibus praesentem et omnia scientem Deum indicat, veluti cum in notissimo loco Dauides, negans, quempiam effugere posse spiritum Dei, hoc multis verbis ita explicat **), vt neminem latere posse dicat Dei adspectum, Deum vero vbique adesse, et quidquid vsquam sit lateatue, planissime scire, et tamquam deprehendere. Ergo spiritum cogitare, habet debetque habere idem pietatis in Deum et verecundiae incitamentum, eandemque virtutis caute sectandae disciplinam, ad quam nos inuitat, quidquid vlllo in loco de omniscio et omnipraesente Deo aliis perspicuis verbis dicitur.

Est

*) I Tim. 6, 16.

**) Psalm. 139, 7.

Est item, vbi *scientia Dei summa, et consilia, Deo soli nota et propria*, ad quae intelligentia humana penetrare nequit, nomine spiritus significantur *): vt adeo versio veteris testamenti graeca, quam Paulus secutus est **), in loco prophetico spiritum Dei simpliciter interpretata sit *intelligentiam et consilia*. Quae cum et in se habeant admirationem, atque Deum humana exiguitate longe maiorem describant: cum praeterea conuertantur a Iesaja in Iudaeorum solatium, a Paulo ad praestantiam diuinamque originem christianae religionis declarandam: cognoscitur, quo modo haec possint fieri *πρακτικά*, et dici ad intelligentiam popularem accommodate, si non subsistatur in notione scientiae; sed pergatur ad scientiae magnitudinem, quae sola iam in promptu habet omnia, et ex qua quid sit in nos redundaturum, expectandum est, nec, si quid inde profluxerit, carpendum. In Paulino quidem loco idem est, quod in Ioanneo ***), et aliquo Christi sermone †), vbi haec dicuntur ad sensum insignis beneficii (*χάριτος*) et felicitatis excitandum, et declarandam scientiae diuinitus acceptae *ἀσφάλειαν*. Euehitur ergo animus spiritu cogitando eodem, quo attollitur per illud, *μόνος σοφὸς θεός* ††).

Licebit

*) Ies. 40, 13.

**) Rom. II. 34. I Cor. 2, 16.

***) Io. 1, 18. *Nemini cognita consilia Dei de via salutis filius, qui apud patrem fuit, nos edocuit*

†) Matth. 16, 17. *Hoc non tuum debile ingenium, sed Deus (per doctrinam) tibi derexit.*

††) Rom. 16, 27.

Licebit etiam huc referre, futuras res, vni Deo cognitās, per spiritum praedictas dici. In quo, siue quis omnino Deum, siue personam nominatim tertiam intelligat, de quo nunc non quaerimus, tamen necessario cogitandum est de *omniscientia*, cui etiam futura patent: vt tum, cum simpliciter Deus dicitur per ministros suos futura denunciaſſe, id quod facimus omnes argumentum omniscientiae.

Adeo impressa sunt vocabulo spiritus, in Deo cogitando, vestigia non intelligentiae modo, sed *intelligentiae quoque perfectissimae*.

Cum ergo Iudaei ſolerent, ad declarandam intelligentiae diuinae perfectionem, dicere spiritum, siue ambitum scientiae diuinae immensum describere vellent, siue sapientiam, siue propria Deo consilia, et recondita penitus homini, nisi patefacta fuerint: mirum non erat, si eo vsque progredierentur, vt aut propter excellentiae similitudinem, aut quoniam omnia praeclara debentur Deo, vt ergo etiam hominum in humanis rebus eximia intelligentia ad spiritum referretur, et artifex, ingenii eximiis dotibus artisque egregia scientia instructus, adpellaretur edoctus Dei spiritum *), praeditus *scientia* aut tali, qualis est Dei, *eximia* et inusitata, aut quam Deo debet. Videtur enim in hoc loco de artifice nihil aliud intelligendum, quam quod et nos dicimus, aliquem egregia rerum humanarum scientia a Deo instructum esse, adesse alicui Deum ita, vt excellat scientia.

Sed

*) Éxod. 31, 3. cf. Dathius ad Glass. philol. s. p. 819. et Ies. 4, 4.

Sed alia sunt, multo luculentiora, et vſitatorum, et propriam cauſam habentia, quae cum notione Spiritus, quem homo habere dicitur, coniungere iubent notionem ſcientiae diuinitus datae, certiffimae, ad felicitatem vtiliffimae, et propter Deum auctorem, vltra omnem humanam cognitionem euectae: vt et in his *praeflantiffimae ſcientiae* vim et notionem mente concipiat, qui Spiritum cogitet. Nam, vt tantum communia chriſtianiſ omnibus dicamus, cui Deus Spiritum dedit *), qui Spiritum habet, qui *πνευματικός* eſt **), is gaudet rerum reuelatarum ſcientia, nouit certa Dei conſilia et beneficia, quae non noſſemus homines, niſi eſſent nobis detecta ***), ideoque ſe dicit tenere *σοφίαν, ἣν κρυβίς* †), omnemque ſuam cognitionem adpellat *πνεῦμα* ††). Non addimus hic, quae nonnullis tantum, qui Spiritum habere dicuntur, contigerunt ſub initia chriſtianiſ religionis, et ſere nuncupantur *χαρίσματα* ſingularia †††), etſi in his quoque ſunt documenta eximiae rerum diuinarum intelligentiae, qua illi *πνευματικοί* gaudebant: ſed nolimus in omnis generis exemplis

ver-

*) I Io. 3, 24.

**) I Cor. 2, 15.

***) Ibid. v. 9. 16.

†) Ibid. v. 6. 12.

††) 2 Cor. 3, 17. *Cum*, inquit Paulus, *dominum dico, intelligo illam diuinitus datam religionis ſcientiam*. Ergo ad dominum accedunt Iudaei, qui hanc ſcientiam religionis amplectuntur. Etiam Galat. 3, 2. 3. 5. *πνεῦμα* eſt ſcientia religionis, interna ſpectantis, cum effectis et commodis ſuis, ideoque praeflantior religione Iudaica, ad externa tantum pertinente.

†††) I Cor. 12, 1—10.

versari. In his autem, communibus aequae ac singularibus, propria causa sic loquendi est, quod Christus apostolis promiserat adiutorem aliquem, ipsis suo loco adfuturum *), omnibusque christianis ostenderat **) contingere Spiritum Dei, per quem ipse suusque Pater efficerent, quidquid ad religionem christianam propagandam reddendamque efficacem pertineret, quidquid in cognoscenda ea esset veri, et in ea sequenda sensibusque et factis exprimenda boni, cui Spiritui diuina efficiendi hos, qui per baptismum inaugurarentur religioni, vellet ita obstringi, ut huic Spiritum, aequae ac Patrem et Filium, profiterentur, colerent, ab eoque nominatim moralis boni omnis efficientiam et adiumenta, diuinum beneficium, expectarent. Qui Spiritus sic describitur ab apostolis, ut habere dicatur *δύναμιν* ***), instillantem, ingenerantem, augentem bona spei, laetitiae, concordiae, et alia, ut sit effector scientiae ****). Nam haud dubie apostoli, quidquid in describendo opere salutari adpellant *πνεῦμα*, id post vberiore Christi institutionem ideo dicunt *πνεῦμα*, quia ponunt et sumunt, esse aliquem Spiritum Dei, horum omnium effectorem et adiutorem: plane ut, cum religionem ipsam adpellant Christum aut Dominum, veluti, *Christum docere et discere*, et nosse consilia Patris et Filii dicunt *ἔχειν πατέρα* et *υἶόν*, sumunt et ponunt, esse Patrem et Filium,

Y 2

esse

*) Io. 14, 17. 26.

**) Luc. 11, 13.

***) Rom. 15, 13.

****) Ephes. 1, 17. *πνεῦμα, ὃ ἀποκαλύπτει.*

esse Dominum, quibus debeamus hanc religionem, hanc scientiam, haec bona, qui ceperint haec consilia et exsecuti sint. Sed siue in talibus spiritus sit ipse effector et auctor, persona; siue efficientia eius et effectum bonum (sic enim variatur verbi vsus): manifestissimum est, sacros scriptores, de spiritu loquentes, indicare etiam eam rerum diuinarum scientiam, quae sine Deo locum non habeat, vniuersa Deo debeatur, superet omnem inuentionem humanam, sitque sapientiae plena. Vnde Paulus *), hanc scientiam sibi vindicans, laetatur ea et adquiescit, vt egregia, etiam si careat artium literarumque cognitione. Arbitramur enim, illud $\epsilon\kappa \epsilon\lambda\acute{\alpha}\beta\omicron\mu\epsilon\nu \tau\omicron \nu\epsilon\upsilon\mu\alpha \tau\tilde{\epsilon} \kappa\omicron\sigma\mu\alpha$ significare: *non contigit nobis exquisita eruditio, qualis est vulgo hominum*, et ab iis celebratur, $\sigma\omicron\phi\iota\alpha \tau\tilde{\epsilon} \alpha\iota\omega\nu\omicron\varsigma \tau\acute{\epsilon}\tau\alpha$: alterum vero, $\epsilon\lambda\acute{\alpha}\beta\omicron\mu\epsilon\nu \tau\omicron \nu\epsilon\upsilon\mu\alpha \tau\omicron \epsilon\kappa \tau\tilde{\epsilon} \theta\epsilon\tilde{\omicron}$, hanc vim habere: *contigit nobis diuinitus concessa diuinorum consiliorum scientia*, $\sigma\omicron\phi\iota\alpha \theta\epsilon\tilde{\omicron}$, quam Deus nobis per Spiritum illum, nobis promissum, impertit (v. 10). Addi potest, etiam $\nu\epsilon\upsilon\mu\alpha\tau\iota\kappa\omicron\nu$ dici, non modo qui habeat illam scientiam; sed in ea etiam excellat, prouectior, non tiro **). Adeo verum est, in $\nu\epsilon\upsilon\mu\alpha\tau\omicron\varsigma$ verbo exquisitae diuinarum rerum intelligentiae notionem, etiam ex propria causa, quia Deus eam per Spiritum impertit, comprehensam esse.

Qui ergo christiani in libris noui testamenti $\nu\epsilon\upsilon\mu\alpha \theta\epsilon\tilde{\omicron}$ legunt, hi, nisi merum sonum prae-

*) I Cor. 2. tot.

**) I Cor. 3, 1.

teruolare aures patiantur, aut hebetem habeant ad magna beneficia sensum, admonitos se intelligant, vt de scientia graui et vtilissima cogitent, quae a Deo per Spiritum eius in omne genus humanum deriuata, et omnium communi felicitati destinata est, quae nouam rationem *χάριτος Θεῆ* describit, noua documenta paterni animi diuini pandit, nostrasque mentes de his rebus edoctas transfert cogitatione et spe ad futura, felicitatis certae et duraturae plena. Sentiet aliquis, cur ea re, quod potitus est hac scientia, teneat pignus felicitatis futurae *), nec Deus, qui talem scientiam inchoarit in his terris, destituere possit olim hos, quos in hac vita excitat ad futura et praeparauerat, quibus alia in posterum promiserat. In his esse materiam sensuum piorum, et haec populariter dici posse, num verbis eget? nisi vero obscurum est, cogitanda scientiae praestantia et utilitate aliquem ad laetitiam, animumque gratum erga auctorem eius, commoueri posse.

Breuiore esse possumus in illo declarando, quidquid sit *rectum, bonum, pium*, nullaue ex parte abnorme, malum, peruersum, id quoque saepenumero in Deo spiritu aut Dei spiritu cogitando comprehendendum esse: et proinde hominem *πνευματικόν*, aut *ἔχοντα πνεῦμα*, dici ea cum Deo similitudine perfectionis moralis gaudere, qua sit nulla excellentior et homine dignior; eo sensu regi et ferri, quo sit nullus melior Deoque probator; et quod homo talis sit maneatque, et huius perfectionis incrementa capiat, id omne

*) Ephes. I, 14.

esse πνεῦμα, et deberi πνεύματι. Qui enim vno fertur impetu adpetitionis, atque eo rapitur vrgeturque more brutorum animantium, quasi nulla gaudeat ratione religionisque notitia, is, vt sacrae literae summam loquuntur, non habet spiritum *). Quid ergo non habet? Nec voluntatem, nec propositum, nec studium sentiendi agendique conuenienter dictamini diuino, vno verbo, morali perfectione. ad quam Deus per auxilium Spiritus et religionem adducit, destituitur. Habet igitur e contrario πνεῦμα, qui religionis beneficio ad hanc moralem perfectionem venit. Ipsa lex Dei, cuius dictamini mens emendatio hominis obtemperare studet, cur dicitur πνευματική **)? Nempe quoniam abstrahit a vitiositate, et sine fine tendit ad virtutis pietatisque incitamentum. Et est in hoc loco ἐντολή ἀγία, δικαία, ἀγαθή, eadem quae πνευματική, hoc est, lex, virtutis officiorumque magistra, perfectionis moralis norma, adpetitionisque illicitae contraria. Quemadmodum praeterea vox et dictamen instigantis ad mala rapientisque cupiditatis est νόμος τῆς ἀμαρτίας: sic vox et dictamen religionis, carpentis et minuentis illam cupiditatem, est νόμος πνεύματος, νόμος Θεῶ, cui voci qui obtemperat, is φρονεῖ τὰ τῷ πνεύματος, studiosus est eorum, quae πνεῦμα, quae Θεὸς praescribunt ***). Adeo vrget et repetit doctrina librorum factorum, πνευματικὸν inesse in morali perfectione, referrique ad Dei Spiritum, et origine, et similitudine. Nam non potuissent ita loqui

scripto-

*) Epist. Iud. v. 10. 19.

**) Rom 7, 14.

***) Rom. 8. init.

scriptores sacri, nisi posuissent illud fundamenti loco, Deum, in quo esset illa perfectio, nulla vero vitiositatis imperfectio ($\sigma\alpha\rho\chi$), per $\pi\nu\epsilon\tilde{\upsilon}\mu\alpha$ efficere in genere humano similem suae perfectionem virtutis, ut esset etiam inter homines $\pi\nu\epsilon\tilde{\upsilon}\mu\alpha$.

In quo autem is, qui Deum, spiritum, ad popularem intelligentiam accommodate describere vult, certiozem habeat spem excitandae pietatis, in hac doctrina latentis, de quo libentius in hanc partem dicat, quam de sermone Christi, Deum, ut spiritum, colendum esse docentis *)? Quo sermone nihil reperiri potest ad maiestatem Dei dignius, ad iudicium de cultu Dei verius, et ad commouendam eius colendi voluntatem amantius. Nimirum e quaestione, inter Iudaeos et Samaritanos controuersa, de loco legitimo, in quo colendus sit Deus, nascitur ibi occasio docendi, instare tempus, quo is tantum cultus Dei quaeratur et postuletur, qui proprie sit cultus, sublata legis illius auctoritate, quae necessitatem atque officium cultus certo loco adstringendi introduxerat. Quod cur ita futurum sit, redditur haec ratio, quoniam Deus sit spiritus. Hoc ergo cogitandum est, ut inde consequi adpareat, quod Christus inde voluit concludi. Offert autem se haec cogitanti illud perquam facile, postulare Deum, ut ipse, cum non sit corporeus, $\pi\nu\epsilon\tilde{\upsilon}\mu\alpha$ $\pi\nu\epsilon\tilde{\upsilon}\mu\alpha\tau\iota$, mens mente, natura intelligens aliorum intelligentia, a similibus sui ipse similis eorum colatur. Si ea est nostra cum ipso similitudo, ut sit mens: non cadunt in

*) Io. 4, 21.

eum, quae aliena sunt a mente, quae non possunt recipi a mente, victimae, libatio, thus, omninoque quidquid corporeos sensus, qua sunt tales, tangit. Nihil enim horum, ut ipsi nostro sensu experimur, mentem, qua est mens, potest vlllo pacto adficere, nisi mens illa voluntatem et animum offerentis talia, quae proprie nihil pertinent ad mentem, respiciat: id quod interdum iam a Mose, vbi non leges scribit, sed docet *), centies vero in psalmore et prophetarum libris admonitum est. Sic illud, mentem mente colendam esse, reuocat nos ad interiorem sensum nostrum, illustrat notionem cultus diuini ad euentiam vsque, (scimus enim ipsi, quid mens recipiat, quid eam non adficiat) cauet, ne Deum vel homine prudenti humilius iudicantem existimemus, et vno velut ictu profligat multa, ut a vero Dei cultu proprie remota, hoc est, per nostram Deique naturam, per nostram cum Deo necessitudinem non necessaria, sed arbitraria. Iam mente *coli* vult Deus, ideoque inesse menti nostrae rectas sententias de se, qui creauit, conseruat, alioque beneficio per religionem libere tribuendo salutifer **) nobis, et his tribus de causis noster Deus est, ipse vero in se perfectissimus; praeter has de se rectas sententias etiam iudicium rectum fieri de nobis ipsis, qui simus, cur simus, quid agendum, quo tendendum sit: ut secundum has demum sententias, et haec iudicia, colatur a nobis, hoc est, ut his congrui sensus erga ipsum, nos, alios, sumantur, hisque

*) Vid. Herderus de poesi hebr. P. 2. p. 118.

**) I Tim. 2, 3.

hisque conuenienter agatur. Has tales sententias vt vbique colligere possumus: ita sensus inde ortos per adspectabilia potius signa, quam quidquid recte agendo, prodere, in certo potius templi loco, quam vbiicumque stes, incedas, sed eas, expromere, per naturam Dei hominisque non est necesse, nec erit amplius per arbitrariam legem necesse. Dum enim Christus loci necessitatem, exemplum cerimoniae, tollit, tollit et alias cerimonias: dum locum remouet, remouet, quae illi loco alligata sunt. Sed cur non est necesse? Nimirum qua rem ipsam propterea, quod abesse haec externa possunt, relicta tamen vera veneratione eius, qui noster Deus est; qua notionem spiritus etiam ideo, quod Deus est omniscius, cui vilius hominis recti sensus, recte facta, et horum cum illis nexus pateant. Qui ergo Deum, quoniam spiritus est, *mente colere* nos docet, is, dum spiritum dicit, haud dubie etiam *omniscium* vult intelligi. Et vidimus antea, cum omnem perfectionem Dei, tum omniscientiam nominatim, in Deo spiritu intelligi.

At quantopere haec doctrina de cultu spiritus euehit Deum vltra omne id, quod in honorando humanum esse, et imbecillitati tribui solet! Quam digna Deo est! Nos homines desideramus externam honoris significationem, vt et ipsi videamus, et ceteri cernant, nos coli; vt hoc faciat ad externarum rerum fortunam, et transeuntem animi laetitiam; aut ne iure nostro priuemur, quod vel lex, vel consuetudo sanxit, et quae sunt alia. Horum nihil opus est in illo spiritu, in quem talia ne cadunt quidem: qui se interna mentis humanae conformatione adquietere declarat, e qua ne tan-

tillum quidem accessionis ad ipsius beatitatem fit, sed quae vnice nobis prodest: qui non humiliter iudicat viris sapientibus, a quibus externa parui fiunt, aut si exhibeantur, ad arbitrium, saepe etiam ineptias consuetudinis referuntur: qui omniscius est. Nam qui negant, Deum colendum esse, quia non sit honoris cupidus, hi nec sciunt, quid sit, colere Deum, nec norunt, ad quem fructus illius cultus pertineat: de quo mox dicemus. Quid rursus amantius hominum est illo Deo, qui, cum per Christum declararet, qua ratione vere coleretur, eam rationem sibi, spiritui, caram probatamque declarauit, quae omnibus communis esset, (omnes enim possumus mente erga Deum adfici, vt par est) et a qua neminem lex natalium, angustiae patriae, disciplina rituum, externorumque exercitiorum arbitrium excluderent: qui religionem, in qua tamen vnice spectatur, quo modo homines ad Deum referantur, et quid haec eorum cum Deo necessitudo postulet, qui ergo religionem ita instituit, vt, si religionem exerceant, faciant ea, quae necessitudo illa cum Deo postulat, et si huic necessitudini conuenienter agant, exerceant religionem. Nam in priore, in cultu omnibus communi, beneficium fit generi humano commune: in posteriore, et perpetuitas religionis, cum omnibus vitae partibus copulatae, singulisque factis velut intertextae, introducit, id quod menti nostrae praesentem vbique seruat religionem, et occluditur via τῆ σωμασκία, τῆ εθελοθρησκεία, τῆ παρατηρήσει τῶν ἡμερῶν *), et

*) I Tim. 4, 8. Coloss. 2, 16—23. Gal. 4, 10. Rom. 14. tot.

et aliis arbitrariis externisque. Quid amantius hominum illo Deo, qui proprie non postulat religionem, molestia ceremoniarum sedulam, auxiam, artificiosam; sed, quae est in mente, simplicissimam. Vis enim colere Deum? Persequere modo cogitando illud, te creatum esse conseruarique, Deum tibi et his de causis esse beneficum, et ea ratione, quam sacrae literae peculiarem detexerunt, tibi salutiferum esse velle, hoc est, te ab eo penitus pendere, et hoc age, vt beneficum et propitium tibi ames, ei gratus sis, ei te, quocumque modo benefacienti accommodes, nec voluntati tibi benefaciendi resistas. Quid amantius hominum illo Deo, qui religionis, quam esse vult mentis, exercitium constituit, quod totum ad animi nostri utilitatem pertinet. Omnis enim religio, quae est mentis, exercetur aut in sententiis, aut in sensibus, aut in factis. Quodsi religio est mentis, exerceberis in sententiis ita, vt earum ambitum augeas, persuasione firmes, nexum intelligas, salubritatem animaduertas, in iisque aditus fontes sensuum actionumque detegas, quos puer ne suspicatus quidem eras, aut si monstrati fuerant, haurire reueras. Capis ergo *tu* incrementa sapientiae. In sensibus vero, si religio est mentis, exerceberis ita, vt, quo plura in illis sententiis cognoueris argumenta, quare Deus sit admirandus, eo magis velis induere sensum venerationis; quo fortius vrgeant argumenta, eo celerius induas sensum; quo saepius repetieris argumenta, eo altius infigas sensum animo. Veniet ergo *tibi* copia sensuum bonorum, facilitas eos instaurandi, et

adsuefactio animi iis occupandi. Haec vis sententiarum et sensuum dimanabit in facta, hoc est, efficiet, vt sint facta mentis, religione occupatae et plenae, facta, quae te exhilarant, tibi spem praemiorum firmant. Sic omnis utilitas, quam gignit religio cultusque Dei, spiritus, qui fit animo et mente, est tua.

Hinc in constituendo cultu Dei ex ea causa, quia Deus sit spiritus, notio spiritus indicabit eam omnino Dei naturam, propter quam proprie mentis cultu prosequendus est, non per externa, corporea, arbitraria. Cui naturae si responderit cultus, colitur Deus ἐν ἀληθείᾳ, vere, recte, vt res ipsa, natura eius postulat *).

Summa igitur huius disputationis haec fuit: si spiritus nomen, in libris sacris de Deo usurpatum, indicat potentissimum, sua vi interiore viventem aliisque vitae largitorem, omnipraesentem et omniscium, sapientissimum, scientissimum, morali perfectione plane excellentem; si e spiritus notione concluditur, Deum naturae suae conuenienter venerandum esse: sequitur, spiritus notionem et nomen exprimere variis modis perfectissimam eius, qui spiritus dicitur, naturam, et inde nasci materiam pietatis.

*) Sic arbitramur facile iis responderi posse, quae Limborchius in theol. christ. 2, 4, 3. de hoc Ioanne loco scripserat, et propter quae eum volebat intelligi sic, θεός ἐστὶ πνεῦμα, sed θεός ζητεῖ πνεῦμα, inusitata plane ellipsi. Vel breuis admonitio Bengelii in Gnom. ad Io. 4, 24. illis dubitationibus satisfaciet.

XI

Ostenditur

in tradenda religione huc etiam respiciendum esse, ut eam experiendo cognoscere Christiani possint.

Cum doctrina christiana homines de certis consiliis certisque beneficiis Dei, suaque cum Deo necessitudine, liquido edocere, edoctosque reddere tranquilliores et meliores, atque ita futurae post hanc vitam felicitati praeparare debeat: propositum nobis est, quaedam in futurorum religionis doctorum usus de experientia christianorum ea differere, sine qua doctrina christiana neque sic adficere animum potest, ut se quoque discenda ea vere divino beneficio beatum esse firmiter statuatur; neque in pectus ita penetrare, ut, liberatum sollicitudine de praesentibus, futurorumque metu vacuum, a Deo cum fiducia bene speret, exhilaratumque maneat; neque mentem eo permouere, ut, conformata plane ad doctrinam, inuicto studio innotoque proposito dare se ad agendum pergat, omnemque vitam exhibeat documentum intus habitantis doctrinae. Videtur autem, quoniam non ipsam experientiam describere*), sed de officio accommodata ad illam adiuvandam docendi monere, constitutum est, hoc maxime

*) De hac potest adiri Moshemius. Sittenlehre der heil. Schrift. T. 4. p. 467.

maxime modo differendum, ut eorum, quae experienda sunt, exempla quaedam enumeremus: ita enim efficietur, partim ab his, qui alios erudiunt, inter alia eum tradendae doctrinae modum attendi et quaeri debere, per quem, qui discunt, adiumentur etiam experiri vim et usum doctrinae; partim, quinam ille modus sit. Sic fortasse monebuntur futuri doctores, etiam ad hoc consilium accommodate doctrinam religionis tradere.

Quid autem experiendum sit, omnino sic describi potest: attendendum esse, an adsit, beneficio doctrinae christianae, ad sensum probatae, tranquillitas hilaritasque mentis, cogitantis Dei naturam, opera et consilia patefacia, et hominem, obstrictum Deo, eundemque vitiosorem, ac semper futurum; an serio lubenterque tendat inens, sic tranquillata, ad contraria superioribus et meliora studia et facta, per Iesum Christum monstrata, et argumentis commendata; et an mens, usa hoc duce, eodemque servatore, adsequatur facile constanterque, quo tendat. Dum ita experitur mens, se, ut nuper nullo argumento tranquillari plane potuerat, ita nunc nihil sollicitari; et ut nuper adpetitionem, neque examinationem, neque gubernatam, secuta fuerat, ita nunc iudicium rectum et normam sequi: cognoscit simul hoc usu, se nunc praestare posse, quae olim non potuerat, se, hoc adminiculo fultam, plus celeriusque, quam nuper opinata fuerat, praestare. Unde rursus sentit et credit, quibus nec ipsa per se, nec per alium potiri potuerat, haec sibi nunc facili negotio contigisse, ideoque omnem illum apparatus in religionis doctrina propaganda, conser-

vanda,

vanda, singulisque impertienda, non sine Deo et late patenti consilio diuino factum esse, seque vere diuino beneficio beatam, diuinaque efficientia mutatam esse, sibi que nunc vsu constare de haud dubia diuinitate huius beneficii, cuius originem ad Deum referre per alia quoque argumenta didicerit. Sic laetabunda mens se accenset iis, qui grati profitentur, nisi haec doctrina ipsis procurata et exhibita fuisset, et iuuante Deo ab ipsis probata et in vsu conuersa, se mansuros fuisse, quales antea fuerant, et, si mansissent, miseros futuros fuisse. Continentur ergo res partim experiendo, partim concludendo ex his, quae quis expertus fuerat. Prioris causa futuri doctores perspicuum facient, esse vbiuis in doctrina, quae tranquillēt et emendent, homines hac institutione vbiuis uti posse, neque vim iis fieri, aut insciis et segnibus haec contingere: sic enim habebunt quod experiantur: posterioris causa monebunt, quid attendendum sit, ut facilius concludatur, quod concludi debet: ita enim poterunt concludere. Iam etsi neque arte, neque certa ratione atque methodo indiget, haec experiri et concludere: fit enim vsu: tamen negari nequit, in docendo ad iuuandam rem respici posse. Atque hoc ipsum nunc quibusdam exemplis videamus.

Igitur omnium consensu experiendum est, an doctrinae singula capita *necessaria* cum ad placandum animum, tum ad regendam vitam valeant. Quae enim doctrina ceteris, quas discimus tractamusque, rebus sic se adiungit, ut tranquillando emendandoque magistrā se felicitatis profiteatur, ea, nisi omnia retulerit ad hanc felicitatem, sed
mul-

multitudine rerum, ab hoc consilio alienarum, aut difficultate praeceptorum, quibus satisfieri nequit, animum obruerit et absterruerit, ea igitur doctrina non constare sibi videbitur. Eo autem magis hoc experiendum erit, partim, quia doctrinae capita non omnia promittunt aliquid diserte atque praecipiant, sed tantum docent, ut tantum ad cognoscendum pertinere videantur, non ad tranquillandum animum corrigendumque; partim, quia quaedam in iis sunt, quorum interior natura intelligentiae nostrae vim exsuperat, vel per se, vel quia de futuris exponunt; ut adeo partem tantum eorum sciamus.

Officiorum quidem *praecepta* quid ad agendum valeant, et quo modo ipsa quoque certam viam muniant ad tranquillitatem animi e confessione nostrorum consiliorum nostraeque voluntatis cum Deo, e recte facti conscientia, e persuasione de beneficio non frustra accepto *), e spe certa certorum praemiorum, nemo sibi hoc loco demonstrari cupiet. Sed quo plura huius generis sunt in religione, et quo manifestius hinc est, contineri eam emendandi disciplina, et sic quoque tranquillandi: eo magis futuri doctores exercebuntur ad facultatem ita docendi, ut auditores experiri possint, an haec ipsa, quae doctrina christiana praecipit, hoc modo, his de causis, hoc animo, ut praecipit, praestent; alias enim nesciunt, se religionis monitu, iussu et adminiculo praestare: unde semper a doctore urgenda sunt argumenta, doctrinae christianae propria.

Rur.

*) 2 Cor. 6, 1.

Rursus ita docebunt, vt experiantur audientes, an sic, vt illa traduntur, praestare possint: vnde ostendent doctores, a quibus initiis, quo successu, per quae praesidia, iri possit vltius, et quoad vsque. Explicabunt item res ea ratione, vt audientes sentiant, an praestitisse, quae praestanda sunt, tulerit et ferat iis promissum fructum laetitiae, ad probationis, noui firmique propositi, noui roboris, maiorisque in agendo facultatis. Hinc docebunt, quo modo, et quam necessario, hi fructus e recte factis gignantur. Sed curabunt etiam doctores, haec ita exponere, vt quilibet attente audientium fateri cogatur, ita se hoc habere, sic fieri in animo, sic debere fieri, sic occurrere in vita communi, sic transferri in vsum posse in singulis causis, hoc domi, illud publice valere, hoc nos posse, modo velimus, impedimentum reuera in animis nostris esse, vbi dicatur esse, his, quae sic dicantur, non posse negando aut tergiuersando obsisti, nisi quis ipsi experientiae obloqui voluerit. Quarum vero disciplinarum adminicula haec docendi facultas postulet; quibus exercitiis contineatur; quomodo libri sacri legendi sint, vt hinc cogitandi dicendique materia petatur; qua ratione cum argumentis, doctrinae christianae propriis, etiam aliunde ducta copulanda sint, vbi illis tantum, illis praecipue vtendum sit, vbi haec adsumenda, haec paria sint; cur haec ipsa facultas docendi non possit inter libros, sed debeat inter homines perfici, et suo cuiusuis sensu atque animo observando excutiendoque ali, non est huius loci docere.

Quo luculentius autem est, per ea, quae in doctrina religionis promittuntur, duci nos ad tranquillitatem, cui proprie comparata sunt, et ad studium, ea quaerendi atque possidendi, neque nos iis indignos praestandi: eo magis a docentibus opera dabitur, ut religionis doctrinam ubique fere constare promissis, et promissorum euentu, adpareat. Nam non ea tantum, quae olim contingant, in promissis censenda sunt; sed quae quotidie religionis beneficio accipimus, quae iam tenemus, tranquillitatem, propositum seuerum, constantiam, vim, incrementum, facilitatem rectius agendi, successum nostri studii, a Deo adiuti, ea et accipimus, et tenemus, quoniam promissum fuerat, et uti spes facta erat *). Quod enim venia peccati christiani sunt tranquilliores, quid est, nisi eos nunc de se et in se quoque vera statuere, quae in vniuersum omnibus certa conditione destinata sint et promissa? Atque ut primum ita de se statuunt, adest *δικαίωσις*, venia et absolutio, quae non fit extra eos nescio quo actu coelesti, sed intra eos, in animo. Deus ab aeterno voluit iis condonare, suo tempore promisit. Haec promissa ubi de se quoque valere statuunt, pertinet ad eos venia, decreta ab aeterno, et suo tempore promissa, et sunt nunc *δικαιωθέντες*. Quod per doctrinam liberati seruitio vitiositatis sunt, quid est, nisi illud ipsum, quod futurum audierant **)? Et quod bona, quae iam tenent, porro habituri sunt, et aucturi, et ad vitae finem usque posses-

suri,

*) I Cor. I, 5—8. 2 Cor. I, 20.

***) Evang. Ioann. 8, 31.

furi, quid est, nisi expectantium, et, si studuerint ea tenere, sperantium, se iuuante Deo haec ita possessuros, atque hac possessione felices futuros? Ut ergo quidque maxime cum promissionis euentusque notione cogitando coniungatur: ita maxime non modo tranquillabit per se, et ad agendum ulterius impellet eos, qui hactenus nihil se frustra conatos viderint; sed amorem etiam quotidie beneficia largientis Dei, quotidie praestantis promissa, memoriae praesentem seruabit, non sine multa minoris erga maiorem, felicitis erga felicitatis auctorem reuerentia, non sine magna in vsu cautione: ita vero etiam maxime spes futurorum firmabitur, ut, a quo indies adiuuant promissa bona, in quibus sit futurorum praeparatio, qui adiuuet ipse et fecundet hanc praeparationem, is nullo modo existimari possit finem dandi facturus, sui que dissimilis futurus, cum olim ad consummandam rem ventum fuerit. Sic, qui audiunt, experiri quotidie poterunt, quales se gerant erga talium rerum, quae a doctrina expectandae sunt, promissiones, quo sensu expectent, quo animo accipiant, qua cura caueant, ne impediant vel tardent euentum, an intelligant, in talibus etiam veracem esse Deum *), an sciant, quid sibi velit, promissa et accepta nunc religionis bona esse pignus futurae felicitatis **), et, quemadmodum iis huc vsque promissa contigerint per Christum, ita etiam cetera et sempiterna per illum rata fore. Sic vero vsu et experientia certiores redduntur

Z 2

ditum

*) 2 Cor. I, 19. 20.

**) Ephes. I, 13. 14.

ditum esse, et pari cum persuasione cetera praevidere, nihilque perturbari, est, nisi fallor, *βεβαιωθῆναι* et *σφραγισθῆναι* *). Hac mentis adfuefactione illud etiam assequuntur, ut magni faciant religionem propter promissa. Ut enim taceamus, quae sint libera Dei beneficia, ea innotescere aliter, quam declarando promittendoque, non potuisse: quis non concedat, etiamsi in aliis quibusdam rebus concludendo et argumentando intelligi possit, ubi hoc fuerit, ibi illud etiam, cum eo coniunctum et ex eo nexum, secuturum esse, etiamsi in futuris quoque coniecturae non improbandae saepius locus sit, tamen nec omnes hoc ita concludere posse, nec, si concludatur, ad omnes tantam vim habere, quantam habet interveniens auctoritas declarantis promittentisque Dei: quod vel in doctrina de providentia divina experiri licet.

Quae rursus docemur, *ut ita esse discamus statuamusque*, etsi nec praecepta sunt, nec promissa, veluti, vnum esse verum Deum, esse Deum spiritum, in his imprimis agendum erit, ut, a contemplationis merae studio abducta, transferantur ad facultatem experiendi, an et haec tranquillent, atque ad agendum ducant. Idque facile fiet, si modo

*) *σφραγισθῆναι* est nota insignitus, et, quia hac insignitus est, tutus a vi et iniuria. Ergo tropice *σφραγισθῆναι* est, exhibere alicui causam, quare nihil sibi metuat, praestare aliquem tutum, et vacuum a metu. Hoc planum fit ex Ezech. 9, 4. Apocal. 7, 3. Hinc in epistolis Pauli Christiani *σφραγισθῆναι* sunt, qui possident bona, quae inchoant futura, et, quia possident, tuti sunt a metu miseriae et miseria ipsa.

modo attenderimus, talia non nude poni a sacris scriptoribus; sed adiungi mentionem officiorum, quae illis sententiis, ut fundamento, innitantur, et propter eas utique praestanda sint. Itaque cum vnum verum Deum esse discimus, num difficile videtur aestimare felicitatem eorum, qui, quod vnum colunt, et ab vno omnia expectant, non coguntur diuidere fiduciam inter plura numina, et ab vno pluuiam, ab altero mercaturae successum, vel matrimonii fortunas expectare, nec distineri metu, ne, si habuerint alterum propitium, alterum tamen non consentiat? Idem de omnibus erga Deum sensibus valet, qui si ad vnum illum referantur, quocum vno nobis religionis necessitudo intercedit, cuius vnus moderamini tristitia pariter ac laeta subsunt, cuius vnus adprobatio ceteras res compenset, satis est. Et hoc latissime patet. Quae cogitando Deo, spiritu, reperiri possint ad placandum agendoque adsuafaciendum animum, est alibi a me expositum *).

Quorum autem partem tantum scimus, in teriore natura ignorata, in his illud: Paratis uti: inprimis valebit. Sed utimur in vita communi paratis, quorum tantum partem nouimus, dum in hoc terrarum orbe collocati accipimus et admittimus bona, e rebus paratis in natura rerum, sed non omni modo cognitis, ad nos promanantia; dum iis laetamur; inde capimus occasionem officiorum, Deo aliisque praestandorum; e constantia, qua nobis contingunt, de posteris bene sperandi materiam eruimus; examen multorum in-

*) Cf. pag. 328.

tactum relinquendum esse cernimus, ne impediantur officia indubitata; et posse omitti examen, vsu saluo, intelligimus. Haec bene procedere, quo diutius experti sumus, eo magis nos aetate prouectiores, vbi iuuenilis impatientia ignorandi deferbuit, taedium adeo examinandi omnia explicandique capit, quia frustra fit, et tamen vsus harum rerum locum habet, isque tam amplus et multiplex, vt vel vitam omnem satis occupet. Ad hanc vero animi aequabilitatem nemo, nisi expertus, peruenire potest. Similiter in religione tum, cum interior rei natura interdum latet, vtendum est paratis; veluti beneficiis, quae Pater per Filium et Spiritum sanctum instituit tribuitque; sed vt beneficiis, a Patre per Filium et Spiritum exhibitis acceptisque: sic animus tractandus, vt his beneficiis, quaqua patet eorum ambitus, frui velimus et possimus, in quo vita omnis consumenda est. Haec ab iis, quibus obstricti sumus baptismo, non item ab aliis, iuxta Christi doctrinam expectanda et expectanda sunt: haec talia et tanta censenda, qualia et quanta non tribuuntur ab hominibus. Dum ita grati, laeti, iis freti, pari diuinaque veneratione Patrem cum Filio et Spiritu coeimus, experimur, an hoc didicisse nobis profit, an tranquillet, an recte agendi animum et vim addat, an agendi sentiendique materiem et argumenta suppeditet, statuimusque, his bonis esse locum, etsi modus, quo Pater, Filius et Spiritus ad se ipsi referuntur, explicari nequit. Sed neque hic, nisi experto hunc vsum, aequabilitas animi continget: ceteri aut negant, aut de more talia dici autumant, aut reticere omnino volunt, aut expli-

cari

carri cupiunt, aut, si non explicentur, usu carere omni perhibent: et ut in communi vita seniore, suarum rerum fatigentem, examinandique incurium, opinantur seniliter hebetatum, non usu prudentiorem redditum, sic item animum, officiis et usu adquiescentem, ceterum limitum suorum in memorem, permittentemque se disciplinae, cuius vberior perspicientia futuri temporis sit, vel tarditatis, vel credulitatis accusant. Sunt ergo haec et his similia adeo non reticenda, ut diligenter potius et quouis modo persuaderi audientibus debeat, usum horum esse certum paratumque, his inniti officia, quae a christiano negligi nequeant, his modum adeo, quo officia praestentur, defini: hunc enim usum experiri possunt, et hoc cognito, porro experiri, quam parum aliena sint haec a communi religionis tranquillantis atque emendantis consilio.

Doctrina de futuris quid ad agendum, ad parandum se futuris, valeat, tanto certius experientur auditores, quanto planius didicerint non modo, coeptam hic vitam ibi perpetuo continuari, cum compensatione in utramque partem, et progressu maiore; sed pensitare quoque adfecti sint, quid sibi velit hoc, quam hoc ipsum vnum graue sit ad miseriam vel beatitatem, in perpetuum meminisse superioris vitae, ut causae, cur quis nunc beatior miserius sit; in aeternum sentire ea, quae nexa sint e vita ante acta, ut necessaria tamdiu, quamdiu natura Dei animique nostri ea est, quae reuera est; sine fine progredi ad meliora, et sciendo, et agendo; in perpetuum tantum habere felicitatis, quantum quoque tempore maxime et plane

capias; in perpetuum se postpositum aliis, ab iisque separatam videre, qui sunt religionis causa cum Deo eiusque Filio felices; aut, si vel maxime varietas quaedam et imminutio fortis miserae locum habitura sit, eam tamen numquam aequatam fore felicitati vere proborum, sed discrimen mansurum esse necessario in perpetuum *). Nam nisi notiones sempiternitatis, et sempiternae felicitatis miseriaeque, his cogitandis illustrentur, ut cum iis aliquid cogitando coniungamus: percellant fortasse animum, conantem assequi mensurae magnitudinem, aut pascentem se imaginibus suaviuum rerum, aut horrentem in tristium specierum adumbratione; sed non erudiunt, ut aliquid teneat. Si non erudiant: rapiant fortasse ad agendum; sed non ducunt per argumenta, et cum spe constantiae, et ut decet religionem, docendo prouehentem ad proposita et facta. Ad tranquillitatem vero, e doctrina de futuris capiendam, plus valent et modo dicta, de nexu huius futuraeque vitae, et imprimis naturae diuinae immutabilis cogitatio, totius operis diuini cohaerentia, diuinaeque promissionis auctoritas; quam vel exaggeratio miseriarum huius vitae, vel perfectionis, quam homo fortasse non capiet, descriptio, vel repentinae perfectionis pollicitatio, vel de arbitrariis commodis, qualia futura sint, coniectura. Sed omnino hic locus de futuris melius tractando coniungitur cum singulis doctrinis et officiis, ubi sponte adparet eorum vis ad tranquillandum et emendandum, quam per se explicatur: nec aliter tractant futuras res
 sacri

*) Crusii Moralkheologie T. I. p. 77—80.

facri scriptores, quam, prout nexae sunt cum hac vita, promittendo et incitando.

Vt ad aliud exemplum progrediamur, experiendum est, an, quam doctrinam in vsus nostros institutam audiuius, eandem exercendo in vsus nostros per omnem vitam conuertere possimus. Sunt enim, qui omnia quidem illa, quae doctrina religionis postulat, in se praeclara; sed ita tamen comparata statuunt, vt in homines, qui nunc sunt, non cadere, sed vel omnino frustra doceri discique, vel ex parte tantum locum habere videantur. Audiunt nimirum, christianos ad perfectionem niti debere; cognoscunt ex historiis, fuisse, qui alios perfectionis huius opinione mire superarent, coercendo animo et corpore *), qui nouo plane modo amare Deum **), non nisi adquiescere agente Deo, et toti illius esse, agentemque recipere vellent ***). Vident etiamnum, quae maxime sanctitas, siue potius, qui modus eius exercendae, quae mensura, quaenam item signa et exercitia, postulentur a quibusdam. Comperiunt, multa censerī simpliciter illicita, quae interdum corporis, animi, externarumque rerum causa sint necessaria; nomine mundi, terrae, vanitatis, pluribus rebus peccati labem adspergi, in quibus sint quotidiana Dei et magna beneficia; atque ita contrariam potius poni religionem vitae, et hanc illa tolli, quam illam cum hac coniungi, et vitam vsunque rerum religione gubernari.

L 5

In

*) Theodoretī historia religios. T. 3. p. 1100. ed. Haleas.

***) Moshemius l. l. T. 3. p. 247 seqq.

***) Ibid. T. 5. p. 188.

In his erratur ignorance interpretationis; nam litera vrgetur, et vni tempori proprium vt omnibus commune tractatur *), negligiturque historica interpretatio **): hinc talia mutantur in vniuersa praecepta: non consulitur natura rei et sensus communis ***): non curantur rectae rationis rata et immota de moribus decreta: non cogitatur, religionem esse partem totius operis, a Deo in condendo mundo instituti, quae pars consentire cum toto opere auctoris eiusdem debeat: non agnoscitur, quantam hoc habeat exercitationem naturarum liberarum, si, norma et argumentis instructae, permittantur vsui rerum obuiarum, vt videant, an moderari libertatem velint, possint, soleant.

Nonne igitur futuri doctoris erit, vt huiusmodi de vsu et exercitio doctrinae erroribus occurrat, et, vt possit, eorum causas norit, atque ita doctrinam tradat, vt auditores sic tradita se vti vbiuis posse quotidie experiantur? Proinde ostendet, perfectionem, siue verum et genuinum christianismum, non censerem omnium omnino *factorum* exercitio consummato; sed animi conformatione, aduersus facti accommodare se libenter, serio et promte,

*) Euang. Luc. 9, 23. Hic neque praedicitur, omnes omnium temporum christianos perpeffuros esse *συροὺς*, rerum externarum molestias religionis causa; neque praecipitur, vt aliquis eas quaerat et experat, si sic demum officio sectatoris Christi satisfacere possit. Illis temporibus huiusmodi calamitates euitari non poterant, ideoque quisque se quotidie iis parare debebat.

***) I Corinth. 6, 1—6. et cap. 7.

****) Euang. Matth. 5, 29.

promte, normae obuersanti, exhibitae a Deo, cui omnes subsumus, et qui nihil errat, posthabita virtute nulla, excusato vitio nullo *). Grauer demonstrabit, non coli ab eo Deum, qui pietatis opinione, hoc est, quia mauult Deo diuinisque rebus occupari, et in libris sacris literae obtemperare, aut impediatur, tollat, negligat officia, per institutionem rerum omnium indubitata; aut temere adstringat scriptoribus sacris sententias: sed ubicumque sit aliquid factum cum illa mentis conformatione, de qua modo dictum est, ibi statuatur respici ad Deum, seu officium ei praestari; sacras vero literas etiam intelligi, non legi tantum syllabatum et nominari debere concedat. Illud naturae imitationis Christi describenda illustrabitur, quae non postulat, ea omnia eo modo facere, quae ille, talis potissimum, tali tempore, in tali munere, tali potissimum modo fecit; sed eo referenda est, ut discamus, Christum nihil virtutis exclusisse, nihil vitii excepisse; ut huic integritati similiter nos aduesfaciamus, imprimisque sensum eius erga Deum hominesque sumamus, in propriis et communibus officiis, et cum hoc sensu praestemus, quidquid nobis in nostro vitae genere, et tempore, quo nos vivimus, et nostro modo praestandum est. Unde fit, rem redire ad animi conformationem, et per hanc quemque praestare sua, ut a Deo sibi demandatum negotium.

Sacras

*) De re vid. Crusius l. 1. p. 710. De modo, haec perspicue et *πρακτικῶς*, ad agendum experientiamque accommodare, docendi, vid. Chemnitius in Locis theol. P. 2. p. 94. De controuersis quibusdam cf. Gerhardus in Loc. th. T. 3. p. 73.

Sacras vero literas intelligi debere, vincet ita, et, vt sibi concedatur, coget, si, quae male intelliguntur et vrgentur, in his ipsis libris alibi planissime definiri monuerit. Nam vbi πάν ἐν τῷ κόσμῳ explicatur additamento, esse ἐπιθυμίαν σαρκός, ὀφθαλμῶν, et ἀλαζονείαν τῆ βίης, praeciditur omnis dubitatio, et vis fit scriptori, si res creatae intelligantur potius, quam dominans inter homines vitiositas omnis generis *). Rursus scriptores illos iniquissime tractari docebit ab his, qui in legendis iis nihil tribuunt naturae rei, sensui communi, patriae, tempori, sermoni scriptorum: cum vlli cuius homini et libro hanc aequitatem concedamus, ne auctores inepta, et ἀσύστατα, et ἀδύνατα loqui videantur. Ostendet etiam, ab vno horum scriptorum non omnia, neque vno loco rem omnem plene perfecteque traditam esse; sed omnium scriptorum omnisque doctrinae confessionem quaerendam nec tando, concludendo, examinando, mitigando, accommodate ad scribendi tempus, locum, occasionem et consilium. Monabit porro, naturam et consilia Dei, aliis in locis perspicue declarata, non euerti posse, sed his inniti omnia debere. Dabit quoque operam, vt finite ac proprie loquatur. Nam cui dicimus, vt hoc vtar, studio se uero opus esse, finem superioribus sceleribus fieri debere, is quomodo haereat? Idem vero fortasse nimium ab se postulari existimet, si necandam cupiditatem, abolenda membra, seque mori debere audierit. Signabuntur vero etiam limites notionum, cum communium, quae sunt

*) I. Epist. Ieann. 2, 16.

sunt fundamenta, ut officii, liciti, argumenti, adminiculi; tum earum, quae virtutes singulas et officia, singula indicant ut moderationis, saepe illae simillimae: ne aliter atque aliter adpellanda re, modo amplificando, modo coartando eius ambitu, incertos, quid agant, relinquamus auditores. Ac fatemur quidem, hac via doctorena non persuasurum semper, quod vult, iis, quibus semel infixae sunt istiusmodi opiniones, cum isti nulla probent placita, secundum quae vel explicetur locus, vel res aliqua diiudicetur; sed praemuniturum animos, adhuc ab opinionibus integros, et manu veluti ducturum, ut experiantur, his ita intellectis se uti posse, hic esse aliquid certi, sic se in omnibus vitae partibus fore christianos; ut Deum adeo venerentur et laudent, qui beneficium religionis exhibuerit, quo, quidquid vspici est conditum ab ipso, et utiliter institutum ab hominibus, saluum et intactum relinquatur, tantummodo usus earum rerum legitime gubernetur.

Si vnum genus addere licet, experiendum etiam est, quidquid efficere religio soleat et debeat, id eam efficere morali, ut cum scholis loquamur, modo, hoc est, animo per sententias et argumenta, cogitata, intellecta et probata, huc adducendo, ut velit possitque sic potius statuere et agere, uti didicit, quam aliter. Nam hoc cognito, intelligitur, esse religionem naturae nostrae, siue animi nostri institutioni, congruam; eam, quia talis sit, postulare, ut sponte sumamus bonos sensus et recte agamus, et sponte sentire atque agere ibi esse, ubi malumus in sensibus et factis argumenta sequi, quam spernere ac repudiare;

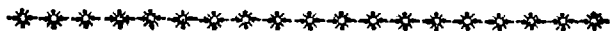
eam

eam improbare, quidquid ab insciis, nihil cogitantibus, nihil deliberantibus, nihil sibi proponentibus fiat, aut iis sic tribui et euenire videatur; eam redire cum primis ad interna, sine quibus externa nihil valeant; eam non esse otiosorum; sed, dum adminiculum exhibet, doctrinam, nos ad illius usum amandare, neque velle a nobis illapsurum numen ipsam (immediatam operationem) expectari, aut adiuuentum diuinum, eum usu doctrinae coniunctum, ab hoc usu seiungi, et solum expecti; eam, dum spondet profecturo auxilium Dei ad successum, ponere, non omnia fieri a Deo, sed, qui adiuuetur, hunc ipsum agere debere, in quo adiuuetur; certum porro signum, quo homines agnoscant, se religioni debere, quidquid tranquillitatis et emendationis teneant, contineri ea re, si e doctrina hauserint haec bona, ea videntes haec sint adepti; esse perpetuo incremento locum, et indefessae exercitationis necessitatem summam; hac natura religionis et nostra, cui se accommodat religio, niti, quod erga eam cognitam alio atque alio modo se gessisse vim ad praemium aut culpam habeat. Quae si scitu sunt vtilia, horumque ignoratio aut perturbatio multos in statuendo et agendo errores genuit: diligenter haec natura religionis declaranda erit, vt usu quisque suo experiatur, an sit morali modo per eam tranquillatus et correctus. Nec difficile hoc erit de ea religione demonstrare, quae in partibus operis, a Christo administrati, nexum, causas, consilia, effecta et fructus respici vult, vt in factis, quae in sensus incurrunt, et historiae sunt, exstare documenta diuinorum attributorum mo-
nea.

neamur, ea indagemus, repertisque nos accommodemus adprobatione, sensu, vita; quae non modo docet, promittit, praecipit, sed horum omnium causas etiam commemorat, cur vera, certo expectanda, utilia et necessaria sint; quae agendi argumenta, praeter necessitatem et utilitatem, repetit etiam à dignitate ex imitatione Dei, ab auctoritate exempli Christi, ab aequitate, decore, laudè; quae per haec ipsa remouet impedimenta, errores, ante captas opiniones, vim et frequentiam et suauitatem adpetitionis illicitae, ac, dum his robur detrahit, animum ad contraria et meliora roborat, ut iam non modo inclinatus velit, sed roboratus possit melius sentire et agere; quae precandi adminiculum ideo commendat, ut expetentes sibi auxilium diuinum animo haec praesentia habeant, esse sic agendum, se labi posse et solere, non satis esse scire, quid agendum sit, et agere omnino velle, sed in dies attendendum atque cogitandum esse, hodie quoque sic agi debere, propositum saepe denuo capiendum, in hac re respiciendum esse ad Deum, hunc et promississe, et adnuere successum. His modis adgredi animum, si non est, morali modo adgredi: quid tandem erit? Hoc modo et his adminiculis an quis fuerit tranquillatus emendatusque, si non potest experiri: quid tandem poterit experiri? Ac si fuerit expertus, concedere debet omnia illa, quae paulo ante diximus inde consequi. Quibus concessis, de natura religionis verissime iudicabit, gratulabiturque sibi beneficium, sui animi naturae conuenientissimum.

Hæc, quibus plura poterant addi, exposita in Ernestii egregia disputatione de disciplina christiana, hæc ergo qui experitur, is multis de causis amare atque venerari religionem discet, eamque ab omni fraudis suspitione liberare, et optime ab aduersariis defendere. Sed qui nominatim usu experitur et cognoscit, ineunda via, sibi a religione ad tranquillitatem et emendationem monstrata, se ad hæc ipsa bona peruenisse, ad quæ antea neque adspirauerit, neque peruenierit, is iam concludere hinc poterit, ut supra vidimus, ad quem auctorem hæc institutio sit referenda. Ut autem facilius et certius concludat, monebitur, ne adquiescat lætando iis bonis, quæ tenet, oblitus auctoris; sed ut redeat sæpe in memoriam superioris vitæ, eiusque ab hac ratione, quam nunc sequitur, dissimilitudinem spectet: ut attendat, nuperæ vitæ peruersitatem aliquamdiu nullare corrigi potuisse, aut, si quid immutatum fuerit, externam mutationem fuisse; ut primum vero doctrina serio cogitari coepta sit, veluti sedem peruersitatis intus euersam esse, et ut doctrina magis magisque cogitata sit, ita magis etiam peruersitatem correctam esse; rursus ut primum se gnescat ipse aut dormitet ad usum doctrinæ, ita moueri ac redire plus peruersitatis, simulatque vero denuo ad doctrinam studiosius se dederit, minui rursus peruersitatem; nihil ad animum suum tantum valere, quantum hæc doctrina valeat; huius dictata et præcepta se contuentem magis percelli, quam alia cogitantem; alia, quæ ad agendum moueant, argumenta relinquere ferre, quod excuset aut sibi seruet, religionis doctrinam

strinam praecidere; per Dei καρδιογνώσις cogitationem, quidquid vulgo seruetur et excusetur, et istud quoque accusare, improbare, eiectum velle. Fierine potest, vt haec expertus diu dubitet, an praestet nunc, et celerius quidem certiusque; quae nuper non praestiterat? an probare velit debeatque; vt vtilem *θεωρίαν*, cui superstructa sit haec *πράξις*? Num suspicari; aut angi cura poterit, an per hos, qui viam hanc monstrarint; fortasse turpiter deceptus sit? Dubitabitne; an beneficio sit ornatus, et per Deum ornatus? Cunctabiturne; ad quem omnia corporis externarumque rerum bona refert; ad eundem hoc tantum ac tam nouum animi bonum referre, quo suae dignitati felicitatique redditur? quò iam auctus scit, et solet suae cum Deo necessitudini, et recte, et libenter, et facili negotio, se conformem gerere? Recusabitne; cui omnem suarum rerum successum acceptum refert; huic in vna hac re, quae est vna omnium difficillima, successum adscribere? Monebitur verò etiam, vt recordetur; quid interdum serio de se cogitans senserit, quid, tactus ea re, quod se praeter modum a norma recedere viderat; sperauerit metueritue, quo sensu animi fuerit adfectus; cum alios morientes vidit; aut idem sibi imminere cogitauit; aut periculum mortis subiit. His enim in memoriam reuocandis sentiet; se talibus temporibus agnouisse serio, indigere se clementia, venia, solatio; et auctoritate promittentis haec omnia Dei; concedet item atque profitebitur; se tum his omnibus esse erectum confirmatumque, et probatis veniae impetrandae conditionibus; a Deo constitutis; lubentius atque studiosius finem fecisse priscae peruersitatis morum atque vitae.

XII

Ostenditur

*quibus causis allego-
riarum interpretatio
nitatur.*

Vbi Homerus de Mantii cuiusdam familia loquitur, Polyphidem, eius filium, ab Apolline hoc beneficio ornatum esse narrat, ut futura posset praedicere; Clitum vero, alterum eius filium, ab Aurora refert ablatum esse, ut in posterum inter deos versaretur *). Quae hic de formoso Clito aliorum translato traduntur, ea non retulerim ad amores Cliti et Aurorae, aut omnino ad illud genus fabularum de mutuis deorum hominumque connubiis, quod ideo excogitatum erat, ut nobilium virorum auctoritas et virtus hac natalium opinione illustrior redderetur. Ut enim in eiusmodi narrationibus fere mentio prolis fit, connubio tali procreatae, et praecclare factis celebratae: ita hoc in loco nihil est de prole, ac ne in terris quidem ulterius fuit Clitus; sed Aurora eum ideo abstulit, ut inter deos versaretur. Quod quidem additamentum et permittere videtur, et vero etiam flagitare, ut allegoriam agnoscamus, siue euentum, non verbis suis et propriis, sed ab alterius rei similitudine huc translatis, expressum. Videtur ergo describi Clitus, puer aut iuuenis, *praematura morte*

*) Homer. Odyss. 15, 249-251.

morte his terris exemptus *); et ita exemptus, ut, liberatus necessitate subterranei loci adeundi, quem umbris vulgo assignavit antiquitas, sublimis in coelum abiret, diisque interesset, siue *statim a morte corporis* maiore, quam vulgo fit, et *perfecta felicitate* frueretur. Sic familia Mantii duobus duorum filiorum bonis fortunata fuit, honore et auctoritate alterius, alterius praematura morte, hoc est, iam in pueritia perfectae felicitatis initio. Exprimatur ergo hac narratione idem fere, quod nostri homines hunc in modum elocuti essent: O fortunatos iuuenis beneficiis parentes, quorum alterum filium Deus interpretem suum ad homines esse voluit; alterum, florentem aetate, et adhuc moribus integris, ad se in coelum recepit **).

Huius interpretationis allegoricae causas proferre, non difficile videtur. Ut enim mittam, de quo vel e Palaephati et Heraclidis Pontici libellis constat, homines aetatis priscae veritatem historiae euentorumque in huiusmodi descriptiones, et modos loquendi allegoricos, mutasse: sed hoc missò, certum est, nominatim narrationes de hominibus,

A a 2

ab

*) Sic locum hunc intellexerunt et alii, et Heraclides Ponticus (de allegor. Homer. p. 492. in Gal. opus. myth.), Eustathius ad Odyssaeam (p. 1527. v. 50. p. 1780. v. 49. ed. Rom.), Winkelmannus in libro, Dresdae a. 1766. edito, *Versuch einer Allegorie besonders für die Kunst*, p. 80.

**) Etiam paganos praematuram mortem reposuisse in documentis benevolentiae diuinae, et aliunde constat, et e Plurarchi consolatione ad Apollon. (Vol. 6. p. 420. ed. Reisk.), ubi multorum loci collecti exhibentur. Cf. Clericus ad Menandri et Philem. reliquias, p. 46.

ab Aurora natis, dilectis, raptis, iam a multis veterum modo e physicis, modo ex historia, explicatas esse. Nam quod Memnon, rex Aethiopiae fortissimus ac formosissimus *), Aurorae et Tithoni filius dicitur, Tithonus vero ab Aurora raptus: partim filius Aurorae simpliciter est homo, in orientis plaga natus, fere vt in hebraeo sermone filii regnorum et oppidorum sunt indigenae; partim filius Tithoni, ab Aurora rapti; est filius patris, in aetatis flore mortui **). Vbi autem Cephalus, ab Aurora raptus, Phaethontem ex ea genuisse fertur, ibi physica et historica commixta sunt. Nam aurora, mater τῆ Φαέθοντος, est sine ambagibus, aurora diem agens, Φωτφόρος, lucifera, plane vt sol, pater τῆ Φαέθοντος. Sed fuit etiam homo, Phaethon, formosus Cephalii regis filius, alicuius templi custos a patre constitutus. Quid ergo homines prisca? Historiam, patrem Phaethontis fuisse Cephalum, breuis aevi virum, commiscet cum physicis, tropice expressis, matrem τῆ Φαέθοντος (lucis) esse auroram, et sic detorquent in fabulam, Cephalo et Aurora parentibus natum esse Phaethontem, Cephalum vero ab Aurora raptum. Quae res, vt fit, non a poetis tantum decantata, sed operibus etiam artis efformata est. Legat aliquis Pausaniam ***), de statua Aurorae Cephalum leuantis loquentem, et videat, an non insint manifesta historiae, per allegoriam corruptae, vestigia. Si ergo et filii Aurorae, et ho-

*) Quinti Calabr. Paralipom. 2, 493 seqq.

**) Vid. Eustathius in locis, supra indicatis.

***) In Attici, c. 3. p. 8. ed. Kühn.

homines ab eâ rapti, opinione atque consuetudine veterum aliud significant, quam quod e verbis intelligi potest: etiam superiorem de Clito narrationem simili modo exortam, intellectam, et ad fabulas traductam esse, credibile fit. Reliquae causae cui non sponte in mentem veniant? apud omnes nationes primam aetatem cum aurora, oriente sole, et illucescente die conferri, omninoque initia movendi, agendi, sperandi, laetandi, tropis ab aurorae similitudine ductis exprimi, vitam denique, in coelis cum deo transactam, existimari longe felicissimam. Sic homo, e terris ad veriorem felicitatem ocius translatus, dici potuit ab Aurora raptus, ut diis interesset. Si quis Heraclideam et Eustathianam admonitionem sequi velit, qui tradiderunt, iuvenes praematura morte sublato ante lucem, sub ipsum diluculum, humari solitos esse *): hinc quoque intelligi poterit, cur eos ablatos ab Aurora dixerint. Sed fortasse hic mos non certis rei, in facto positae, testimoniis confirmari potest, sed fictus potius est ab his, qui allegoriae huius causam speciosam reddere vellent. Verum non pugno.

At Clitus tamen ab Aurora pulcritudinis causa perhibetur ablatus, id quod cum illa de praematura morte explicatione non convenit, sed ad fictas de connubiis hominum deorumque narrationes referendum videtur. Quid vero, si hoc, ut in allegoria fit, merum eius additamentum est, mutataque semel mortis praematurae notione in

A a 3

notio-

*) Exempla Galeus ad locum Heraclid. p. 492. collegit.

notionem raptus, adiungi coepit fabulosa raptus causa, ut historia corrupta in speciosorem abiret fictionem? Sed ne opus quidem est hoc effugio, Nam fuit antiquioris temporis opinio, non fortes modo, et de humano genere aut patria meritissimos viros, consortio deorum dignos esse, sed formosos etiam homines *): non quo corporis intelligeretur forma, quatenus ad amorem alliceret; sed quatenus esset insignis praestantia, eximium bonum, fecernens aliquem vulgo, et euectum ultra ceteros diis similem reddens, quasi divinae pulcritudinis homo esset idem vita cum diis dignus. Ut enim quidquid, praeter modum excellens et augustum, a Deo ortum erat: ita idem, dignum Deo, ad eum reuerti credebatur, ut, perfecta felicitate dignum, ea etiam potiretur. Socrates adeo voluit in huiusmodi narrationibus pulcritudinem animi intelligi, ut in quodam Xenophonis loco **), quamquam ad meum sensum subtilius, quam verius, disputat.

Quod si inter veteres, adsuetos rei ita cogitandae atque eloquendae, quidam artifex in sepulchrali monumento effigiem Aurorae, infantem vlnis leuantis, expressisset: sine dubio quilibet sponte intellexisset, situm ibi esse infantem, praematura morte humanis rebus exeuntum. Quod enim sic cogitare et eloqui solebant, id cogitare hoc loco coegisset sepulchri adspectus.

Iam

*) Apollon. Rhod. Argon. 3. 115, ubi, missis nugis de Ganymede, eum, ut inprimis formosum, simpliciter inter deos receptum dicit, eorum conuictorem futurum, h. e. felicissimum.

***) Sympof. 8. 29. 30.

Iam in hoc allegoriae antiquissimae exemplis tria possunt obseruari: *esse duarum rerum similitudinem*, mortis et raptus, aurorae et aetatis primae; *eam aliqua tantum ex parte spectari*, ut rapiens Aurora sit mors praematura simpliciter, omnibus aliis missis, quae de morte, prima aetate, aurora et raptu dici cogitarique possunt; *quae pars spectanda sit*, nempe mors praematura, id per adiuncta (*περιστάσεις*), hoc est, feriem orationis et historiam, *definiri*, quia partim diserte additur, ad deos translatum hominem esse, partim mos ita loquendi fuit, et hominibus illius aetatis cognitum, hunc esse terris morte praematura exemptum. Proinde poteram, vel vnum hoc exemplum secutus, de allego-riarum tractandarum modo studiosos harum literarum admonere, iisque causas, cur sic potissimum tractandae essent, in animum reuocare. Sed exemplum huiusmodi, a poeta fictum, aut ab artifice inuentum, videatur alicui nihil auctoritatis ad praecipendum habere, ad regendumque de re iudicium parum idoneum. Addam ergo aliud, ex historia depromptum, de cuius sensu nemo dubitare potest: si fortasse denuo adpareat, tria illa, quae modo dixeram, hic quoque coniuncta esse, et causam sic potissimum interpretandi continere: Tarquinius Superbus, a filio de stabilienda Gabiis potestate per nuncium consultus, fertur, in hortis inambulans summa papauerum capita decussisse; ceterum nuncio nihil respondisse. Nihilominus filio patuit, per has ambages patrem significare voluisse, proceres ciuitatis ante omnia tollendos esse, si ipse vellet summo imperio

potiri *). Iam et in hac allegorica responsione primo duarum rerum similitudo est: ea deinde aliqua tantum ex parte spectatur, ut summorum papaueris capitum decussio simpliciter sit caedes procerum: denique adparet ex adiunctis, quoniam tyrannidem adfectans tyrannum ea de re consulit, eique respondetur, papauerum capita decussa esse, significari vnum illud necessario, summa reipublicae capita e medio tollenda esse.

Si ne hoc quidem exemplum, quamuis verum, certum, perspicuum et euidens, ad diiudicandam rem sufficere videatur: licebit addere omnes, quotquot sunt, allegorias, aut usurpatas iam et dudum expressas in carminibus, operibus artis, dogmatibus philosophorum **) aequae ac religionis nostrae doctorum ***), sententiis, proverbiiis, oraculis, mysteriorum Eleusiniarum reliquiis †), sacris arcanisque Aegyptiorum figuris ††), symbolis, emblematis, historia denique fabulari; aut ab artificibus recentioris aetatis inuentas,

et

*) Liv. I, 54.

**) Pythagoreorum potissimum, Heracliteorum et Orphicorum. Orphei quidem sententias Eschenbachius in Epigene collegit.

***) Mutationem hominis in melius commendare praeepto de necando, exuendo et induendo homine, transeundo a nocte ad diem, quid aliud est, quam per allegoriam docere?

†) Platon. Phaedo c. 13. Videntur etiam Samothracica sacra fuisse nihil aliud, quam Orphica philosophia, allegoriis inuoluta. Cic. N. D. I, 40.

††) Cf. Herapollinis hieroglyphica: etsi multa huius libri capita non tam ad allegorias referri possunt, quam ad *εικονολογίαν* omnino pertinent.

et a Winkelmanno nuperrime demonstratas *): et quouis pignore contenderim, si verae sint allegoriae, (id quod paulo post definiam) ipsa illa tria, quae iam bis commemoravi, in omnibus reperiri **). Sed quod omnibus exemplis constanter commune est, quantumvis variatis ceteris partibus, id sine dubio naturam rei, et id, quod necessarium est, continet. Si vero is, qui in rebus, quas homines omnium aetatum atque nationum constanter cogitarunt, dixerunt, inuenerunt, elaborarunt, docendi, monendi et oblectandi causa, si, inquam, is tenet, quod naturale, necessarium, et omnibus exemplis commune est: sequitur, eum et hoc tenere, quid, quantum, quomodo in talibus quaerendum sit, ne iusto plus quaerat, hoc est, abhorrentia ab ipsa re, et hominum perpetua sentiendi, loquendi agendique consuetudine. Sic demum talia recte tractabit interpretando.

De his tribus rebus, quae in vna qualibet allegoria occurrunt, nunc quaedam dicam, ut literarum studiosi, qui his uti velint, habeant interpretandi principia, quae in scholis dicuntur, vnde concludant, quid agendum sit, aut, si quando egerint, examinare possint, quae egerint.

A a 5

Ac

*) In libro ante indicato. cap. II.

**) In discessu animi a corpore apud Platonem, aut secessionem illius a mundo apud Epictetum et Marcum Antoninum, est vnus cum altero similitudo, discessus aut secessionis cum desinendo: ea spectatur tantum aliqua ex parte, ut animus desinat consuetudinem sensuum sequi: hanc vero partem spectandam esse, cum e consilio dicentis in quolibet loco, tum e totius disciplinae nexu cognoscitur.

Ac primo quidem in omni allegoria *duarum rerum similitudinem* esse, per se non eget verbis. Nemo enim dubitat; nec potest allegoria intelligi, quae non habeat hoc; et quotquot eam defini- runt, in hoc saltem omnes consenserunt, quam- quam verbis differunt; denique quaecumque no- mina huic allegorico dicendi generi ab hominibus imposita sunt *), ea de comparatione alterius cum altero simili explicantur. Sed cum nec quaevis duarum rerum similitudo, nec cuius eius expri- mendae modus, allegoria sit: videtur eius defini- tione utendum, ut, quid hic intelligi velim, ad- pareat. *Dico igitur allegoriam, modum sententiae*
inte-

*) Ἀλληγορία, quoniam aliud, quam intelligi de- bet, h. e. tantum simile quid dicitur. v. Heraclid. Pont. p. 412. Τρόπος, quoniam cum eo, quod di- citur, cogitando coniungendum est aliud, idque simile. v. Plutarch. de poet. leg. c. 4. et Krebs ad h. l. Τὸ μυσικόν, quia eo, quod dicitur, aliud simile reatum et occultum latet: ut saepe apud Philonem Iudaeum. Τὸ αἰνigma, quia teste indicatur aliquid, simile huic, quod dicitur. Τὸ ἕθικόν, apud eum- dem, quia res in facto posita, similitudine obser- vata, mutantur in disciplinam conformandi animi et ad intelligendum, et ad agendum. — Fuerunt etiam, qui in euangelio Matthaei (13, 11.) γινῶναι τὰ μυστήρια τ. βασ. τ. ἕρ. interpretarentur, *perspicere sen- sum sermonum occultorum*, i. e. allegoricorum et parabolicorum, *quibus indoles coetus christiani adum- bratur*. Certe qui dixerat, suis discipulis concessum esse, illa μυστήρια perspicere, iisdemque deinde para- bolis explicandis naturam coetus christiani explicat, is facto et re declarat, hunc perspicere μυστήρια, qui sensum illarum parabolarum et allego- riarum tenet.

integrae *) *sic exprimendae, ut loca rei, quae proprie dicenda erat, dicatur res, ei similis.* Cum, ut hoc vtar, Cicero **) dicere vellet, se, quondam inter principes administrandae reipublicae, nunc in ultimis esse, et a nemine consuli atque audiri, dixit potius, se in puppi sedisse, et clavum tenuisse, nunc vix in sentina locum esse. Itaque loco integrae sententiae, quae proprie dicenda erat, rem ei similem posuit. Aut cum Petrus ***) apostolus ostendere vellet Hierosolymitanorum sententiam, Iesum, quem ipsi regem agnoscere noluerunt, tamen esse coetus regem et dominum, quoniam nitatur contineturque coetus, dixit potius, lapidem, ab his, qui domum exstruere voluerunt, abiectum, tamen in angulo parietis positum esse (sustentantem quippe atque neclentem aedificium).

Ita quidem allegoriae differunt ab aliis similitudinum exprimendarum generibus, velut a metaphoris: illae enim integras sententias, haec singulas tantum notiones similes permutant: differunt item ab iis, quae in libris sacris nominatim parabola dicuntur: haec enim sunt narrationes de serie cuiusdam euenti, fictae nunc quidem, monendi atque illustrandi causa: alias vero παραβολή omnino est vlla quaelibet comparatio. Differunt denique ab eo genere narrandi, quod Aesopicum dici consuevit. Rursus, vbi poetae, oratores,

**) Volo hoc, ein ganzer Gedanke, siue vna constet propositione, siue pluribus.

*) Ad Div. 9, 15.

**) Act. Apost. 4, 11.

tores, et alii vtuntur comparationibus, plene atque perfecte ita expressis, vt protasi adiungant apodosin, velut cum turbulentam concionem comparant mari fluctuanti, hanc nemo allegoriam appellat, quia vtraque res similis coniunctim dicitur, non vero vna loco alterius ponitur. Simul atque vero sententiae integrae exprimentae causa vnum id, quod alteri simile est (protasis), ponitur, omisso altero, cui illud simile est (apodosis), omnes esse allegoriam fatentur. Hanc ergo loquendi consuetudinem secutus, allegoriam ita potissimum definiendam putavi. Vbi enim de rebus, vsu hominum atque sermone tritis, interpretandi causa iudicamus, ibi non ipsi rem constituere, qualis esse debeat, nec pro arbitrio definire; sed, vti nobis offertur, spectare debemus, ne nostra potius opinione aestimemus, quam vsu et consilio ipsorum, quos nobis interpretandos sumimus. Ac ille quidem, qui de virtutibus et vitiis allegoriae praecipit, et allegoriae naturam, qualis esse subtiliter spectata re debeat, constitutere vult diligenter, poetisque et artificibus leges scribere exactas, is receptam consuetudinem deserere, vitia eius arguere, rem melius et acutius definire, et sic viam ad incorruptum iudicium, et ad irreprehensum vsum, pandere potest. Ego vero ex obuiis exemplis rem erutam exhibeo, quia illis exemplis interpretandis principia subministro. De reliquo, nisi fallor, etiam in artis operibus talis est allegoriae natura. Subsunt igitur allegoriae imaginum, quae oratione exprimi solent, generica

Quod si subsunt imaginum generi, necesse est, *rem similem*, loco ipsius rei positam, *aliqua tantum ex parte spectari*, ad excitandam in animis aliorum sententiam illam integram, quae reticetur, et maxime tamen atque proprie intelligi debet. Et hoc est alterum, omnibus allegoriis commune, cognosciturque cum natura rei, tum vitae communis usu. Natura quidem huius rei, ut ab aliis centies dictum est, his continetur: non esse duarum rerum perfectam similitudinem; sed semper aliquid diuersitatis relinqui: res toto genere diuersas, adspectabiles adeo et intelligibiles, comparari posse, ideoque tum non modo non omnia, sed pauca sibi mutuo respondere. Haec ut certa sunt, ita non minus certo efficitur inde, non valere comparisonem vllam ad subtiliter docendum, ut rem explicet accurate, definiat, argumentisque, ductis a natura rei, confirmet; sed ad illustrandum atque oblectandum, ut illustrando inchoetur notitia rei, aut eius intellectus utcumque adiuuetur, et adsensus eliciatur, oblectando tarditas excitetur, ut velit libentius discere, atque aliquid saltem memoria tenere. Verum his nolo immorari; etsi iam per haec necessario concludi potest, non nisi partem rei, quae cum altera confertur, spectari debere; neque vinqquam allegoriam fundamentum subtiliter docendi, hoc est, rem omni ex parte accurate cognoscendi declarandique, fieri posse; neque inde notionem naturamque rei, attributa omnia plene ac perfecte, argumenta denique et conclusiones peti, ut petuntur e loco, vbi res ipsa proprie tractatur.

Communis vero vitae usus, plerumque fidelissimus interpretatur naturae rerum popularium, idemque semper certus testis sensus communis, nunc constat consensione hominum, etiam indoctorum, in proponendis et intelligendis et ad usum vitae transferendis allegoriis, quibus proverbia et sententiae solent exprimi. Quem modum proponendi et intelligendi si quis attenderit, et, quae ratione metaphoris, comparationibus, allegoriis, fabulis, parabolisque adficiantur, adiunxerit: intelliget, si qui modo rem, de qua sermo est, et linguae indolem tenuerint, quam acute tantum, quantum dicitur per similitudinem, videant; quam apte id, quod est in similitudine, adstringant ei, quod latenter simul exprimitur; quam certo negligant ea omnia, quae similitudine quidem continentur, sed nunc non ad rem pertinent; quam dextre talia repetant monendi causa; quam opportune agendo ea sequantur; quam constanter, si quid interdum nimis urgeatur, id ioco, risui, lusui verborum atque hilaritati tribuant, atque eos, qui nimiumurgent, dicant captare verba, pervertere, apte inepte ludere in verbis, eos vero, qui non assequuntur, talia non esse urgenda, obtusos ac stupidos censeant, et rideant. Et videtur interdum plebs miratura, si doctorum virorum commentarios legerit, in quibus metaphoras et allegorias cum pulvisculo excutiant, aut his, quae a vulgo statim intelliguntur, magnam omnis generis doctrinae copiam adfundunt. Neque vero mihi obiicietur, ab indoctis haec non semper intelligi. Ideo enim dixeram, si rem et linguam tenuerint, expeditum iis talium sermonum intellectu

rum esse. Quod si quis futuras res imaginum umbris occultat, si disciplinam integram obducit Heracliteis coloribus, si res ab intelligentia populari remotas procul monstrat, si novas, et in omni rerum naturam non obvias, figuras fingendo componit, si nostrarum linguarum simplicitati adfuetos ad orientis igneam vim, sublimitatem, tumorem, redundantiam transducit: non poterit ab indoctis intelligi.

Si ergo natura rei euincit, non posse allegorias aliter proferri et intelligi, vita vero communis confirmat, non solere eas aliter vulgo intelligi, quam ut aliqua tantum ex parte similitudo spectetur: sequitur, aberrationem ab hac re grauissimum esse errorem, in quem interpret allegoriae incidere potest.

Tertium erat, *qua potissimum parte in singulis locis spectanda esset similitudo, id semper per adiuncta (περιστάσεις) defini.* Sed scire, quatenus certo in loco certa similitudo iudicanda sit, id caput rei est. Nam omnes res similes, etsi non omni ex parte similes sunt, tamen pluribus de causis conferri possunt; et quacumque de causa conferantur, quacumque parte similitudo spectetur; bonus sensus in multis locis effici potest: ut fit in admonitione de vitando fermento, in sacris libris obuia *), qui modo doctrinam falsam, modo flagitia fermentum adpellant; aut in verbis luminis, caliginis, vitae, mortis, coeli, terrae, quo-

*) Matth. 16, 12. 1 Cor. 5, 6. In priorē loco fermentum cum errore, in posteriore cum vitio comparatur.

quorum multiplicem et ambiguum significatur, et inde natas interpretum dissensiones, nemo nescit. Quid ergo certi habebimus, si alter hoc, alter illud malit; vnus angustius, alter laxius interpretetur; et quilibet tamen aliquam sententiae suae speciem conciliare soleat; saepe vero etiam possit? An dirimetur controuersia, si vel vnum plane et vbique excludamus, vel omnia vbique coniunctim intelligamus, et ad efficaciam sensus nescio quam efficiendam in vnum compingamus? Illud iniquum fuerit; et, sine argumentis idoneis, cur aliquid excludatur, arrogans ac temerarium; hoc ab omni lege et consuetudine scribendi, legendique libros aliorum, abhorrens.

Rursus arripere similitudines ope phantasiae, aut inuenire vel obseruare eas ingenii beneficio, non est diligenter et exacte aestimare, examinare, iudicare: vnde, si quis scriptor phantasiae aut ingenio indulgeat, et similitudines sine iudicio profundat; multis in locis plus minus ad similitudinem referri, eaque aliis atque aliis modis spectari potest; nisi aliunde constet, quid et quantum is, qui similitudinem profuderat, intelligi velit. In Euripidis Hecuba *) Polymestor inducitur excoecatus, quo se vertat, nesciens, et cupiens tamen eo auolare, vbi filiorum occisorum corpora iacebant, vt foedam dilaniationem, quam minata erat Hecuba, ab iis prohibeat. Ibi se dicit *σέλ-
λοντα Φάρος πείσμασι, ὅπως ναῦς*. Hoc veterum grammaticorum alius sic explicat, *contrahens vela vt nauis*. Bene. Ita enim Polymestor excoecus se nescire

*) Vers. 1080. al. 1067.

nescire dicit, quo abeat, quia nequit ire coecus, et veluti naui velum contrahit. Alius maluit aliter intelligi, *adornans navigationem*. Dicit ergo coecus, se nescire, quo abeat, etsi paret abitum, abire velit, tamquam *adornans navigationem*. Utraque interpretatio rei, temporis, homini, congrua est: et quamquam equidem priorem malo, cum *ἰσῖα σέλλειν* fere sit, *vela contrahere*; scio tamen, qua ratione posterior per usum verbi *σέλλειν* defendi possit. Accedere igitur aliud debet dirimendae ambiguitati, si dirimi potest.

Praeterea sunt, qui res comparent, quae nec possunt per naturam suam, nec solent vulgo usu hominum comparari; sed qui meram sequantur in ea re libidinem. Pindarus *) regem iubet *γλῶσσαν χαλκεύειν πρὸς ἄκρον ἀψευδέϊ*. Video quidem, quoniam praecesserat cohortatio ad iustitiam, hic regem mōneri, ut etiam in sententia dicenda iustitiae operam nauet, ac veluti conformet recte linguam. Sed aliter quoque intelligi potest, et sunt variae viarum ambages, per quas ad propriam notionem iri possit. Proinde fluctuat similitudinis interpretatio, ut saepe in hoc poeta.

Sed ut hi libidinem sequuntur, ita nonnulli in comparandis rebus, quae non possunt per naturam, nec solent consuetudine vulgari conferri, unam hanc causam habent, quod tali rationi disciplina sua sunt adsueta: ut Stoici philosophi, tum cum vel poetas interpretantur **) , vel de se-

veri-

*) Pythior. I. str. 5. v. II.

**) Cic. de nat. deor. 2, 24—28.

veritate in vincendis cupiditatibus; animique commotionibus extirpandis *), disputant. Iudaeorum vero magistri mirum est, quantum sibi in hoc genere licere putauerint, ut, omnibus ad allegoriam et occultum sensum translatis, quidlibet in quolibet loco reperire possent. Quam eorum rationem si quis, in compendium redactam ab Surenhusio **), eo consilio recognoscere velit, ut attendat, quibus fundamentis illae comparationes nitantur: obseruet facile, sic in vita et sermone communi non agi solere, ut causae comparandi ponantur in mero arbitrio, neglecta necessaria et naturali rerum coniunctione. Qui vero Alexandrinae scholae addicti fuerunt Iudaei, ut Philo ***), ut omnes, secuti gnosticam rationem, (quam quidem hic laxiore significato dico,) ut alii ecclesiae christianae doctores †); hi, etsi non malo consilio ††) scriptum (literam), reliquerunt, ἐρμηνεύειν commendarunt, et omnia transducere studuerunt ad τὸ νοητὸν et τὸ ὑψηλόν, tamen via legi-

*) Vid. p. 377. not.

***) In βιβλία καταλλαγῆς, praesertim libro tertio, p. 57—88. Illustravit rem exemplis, et alios scriptores de hac re laudavit Vitranga de synagoga 3, 1, 5. p. 673.

***)) Satis exemplorum collegit doctissimus Carpouzius in exercitationibus in epistolam ad Hebraeos e Philone, pluribus in locis.

†) Vid. meritissimus Semlerus in integra parte prima libri perutilis, Vorbereitung zur Hermeneutik, ubi de Iudaeis pariter atque Christianis dicitur. Cf. Turretinus de S. S. interpretatione cap. 4. p. III. ed. Teller.

††) Vid. praefat. archaeolog. iudaicae Iosephi, sect. 4.

legitima non semper inceserunt, historia plane deserta, in eiusque locum substituto alio verborum sensu, confictis|falsis etymologiis, graeca philosophia cum Mosaicis narrationibus coniuncta, et saepe opinionibus suae scholae positis, ubi simpliciter monendum et hortandum erat. Vno verbo, historiam, quae iis occasionem monendi et philosophandi praebere poterat, mutarunt in ipsam admonitionem et philosophiam.

Alii denique tot allegorias vnum in librum*), aut in vnum opus artis **), compingunt, vt, dum integram rei naturam per meras imagines adumbrare conantur, propemodum a nemine intellegantur.

Cum vero, nisi fallor, hae praecipuae causae sint ambiguitatis, obscuritatis, dissensus, et erroris in interpretatione allegoriae: haud dubie caput rei est, nosse, ex qua potissimum parte, in eo potissimum loco, quem nunc tracto, similitudo spectanda sit. Quod qua ratione per adiuncta definiatur, nunc edisseram. Vt autem in artis operibus variis modis constituitur, quid nunc sibi velint, per inscriptiones, per locum, ubi proposita sunt, per adiectam descriptionem, vnde hieroglyphicae formae certos in Aegypto interpretes habuerunt; vt porro in vitae communis sermone intellectus certus prouerbii allegorici pendet a loco, ubi tale quid dicitur, et ab hominibus, ad

Bb 2

quos,

*) Talia sunt integra systemata allegorica. |

***) Tales sunt tabulae pictae, quae per meras imagines (προσωπα) exprimunt indolem et nexum partium alicuius regni, naturam integram et attributa cuiusdam artis, plurimum artium nexum.

quos, a quibus, et de quibus dicitur: sic etiam in scripta oratione definitur pluribus modis.

Quidquid vsquam in scripta oratione ambiguum est, id certum fit vel vsu loquendi, qui de significatione certa, non ficta, testimonium perhibet; vel orationis serie, quae constituit, quam e pluribus significationibus, per se certis, hic potissimum locus necessario postulet; vel natura rei cogitanda, ubi per vsum loquendi et orationis seriem explicatio duplex locum habet; vel historia. Atque has dico nunc *περιστάσεις* et adiuncta. Sequitur ergo, ut etiam in allegoria, genere quodam orationis, aut per adiuncta haec omnia, aut quaedam eorum, remouenda sit ambiguitas; aut si haec non suffecerint, ne remoueri quidem possit. Iam vero in allegoriae interpretatione vsui loquendi et naturae rei longe praefertuntur series orationis et historia: atque adeo vsus ille et natura rei hic ne multum quidem valent. Nam in allegoria naturam rei cogitare, est, videre, an duae res, et quatenus *omnino* comparari possint. Sed nunc non modo quaeritur, an possint, et quoad *omnino* possint conferri; sed multo magis, quatenus *hoc nominatim loco reuera* sint a scriptore comparatae, et a lectoribus conferri debeant. Pastores dici possunt reges, doctores, ac singuli quidem pluribus de causis: natura enim rei multiplicem comparisonem patitur. Sed nonne ubi vis singulatim quaeritur, qua quis parte *nunc* dicatur pastor? Similiter vsus loquendi grammaticum quidem sensum similitudinis certo potest demonstrare; sed quae res nunc in similitudine, grammaticae intellecta, lateat, siue illud, ad quod

accommodari similitudo transferrique debeat, vsus loquendi demonstrare non potest. Quid est, quod vsui loquendi debemus, ubi Christus discipulos iubet alimenta et enses sibi parare *)? Nihil, nisi ut intelligamus, alimenta procuranda et enses parandos esse. Sed, quod in illo latet, penuriam et odia hominum metuenda iis in posterum esse, omninoque molestias vitae iis praedici, hoc non discimus vsu loquendi. Verissime igitur Ernestius, post mortem quoque doctor et dux meus, admonuit **), allegoricum sensum, si vere aestimes, ne sensum quidem esse; sed eius sensus, qui proprie dicitur, accommodationem ad aliquid illustrandum. Relinquitur, ut, quidnam in loco certo similitudine indicatum sit, per seriem orationis aut historiam definiatur.

Ac de serie quidem orationis nemo cupit admoneri, (res enim loquitur ipsa) vel praecessisse, vel sequi aliquid, quod rei, similitudine tectae, ad spectum lectoribus pandat; atque hoc modo vel consilium dicentis, vel occasionem huius potissimum allegoriae vsurpandae animaduerti: porro, ut plurimum allegorico sermoni verbum proprium immixtum esse, quo, velut ansa prehensa, vis et sensus totius allegoriae deprehendi possit: denique non raro scriptorem ipsum disertam admonitionem de sensu verborum suorum addere. In his vero leuissimum est, occasionem allegoriae vsurpandae obseruasse: nam interdum est multiplex ***); vnde alius interpres aliunde incipit rem

Bb 3

cogi-

*) In euang. Lucae 22, 36.

**) In institut. interpr. N. T. p. 9. §. 9.

***) I Petri 2, 4—9.

cognitare: interdum vna quidem occasio est, omnibusque obseruata, sed allegoria ipsa nihilo minus ab aliis aliter explicatur *). Grauius est, consilium dicentis animaduertisse: nam est consentaneum naturae, aliquem ad id, quod manifeste intelligi vult, omnia, quae propter hoc, quod intelligi vult, dicit, ipsum retulisse, et ab aliis etiam referri velle. Grauius etiam est, admixtum verbum proprium videre, quod vel permuat cum tropico **), vel improviso additur ***), vel, vbi allegoria finita scriptor ipsam rem propriis verbis vberius exponit, legitur †). Quod si scriptor ipse rem explicat, vel per partes eundo et consulto ††), vel obiter et transeundo †††), vel, vt in parabolis, epiphonemate addendo: tum omnis ambiguitas et dubitatio sublata est.

Historia vero quid facit ad sensum allegoriae detegendum atque constituendum? Permultum sane tum, cum in proponendis allegoriis aliquis consulto quamdam obscuritatem sectatur, quam olim, ipso euentu lucem affuidente, nullam fore praesentificat. Ea saepe fuit Christi, in his terris do-

*) In epist. ad Hebr. 3, 11. κατάπαυσις θεῶ. ibid. 12, 18. ὄρος συναϊτικόν.

**) In euang. Ioann. 6, 35 et 47. ἢ διψήσει et ἔχει ζωὴν αἰώνιον. it. 35 et 51, ὁ πιστεύων et ὁ φάγων ἐκ τῆ ἄρτι.

**) Ibid. 12, 36. πιστεύετε εἰς τὸ φῶς.

†) 1 Petr. 5, 9. τὰ πειθήματα. Totus ergo locus agit de calamitatibus, quae ad deserendam religionem animum inclinare possunt, et de necessitate manendi ad constantiam animi.

††) Ephes. 6, 14—19.

†††) 1 Cor. 5, 8.

docentis, conditio. Habebat enim fere auditores imperitos *), magna ex parte opinione inani de splendidissimo regno Messiae captos, plebem promiscuam, nunc cateruatim cum magna doctoris admiratione et praedicatione sequentem, nunc discedentem vel taedio et indignatione, vel nouitatis gratia oblitterata, vel metu molestiarum, in hoc coetu subeundarum, vel doctorum et magistratum Iudaicorum auctoritate et minis, homines denique, non interioris apud ipsum admissionis **), qui domi doctorem interrogare, et

Bb 4

plura

*) Huc refero Matth. 13, 13. Non enim puto hic contumaciam hominibus illis exprobrari: quoniam is, qui sermonem allegoricum non intelligit, propterea nondam est contumax: sed simpliciter hic describi ignorantiam et imbecillitatem, cui attemperanda sit ratio docendi, vt nec plane nescii moneant, nec doceantur ea, quae capere nequeant. cf. Marc. 4, 33. Verba Iesariae aliis in locis aliter ad id, de quo sermo est, transferuntur: et Io. 12, 39. aut Act. Apost. 28, 25. sane continent accusationem pervicaciae.

**) *Exotericos*. Marc. 4, 11. Qui ergo ab his distinguuntur, discipuli Christi, hi necessario sunt *Esotericis*, qui cum magistro familiaritate utebantur, eum interrogare domi poterant (Marc. 4, 34.), hac consuetudinis cum eo perpetuitate iam plura didicerant, vt facilius prouehi possent. His ergo esotericis concessum erat, talia perspicere (Matth. 13, 11.), h. e. ea erant conditione, vt possent facilius perspicere. Nam modus loquendi, *Non concessum est illi hoc*, significat: ille hoc non potest facere, accipere, propter *καρῖστος* animi, corporis, rerumque externarum. Ergo et prouerbum adiectum, *ὅτις ἴξαι — αὐτῶ*, quod in multis humanae vitae causis verum est, hoc loco, vbi de discendo et intelligendo profertur, necessario ad discētes

plura edoceri possent. Hos tales auditores cum nihilo minus admonere vellet, ex altera parte, ut e multis paucula dicam, de lento suae disciplinae progressu, ex altera, de numerosissima sectatorum multitudine, certissime expectanda; neque vero posset hoc sine circuitione semper proloqui, ne per illa bonas mentes deprimeret, leuesque plane abigeret, per haec iactator videretur, qui incredibilia diceret: proposuit quasdam similitudines, quibus olim in memoriam reuocatis intellecturi essent, non mirum esse, si res ita potissimum se haberet; cum eam praedixisse. Qui ergo non credituri erant docenti Christo, doctrinam, cuius sectatores publice prohiberentur sacrorum iuriumque communiione *), vergente saeculo primo per omne imperium romanum celebratissimam, multorumque millium assensu comprobata fore, his interea ostenditur similitudo exiguae copiae fermenti **), per magnam farinae massam distributi, gra-

discentes et intelligentes referendum est interpretando, in hunc fere modum: *Qui iam aliquid didicit, iam fundamenta iecit, is facile plura potest addere, his fundamentis superstruere. Qui vero vix primis labris rem degustauit (ὁ μὴ ἔχων), is adeo non facit progressus, ut etiam pauculorum, quae fortassis arripuerat, oblivisci possit atque soleat.* Unde apud Lucam (8, 18.) additur: Excutate animum et sensum vestrum tum, cum quis vos erudit, an intelligatis, an, si obscurum sit, cupiatis intelligere, an impedimentum intelligendi sit in vestris viribus, moribus, cupiditatibus, institutis et negotiis vitae: nam nisi iam quaedam initia cognoscendi facta fuerint, non potest esse spes proficiendi.

*) Ioann. 9, 22.

**) Matth. 13, 33.

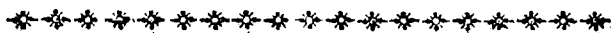
granuli *), procerum et patulum fruticem gignentis. Sed qui deinde vicissitudines coetus christiani viderunt, ab his sermones eiusmodi facillime intelligi potuerunt, euentu cognito. Et necesse est, vt persuasio de auctoritate, fide, diuinaque legatione Christi, qui haec tam accurate adumbrata praedixerat, multorum animis etiam hac de causa penitus ingenerata sit et infixata, quod euentum diuinitus respondere cognouerant. Nos quidem et hos, et alios sermones, quos de certaminibus, quae ferere vellet **), de incendio ***) , cuius auctor ipse vellet esse futurusque esset, de ieiunio ****), apostolis imminente, obscurius habuerat, vnde tandem intelligimus? Nimirum ex historia. Euentu edocti scimus, per doctrinam religionis diuisa esse hominum studia, sequentibus aliis hanc doctrinam, aliis tam oppugnantibus: et haec esse illa *certamina*. Experientia moniti didicimus, magnam rerum conuersionem per doctrinam christianam effectam esse, inque hac *incendium* agnoscimus. Historia loquente audimus, post discessum Christi ex his terris vitam apostolorum plenam molestiarum miseriarumque fuisse, et hoc esse illud *ieiunium* statuimus.

*) Ibid. v. 32.

***) Matth. 10, 34. μάχαιραν βάλλειν.

****) Luc. 12, 49.

*****) Luc. 6, 34. 35.

XIII

De

nexu significationum eiusdem verbi.

Non iniustae sunt eorum querelae, qui in linguarum studio memoriam aut vnam, aut iustoditius, occupari dicunt. Audiendus ergo est, quisquis se habere profitetur, quo memoriam in ea parte literarum adiuuet: siue breuiorem, faciliorem ac certio rem viam monstret; siue doceat, quibus institutis efficiatur, ut tum, cum memoria occupatur, iudicium quoque vim suam exferat, atque adeo ii, qui discunt, et inscii iudicio vtuntur, se eo cum maxime uti sciant. Ita enim fit, ut non modo, praeter sonum et ideam cum eo coniunctam, aliquid amplius cogiteretur; sed a discipulis etiam cognoscatur, quid et quo modo ingenium, memoria, phantasia, iudicium agere soleant, ideoque vel tenerrima aetas, his animi facultatibus obseruandis, dignoscendis atque moderandis adsuefiat. Sed missis reliquis, quae de hoc genere accommodate ad educationem puerorum dudum praecipita sunt, et hodiernum iterari atque commendari solent, vnum in praesenti eorum causa repetam, qui non tam facultate libelli alicuius intelligendi, aut vtcumque dicendi, fructum omnem studii linguarum censent, quam hoc agunt, ut studium illud cum philosophia coniungant, hoc est, causas significationum teneant. Est enim in promptu, si quis sciat, quare aliquid ita

potissimum adpelletur, quo modo plures eiusdem verbi significationes cohaereant, qua ratione ex se inuicem fuerint prognatae, eum, quoniam memoriam iudicio adiuet, rem multo facilius tenere posse, quam qui significationes singulas memoriae simpliciter inculeet.

Sed causae significationum multiplici modo quaeri possunt. Nam alii origines verborum indagant, vel in primitiuis, vel in externa lingua, e qua verba sunt in aliam translata: alii consensum plurium linguarum, praesertim cognatarum, exponunt, et, vt vna in verbo aliquo nexuit plures significationes, sic item in altera euenire putant: alii indolem mentis humanae, et vires, et viam, quam natura in inueniendis necestis que rerum ideis persequitur, obseruant: alii, historia duce, vicissitudines ipsarum nationum cum incrementis, cultu, ornatu, adfectione, subtilitate et copia linguae, qua quaeque natio vsa est, comparant, vt accessiones nouarum significationum, ex his vicissitudinibus, vt e causis, deriuent: alii in animaduertenda similitudine soni et naturae rerum, sono expressae, periclitantur. Nolo iam interpretari, quatenam harum rationum ceteris certior, et ad memoriam, de qua dicimus, fructuosior videatur: nam palam est, omnes esse coniungendas, et, qui reliquis neglectis vnam tenuerint, hos multa aut plane non, aut difficulter, cum opinione sua coniungere potuisse, neque memoriam adiuuisse, sed torsisse, suoque errore alios, qui multa deesse, multa ficta, multa item a vero aliena viderant, ad eam opinionem duxisse, vt nihil esse in his certi suspicarentur, sed dominari libidinem

dinem ingenii, opinionisque vanitatem. Quae quidem suspicio ubi semel animum inuasit, quis non veluti machinatione impressas memoriae verborum significationes recipere malit, quam istius modi commenticiam causam discere? Ita vero fit, vt, quod opinionum huiusmodi auctores voluerant memoriae adminiculo esse, id eam magis etiam fatiget, et, si tirones linguae alicuius discendae necessitatem impositam sibi senserint, onus hoc inuiti et recusantes subeant.

Liceat haec studiosorum causa ipsius historiae auctoritate confirmare. Auctor etymologici magni, quod Fridericus Sylburgius edidit, inter alia et hoc voluit efficere, (nam vnum hoc profecto non spectauit) vt singulorum verborum veluti radicem inueniret. Quam operam vt in pluribus bene collocauit, tum praesertim, cum prima graecae linguae vocabula vnius aut duarum syllabarum fuisse demonstrat*): (est enim verissimum, aliarumque linguarum similitudine confirmari potest:) ita vehementer interdum argutatur, quoniam ubique, etiam tum, cum fieri nequit, praestare vult, et, vt praestet, pro arbitrio, nulla certa perpetuaque lege vsus, omnis generis figuras comminiscitur, transpositiones, permutationes, coalitiones, eli-

*) λῶ, δῶ, βῶ, θῶ, τῶ, σμῶχῶ, σῶχῶ, σεῶ, σεῶ, οῦῶ, οῦῶ, σῶῶ, et multa alia. Cf. Salmastius de Hellenist. p. 391. Hemsterhusius et Valkenarius in multis animaduersionum ad varios scriptores locis. Idem, sed longe alia via, nuperrime in vernacula lingua tentauit Fr. C. Fulda, vir in primis doctus, edito hoc libro: Sammlung und Abstammung germanischer Wurzelwörter, Halae. 1776. 4.

elisiones, adiectiones literarum vel syllabarum: ut exempla infra posita declarant *). Sed fuit haec illius aetatis consuetudo, quae in Eustathii quoque commentario Homérico, et scholiis ineditis Homericis, quae in bibliotheca Paulina Lipsiensi adferuantur, passim obtinet **), videturque tum quidem.

*) **Νήπιος**, παρά τὸ ἤπιος, πλεονασμῷ τῷ Ν. ἢ παρὰ τὸ Νη τερητικῶν καὶ τὸ εἰπὴν γίνεται νήπιος, καὶ κατὰ συγκοπήν (add. νήπιος), ὃ μὴ δυνάμενος λέγειν. ἢ κήπιος, ὃ ἐστερημένος τῷ βίε: καὶ νήπιον, (an, νήβιον) τὸ ἐστερημένον τῶν βιωτικῶν φροντισίων. ἢ παρὰ τὸ Νη ἐπιτατικόν, καὶ τὸ Πίεν, τὸ λιπαρόν. ἢ Νέον πῖον.

Ἐτοιμάσσετε, ἐκ τῷ Ἐτοιμῶ: τῆτο ἐκ τῷ Ἐτοιμος. Παρὰ τὸ Οἶμος, ὃ σημαίνει τὴν ὁδόν, καὶ τὴν ἐπὶ πρόθεσιν, γίνεται Ἐτοιμος καὶ Ἐτοιμος, ὃ ἐπὶ τὴν ὁδὸν ὡν παρεσκευασμένος, τροπῇ αὖ Π ἄς Το ἢ παρὰ τὸ Οἶμα, ὃ σημαίνει τὸ ὄρημα, καὶ τὸ Ἐθός, τροπῇ τῷ Θ ἄς Τ γίνεται Ἐτοιμος, ὃ πρόκληρος ἄς τὸ ὄρησαι καὶ πρᾶσαι. His addi possunt per multa. Nolim tamen haec a tironibus in contemptum huius libri trahi, qui in alio genere, praesertim ubi glossarii locum tenet, perutilis, omninoque ad emetiendum graecae linguae ambitum necessarius est.

**) In his scholiis ad Iliad. I, 321. haec notantur: Ὀτρηρὸς γέγονε παρὰ τὸ Τρέω, τὸ σημαῖνον τὸ φοβῆμαι. Ὀνομα ῥηματικῶν Τρερρὸς, ὡς φαῖναι φανερόν, καὶ κατὰ κράτη τῶν δύο ΕΕ ἄς Η Τρηρὸς, ὃ δαλός, ἐξ ἧ καὶ Τρήρων παρωνύμιος, καὶ μετὰ τῷ τερητικῷ Λ Ἀτρηρὸς, ὃ δρακτικός καὶ μὴ δαλός, καὶ μεταβολῇ τῷ Α ἄς Ο, Ὀτρηρὸς. ἢ παρὰ τὸ Ὀρω, τὸ ὄρμῃ. De verbo ἐπάσαντο ad Iliad. I, 464 ita differit: τὸ θέμα Πατῶ, ὃ σημαίνει τὸ ἐδίω ὃ μέλιων Πατήσω, καὶ κατὰ συγκοπήν Πάσω ἐντεύθει γέγονε καὶ φέτινι, ὃ τόπος, ἐν ᾧ ἐδίωσι τὰ ἄλογα. τὸ δὲ Πατέ, ὃ σημαίνει τὸ ἐδίω, γίνεται σκρὰ τὸ Μάσσω, τὸ Μαλκῶσω, ὃθεν καὶ Πάσσασαι παρὰ τὸ Μάσσασαι, τροπῇ τῷ Μ ἄς Π, καὶ ἀναδρομῇ τῷ τόνε, Πάσσασαι. Ad Iliad. II, 219. τὸ ἐπὶννοθε ἀπὸ τῷ Ὄεω, ἐν ὑπερβιβασμῷ Ἐδω, ἀναδίπλα-

dem haud parua pars reconditae doctrinae grammaticae fuisse, etymologias quocumque demum modo reperire posse, quasi nulla pateret alia ad causas significationum via: nam in omnibus grammaticorum veterum libris multa huius studii vestigia exstant. Idem vereor, ne Isidoro in originum libris, et, qui hunc secutus est, Vossio in Etymologico latinae linguae saepe numero acciderit. Rursus qui similitudinem soni et naturae rei *ubiuis* quaesiverunt, ut inter veteres Plato, ii quantopere indulserunt ingenio, et eorum, quae in hoc genere certa sunt, (sunt enim vocabula, rem ipsam sono imitantia) dissimilia dixerunt *).

Aliud

ῥιασμῶ Ἐνέθω, ἥνοθα, καὶ Ἐνήνοθα. Haec non inutiliter cum Etymol. M. conferentur. Ceterum vix opus videtur, ut admoneam, multa alia, eaque longe utiliora, in his scholiis contineri, ea praesertim, quae de variis Homericorum carminum recensionebus, et omnium grammaticorum explicationibus diligentissime et utilissime dicuntur. Particulas quasdam horum scholiorum codicis Lipsiensis edidit nuper Wassenbergius in edit. lib. 1 et 2. Iliados Homericæ. Franequer. 1783.

*) Notissima est Platonis sententia, in Cratylō p. 54. ed. Bas. (c. 19. ed. Fisch.) expressa, qui cum ex Heraclito posuisset, omnia moveri, nihil quiescente, hanc ipsam uniuersi mundi legem omnibus linguae graecae verbis significatam esse autumat, si quis ad eorum origines redire nouerit. Ita φρόνησις est φορᾶς καὶ ῥῆ νόησις, ut, si componas φ et ρ et νόησις, efficiatur φρόνησις. Ita αἰσχρὸν est ἀεισχόρῳ, hoc est, ἀεὶ ἴσχυον τὸν ῥῶν, quod cohibet eursum uniuersi, siue legi naturali repugnat. Deinde cum instrumenta loquelae vario motu varios sonos efficiant, volubiles, pressos, asperos, quiritantes, concludit, in quibus verbis litera volubilis aut aspera sit, iis verbis rem volubilem aut asperam significari. p. 63.

Aliud enim est, in verbis ἀλαλάζειν; ὄττοσι, βόμβος, agnoscere similitudinem rei ac soni: aliud, in litera Rho celeritatem vel motum expressum sentire. Recentiores etiam non nulli conati sunt. Non eos dico, qui in hebraicarum literarum figuris lusurunt; sed qui nuper admodum, obseruandis literarum singularum sonis, eorumque vi ad ideas quasdam exprimendas, vernaculae linguae veluti stamina indagare coeperunt: quos ut admiror et magni facio, res enim est imminensi laboris et inauditae constantiae, ita, quantum progredi liceat, tempus et doctrina Fuldae docebit. Qui vero rationem expedire conantur, qua humanus animus ab vna eiusdem verbi significatione ad aliam transierit, ut in tropis, hi, etsi veram et experientia comprobata sententiam sequuntur, tamen neque ultra causas deriuatarum significationum progredi, neque semper definire possunt, quoniam omnium prima sit, unde initium ad ceteras descendendi iure fiat, cum propter ambiguitatem, tum quia multorum verborum primas significationes intercidisse constat. Similitudo denique linguarum, quarum altera cum altera communicauit verba ipsa, (ut Dorientes cum priscis Italis) verborumque significationes, et in vita communi, et in poesi aliisque artibus ac disciplinis obuias, illa igitur consensio permultis indiget argumentis, ex historia populorum et artium petitis: de quibus si vel maxime constet, magna tamen in singulis moderatione opus est, ne consensionem hanc latius patere putemus, quasi ii, qui linguam aliunde acceperint, nihil ipsi adinuenerint aut mutauerint: quod

quod interdum difficillimum est intellectu. Quod si nulla ratio causarum quaerendarum per se sufficit, manet hoc, quod posui, omnia causarum inueniendarum praesidia conquirenda esse.

Sed si quaeratur, quodnam horum praesidorum animum vberrime nutriet, hoc est, praeter id, quod memoria tenendum est, etiam ingenio et iudicio materiam conferendi, examinandi et decernendi offerat, non dubitem illud praeferre, quod in nexu deriuatarum eiusdem verbi significationum inest. Nam primo, qui hac via incidunt, a certis et vsu loquendi confirmatis significationibus faciunt initium. Deinde similitudinis et nexus omnia genera (relationes volo) intelligunt: quod quantum habeat utilitatem, in metaphisicis docetur. Rudiora porro antiquissimorum ingenia, successu temporis exulta, mutatosque mores vident. Rursus ipsa initia doctrinae et artium, ab aliqua gente susceptarum, perspicue animaduertunt. Quid illam suauitatem an utilitatem dicam, cum palam sit, rerum honestarum vocabulis paulatim aliquid indignitatis, vilitatis aut irrisionis haesisse, contra vitiorum nomina subinde ad hilaritatem, facilitatem, lepidamque petulantiam tracta esse. Verum haec atque talia a multis saepe iam exposita sunt. Et quis tandem neget, si memoriae hoc modo succurratur, multo certius ei infigi vocabula, quam si sonum et ideam, temere quasi et casu nexa, arripiat quidem, sed nullam habeat ansam, qua eaprehendat et teneat. Arbitrer etiam, linguas ita libentius atque utilius disci.

Ac multi quidem multa verba hoc modo illustrarunt, Rudaeus in commentariis linguae graecae, Stephanus in thesauro, veterumque scriptorum interpretes passim, Perizonius nominatim, I. Fr. Gronovius, Hemsterhufius, Wesselingius: negari tamen nequit, plura superesse, in quibus ingenium exerceri possit. Itaque vnum in praesenti delegi, verbum λαμυρός, cuius varias significationes nexus inuicem esse ostenderem. In quo si quid dixerō, quod iam ab alio dictum sit, etsi mihi non innotuerit, feram libenter, si ad alium auctorem referatur, atque adeo, me cum eo, quem non legi, consensisse laedabor.

Videtur ergo, qui paulo liberius et audacius loqueretur, ab antiquioribus dictus esse λαμυρός. Etenim Socrates, ubi amorem venereum contemnim describit, et ad illiberalem humilitatem deprimit, se dicit impauide et liberrime iudicare (παρρησιάζεσθαι), ac fatetur, vino se incensum, et acriore liciti amoris studio commotum, aduersus amorem venereum vehementius dicturum: neque adeo mirum videri, *εἰ λαμυρώτερον λέγῃ* *). Hoc, si verborum contextus spectetur, imprimisque simile verbum παρρησιάζεσθαι, nihil aliud esse potest, quam: *si dixerit liberius, acrius, vehementius*. Seruauit hanc verbi vim, quamquam in alia re et alio modo, Aelianus **), ubi bestiae
cuius-

*) Xenoph. Sympos. 8, 24. Huc arbitror Suidam respexisse, qui in λαμυρός post alia multa sine interpretatione posuit: Καὶ λαμυρώτερον. Nisi potius recentior manus hoc addidit.

***) de natura animal. I, 14.

cuiusdam indolem describit, tam pronæ illius ad voluptatem, et in ea quaerendæ tam artificiosæ, vt Medorum et Persarum ritu. *) viuere videatur. Quæ comparatio bestiae et nationis alicuius cum haud dubie paulo audacior fit, ipse Aelianus fassus est, se hæc λαμυρώτερον εισηκένει, audacius dixisse **). Adparet ergo, propter aliquam notionum similitudinem, vocabula ab alio ad aliud transferri: nam differt profecto libertas acrius et vehementius disputantis, quæ in Socrate fuit, ab libertate scriptoris, duriore tropo vtentis: tamen vtrumque est, λαμυρῶς λέγειν ***). Iam vt audacia et durities, in his duobus locis descripta, nihil habet improbitatis et vitiositatis: ita, cum eadem in licentiam atque temeritatem facile degenerare soleant, coepit verbum inflecti ad impudentiam, temerariam fortitudinem et asperitatem significandam. Plutarchus quidem conqueritur ****), nonnullos crimen timoris et ignauiae ita effugere, vt vbiq; prae se ferant λαμυρίαν et θρασύτητα. Atque altero verbo, θρασύτης, ferociam indicari, palam

*) Hanc luxuriandi consuetudinem descripsit Xenoph. Cyrop. 8, 8.

***) Vid. Abreschius ad Thomam Mag. p. 568. ed. Bernard.

***) Idem valet in eo, quod Dionysius Halicarnassensis; Longinus, Demetrius Phaleræus, alique rhetores, grammatici et sophistae, duriores tropos adpellant παρακινδυνεύειως λεχθέντας. Nam aliud est, παρακινδυνεύειν, aut παράβολον et βραβείδιον εἶναι, h. e. audacius se exponere periculo: aliud, in dicendo aliquid audere. Tamén vtrumque dicitur παρακινδυνεύειον.

****) De diser. adul. et am. c. 37. ed. Krigelii, qui ibi vid.

palam est. Sequitur, ut in altero, *λαμυρία*, sit *audaciae* vis, non honestae illius nec probandae, verum turpis et indecorae, adeoque *temerariae* et *vanae*: quae vltatius *τόλμα ἀλόγιστος* dicitur *). Inde auctor etymologici magni et Phavorinus *λαμυρίαν* interpretati sunt *ἀλόγιστον ἀνδρείαν*. Quod autem *λαμυρόν* esse dixi *imprudentem*, id e Phrynicho infra ostendam. Sed et haec asperitatis ac ferociae significatio ad plura transfertur, ac de rebus adspectabilibus vsurpatur. In quodam loco Theocriti **), ubi irritatus leo, iram et vltionem spirans, aperto risu dentes *λαμυρῶς* sennidisse dicitur, interpreter *asperos*, *horridos*. Nam vidi, grammaticos, Hesychium nominatim, Suidam et Phavorinum, *λαμυρόν* interpretari *καταπληκτικόν*, *terribile*: id quod Georgius Arnaldus ***) loco Nicandri ****) illustravit, ubi de serpente est: *Σμερδαλέου — ἐπί οἱ λαμυρόν πέφριξε κάρηνον*, *caput*, *ad terrorem usque horridum*. Itaque *λαμυρόν* non tam est *terrificum*, (alioquin enim Nicander non potuisset addere *σμερδαλέον*), quam *asperum*, *horridum*, hoc est, ab adiuncto, *terrificum*. Traditur enim in illis glossariis non semper ipsa verbi significatio; sed ita, ut signifi-

Cc 2

cationi

*) Thucyd. 3, 82. Ita ergo *λαμυρία* et *θράσος* synonyma erunt, si recte monuit de verbo *θράσος* scholiastes ad Eurip. Med. 469. 470. et Ammonius (p. 71. ed. Valkenar.) iisque opponitur *εὐτολμία*.

**) Idyll. 35, 234.

***) Lect. Gr. p. 89.

****) Theriac. 294. Fluctuat ad hunc locum scholiastes, qui *λαμυρόν* explicat *λαῦρον*, ἢ *ταραχῶδες*, ἢ *εὐκλήντων*. Lonicerus *asperum* vertit.

rationi adiuncta idea, (consequens, effectus, relatio, similitudo, vel vlla quaelibet determinatio) exprimatur: vnde saepius perquam lubricum est, glossariorum interpretationes pro ipsis verborum significationibus habere *).

Hactenus effectum est, λαμυρίαν esse audaciam, asperitatem, temerariam fortitudinem, et impudentiam: nec difficile fuit, horum omnium nexum, qui palam est, deprehendere. Sed longe ab his recedunt, quae nunc tractanda sunt. Nimirum qui liberius omnes adloquitur, a nemine refugit, sed, quod cum singulis colloquatur, habet, qui adloquio et colloquio omnes capit et delinit, in quo non est pudor subrusticus, qui neque in dicendo anxius est, neque in agendo moribus contortis, a venustate et elegantia liberali longe remotis, is graece dicitur λαμυρός. Nonne vero adparet, veterem illam significationem liberioris audaciae, temeritatis atque impudentiae, paulatim ita immutatam esse, vt, sublata vitiositatis macula, omnino liberam, aut, si lenius dicatur, liberalem et blandam ac suauem viuendi rationem

*) Ἀμφιλαφές non est κατάσκιον, vt Hesychius explicat, si ipsam verbi significationem spectes; sed *multum, copiosum*: tamen illud nemus, δένδρον ἀμφιλαφές, arboribus frequens, *densum*, quod Callimachus H. in Cer. v 27. describit, hanc ipsam ob causam, quia densum arboribus est, idem est κατάσκιον, *umbrosum*. Ergo κατάσκιον est adiunctum τῷ ἀμφιλαφεί, siue eius consequens, neque ἀμφιλαφές, sed δένδρον ἀμφιλαφές est umbrosum. Neque ἐπιλήσσειν in Sophoclis Aiaçe (288.) est *cohibere, impedire*, vt Scholiastes vult, sed *obiurgare*: tamen qui obiurgat, cohibet alterum.

tionem (das freye ungezwungene Wesen) recentiores verbo hoc exprimerent? Et nonne haec per rei naturam ita cohaerent, ut alterum cum altero opinione permutetur? Quae enim rudiori ac seueriori, fortasse etiam honestiori interdum, vetustati visa sunt audaciae ac proterviae tribuenda, ea recentior aetas non numquam blanda, liberalia, hilaritatis atque facetiarum plena censet. Atque adeo, quae in pagis, oppidulis, ac terris, nullo magnopere cultu expolitis, studiose fugiuatur, ne quis immodestus, nimius, procax, intemperans aut petulans videatur, ea interdum in celebrioribus urbibus, ubi omnia liberalitatem spirant, iudicantur eorum esse, qui sciant, quo modo inter alios sit viuendum, qui vincula inconditae verecundiae abiecerint. Itaque non mirandum est, si recentiores *λαμυρόν* in meliorem partem dixerunt, de homine in sermonibus et vita liberali ac venusto, cum olim verbo eodem notatus esset is, qui ad licentiam sermonum ac vitae progressus existimaretur. Proinde Phrynichus *) verissime dixit: *Οἱ νῦν μὲν τὸν ἐπίχαριν τῷ ὀνόματι (λαμυρός) σημαίνουσιν; οἱ δ' ἀρχαῖοι τὸν Ἰταμόν καὶ ἀναιδῆ.* Sed age, exemplis haec videamus.

In vita Luculli, a Plutarcho scripta **), mentio fit cuiusdam Praeciae, quae laude pulchritudinis et *λαμυρίας* Romae floruerit, eadem tamen

C c 3

a me-

*) Pag. 128. ed. Pauw. Hemsterhusus quidem ad Thomam Mag. p. 569. Phrynicho non multum tribuere videtur; sed in hac quidem observatione ausim Phrynichum defendere.

**) Cap. 6. vol. 3. p. 233. ed. Reisk.

a meretricia turpitudine non ab fuerit. Sed λαμυρία eius in se non magis est vitiosa, quam pulcritudo, cum et λαμυρία et pulcritudo paulo post cominuni venustatis (χάριτος) nomine appellentur. Quae enim ergo fuerit λαμυρία, sic videtur reperiri posse. Scilicet Plutarchus narrat, Praeciam ea fuisse arte, ut specie honestatis *) quemlibet in suam sententiam traheret, omniumque studiis, blandissime sibi conciliatis, e re sua atque arbitrio vteretur; ea item gloriae cupiditate, ut quiduis ab se effici posse videri vellet **). Nonne ergo λαμυρία, quae hanc artem et astutiam placendi dominandique multum adiuit, blanda fuerit suadela, cum summa inorum venustate (das Einnehmende), cui nemo facile posset resistere? Sed veteres hanc dixerant πειθῶ, cum in dictis, tum in factis, ad capiendas aliorum voluntates accommodatis. Itaque auctor etymologici magni, Suidas, Thomas Magister, Phavorinus λαμυρὸν interpretati sunt εὐτράπελον, et λαμυρίαν interdum volunt esse ἡδύτητα: Suidas etiam exempla ex epigrammatibus adiunxit. Similiter dicendi genus ornatum et exquisitum dictum est λαμυρὸν. Synesius quidem ***), ubi dixerat, rem ab aliquo exquisite scriptam esse, σοφιστικῶς μετακεχειρισμένην, sic explicat, τῆς ἔστι λαμυρῶς καὶ δεξιῶς, ut adeo liber plurimum haberet suauitatis, πολλὴν τὴν ἀφροδίτην ἐπαγόμενος.

Hæc

*) Ἐχρήτο τοῖς ἐπιτυχάνουσιν αὐτῆ καὶ διαλεγόμενοις πρὸς τὰς ὑπὲρ τῶν Φίλων σπουδὰς

**), Σοβαρὰ καὶ πανηγυρικὴ καὶ δραστήριος.

***), In Dione p. 25. ed. Turneb.

Haec igitur saauitas in quaecumque vitia de-
generare solet, dicacitatem, loquacitatem *), scur-
rilitatem, eà omnia hoc ipso verbo exprimuntur.
Perspicuus est Plutarchi locus **) vbi Alcibiadis in
administranda ciuitate rationem πολιτείαν ἄγαν
λαμυρέων fuisse arguit. Cum vero, vt est in eodem
loco, Alcibiades omnia retulerit ad captandum
populi fauorem, omnibusque blandimentis, qui-
bus se in animos plebis insinuaret, vsus sit, atque
adeo, modo populum sibi conciliaret, scurrilitati
et petulantiae indulserit: sequitur, in eius λαμυρία,
quae huiusmodi signis se existerit, in vniuersum
quidem fuisse studium placendi, sed cum studium
hoc nimium fuerit, ἢ ἄγαν λαμυρία, hoc est,
adulatorium, humile, vitiosum, videtur in *nimia
obsequiositate* ponendum ***). Sed interdum, etsi
illud *nimium* non additur, tamen verbum in dete-
riorem partem dicitur: quod et aliunde, et e glos-
sariis antiquis intelligi potest. Hesychius enim
λαιδραρίζειν interpretatur verbo λαμυρέωσαι, Suidas
contra, apud quem λαιδυράζειν scribitur, esse vult
χλευάζειν: ideoque cum Hesychius λαιδρά ****)
explicet λαμυρέα, eique tribuat omnes verbi λαμυ-
ρέος significationes, efficitur, vt λαμυρέα interdum

C c 4

sint

*) Vid. Hemsterhus. ad Thom. Mag. p. 569. vbi
locum e lexico MS. Cyrilli profert.

**) In comparatione Alcibiadis et Coriolani init.
Vol. 2. p. 161.

***) Hemsterhus. l. l. e codice auctiorem locum
etym. m. profert, quo haec confirmantur: λαμυρόν
πολίταν, τὸν ἀναίδῃ καὶ λάβρον (λαβραγόρης. Homer. Iliad.
23, 479.) ἦγεν τὸν μεγάλῳβυλον καὶ Ἰορυβάδῃ. Ac talis
fuit Alcibiades.

****) Non videtur hoc differre ab λαιδρά, λαιδυρά,
λαιδυρά.

sint *χλευασικά*. In eodem glossario *λάτραβος* est *λαμυρός*, et *λατραβῶν*, *ἀλαζονεύμενος*: unde cogi videtur, *λαμυρόν* etiam dictum esse *ιατῶτατον* *). Sed de his non nisi dubitanter dici potest, donec scriptorum loca, ad quae glossariorum auctores respexerunt, reperta fuerint. Quam ipsam ob causam non sustineo indagare, qui factum sit, ut Phavorinus *λαμυρόν* interpretaretur *multum, copiosum*, et Thomas Mag. *καθαρόν*, quamquam *πηγή λαμυρά*, quam ille dicit *καθαράν*, (*limpidum fontem*), esse potest *blanda*.

Sed esto cuius liberum, utrum tam diuersas eiusdem verbi significationes, sine omni nexu, discere velit, an cogitando coniungere. Quod si in ipsa vita communi haec ita coniuncta reperiuntur, ut, qui liberrimi sint, interdum ad impudentiam usque, tamen ab aliis liberales existimentur, ut liberales sint faceti, faceti porro dicaces, dicaces rursus loquaces, loquaces denique scurrae, et haec omnia, suo quodque modo, his illis placeant: quidni etiam linguae vsu coniuncta esse obseruemus? praesertim cum coniunctio in ipsa re haud dubie fuerit occasio, ut loquendo exprimeretur, et, uti mores mutati fuerant, etiam verborum vsus mutaretur.

*) Suspicor, in eo loco, ubi Hesychius *λατραβίαν* esse dicit *λαμυράν μετ' ἐρυθριάσεως*, intelligi *inimicitias exortam iactationem*.

XIII

De Euripidis Phoenissis.

Non nuper admodum ego potissimum detexi, etiam in Euripideis carminibus bona malis mixta esse; nec Grotius*), Brumoius**), aliique recentiorum bene multi, hunc poetam laudare aut reprehendere demum instituerunt; sed ipsorum aequalium aliis probatus est, aliis improbatus, ab iisque acceptam hanc sententiam communi omnium aetatum consensu propagatam esse atque confirmatam, constat. Quod ergo aliis alio tempore licuit, ceterorum suffragiis suam addere opinionem, et vniuersae huius disputationis partem aliquam tractare, id mihi etiam concedi posse arbitror.

Sed cum omnis de huiusmodi carmine disputatione duabus partibus constet, ut partim de scriptoris ipsius arte atque facultate iudicetur; quo neglecto nulla magnopere imitandi spes, nec ullus ad bene dicendum fructus relinquatur; partim singula loca vel explicentur, vel e legibus criticis tractentur: etiam in praesenti placuit, praemissis iis, quae partium quarundam virtutes et vitia examinarent, in alterum caput non nullas de locis dubiis coniecturas conicere: in interpretando enim operam collocare, post Celeberrimi Val-

Cc 5

kenarii

*) Prolegomena Grotii ad Euripidis Phoenissas p. 817—830. ed. Valkenar.

**) Theatre des Grecs T. 4. p. 157—203. ed. Amstelod.

kenarii studium non magnopere necessarium visum est. Ac illa quidem quaestio, utrum Euripidis ingenio per omnem fabulam prosper successus contigerit, an quaedam occurrant, quae non videantur cum Longino *κατορθώματα* dici posse, tanto faciliorem habitura videtur excusationem, quanto pluribus lectoribus aptior est. Sed ut haec pars venustatis est, et elegantiae, et imitationis, sic altera illa critica pars, cum ad intelligendi explicandique facultatem referatur, et in re indaganda princeps esse debeat, non potest praetermitti.

Eorum autem causa, qui non recentes sunt a lectione huius tragoediae, et haec tamen, quae scripsimus, examinare nobiscum ac diiudicare dignabuntur, occasionem atque summam, fabulae breuiter exponere liceat: qua non intellecta, de partibus singulis earumque nexu sic, ut nos quidem in praesenti instituimus, ne iudicari quidem potest.

Cum ergo Oedipus, hominum omnium, quos quidem fabulae norunt, calamitosissimus, de parricidio, quod inscius commiserat, certior factus semetipse excoecasset; a filiis autem, Eteocle et Polynice, qui regni Thebani sociam administrationem susceperant, non sine multa impietate cubiculi tenebris inclusus detineretur: dira concepit vota, ut intestinis eorum dissidiis domus regia periret *). Sed quamquam de regno capeffendo inter fratres sic conuenerat, ut ei per annuas vices praessent, et Eteocles quidem prior, exfulante interea

*) Eurip. Phoen. 63—68. Statius Theb. 1, 56—67. Plato Alcibiad. sec. init.

interea minore fratre, ne domesticis simultatibus locus daretur: tamen idem Eteocles, auctis post Polynicis fugam opibus, cum omni spe ac iure redeundi priuauit. Exsul ergo Polynices, ducta Adraſti regis Argiui filia, adiutus a focero, nobilem illam expeditionem ſeptem heroum ad Thebas ſuſcepit. Qui dum urbem obſident, Iocaste regina, de filiorum ſalute ſollicita, placare eos conatur, et Polynicen ad colloquium cum fratre e caſtris in regiam Thebanam inuitat: quae ipſa huius fabulae initia ſunt.

Nimirum Iocaste, dum filium materno ſtudio exſpectat, dolore merſa, ſecum ſola omnes ſuperioris vitae calamitates repetit, triſtique earum cogitatione fabulam orditur. Poſtquam deos auxilium precata diſceſſerat, Antigone, diſſidentium regum ſoror, manu paedagogi ducta, tectum aedium adſcendit *), hoſtilem exercitum ſpectatura: cuius duces quinam ſint, quibus nominibus et armis vtantur, paedagogus, nuper admodum e caſtris in urbem reuerſus, ſpectanti atque ſciſcitantanti enarrat. Sic primo actu finito, chorus Phoeniſſarum, per Thebas iter facientium, deos rogat, vt, ſoluta mox obſidione, ad Apollinis ſacra, quorum cauſa venerant, tuto ſibi pergere liceat. Inter haec Polynices, vt erat inuitatus, regiam ingreditur: quo quidem agnito, Phoeniſſae illico Iocaste euocant. Itaque matri, percontanti ſecundos et aduerſos exſilii cauſas, peramanter omnes enarrat

*) Haec an cum ſuperioribus bene cohaereant, et ad omnem fabulam vim quamdam habeant, infra diſputabitur.

rat Polynices, donec Eteocles se insert. Sic arbitram filiorum agens mater ambos causam dicentes audit, hortatur, rogat. Frustra. Durus ad cedendum Eteocles verborum asperitate proturbat Polynicen, ac spreto foedere bellum instaurat. Alterum hunc actum ode Phoenissarum finit, quae florenti antiquitus et illustri Thebaeo regno nunc quoque propitios deos adprecatur. Iam Eteocles, ad exercitum abiturus, prudenti consilio Creontis auunculi regitur, eique mandata de cura regni et familiae, de consulendo Tiresia, deque Polynice non humando relinquit. Dum vero Tiresias accessitur, Phoenissae saevitiam Martis, fata Thebarum, et instantem calamitatem queruntur. Iam sub initia tertii actus Tiresias adest, et a Creonte fata pandere iubetur: ille vero sic recludit, ut, si saluam cupiant patriam, Menoeceo, Creontis filio, pereundum esse moneat. Hoc responso irritatus Creon vatem aspere dimittit, filiumque fuga salutem quaerere iubet; sed amantior patriae Menoeceus laetus morti se offert. Abeuntem laudat chorus, commemoratis antea Thebani regni vicissitudinibus, ac talibus filiis beatas matres praedicat *). Quarto actu ineunte adest, qui Iocastae narrat, Menoeceum gladio se transfodisse, urbem fortiter defendi, Eteoclem et Polynicen vivere, sed in eam conditionem descendisse, ut singulari certamine decernerent, iamque adeo paratos stare. Ibi tum mater Antigonem euocat, et cum ea in aciem festinat,

*) Sed et hoc, et laus Menoecei parua pars est huius carminis, quod totum fere fabulosae Thebarum historiae impenditur.

festinat, si matris amplexus, si sororis preces fau-
 uos et inhumanos fratres fortasse flectant: chorus
 autem certo periculo incertoque victoriae exitu
 angitur. Ultimo actu Creon filii quidem cadauer
 Iocastae curandum offert; sed interea, dum eam
 abiisse a choro discit, nuncius adstat, qui de regia
 domo actum esse narrat, Polynicen cecidisse, Eteo-
 clem, dum ispirantem adhuc fratrem spoliat, ab
 eo nec opinum gladio transfixum esse, Iocasten
 inter amplexus cadauerum prae infano luctu et
 ipsam pectus perforasse *). Orba igitur Antigone
 velut dolorum furis concitata reuertitur, euocato-
 que patri Oedipo, quidquid acciderat, ordine re-
 fert. Interea Creon irruit, partim Eteoclis et Io-
 castes funus paraturus, partim, Oedipo in exsi-
 lium eiecto, imperium sibi vindicaturus. Ac Oe-
 dipus quidem ita cedit, ut se in primo quouis
 campo perire inalle fateatur, quam tyranno humi-
 liter supplicare: sed Antigone, quam Creon et
 sepeliendi Polynicis officio prohibet, et in crasti-
 num nuptias Haemonis (qui minor Creontis filius
 est) exspectare iubet, muliebre obnitendi perti-
 naciam et molliora verba miscet: denique amore
 patris abiturientis victa Thebis valedicit, et exsulem
 comitatur.

Ex hac fabulae descriptione intelligi posse ar-
 bitror, primo, summam rei esse, quo modo fra-
 ternae controuersiae componantur, et quem euen-
 tum hic conatus habiturus sit: deinde, principes
 totius fabulae personas Eteoclem et Polynicem cum
 Iocaste

*) Hoc euento ipsa res, cui haec fabula destinata
 erat, mihi quidem videtur finita.

locaste videri; ceteros omnes, qui inducantur; horum causa prodire sic debere, ut conata illorum vel adiuvent, vel impedian, aut saltem habeant, quod cum illis primariis personis necessario agant, hoc est, ideo, quoniam alias hae personae incepta aut plane non, aut non hoc potissimum modo persequi potuissent. Ab hac lege si quando poeta recessit, nae ego quidem nihil indignor, qui pulcherrime exposita loca, quamquam cum aliquo artis neglectu, admirari per se et ferre didicerim; sed hoc tamen modeste admonere licet, non summam in nectendo diligentiam ubique conseruatam, nec, ut Horatius ait, totum accurate compositum esse.

In quam ergo reprehensionem sic instituta fabula incurrere videatur, nunc quaeramus. Atque ut eius auspiciandae tempus bene delectum est, (fert enim rei natura, ut mater, talis filii aduentum tali tempore expectans, superioris vitae casus aduersos cogitando renouet) sic altera illa scena, quae Antigonem et paedagogum, e tecto regiae hostilem exercitum prospicientes, deque armis et habitu heroum colloquentes introducit, mihi quidem pluribus de causis vituperanda videtur. Primum enim, si modo fas est postulare, ut eiusdem rei gestae vicissitudines ex se aptae sint, nec alia aliam sine vlla causa sequatur, sed si hoc licet, quis probare tandem hanc scenam poterit, cuius ne minima quidem causa aut occasio in proxima scena fuerat? Neque enim adparet, cur hoc potius colloquium habeatur, quam vlla quaelibet alia res geratur; cur in tecto aedium potius aliquid fiat, quam in alia earum parte, aut media vrbe.

vrbo. Poterant igitur eodem iure multa alia hic fingi; modo is poeta praeclarus esset, qui licentius aliquid arcefferet, nec, quo res eum duceret; duci se atque spectatores pateretur. Ipse adeo Euripides videtur sensitse, hanc rei parum necessariae inferendae licentiam excusatione quadam egere: de quo illa dubitare nos non patiuntur, quod paedagogum de venia tecti adscendendi, Antigoniae concessa, loquentem facit; quod vacuas vrbis vias esse demonstrat, ne virgo infamiam metuere cogatur; quod exercitum cum maxime propius urbem moueri dicit, ideoque hoc in primis opportunum spectandi tempus iudicat. Quorsum enim haec omnia, si iam totius rei serie fuisset, vnde hoc colloquium sponte originem duceret? Rursus nihil habet haec scena, quod quaedam velut semina euentuum futurorum contineat; imo adeo, dempto hoc toto sermone, tota fabula salua est, et res, vt exiit, exire potuit: vnde grammaticus ille, qui Phoenissarum argumentum graece scripsit, non male iudicauit: Η Ἀντιγόνη, ἀπὸ τῶν τευχῶν θεωρεῖσα, μέρος ἔκ ἐστὶ δράματος. Quid dicam, quod spectatores ex atrio, vbi reginam viderant, iam aliorsum transire, emolientem in tectum Antigonen cernere, ac diu ibi moraturus in atrium ad chorum (nam ad aram fuit chorus, v. 281.) reuerti coguntur? Quamquam haec libenter tulerim, si modo subitae mutationis idonea causa intelligatur, et futurorum necessaria praeparatio. Et quid choro tandem factum est? Stetitne, dum illi in tecto confabulabantur, otiosus? Suspexitne tectum, et voces ex alto captauit? Nam quomodo ipsi rei se immiscere, et vna agere

aliquid,

aliquid, aut iis sensibus moueri potuerit, qui secundum naturam in carmen aliquod erumperent, equidem fateor me non videre. Itaque illa ode, quam canunt (210 seqq.), magis consuetudini debetur, et instituto in veterum theatri ordinem, quam rei atque necessitati.

Sed quid contra dici possit, video: expletum esse hoc Antigones et paedagogi sermone vacuum temporis interuallum, donec expectatus Polynices in regiam veniret. Quid erat vero, quare tam longum spatium fingatur, quod otiosis curruum armorumque descriptionibus explendum esset, quibus insuper vereor ne ad omnia alia spectatores fabulae rapti sint, quam quae sentire, cernere et cogitare in praesenti par fuit? Nonne, sermone Iocastes finito, dum chorus cantabat, Polynices portas ingressus, iamque adstans regiae fingi poterat? Nunc, ut res ab Euripide instituta est, non illam modo offensionem habet, de qua dixi; sed verisimilitudinis etiam leges in temporibus aduentus metiendis neglectae videntur. Nam si Antigone Polynicen, Niobeae stirpis sepulcro in mediis campis adstantem (v. 162.), e tecto vidit, nec nisi in urbem mox venturum esse audiuit (v. 174.), nullo autem signo, eum iam venire et propius urbem moueri, agnouit: quomodo ille, dum chorus breuem oden cantat, e campis ad portas pergere, in urbem intromitti, et per vias urbis ad regiam progredi potuit, ut, finita ode, et altero actu ineunte, iam cum choro in atrio colloqueretur?

Forfitan, etiam aliquis existimet, ita septem heroum personas, quae postea (1111—1147.) tracta-

tractatae sint, commode adumbratas esse, ut suo tempore facilius agnoscerentur. Quae oratio valeret aliquid, si ipsi illi heroes, praeter Polynicen, in reliquo fabulae decursu aut agerent, aut dicerent aliquid, quod ad summam rei, hoc est, ad fraternam controuersiam eiusque exitum, pertineret. Nunc non nisi aliquo loco (II. 1148.) per occasionem narrationis nominantur, et ita nominantur, ut nullam eorum mentionem faciam esse mallem: adeo friget interdum ille locus, a re alienus est, a Valkenario per partes castigatus, turpique macula ineptissimorum versuum notatus, et Euripideae orationi dissimilis. Ausim propemodum optare, ut integra illa particula insiticia dici possit, quod duplex illud, καὶ πρῶτα μὲν (v. 1111 et 1148.) permittere saltem videtur. Sed haec in aliud tempus differenda sunt. Illud vero, quod Brumoius *) dixit, spectatorum docendorum causa poetam haec inseruisse, ut praesentem oppugnandarum urbium rationem cognoscerent, illud ergo ad huiusmodi digressionem in tragoedia excusandam non iustificat, et si facilius aliquis tulerit in epico carmine, auctore Homero (Il. γ, 142.): deinde ne fuit quidem hoc consilium poetae, aut, si fuit, misere eo excidit; nemo enim ex hoc loco praesentem obsidionum rationem discet. Sed vidi non-

num-

*) Theatre des Grecs T. 4. p. 161. Euripide fait voir en quelque sorte au spectateur toute l'armée des assiégés au camp de Thèbes. Ces deux Poètes (Homère et Euripide), qui voulaient peindre à leur spectacle les choses au naturel, nous instruisent bien par là du génie des deux plus anciens sièges.

numquam, loca veterum scriptorum superuacua, aut quae aliquid saltem dubitationis haberent, ita excusata, ut ad doctrinam eorum amplam, et studium vtiliter scribendi referrentur. Equidem fateri malo, ubi haereram; si quis haerentem soluerit, et mea et scriptoris causa lactari soleo.

Itaque illud interea maneat, quod ostendere conati sumus, non satis intelligi, quo modo haec scena cum omni fabula cohaereret, aut quam ob causam necessaria, vel vtilis saltem ad rem, dici posset. Vera eius inferendae causa sine dubio a nimio imitationis studio repetenda est. Cum enim duo essent nobilissimi loci, alter Homeri *), quem paulo ante indicauimus, qui simile colloquium Helenes et Priami continet, alter Aeschyli **), in quo septem heroum habitus descriptus est: Euripides, Aeschyli praesertim imitandi amore incensus ***), arrepta hac occasione demonstrare fortasse voluit, quid ipse in simili loco posset.

Sed cum ex altera parte hanc scenam per se spectro, magnam commendationem meretur: quod quale sit, breuiter exponam, ne cupidus et iniquus poetae reprehensor videar. Quod ergo ille, qui, munere nuncii functus, nuperrime e castris hostium redierat (v. 95.), omnesque heroas, cominus viderat, eorum arma et vultus describit, id quam aptum est ad fidem tunc quoque faciendam, cum vel minutissima diligenter persequitur. Illa
porro

*) Grotii proleg. ad Phoen. p. 821.

**) In Septem heroibus ad Thebas v. 381 sqq. Vid. Interpretes Phoen. ad v. 1111 sqq.

***) Longin. de sublim. 15, 5. 6.

porro latendi cura (v. 92.) digna erat puellari ver-
 recundia, et moribus illius aetatis. Rursus lyrici
 et alterius metri vicissitudo non spernendum indi-
 cat artificium. Praeterquam enim quod Graecis
 hominibus haud dubie periucunda fuit, etiam rei
 admodum consentanea videtur. Nam quae Anti-
 gone ardentius sciscitatur, cuiusnam illa splendida
 arma sint, quis ille, leoni similis, quid hic tru-
 culentus festinet, ille placidus tardet, ea omnia
 vim quandam orationis capiunt et sublatum dicen-
 di genus: contra tenuioribus paedagogi responsis,
 quibus vel patria heroum, vel nomina traduntur,
 iamborum tenuitas, et cum vita communi simili-
 tudo, plane congruit. Quid, quod Antigone,
 ubi interrogat, saepe numero aliquid sensuum ad-
 miscet, qui et variant locum, et illud lyricum
 metrum elatioremque distionem admittunt. In
 singulis autem his locis ita animo commouetur,
 ut, quidquid se sentire prodat, id tunc necessario
 sensisse videatur: adeo rei conuenit. Nam cum
 anxie percontatur, num portae clausae sint (v. 114.),
 id utique mulieris est, et temporis illius. Par-
 thenopaeum ubi conspexit, eum ab ipsa matre
 Atalanta sagittis confici cupit (v. 153.): nempe
 sic feruet ira aduersus hostes, ut eos non nobis
 magis, quam ipsorum amantissimis, ac parenti-
 bus adeo, inuisos putemus. Quem errorem,
 tam humaniter praesertim et pie correctum a sene
 (v. 156.), quis tandem ferre hic recuset? Sed
 postquam fratrem conspicata erat (v. 164.), quid
 quaeso? Agnoscit illico. Iam indignatur fortasse
 in viscera patriae saeuienti? Imo vero, ventis acta-
 rum nubium velocitatem sibi precatur, ut, ocyus

ad eum delata, tandem aliquando exfulis miseri amplexus renouet *). Capaneo denique oculis oblato, (erat autem, ut Virgilianus Mezentius, deorum hominumque contemtor) ad preces conversa rogat, ut, sopito eius furore, Thebanis mulieribus libertas salva constet (189—200). Potuissem etiam Amphiarai imaginem (176—185.), dignam vatis sanctitate, hic proponere; nam candido currū utitur, victimas secum ducit, et placide instigat equos: sed volui tantum ostendere, me bona loci, ex alia parte reprehensi, et sentire, et concedere.

Veniam ad oden, quae tertium actum fuit (1026 sqq.); quam ut omnino aptam rei atque tempori iudicarem, nunquam a me plane impetrare potui. Nempe Creon, ut supra dixi, de necessitate filii pro patria diis offerendi a Tiresia certior factus, filio quidem fuga salutem petere suaserat; sed hic absentia patris ita usus erat, ut, insignem laetitiam de suo hoc seruandae patriae honore testatus, ad mortem festinaret. Omnes quaeso, quotquot haec legunt, quid de eo iudicaturi, quibus vocibus abeuntem comitaturi fuissent? Sed Phoenissarum chorus, quamuis amans Thebarum, quamuis fortem et pium erga patriam iuvenem praesentem videns et audiens, tamen suam de Sphinge fabulam, et Oedipi prosperos aduersosque casus percurrit, et ita demum ad Menoecei laudes

*) Ἀνσιμώκεος ἄθε δρόμον νεφέλας
 Γιοσὶν ἐξανύσαιμι δι' αἰθέρος
 Πρὸς ἔμῳ ὁμογενέτορα,
 Περὶ δ' ὠλένας ὄρα φίλτατα
 Βάλωμι χρόνω, Φυγάδα μέλεον.

laudes venit. Verum ista fabula, etiam si hoc loco non tractata esset, tamen ad fastidium usque per omnia huius tragœdiae loca iam sparsa fuerat. Cum ergo circa finem carminis quaedam temporibus et rei conuenienter addita essent, de quibus mox dicam: tamen his vix syllabatim positis, Phoenissae denuo in fabulis et monstris et Cadmeo serpente haerent. Estne vero hoc apte ad rem dicere? Geruntne hic Phoenissae dignam choro personam? Num hoc est spectatorum euenti cuiusdam et iudicium, quas choro personas ex antiqua institutione impositas esse nouimus, de omnibus aliis potius loqui, quam de eo, quod cum maxime fit; et lugere, ubi laetandum est; aut ubi aliquis laudandus, prae confabulandi studio virtutis, quam ille insignem exhibet, propemodum obliuisci? Quod si oden hanc utcumque defendere tentemus, fortasse superioribus in hunc modum annecti poterit: de primis Thebarum miseriis, a Sphingis crudelitate ortis, dici, tum de urbis sospitatore Oedipo, qui idem multarum miseriarum auctor fuerit; ideoque eum, qui per omnes aetates vexatae ciuitati succurrat, admirandum videri. Vereor tamen, ne sic quoque alienior videatur antiqua urbis historia, cui id, quod nunc summum est, postponitur. Utinam Euripides pauca illa, quae rei conuenienter addidit (v. 1067.), *Γενόμεθ' ὠδὲ ματέρες, Γενόμεθ' εὐτεχνοί*, utinam haec vberius tractasset! Pulcerrimam profecto oden effecisset. Nam si animus mulieris, fortem et pium iuuenem cerneptis, aliquo motu agitari debet, hoc primum omnium optabit, ut similis filius

sibi contingat, aut, si contigerit, gloriabitur. Sic enim *Romanas matres foecunditatis suae maxima voluptas subiit, cum cernerent, cui principi ciues, cui imperatori milites peperissent* *). Sic illa, quae Christum sapientissime docentem audiuerat, unum illud exclamauit: Μακαρία ἡ κοιλία, ἡ βασιάσαά σε, καὶ μασοί, οὗς ἐθήλασας **). Quod si cuiquam mea haec sententia temeraria et iniqua videatur, is facilius mihi condonabit, si Grotii ***) de hoc ipso loco iudicium cognoscere voluerit. Solemne, inquit, Euripidi dicitur, choris sermones tribuere, ad rem nihil pertinentes, extra quam Sophocli mos est. Id maxime reprehendi videtur posse in illo chori cantu, Ἐβας, ἔβας, ubi Sphingis fabula, toties iam memorata odiose repetitur, et quidem eo tempore, quo laudandi Menoeteos et amoris in patriam ampla patebat materia. Itaque etiam arbitrer, si Euripides de re dicere, quam fabulas narrare maluisset, choros eius multis in locis multo minus tumoris habituros fuisse.

Paulo cunctantius de vltima fabulae parte (1494 — 1754.) iudicare adgredior, quam etsi ab aliis aliter defensam vidi atque excusatam, tamen
non

*) Plin. Paneg. c. 22.

**) Luc. II, 27.

***) Prolegom. ad Phoen. p. 630. Cum his conueniunt, quae Scholiastes ad v. 1026. scripsit: πρὸς οὐδὲν ταῦτα ἔδει γὰρ τὸν χορὸν βικτίσασθαι διὰ τὸν θάνατον Μενοικέως, ἢ ἀποδέχεσθαι τὴν εὐψυχίαν τοῦ νεανίσκου· ἀλλὰ τὸ περὶ Οἰδίπῳ καὶ τὴν Σφίγγα διηγούμεθα, τὰ πολλὰ κίε εἰρημμένα.

non sine omni ratione dubitare sustineo. Dirematis mutua fratrum caede controuersis, nihil superesse videbatur, quod scire spectatorum interesset, nisi ut aliquis hunc exitum eorum et Iocastes mortem choro nunciaret: id quod poeta longa, perspicua et diligenti narratione praestitit (v. 1365—1488). Nihilominus idem ille poeta secundum haec omnia aliam plane rem, eamque duplicem, tractare instituit, quae, si modo supra (p. 411 sqq.) summam rei recte constituimus, ab illa pacificatione plane diuersa est, duobusque singularibus euentis constat, et Sophocli duarum tragoediarum argumentum praebuit; hinc enim Antigonen eius et Oedipum Coloneum fluxisse, in promptu est. Ad ditamentum ergo apud Euripidem non necessarium est, quod Antigone tria cadauera ex acie in regiam humanda detert (v. 1485—1493.): quod Oedipum in atrium euocat (v. 1528.), ut ei rem omnem in campis gestam narret: quod Creon Oedipum in exilium eicit (v. 1580.)*: quod idem Creon cum Antigone de sepultura Polynicis rixatur (1622—1665.): quod denique filia patrem exulem comitari decernit (v. 1677 sqq.). Male sedulus forem, si, quae posui, argumentis munirem, quasi non sponte intelligi posset: cum ne ii quidem, qui locum defenderunt, dicere ausi sint, eum cum ipsa re cohaerere. Sed quae in-

Dd 4

com-

*) Grotii prolegom. p. 821. *Oedipodis fuga an recte tragoediae adiecta sit, disputationem recipit: est enim id per se quidem triste: sed exiguum quid post tot mortes, et consumtis iam circa maxima affectibus.*

commoda in his additamentis sint, quibusdam saltem exemplis videamus. Quod ergo filia patri rem omnem, qualis in campis euenerat, narrauit, factum est, vt spectatores eadem ab Antigone iterata audirent (v. 1560 sqq.), quamquam paulo vberius, quae modo a nuncio audiuerant (1464). Cur deinde patrem domo euocat? Nam ipsa eius conclaue intrare, ibique, si narrandum et lugendum esset, cum eo conqueri poterat. Quid, quod Oedipus, quem per omnem fabulae decursum nemo nec viderat, nec audiuerat, in fine ideo in scenam veluti protrusus videtur, vt coram spectatoribus in exsilium eici posset. Quod denique Oedipus, abire iussus, suam sortem sic luget (v. 1589.), vt inde a natalibus ordiatur, et narrationem de infantia sua et adolescentia, iam ab initio (v. 21 sqq.) vberissime explicatam, denuo persequatur, id nonne aliquid molestiae habet, et a plurium locorum similitudine satietatem? Itaque grammaticus antiquus in argumento Phoenissarum non temere censuit: *Ὁ μετ' ὠδῆς ἀδολέσχῃς Φυγαδεύομενος Οἰδίπῃς διὰ κενῆ προσέγγιπται.* (an, προσέγγιπται?)

At, dicat aliquis, videri tamen spectatores cupidos fuisse cognoscendi exitus, quem Antigone habuisset. Quod quidem concederem, si modo in vlla fabulae parte fecisset aliquid aut dixisset, quo spectantium hanc attentionem in se conuerteret. Nam quod e tecto castra hostium prospexerat, et cum matre, quae sine filia in aciem ruere poterat, in campos exierat, id profecto eam singulari

gulari auditorum cura dignam non reddidit. Sed ut hoc mittam, de quo aliis fortasse aliter videatur, idem ille nuncius, qui Iocastes mortem narrauerat, etiam hoc dixerat, Antigonen cum mortuis in urbem reuersuram (v. 1485.): in quo, cum de summa rei iam constaret, facile cuius auditorum adquiescere potuit. Rursus, si quis neget praeter eundem fuisse, ad quem potestas regia venisset: id primo poterat ex iis mandatis intelligi, quae Eteocles Creonti dederat (v. 764—785.); deinde non magis necessarium erat, quam cognoscere, quinam hostilis exercitus euentus fuisset, de quo quod Euripides pauca tantum adspersit (v. 1469-1484.), nemo unquam vituperavit: neque enim de sorte Thebarum, sed Eteoclis et Polynicis quaerebatur. At pulcherrimus est locus. Fateor, et admiror Creontis cum Antigone altercationem (v. 1640—1675.), et illam veluti luctam patris atque filiae de fugae societate (v. 1676—1703.), quae duo loca omnes boni dialogi et commotae orationis notas impressas gerunt. Sed quantumuis pulcra membra, alieno corpori iuncta, haec saltem displicent, quod non loco suo reperiuntur. Ceterum Brumoi *) ratio, qua locum hunc excusat, rem non conficere videtur. Urget autem hoc, e veterum moribus et opinionibus mundum ad exitum hominis cuiusdam, hoc est, poenas scelerum patrum, sufficere, si de genere mortis, quam oppetierit, constet; illud addendum esse, qui honor sepulturae, quaeue ignominia

Dd 5

in-

*) Theatre des Grecs T. 4. p. 201.

inhumati corporis fuerit: ideoque Sophoclem fabulae de Aiace, iam omni ex parte absolutae, similem tamen de sepultura Aiacis locum adiecisse. Sed hac ratione, si quid video, non efficitur, haec non esse additamenta: vnum illud cogi videtur, opinione et consuetudine temporis deceptos poetas sibi aliquid contra necessitatem indulgisse, quae non tam opinionibus hominum, quam rei natura definitur. Certe prima illa poetarum lex, ne quid moribus et opinionibus contrarium fingatur, longe aliter intelligenda est, nec eo trahi potest, ut, quidquid in aliquo genere iis consentaneum sit, necessario vno loco coniungatur: aliter enim nullus vnumquam poeta de scelerati hominis morte sine sepulturae mentione loqui potuisset, quod secus esse, quis ignorat? Sed condonemus Brumoio hunc de prohibita sepultura locum; tamen ille alter de Oedipo in exilium migrante, quantum mihi quidem constat, nondum excusatus est.

Iam ad alteram disputationis partem progrediar, quam suspectis quibusdam locis destinaui, in quibus tentandis si parum felix fuero, tanto libentius aliorum dissensum feram, quanto apertius est, hanc omnem rationem in coniecturis versari. Primum locum delegi, qui v. 476 sqq. exstat. Ibi Polynices, qui ad paciscendum inuitatus coram matre et fratre suum ius defendit, orationem hinc orditur, se sui fratrisque amore ductum sponte patriam deseruisse, ne, si eodem loco ambo viuerent, simultatum facilius occasio esset, atque

atque ita paternae dirae euentum haberent. Vfus autem est his verbis:

Ἐγὼ δὲ πατρὸς δωμαίων προσκεψάμην
 Τέμὸν τε καὶ τῷδ' ἐκφυγεῖν χεῖζων *) ἀράς,
 Ἄς Οἰδίπυς ἐφθέγγατ' εἰς ἡμᾶς ποτε,
 Ἐξῆλθον ἔξω τῆσδ' ἐκὼν αὐτὸς χθονός.

Numquam hic satis expedire potui, quid esset πατρὸς δωμαίων, quibus verbis sublatis, salua manet sententia: *Equidem meo fratrisque comodo prospexi*: sic enim dici προσκέπτεσθαι et σκοπεῖν τὸ αὐτοῦ (Thuc. 6, 12.) et constat, et monuit ad hunc locum Valkenarius. Vt ergo dubia haec verba ceteris attexerentur, alius interpretum aliquid addidit, alius difficiliore, vt videbatur, syntaxi expedienda, verbisque aliter ordinandis, efficere conatus est. Ac Barnesius quidem, fortasse scholia **) secutus, locum sic vertit: *Domui patris prospexi, et meo pariter comodo ac huius ***)*: de qua tamen interpretatione facile aliquis dubitet, qui, quomodo latina graecis accurate respondeant, paulo seuerius quaerat, nec adquiescat, si modo viderit, qui sensus inesse verbis debeat. Valkenarius ergo verba hoc ordine intelligenda esse docuit: Ἐγὼ ἐσκεψάμην τὸ ἐμὸν καὶ (τὸ) τοῦδε πρὸ δωμα-

*) Hic secutus sum ed. Barnes. Alii habent χεῖζων.

**) Scholion hoc est: Ἐγὼ, προνοησάμενος πατρικῆς ἰστίας, καὶ βηλόμενος ἐμὲ τε καὶ τῶτον ἐκφυγεῖν.

***) Consentit cum hac versione versio Musgrauiana, agnosciturque sic duplex syntaxis, προσκέπτεσθαι τὸ τίνος, et προσκέπτεσθαι τι, in eodem loco obuia.

δωμάτων πατρός: *Ego domui paternae (vel regno) meum et huius commodum antetuli.* Sed de hac etiam ratione videtur dubitari posse, quoniam illud προσκέπτεσθαι diuellitur, non, quo talia non vsitata sint, in carminibus praesertim, sed quod in hac nominatim loquendi forma fit, προσκέπτεσθαι τὸ αὐτοῦ, quae ut cum altera illa, σκοπεῖν τὸ αὐτοῦ, permutatur, quod ipse Vir doctissimus exemplis demonstravit, ita necessario videtur significare, *antea de suis commodis deliberare*, hoc est, *iis prospicere et consulere.* Fortasse etiam Polynices ne dici quidem potest regno suum et fratris commodum antetulisse, cum non renunciarit regno, sed hac arte potius spem eius firmare sibi voluerit: tamen cum hoc possit commode explicari, non vrgebo. Itaque cum praeter has dubitationes etiam lectionis varietatem a Barnesio indicatam vidissem, δωμάτων πατρός, pro, πατρός δωμάτων, quam et ipsam metrum ferret, coepi locum pro suspecto habere, et vestigia variae lectionis secutus dubiis illis verbis, δωμάτων πατρός, haec substitui: δειμαίνων πάρος, ut δειμαίνων ad ἐγὼ, et πάρος ad πρόσκεψάμην referretur. Sic enim locus hoc modo verti poterat: *Equidem, anxius terrore, multo ante (quam ipsa mala ingruere possent) meae et fratris saluti prospexi: nempe cum diras effugere cuperem, quas Oedipus quondam in nos effuderat, sponte hanc terram deserui.* Videbatur autem haec coniectura alio huius tragoediae loco (69—72.) confirmari posse, quo iisdem propemodam verbis ea, quae hic leguntur, iam dicta erant. Ipse locus hic est:

Τῷ δ' (duo fratres) εἰς Φόβον πεσόντε, μὴ
τελευτῶντες

Εὐχὰς θεοὶ κράινωσιν, οἰκόντων ὁμοῦ,
Ξυβάντ' ἔταξαν, τὸν νεώτερον πάρος *)
Φεύγειν ἐκόντα τήνδε Πολυνείκην χθόνα.

Quod enim hoc loco Euripides dixerat, fratres metu compulsos in hanc rem conuenisse, vt Polynices ad tempus fugeret, id nunc Polynices vere de se vsurpare potuit, δειμαίνων ἐξῆλθον. Et quod in altero loco dicitur constitutum fuisse, τὸν νεώτερον πάρος Φεύγειν, id nunc minor frater ita sibi tribuit, πάρος πρῶσκεψάμην τῆμόν καὶ τοῦδε. De verbo δειμαίνειν si quis praeter ea, quae Suidas habet, Platonis loca duo (de rep. 1. p. 372. v. 24. et de legg. 7. p. 569. v. 45. ed. Basil. 2.) conferre voluerit, intelliget, de eo dici, qui expergefactus cohorrescere solet, vt qui tumultuosis somniis agitatur, omninoque facillime metu contrahitur. Hoc ergo sic expressi, *anxius terrore*, quem metus consistere non patitur. Ceterum vt e Suida, fortasse etiam ex Hesychio, apparet, in vniuersum de metu dicitur, quod in altero Euripidis loco erat, εἰς φόβον πεσόντε.

Videa-

*) Grotius hoc πάρος paulo liberius vertit, *prior*: Barnesius plane omisit: Cel. Reiskius in animadu. ad Eurip. et Aristophan. p. 9. mutari voluit in πάτρας, vt πάτρας χθῶν poetica circumlocutione idem esset, quod χθῶν. Equidem arbitrer, teneri posse, et verti, ante: fratres enim, qui mala venientia metuunt, discernunt, vt alter fugiat, antequam venire possint, quod saepe apud Homerum est, πάρος τάδε ἔργα γένεσθαι. Si quis vertere velit, *audiam prospexeram*, non repugnabo.

Videamus iam de ode, qua secundus actus finitur (653—661.), ubi Phoenissae, priscam felicitatem Thebarum celebrantes, inter alias laudes et hanc commemorant, Bacchum ibi natum esse. Id in hunc modum dicunt:

Βρέμιον ἔνθα δὴ τέκεν ποθ'
 Ἄ μάτηρ, Διὸς γάμοις,
 Κισσὸς ἐν περιτεφῆς,
 Ἐλικτὸς εὐθύς ἔτι βρέφος,
 Χλοηφόροιςιν ἔρνεσι
 Κατασκίισιν ὀλβίαις ἐνώτισεν*
 Βακχεῖον χόρεῦμα
 Παρθένοισι Θεβαίαισι
 Καὶ γυναῖξιν Εὐτοῖς.

Hic cum quaeritur, quid sit, Κισσὸς Βρέμιον ἔρνεσιν ὀλβίαις ἐνώτισε, auctoribus grammaticis antiquis *) vulgo sic vertitur locus: *Hedera Bacchum ramis beans texit*. Nam hoc fama tulit, et credulitas superstitionis arripuit, Bacchum recens natum foliis sponte surgentis hederæ obuolutum esse, ne incendio domus, quæ Ioue aduentante ardere coeperat, et ipse conflagraret. Itaque volunt, νωτίζειν esse *tegere*, praesertim cum apud Suidam quoque et Hesychium ἐνώτισε explicetur, τὰ νῶτα περιεσκεπασ; quamquam horum auctoritas nullum magnopere ad rem momentum facit, quos
 sua

*) Scholia haec adscripta sunt: κισσὸς αὐτὸν περιέσκεψε, περιείλιξε, ἔξωθεν περιπλακίς κατὰ τοῦ νώτου ἐκάλυψε. Sic ergo diuersi grammatici in eandem interpretationem consentiunt.

sua vel e scholiis ipsis, vel e lexicis tragicis hausisse constat, de quo Cel. Ruhnkenius in praefatione Tomi posterioris operis Hesychianam perspicue et diligentissime disputavit. Interpretes vero Hesychii, amplius progressi, verbum hoc ex alio Euripidis loco (Herc. Fur. 362.) defenderunt, in quo Hercules dicitur ξανθὸν κεῖτ' ἐπινωτίσας δειῶ χάσματι θεῶς, *flavum caput texisse truci rictu leonis* *). Itaque poeta, relictis usitationibus huius verbi significationibus, de quibus Valkenarius ad hunc Phoenissarum locum egit, ad novam transit, *tergum tegere*, (fortasse etiam *tegere tergo*, i. e. pelle, ut Hercules se leonis tergo tegere solitus est) omninoque hinc retinuit *obtegendi* seu *obvolvendi* notionem: quod a tragicis poetis saepe numero factum esse constat. Etiam si vero haecenus fortasse verbi defendi poterat, tamen alia de causa non videtur retineri posse: nam ita tres ultimi versus non habent, unde satis apte pendeant, et Grotius aequae ac Barnesius, admoniti fortasse scholiis **), versionem aliquid inseruerunt, quo nexus utcumque efficeretur. Coepi ergo quaerere, an illud ἐνώτισε sic corrigi posset, ut simul nexui consuleretur: talis enim emendatio non videbatur a mera innovandi libidine profecta.

Val.

*) Alibi Euripides (Rhes. 208.) hoc ita dixerat:

Λύκειον ἀμφὶ νῶτα θέσομαι δορᾶν,

καὶ ὀψῆα θεῶς ἀμφ' ἐμῷ θέσω κάρκ.

De quo loco egit Valkenarius in diatribe, Euripidis Hippolyto adiecta, p. 101.

***) Ὀλβίσας τὸν Διόνυσον ὁ κισσὸς ἐνώτισεν, τὸ (f. ὁ) τοῦ βαχεύειν καὶ χορεύειν τὰς Θήβας αἴτιον.

Valkenarius quidem, cum ipse quoque de hoc verbo dubitaret, quoniam alia fere significatione dicitur, tamen non sustinuit coniecturam proponere, sed lectoribus eam diu in idam reliquit. Opinatus ergo sum, si ἐνώτισεν in ἐνώκισεν mutaretur, et sensum commodum fore, et tres ultimos versus superioribus mollius nexos. Efficitur enim haec interpretatio: *Ibi (in regione Thebana) quondam mater e Ioue Bacchum peperit: quem cum infantem adhuc tortilis hedera, comatis umbrosisque ramis circumfusa, beasset (propitia defendisset a vi flammaram), INSTITUIT Thebanis mulieribus et bacchantibus bacchitas choreas.* Ergo hedera, quod sponte nata Bacchum tutum praestitit, *introduxit* choreas, hoc est, causa et occasio earum in posterum celebrandarum fuit: nisi enim sic seruatus esset infans, haec eius sacra his in locis hoc modo institui non potuissent. Ipsum vero verbum ἐνοικίζειν non est, cur multis vindicem aut illustrem: dabit enim quilibet, qui verbum ἐξοικίζειν (Thucyd. I, 114.) comparauerit, cum dici posse ἐνοικίζειν τι, qui rem collocet aliquo loco, ut in propria et domestica sede, cum Thucydides (6, 2.) ἐνοικισαμένως dixerit, qui ipsi locum sibi habitandum delegerunt, rerumque suarum sedem ibi fixerunt. Itaque si quis in ciuitate quadam ritum sic introducat, ut domesticus illius gentis sit et ἐπιχώριος, et ab hac demum ad alias propage-tur, is haud dubie ritum illum ibi ἐνοικίζει. Sed Bacchicorum sacrorum ritus fuit Thebanis ἐπιχώριος: etenim non modo Baccharum hinnulea pel-lis v. 1742. Καδμεια seu Thebana dicitur; sed

fcho.

scholiastes etiam ad hunc locum diserte pellem ἐπιχωρίαν interpretatus est, cum hac vberiore descriptione: ἦν εἰθίσμεθα ἡμεῖς εἰ Θηβαῖσι φορεῖν. Inde cogitur eundem ritum ibi dici posse ἐνοικισθέντα.

Tertius locus, quem sic tractare decreueram, est versus 1717, ubi Oedipus, a Creonte solum mutare iulus, sortem suam in hunc modum luget:

Ἰὼ ἰὼ δυσυχεσάτας
 Φυγᾶς. Ἐλαύνει τὸν γέροντα μ' ἐκ πατρῶς.
 Ἰὼ ἰὼ, δεινὰ δειν' ἐγὼ τλάς.

Hunc Antigone his verbis excipit:

Τί τλάς; Τί τλάς; Οὐχ ἔρᾳ Δίκα κακοῦς,
 Οὐδ' ἀμείβεται βροτῶν ἀσυνεσίας.

Hic duplex illud Τί τλάς non eo sensu accipi potest, quo Barnesius interpretatus videtur: *Quid perfers tandem?* vt velut mirabunda aut indignans patrem interroget: nihil enim stultius foret, quam eum, quem diu viderat miserrimum, quocum multa luxerat, quem in exilium eiectum esse audiuerat, et paulo ante calamitosissimum adpellarat, eum ergo interrogare, quidnam mali pateretur. Nec ita lugentis verba esse possunt, vt exclamet: *O quantum perfers!* Tunc enim, nisi fallor, poeta scripsisset: Οἶον τλάς, siue Ὡς τλάς. Protulit ergo scholiastes aliam interpretationem, quam, quantum equidem scio, ceteri secuti sunt: Τί αἰε λέγεις, ὅτι δεινὰ τλάς; Εἰ γὰρ καὶ συνεχῶς αὐτὸ λέγεις

λέγεις, ὅμως ἡ δίκη τοὺς κακοὺς οὐχ ὀρεῖ. Quae periphrasis etiam si in se commodum sentum habet, tamen eum, ut sunt periphrases, addendo efficit, semperque illud quaerendum relinquitur, an is, cuius verba circumloquamur, hoc ipsum voluerit. Non licet periphrasibus, additamento arbitrario eo venire, quo venire voluisse scriptor videatur; sed ea, quae diserte scripta sunt, presse sequi debet periphrasis, iisque vel verbo notiore explicandis, vel, si notiones densatae fuerint, verbis pluribus exhibere scriptoris sententiam. Tum demum addi aliquid potest, cum per dialectica de concludendo praecepta ex iis, quae scripta sunt, necessaria consecutione aliquid efficitur, quod scriptor ideo omisit, quoniam cuius in mentem venire debet *): aut cum ea, quae sequuntur, propositionis alicuius, non disertis verbis expressae, rationem reddunt, ut saepissime γὰρ ponitur, ubi nihil praecessit, cuius ratio per illud γὰρ redditur: aut cum usus vitae communis demonstrat, velut in diälogis, tale quid, quale circumloquendo inferatur, vulgo et sine vlllo obscuritatis periculo omitti solere. Sed ut ad rem redeam, non unam hanc ob causam ab hac scholiastae graeci periphrasi alienior fui; verum etiam dubitavi, an ita intellectus locus dignam tempore, dignam item Antigones persona orationem contineret. Nam quo tandem modo apud eum, cuius imensas miseras plane perferentiscit, uti hac ex-
pro-

*) Sic post huius tragoediae versum 222. οὐδ' οἱ νόμιμοι ποτε κἀίδος, nemo non videt intelligendam esse: νόμιμοι εἰσι.

probrationis inhumanitatē potest, *Quid vero semper miseras tuas narras?* Aut, si quis noh̄t exprobrationem dici, sed solatium vel cohortationem, quid ad consolandum leuius, ad hortandumque imbecillius reperiri potest ea oratione, quae ad ipsam desperationem viam muniat? Imo vero Antigone, quae paulo post (v. 1724.) tristem hunc exilii casum, ceteris omnibus posthabitis, cogitandum atque miserandum esse iudicat, non potest nunc eadem de re contemp̄tim loqui, aut tale solatium quaerere *). Hinc saepe cogitavi, si duplex illud: *Τὶ τλαῖς* fortasse in *Τετλαῖς Τετλαῖς*, aut, quod cuidam amico meo magis placuit, in *τετλαῖς τετλαῖς* mutari posset: sic enim videbam, superius illud *Τλαῖς* bis repeti, in qua verbi eiusdem iteratione grauissima est asseueratio eorum, quae alter dixerat. Poterat itaque totus locus ita verti:

Oed. Heu miserum exilium!

Senem me patria eiicit!

Heu mihi, immensa mala perferenti!

Ant. Perfers vero, perfers. (Sed) iustitia
(deorum) non respicit scelestos,

Nec mortalium facinora remuneratur.

Ipse dicere ausum, nihil iam in hoc loco esse, quod vel frigeat, vel circumlocutione emolliendum illustrandumue videatur. Illa porro verbi eiusdem repetitio vt vehementiori animi commotioni consentanea est, ita orationi aliquid roboris addit: falsa vero de diis opinio continet, vt nunc est locus,

E e 2

de.

*) Musgravius hanc coniecturam proposuit: *Ἐτλαῖς τι, τλαῖς, si quid pateris, perge porro pati.*

desperantis et impatientis animi indicium, qualis est, qui in sua ipsius miseria alios scelestos florere videt, et de se desperat, Deumque iniustitiae accusat. Vereor tamen, ut multis hanc coniecturam probem, cum eiusdem quidem significationis, sed diuersarum quodam modo literarum verbum repetatur, et saltem in Τετλὰς diiambus in paeonem secundum mutetur, nisi ultimam in fine pedis, ut v. 468. in μνειαν, et alibi saepe, produci posse concedant.

Sunt et alia loca, de quibus dubitari saltem possit, in his v. 855,

Καὶ γὰρ (Sic Kingius) τί δρῶν, ὅ ποῖα δ' οὐ λέ-
γων ἔπη

Eis ἔχθραν ἦλθον —

Hic enim οὐ mutari poterit in αὐ, ut Tiresias hoc dicere videatur: *Ac ego quidem quibus factis, quibus item dictis merui odia regum?* hoc est, nonne me utilissimum et amantissimum eorum factis et dictis demonstrari*)? Erat etiam, quod de v. 1262 et 1263. diceretur, qui et difficilem intellectum habent, et miras interpretationes experti sunt. Poterant autem ita constitui:

Μάντις

*) Beniaminus Heath in notis siue lectionibus ad tragicos graecos veteres p. 28. hunc versum sic constituit αὐ γὰρ τί μὴ δρῶν, ποῖα δ' εἰ λέγων ἔπη: εἰ αὐ ἐγὼ pro καὶ αὐ positum putat. Ibidem p. 36. Valkenarianam huius versus editionem improbat. Musgravius edidit: αὐ γὰρ τί εἰ δρῶν, ποῖα δ' εἰ λέγων ἔπη εἰς ἔχθρας ἦλθον. —

Μάντεις δὲ μῆλ' ἔσφαζον, ἐμπύρες τ' ἀκμάς
 'ΡΗΞΙΝ τ' ἐνώμων, (ὕγρότητ' ἐναντίαν
 "Ἀκράν τε λαμπάδ') ἢ δυοῖν ἕρως ἔχει,
 Νίκης τε σῆμα, καὶ τὸ τῶν ἠσσωμένων.

Verba enim, quae inclusi, scholiis et glossematis similia videntur: quippe prius, ὑγρότητ' ἐναντίαν, eodem casu positum, interpretatur e veterum grammaticorum opinione ῥῆξι, ruptam vesicam felleam, effusumque inde liquorem, hostibus male ominatum; sic etiam ῥῆξις est ὑγρότης ἐναντία, ut apud Romanos in eiusmodi re *pars hostilis* extorum dici solebat. Sed hanc explicationem ῥῆξεως, ipso Valkenario iudice a ritibus ignispecii *) alienissimam, equidem numquam ferre potui. Alterum glossema, ἀκράν λαμπάδα, rursus eodem casu positum, refertur ad ἐμπύρες ἀκμάς, nam ἐμπυροὶ ἀκμαὶ et ἀκρά λαμπάς eandem rem expriment, *apicem flammiae*, e quo superstitio augurium capere solebat. Si ergo ῥῆξις et ὑγρότης ἐναντία, et rursus ἀκμαὶ ἐμπυροὶ et λαμπάς ἀκρά ex ipsorum veterum grammaticorum mente eandem rem significant: cur Euripides quatuor partes ut diuersas posuit, cum non nisi duae discerni atque sigillatim intelligi possint? Cur post ὑγρότητα non positum est τε, ut in ceteris partibus? Nonne in tali loco suspicio glossematum oriri potest? Nonne eodem modo ineptissimus versus (1371.) ortus est, quem Cel. Valkenarius iam reiecit? Ac si ibi tale quid irreperere potuit, ubi ne opus quidem erat interpretatione; quanto magis in

*) Vid. Kusterus ad Suidam in Ἐμπύρω.

in hoc paulo obscuriore loco. Si ibi integer senarius insertus est, quidni hic duo dimidii senarii? Verum si remouerimus vtrumque glossema, supererit, vt ἑξίν pro ἑξείς, quod in editionibus est, ponatur, quia ἦ sequitur. Sic loci sententia huc redibit: *Vates — et igneos apices et scissuram* (apicem flammae diuisum) *obseruabant, quae duarum rerum confinia continet, signum victoriae et cladis.* De versione verbi *νωμῶν*, quod apud Sophoclem (Oed. T. 308.) est *animo agitare*, non erit, cur dubitetur, cum scholiastes ad hunc Euripidis locum iam interpretatus sit, *ἐπεσκόπων*.

Si in paucis his exemplis vel vnum fuerit, quod aliqua verisimilitudinis specie placere posse videatur, tulisse me aliquid praemii arbitrabor: sin defuerit ingenio omnis coniciendi felicitas, at examinandi et attendendi studium fortasse non plane contemnuendum videbitur.

Cap. vers.	pag.	Cap. vers.	pag.
2 Cor. 8, 2.	69	Ebr. 1, 13. 14.	88
— 8, 4.	127	— 2, 9. 10.	302
— 8, 9.	90	— 3, 6.	275
— 9, 8.	85	— 3, 14.	ibid.
— 9, 11.	69	— 4, 12.	329
— 10, 5.	99	— 5, 8.	318
— 10, 12.	86	— 5, 9.	302
— 10, 12-17.	99 sq	— 7, 25. 90.	298 seq.
— 11, 8.	69. 72	— 10, 5.	323. seq.
— 12, 2.	273	— 10, 10.	326
— 13, 4.	333	— 10, 11.	88
Galat. 3, 2. 3. 5.	338	— 12, 3.	146
— 3, 23. 24.	222	— 12, 23.	302
— 4, 3.	328	Iac. 3, 15.	74
— 4, 9.	85	1 Petr. 1, 6.	137
— 4, 27.	84	— 1, 8.	212
— 6, 1.	73	— 2, 8.	141
— 6, 8.	150 seq.	— 3, 18.	333
Ephes. 1, 17.	339	— 4, 4.	64 seq.
Philip. 1, 17.	137 seq.	— 5, 9.	390
— 2, 7.	313	2 Petr. 1, 4. 244.	278 seq.
— 2, 8.	317	1 Joann. 1 et 2.	268 seq.
— 2, 16.	64 seq.	— 2, 1.	306 seq.
— 3, 2.	85	— 2, 14.	265
— 3, 12.	302	— 2, 16.	75. 364
— 3, 21.	195. 211	— 2, 20-28.	291 sq.
Coloss. 1, 25-29.	266	— 2, 23.	78
— 2, 8.	328	— 3, 12.	74
— 2, 8. 21. 22. 23.	228	— 3, 19.	ibid.
1 Theff. 2, 3.	329	— 3, 24.	338
— 3, 3.	135	— 4, 3.	191
— 4, 15.	196	— 4, 4.	265 seq.
— 5, 8. 9.	141	— 4, 6.	175
— 5, 23.	329	— 5, 12.	78
2 Theff. 2, 8.	333	3 Joann. 11.	75
1 Timoth. 2, 3.	344	Jud. 10, 19.	342
2 Timoth. 1, 7. 14.	281	Apocal. 3, 20.	280
Tir. 3, 5.	287	— 4, 11.	333
Ebr. 1, 13.	90	— 7, 3.	356

INDEX

LOCORVM E SCRIPTORIBVS GRAECIS LATINISQVE, QUI EXPLICANTVR, AVT OBITER TANGVNTVR.

Aelianus.	Pag. 401
Dionysius Halicar.	— 65
Euripides.	— 65. 384. 409 seq.
Hesychius.	— 404
Homerus.	— 370
Lycurg. in Leocr.	— 84
Nicander.	— 403
Ovidius.	— 77
Pindarus.	— 385
Plutarchus.	— 402. 405. 407
Quintus Calaber.	— 372
Scholiaſtes Homer. Lipſ.	— 397
Sophocles.	— 68. 85
Suetonius.	— 25
Syneſius.	— 406
Theocritus.	— 403
Xenophon.	— 401

